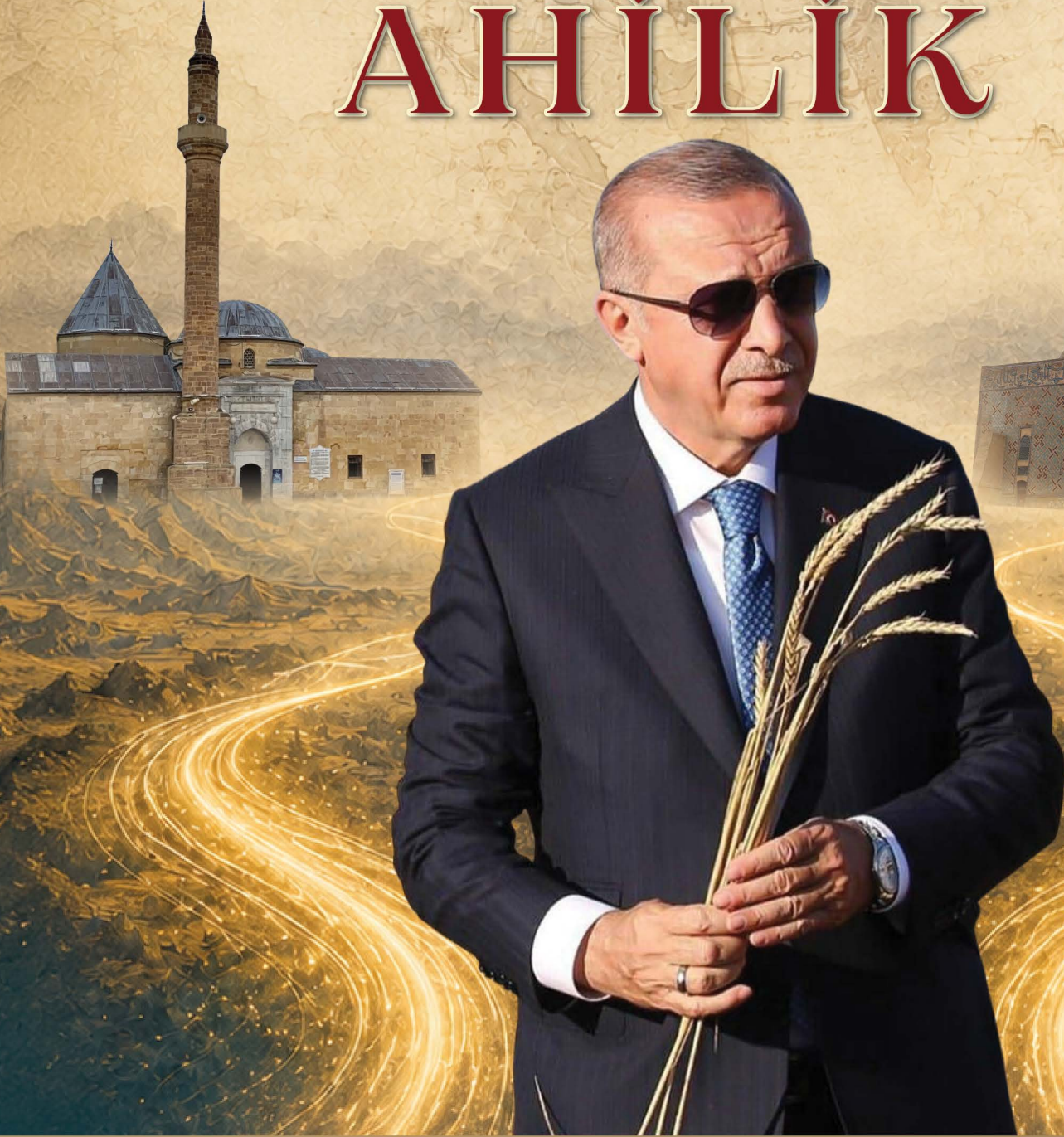

TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA
MEDENİYET KÖPRÜSÜ

AHİLİK

TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA MEDENİYET KÖPRÜSÜ

AHİLİK

Editör
Prof. Dr. Kürşad ZORLU

TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA MEDENİYET KÖPRÜSÜ AHİLİK

Editör: Kürşad Zorlu

AK PARTİ YAYINLARI
Yayıncı Sertifika No: 45482

1. Baskı, 2026

İletişim

Adalet ve Kalkınma Partisi
Söğütözü Caddesi No:6 Çankaya/ANKARA
www.akparti.org.tr

Baskı

İhlas Matbaacılık
Sertifika No: 77079

TÜRKİSTAN'DAN ANADOLU'YA MEDENİYET KÖPRÜSÜ

AHİLİK

TAKDİM

Tarih, yalnızca akıp giden zamanın yahut geçmişte yaşanmış hadiselerin kronolojik bir dökümü olarak görülemez. Tarih, milletlerin hafızası, medeniyetlerin kök hücre ve geleceğe yön veren sarsılmaz bir pusuladır. Balkanlardan Orta Asya'ya Kafkasya'dan Afrika'ya uzanan o devasa gönül coğrafyasını asırlar boyunca ayakta tutan en mühim unsur, bizi biz yapan ortak kültürel değerlerimize olan güçlü aidiyetimizdir. Bu aidiyetin en müşahhas, en köklü ve cemiyet hayatımızı derinden şekillendiren nişanelerinden biri de şüphesiz Ahilik geleneğidir.

Ahilik, salt bir esnaf ve sanatkâr örgütlenmesi olmanın çok ötesindedir. İnançta sebatı, dilde açıklığı, sözde düzgünlüğü ve malda helalliği esas alan, ticareti ve emeği yüksek bir ahlak nizamıyla teçhiz eden eşsiz bir medeniyet tasavvurudur. Pîr-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî'nin ocağında ilim, irfan ve kardeşlikle yanan meşale, Ahi Evran-ı Velî'nin rehberliğinde Anadolu'yu mayalamış, topyekûn bir medeniyetin manevi ve iktisadi direncini oluşturmuştur. Ahi Evran'ın, "Hak ile sabır dileyip gelen bizdendir, akıl ve ahlak ile çalışıp bizi geçen bizdendir" şeklindeki derin hikmeti, yüzyıllar boyunca zanaatın, üretimin ve toplumsal barışın temel dayanağı olmuştur. Alvarlı Efe Hazretlerinin;

Alanda satanı gözet,

Satanda alanı gözet,

Kârında kalanı gözet,

Mevla'dan al, Mevla'ya ver,

mısraları bu kadim felsefenin adalete, kanaate ve diğerkâmlığa verdiği önemi en veciz şekilde hülâsa etmektedir. Bozkırın tezenesi merhum Neşet Ertaş ustamızın "Dünyada hiçbir şey bizim değil, bizim olan verdiğimiz emektir" sözü, alın terinin hiçbir ideolojiye veya hizbe ipotek edilemeyecek kadar mukaddes olduğunun altını çizmektedir.

Türkiye Yüzyılı'nın ve Türk Dünyası Asrı'nın inşasında, küresel adaletsizliklere, vahşi rekabete ve merhametini yitirmiş modern iktisadi çarklara karşı vereceğimiz en güçlü cevap, ecdadımızın Ahilik şuurunu çağdaş bir vizyonla yeniden ihya etmektir.

Ortak kültürel hafızamızı diri tutan, gençlerimize ilham veren ve atayurttan anayurda kurulan gönül köprülerini akademik bir zeminle tahkim eden bu çalışmada emeği geçen tüm bilim insanlarını ve araştırmacıları tebrik ediyorum. Bu vesileyle, helal rızkının peşindeki tüm esnaf ve sanatkâr kardeşlerimi Rabbimden hayırlı kazançlar niyaz ediyorum.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANI
RECEP TAYYİP ERDOĞAN

SUNUŞ

Türk dünyası, ortak bir tarih ve dil temelinde yükselen, günümüzün küresel sınamaları karşısında sahip olduğu kurumsal dayanışmayı her geçen gün daha da ileriye taşıyan muazzam bir stratejik bütündür. 2009 yılında imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile ivme kazanan ve bugün Türk Devletleri Teşkilatı ile zirveye ulaşan bu kutlu yürüyüş, “2040 Türk Dünyası Vizyonu” rehberliğinde iktisadi, sosyolojik ve akademik boyutlarda derinleşmektedir. Asya ile Avrupa’yı birleştiren geniş coğrafyamızda barışın, refahın ve istikrarın temini için attığımız her adımda; kendi yerli ve milli modellerimizi yeniden gün yüzüne çıkarmak mecburiyetindeyiz. Bu derinleşme sürecinin en hayati ve manevi sütunlarından birini, kökleri Türkistan’dan neşet edip Anadolu’ya uzanan Ahilik kurumu oluşturmaktadır.

Tarihsel sürece baktığımızda, İslam dininin ve yüksek ahlaki değerlerin geniş coğrafyalara yayılmasında Türkistan’ın üstlendiği kilit rol aşîkârdır. Hoca Ahmet Yesevi Hazretleri’nin yüzyıllar önce bu topraklardan yaktığı meşale; insan sevgisi, liyakat ve emeğin kutsallığı temelinde şekillenmiştir. Ruhun makul bir şekle bürünmesine işaret eden Yesevi düşüncesine göre hakikat, “dergâhta zikirle başlar ama pazarda dürüst ticaretle tamamlanır.” Bu kutsi ve lütfi anlayış, zamanla Azerbaycan’ın Hoy şehrinde doğup büyüyen ve ardından Anadolu’ya gelerek teşkilatlanan Ahi Evran-ı Veli’nin şahsında makes bulmuş, yepyeni bir kurumsal boyuta taşınmıştır. Pîr-i Türkistan ile başlayan bu kadim değerler zinciri, bugün Türk devletleri arasında inşa etmeye çalıştığımız ekonomik ve kültürel işbirliklerinin en sağlam felsefi zemindir.

Günümüzde Türk dünyası olarak, 2.1 trilyon doları aşan toplam gayrisafi hasılamızla küresel bir aktör olma yolunda hızla ilerliyoruz. Ancak bu iktisadi büyümenin sürdürülebilir, adil ve insani olabilmesi için rekabetin ötesinde bir “Ahilik temelli güven ekonomisi” inşa etmemiz gerekmektedir. Türkistan’da gerçekleştirdiğimiz “Hoca Ahmet Yesevi Yolunda Ahilik” programında da açıkça ortaya konulduğu üzere, Ahilik, salt tarihsel bir esnaf teşkilatı değil; dürüstlük, kalite ve toplumsal fayda odaklı yaklaşımıyla bölgesel ekonomik entegrasyon ve çağdaş kurumsal işbirliği açısından stratejik bir modeldir. İş ahlakının dijital ekonomiye uyarlanması,

sınır ötesi ticaret platformlarının desteklenmesi ve üniversitelerimiz ile iş dünyası arasında “Çağdaş Ahilik Uygulama, İnovasyon ve Araştırma Ağları” kurulması, büyük Türk medeniyetinin yarına söyleyeceği en güçlü sözlerden biri olacaktır.

İsmail Gaspıralı’nın “Dilde, fikirde, işte birlik” şiarını somut eylemlere dönüştürmek, ancak Atayurttan Anayurda uzanan bu kadim kurumsal tecrübeyi yeni nesil bir vizyonla ihya etmekle ve bu uğurda büyük bir seferberlik başlatmakla mümkündür. Çok sayıda değerli akademisyenin ufuk açıcı makalelerinden oluşan bu kıymetli eser, Ahilik kültürünün kadim köklerinden beslenerek geleceğin entegrasyon modellerine nasıl ışık tuttuğunu bilimsel bir perspektifle ortaya koymaktadır. Ortak değerlerimiz etrafında kenetlenmemize vesile olan bu kapsamlı eserin literatüre kazandırılmasında emeği geçen tüm bilim insanlarına en kalbi şükranlarımı sunuyorum. Ahilik mefkûresinin, Türk dünyasının kalkınma ve bütünleşme serüvenine rehberlik etmesini temenni ediyorum.

Prof. Dr. Kürşad ZORLU

Türk Devletleri ile İlişkiler Başkanı

Ankara Milletvekili

İÇİNDEKİLER

Takdim / 5

Sunuş / 9

GİRİŞ

1.

BÖLÜM

Selçuklu, Beylikler ve Erken Osmanlı Döneminde Fütüvvet, Ahilik ve Ahiler
Haşim Şahin / 15

AHİLİĞİN FELSEFİ VE EKONOMİK TEMELLERİ

Fütüvvetin ve Ahiliğin Menşei, Mahiyeti, Anadolu'da Gelişimi ve Sunduğu
Ekonomik Sistemin Yapısı

Ekrem Erdem / 43

Ahilik İlkelerinin Modern Pazarlamaya Yansımaları: Güven, Marka Vaadi
ve Dijital Şeffaflık Üzerine Teorik Bir Model

Bülent Şen / 81

Ahilik Âdâb ve Uygulamaları Günümüz İnsanına Neler Verebilir?
Orhan Kurtoğlu / 95

Ahiliğin İzinde İlim, Sanat, Ahlak: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Mustafa Kasım Karahocagil / 107

YESEVÎ'DEN AHI EVRAN'A: BOZKIRIN BİLGELİĞİ VE ANADOLU RUHU

Hoca Ahmet Yesevî'den Ahi Evran'a: Hikmet, Edep ve Toplumsal Nizam
Üzerine Bir Medeniyet Okuması

Musa Kazım Arıcan / 117

Ahiliğin Türkistan'daki İzleri

İlhan Şahin / 127

Asyatik Bağların Gölgesinde Ahilik

Feridun M. Emecen / 139

Fütüvvet-Ahilik İlişkisi ve Ahiliğin Millî Kökleri

M. Fatih Köksal / 147

Yesevilikten Ahiliğe Ortak Kült: Hz. Ali

Sadullah Gülten / 159

Orta Çağ'da Talas ve Sır Derya'da Türk Zanaat Türleri ve Üretim

Fatih Ünal / 167

Ясауи Дәстүрінен Ахилікке Дейінгі Рухани Сабақтастық Және Заманауи

Көрінісі: Абай Орталығының Мәдени Көпір Ретіндегі Қызметі

Osman Kabadayı / 185

2.

BÖLÜM

3. BÖLÜM

MEDENİYETİN İNŞASINDA AHİLER: KURUMSALLAŞMA VE İSKÂN

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri

Burcu Akbulut / 193

XV. Yüzyılda Karaman Topraklarında Ahiler ve Ahi Vakıfları

Doğan Yörük / 225

Zaviyelerin İskân ve İmar Üzerine Etkisi: Eyalet-i Rum'da Zaviyeler ve Zaviyeler Etrafında Şenlenen Hayat

Gülay Belen / 247

XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı

İlker Yiğit / 275

XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Yerleşmeler

İlker Yiğit / 291

XV. ve XVI. Yüzyıllarda Menderes Havzasında Ahi Yerleşmeleri

Emine Sönmez / 309

Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Kadınları) Ahilik ve Özellikleri

Suzan Yıldırım / 329

SELÇUKLU, BEYLİKLER VE ERKEN OSMANLI DÖNEMİNDE FÜTÜVVET, AHİLİK VE AHİLER

Haşim ŞAHİN*

Ahilik yüzyıllarca İslam toplumunu muhtelif veçhelerden etkilemiş bir teşkilattır. Ahiler, Türkiye Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde sosyal hayatın şekillenmesinde büyük öneme sahip olmuşlardır. Gündelik hayatın temel unsurları arasında yer alan ve teşkilatlanmış bir yapı şeklinde ortaya çıkan ahiliğin temeli İslam öncesi döneme kadar uzanır. Arapça "kardeşim" anlamına gelen ahi¹ kelimesi bir anlamda, bu teşkilatın özünde yatan değeri de ortaya koymaktadır. Yüzyıllar boyunca İslam-Türk toplumunda sosyal dayanışmanın, yardımlaşmanın, paylaşmanın, birlik ve beraberliğin, iktisadi kalkınmanın, siyasî istikrarın en önemli unsurlarından birisi olarak kabul edilen ahilik teşkilatının kökeni fütüvvet teşkilatına dayanır. Arapça bir kelime olan fütüvvet, genç, yiğit anlamına gelen fetâ kelimesinden türetilmiştir². Fetâ, genel anlamıyla, gençlik, kahramanlık, cömertlik, şecaat, iffet gibi erdemleri ifade etmek için İslam öncesi Arap toplumunda da

* Prof. Dr. Anadolu Üniversitesi.

- 1 Teşkilata ismini veren bu kelime üzerinde geçmişten bugüne pek çok tartışma yapılmıştır. Bazı araştırmacılar kelimenin aslının, eli açık, cömert manasındaki "akı" kelimesinden türediğini iddia ederlerken bazıları ise bu görüşe itiraz etmekte ve kelimenin Arapça anlamını savunmaktadırlar. Kısa bir süre önce İbn Battûta Seyahatnamesi'ni notlandırarak yayınlayan A. Sait Aykut ise, teferruatlı açıklamalardan sonra, kelimenin bir grubu idare eden reis, aga, ağa kelimesinin bölgesel şiveyle söylenişi olan ahi şeklinde okunması gerektiği kanaatine varmıştır. (Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, Seyahatname, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, c. 1, giriş kısmı, İstanbul 2004, s. LVI-LIX)
- 2 Haşim Şahin, "Selçuklular Döneminde Ahiler", *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, I, ed.: Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 299.

yaygın olarak kullanılıyordu³. Fetâ, cesur, kahraman, yiğit, delikanlı anlamında Şakik ibn Süheyl'in, cömertlik, yüce gönüllülük, misafirperverlik anlamlarında ise 6. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Hatem et-Tâî'nin şiirlerinde geçer. Teşkilatın özünü oluşturan bu erdemler sadece Arap toplumunda değil, farklı isimler altında İran ve Türk toplumlarında görülmektedir.

İslam fetihleriyle birlikte, devletin sınırları genişlemeye başlayınca, bu yapılanma da başta İran ve Irak coğrafyası olmak üzere değişik bölgelerde varlığını ve yayılmasını sürdürmüştü. Civanmertliğin, kahramanlığın ön planda tutulduğu gençlik teşkilatları olarak, kökenleri Sâsânîler devrine kadar uzanan; fityân, şâtır, ayyâr ve rind gibi isimlerle adlandırılan bu topluluklar Abbasiler devrinin ortalarına doğru fütüvvet grupları olarak teşkilatlanmalarını tamamladılar. Bu gençlik teşkilatlarının oluşmaya başladıkları dönem ve sahip oldukları değerler hakkında, Sâsânîler devrinde yazılan Ayin-nâme adlı eseri model alarak 1082-1083 yıllarında yazılan Kâbus b. İskender'in *Kâbusnâme*'sinde hayli bilgi bulunmaktadır. 10.-11. yüzyıllarda, Taberistan ve Cürcân'da hüküm süren Ziyârililer hanedanının sahip olduğu civanmertlik motifi bu eserde işlenen ve Sâsânî geçmişine vurgu yapılan konulardan birisidir. Yine Hz. Peygamber'in de üyesi olduğu Peygamberlik öncesi dönemde Mekke'de faaliyette bulunan ve bir nevi yardım kurumu vazifesi gören Hıfu'l-Fudul teşkilatı da ahilik ve fütüvvet ile büyük benzerlik göstermekteydi.

Bazıları meslekî dernekler olarak, bazıları ise, sportif ve yardımlaşma amaçlı kurulan fütüvvet gruplarının üyelerinin büyük kısmı yoksul kesime mensup alt tabaka şehirli erkeklerden meydana geliyordu. Bunların, seçkinlerle aile bağları yoktu, pek çoğu da zaten buna karşıydı. Buna karşın birbirlerine çok bağlıydılar ve bu bağlılıkları bazen birbirleri için aile bağlarını kesebilecek kadar kuvvetli olabiliyordu⁴. Bu gruplar merkezi iktidarın zayıfladığı dönemlerde siyasî otoriteye ve toplum düzenine karşı çıkıyorlar, bu şekilde bir kaos ortamı da meydana getiriyorlardı⁵. Fakat bu birlikler, 9.-10. yüzyıldan itibaren gitgide daha geniş bir kitleye hitap etmeye başlayan tasavvufî zümrelerine dâhil oldular ve sahip oldukları erdemleri Kur'an ve sünnet ile birleştirerek, fütüvvet gruplarına dinî bir mahiyet kazandırdılar. Fütüvvet teşkilatının esaslarını belirleyen ilk eser olarak Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin, *Risaletü'l-Fütüvve*⁶ adlı eseriydi.

3 Franz Taeschner, "İslam Ortaçağında Futuvva", *İFM*, 15/1-4, (1953-1954), s. 205-206; Deodaat Anne Breebaart, *The Development and Structure of The Turkish Futuwah Guilds*, (Doktora Tezi), Princeton University 1961, s. 5; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1989, s. 4; Süleyman Uludağ- Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13, İstanbul 1996, s. 261; Şahin, "Selçuklular Döneminde Ahiler", s. 300.

4 Kamer-ul-Huda, *Şihabeddin Ömer Sühreverdî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, çev.: Tahir Uluç, İstanbul 2004, s. 39.

5 Lloyd Ridgeon, *The Search for the Perfect Man; The Political and Cultural Importance of the Sufi Concept of The Perfect Man in Iran Society*, Japan 1992, p. 46-47.

6 Eserin Türkçe'si için bk.: Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, haz.: Süleyman Ateş, Ankara 1977.

Nâsır Lidînillâh ve Fütüvvet Teşkilâtının Kurulması

Fityân teşkilatlarının bu şekilde dağınık bir yapı arz ettiği dönemde, Abbasi Halifesi Nâsır Lidînillâh (1180/1225), siyasi ve sosyal durumu her geçen gün biraz daha bozulan devlet otoritesi yeniden oluşturmak için dağınık haldeki bu birliklerden yararlanmaya ve onlara bir çekidüzen vermeye karar verdi. Halifeliğinin ikinci yılında, 1182'de, 10. yüzyıldan beri Bağdat'ta mevcut olan Nikâbetü'l-Fütüvvet adını taşıyan⁷ âsi tabiatlı bir fütüvvet koluna üye olup, bunların reisi Şeyh Abdülcebbar b. Yusuf. b. Salih el-Bağdadi'nin elinden fütüvvet elbisesi giymek ve fütüvvet tasından içmek suretiyle teşkilata dâhil oldu⁸. Halifeliğinin ilk on yılında, fütüvvet konusunda onun en büyük destekçileri Bağdat'ta egemen hukuk yorumu haline gelmiş olan Hanbeli mezhebine mensup fakihler oldu. Nâsır kendi otoritesini pekiştirmek için, önde gelen Hanbeli fakihleri Şeyh Abdülmüçis, Şeyh el-Latif el-Bağdâdî ve Şeyh İbn Mi'mâr'dan oldukça faydalandı⁹. Bu isimlerden bilhassa İbn Mi'mâr, *Kitabü'l-Fütüvvet* adlı eserinde Nâsır'ın fütüvvet anlayışının esaslarını belirlemiş ve fütüvvet konusunda onun en büyük yardımcı ve destekçisi olmuştu. İbn Mi'mâr'a göre, fütüvvetin kökeni tamamen İslam inancı ile bağlantılıydı ve "Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akraba ve yakınlarla yardım etmeyi emreder, hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasaklar. Tutasınız diye öğüt verir." (Nahl, 90) ayeti fütüvvet ehli için temel düstur haline geliyordu¹⁰. Halifenin bu konuda bir diğer yardımcısı İbn Hartabirtî idi¹¹. İbn Hartabirtî, Sülemi'nin eserinden esinlendiği açıkça görülen *Tuhfetü'l-Vesâyâ* adlı eserinde, fütüvvet esasları hakkında bilgiler verdikten sonra, "Ulu Tanrı'nın O ve ümmetinin takva sahipleri için halkettiği fütüvvet hırkası"nın Miraç Gecesi'nde Cebrâil (as) tarafından Hz. Muhammed (sav)'e giydirilmesinden ve bu hırkanın Hz. Ali ve Selman-ı Fârisî yoluyla Halife Nâsır'a kadar ulaşmasından bahsetmekte¹², böylece Halife Nâsır'ın fütüvvet teşkilatının meşru reisi olduğunu ilan etmekteydi.

Halife Nâsır, Hanbeli fakihlerin fütüvvet kurumuna egemen olduğu ilk on yılda, kısmen de olsa istikrar sağlamayı başardı. Onun bu dönemde isyancı ve başıbozuk ayyârlara karşı izlediği politika, onları karşılarına almaktan ziyade içlerine girerek, görüş ve fikirlerini benimsemek, bu sayede onlarla yakınlaşıp idareye kazandırmak

7 Herbert Mason, *Two Statesman of Medieval Islam: Vizir Ibn Hubayra and Caliph an-Nâsir li Din Allâh*, Mouton-The Hague-Paris 1972, s. 119.

8 F. Taeschner, s. 222; Kamer-ul Huda, s. 40; İsmet Kayaoğlu, "Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyruktusu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, c. XXV (Ankara 1981) s. 221; V. Gordlevski, *Türkiye Selçuklu Devleti*, terc.: Azer Yaran, Ankara 1988, s. 195; N. Çağatay, s. 17-18.

9 H. Mason, s. 127; K. Huda, s. 39,43.

10 İbn Mi'mâr, *Kitâbü'l-Fütüvvet*, haz.: Mustafa Cevad, Muhammed Takiyyüddin el-Hilâlî vd., Bağdat 1958, s. 152; A. Breebaart, s. 71.

11 A. Breebaart, s. 70-71.

12 İbn Hartabirtî, *Tuhfat al-Vasâyâ*, haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı" içinde, s. 230.

şeklindeydi¹³. Böylece hem fityanı meşru hale getirip yer üstüne çıkarmayı hem de grubun iç birliğini ve sosyal denetimini devlete kazandırmayı planlıyordu. Nasır, topraklarını Arap akınlarından ve işgallerinden korumak amacıyla savaşan Türk ordusuyla aynı safta yer alan Suriye'deki Ahdâs fütüvvet teşkilatını istisna tutarsak, bu amacına ulaştı ve fütüvvet gruplarının büyük kısmını çevresinde topladıktan sonra, fütüvvet zümresine dâhil oluşunun üzerinden tam yirmi yıl geçtikten sonra, 1207'de kendisini Bağdat'taki ve diğer şehirlerdeki fütüvvet gruplarının tek lideri ilan etti¹⁴. Kendisinin liderliği dışındaki bütün teşekkülleri yasakladı ve bu tip teşekkülleri sahte fityan olarak niteledi. Ardından, İmamiye şiasına meylederek fütüvveti on iki kola ayırdı ve bu esaslar çerçevesinde fütüvvetin kaidelerini ve muhteviyatını belirledi.

Halifenin, başlangıçta değil de, aradan yaklaşık yirmi yıl geçtikten sonra, fütüvvet teşkilatını devletleştirirken İmamiyye'ye geçişinin nedeni, A. Yaşar Ocak'ın yerinde tespitiyle, "herhalde daha IX. ve X. yüzyılda Horasan Melâmetiyyesi çerçevesinde ilk fütüvvet ideolojisini temsil eden şahsiyetlerle bağlantılı olarak o zamanlar, fütüvvet teşkilatı muhitlerinde bu eğilimi açıkça tespit edip, böyle bir tercihin gerekliliğine inanması"¹⁵ olmalıdır. Buna göre, fütüvvet anlayışında Hazreti Ali'nin şahsında toplanan kahramanlık, yiğitlik, cesaret, dindarlık gibi erdemler önemli bir yer tutuyordu¹⁶. Bu dönemden itibaren yazılan fütüvvet-nâmelerde Hz. Ali ön planda tutulacak ve "Ali'den başka er, Zülfikar'dan başka kılıç yoktur" sözü fütüvvetin temelini teşkil edecektir¹⁷. Yine, fütüvvete girişin sembolü olarak üç

13 K. Huda, s. 41.

14 Aynı eser, s. 41.

15 A. Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 1996, s. 187.

16 Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, Yale Univ. Pres, New Haven&London 1985, p. 90.

17 Fütüvvetnâmeler ve içerikleri hakkında bk.: Burgâzî, *Fütüvvet-Nâme*, ("Burgâzî ve Fütüvvet-Nâme'si"), haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, *İFM*, XV/1-4 (1953-1954), ss. 76-153; Şeyh Seyyid Gaybî oğlu Şeyh Hüseyin, *Fütüvvet-Nâme*, haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, *İFM*, XVII/1-4 (1955-1956), ss.

unsur belirlenmiştir: Hz. Âdem'i ve tarımı sembolize eden pamuk; Hz. Ali'yi ve savaşçılığı sembolize eden deri ve Hz. Muhammed'i ve sufiliği, saflığı, duruluğu sembolize eden yün¹⁸.

Halife Nâsır Lidînillâh, fütüvvet ehlinin imam ve müktedâsı sıfatıyla, diğer Müslüman devletlerin hükümdarlarına ve fütüvvet ehline, kendi adına şalvar giydirilmesi, şedd kuşatılması, şerbet içirilmesi ve ok atılması hakkında elçiler veya mektuplar göndermek suretiyle fütüvveti her tarafta yaymaya çalıştı¹⁹. Bu konuda en büyük destekçisi meşhur mutasavvıf Şeyh Şihabeddin Ömer es-Sühreverdî oldu. Halifenin siyasî danışmanlığını yapan Şeyh Sühreverdî çok sevilen, saygı duyulan ve sözü dinlenen birisiydi. Üstelik tam da Nâsır'ın istediği şekilde, fütüvvet grupları ile şeriat arasındaki ilişkiyi vurgulayan ve fityanın kendi dışındaki gruplarla aynı bütünün parçası olduğunu seslendiren özel bir tasavvufî-dinî ideolojiyi benimsiyordu²⁰.

Halife, sadece dağınık fütüvvet gruplarını bir araya toplayarak iç düzeni sağlamanın yeterli olmayacağı kanaatindeydi. Bu teşkilat sayesinde, bütün İslam âleminde tek lider olmayı ve fütüvvet teşkilatını diğer İslam ülkelerine de yaymayı düşünüyordu. Bu sırada, Eyyûbî hükümdarı Melik Eşref'in vurduğu bir turnayı hediye olarak göndermesi halifeye harekete geçmek için istediği zemini hazırlamış oldu. Halife, bu jestin karşılığı olmak üzere, pek çok hediyelerle birlikte, 1207'de Şeyh Sühreverdî'yi siyasi elçi sıfatıyla Mısır ve Suriye'ye gönderdi. Şeyhi, Melik Eşref adına Kadı Necmeddin Halil el-Hamevî karşıladı. Görüşme sırasında Şeyh, kadıya fütüvvet teşkilatı ve Abbasi Devleti için oynadıkları roller hakkında bilgi verdikten sonra, fütüvvet gruplarının artık başı olmayan, düzensiz, kargaşacı ve hizipçi gruplar olarak kalamayacağını, buna karşın halifenin söz konusu grupların gelişmesini sonuna kadar desteklediğini açıkça dile getirdi. Şeyh Sühreverdî'nin anlattıkları oldukça büyük ilgi ve kabul gördü, kendisine pek çok hediyelerle birlikte melik unvanı da verildi²¹.

27-123; A. Gölpınarlı, "Fütüvvet-Nâme-i Sultânî ve Fütüvvet Hakkında Bazı Notlar", *İFM*, XVII/1-4 (1955-1956), ss. 127-155; Razavî, *Fütüvvet-Name*, haz. Rahşan Gürel, Yayınlanmamış Doktora Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, 1-167.

18 L. Ridgeon, p. 47.

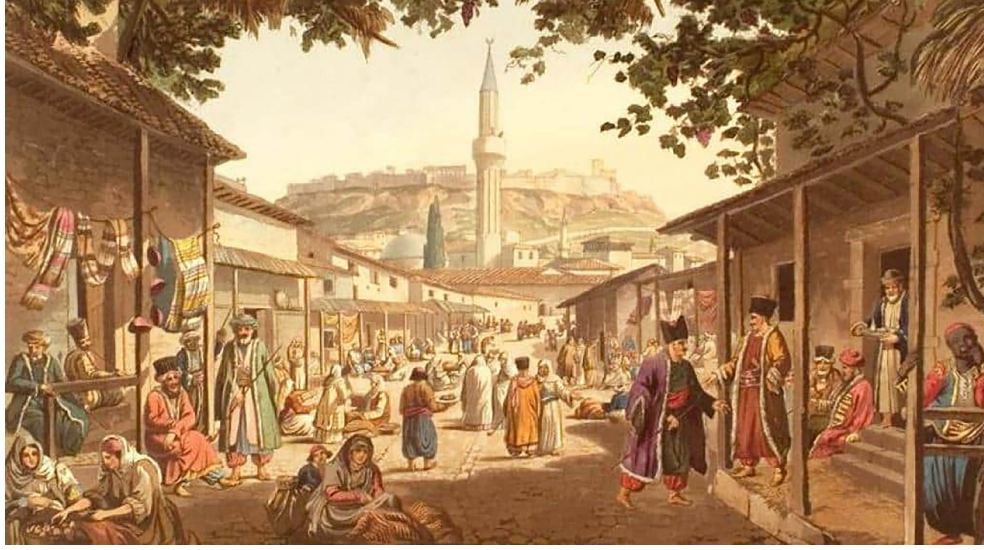
19 İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Târih (İslam Tarihi)*, c. 11, haz.: A. Ağırakça-A. Özaydın, İstanbul 1987, s. 401.

20 K. Huda, s. 38, 53-55.

21 Aynı eser, s. 55.

Fütüvvet Teşkilâtının Anadolu'ya Girişi

Bu olaydan yaklaşık yedi yıl sonra Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus, 1214'te Sinop'u ele geçirince, fethi müjdelemek ve halifenin ihsanına mazhar olmak amacıyla hocası Şeyh Mecdüddin İshak'ı, birçok hediye ile halifeye gönderdi ve fütüvvet şalvarı istedi²². Şeyh Mecdüddin İshak Bağdat'ta çok iyi karşılandı. Halife pek çok hediye ile birlikte, fütüvvet hırkası, fütüvvet şalvarı ve bir fütüvvet buyrultusu verip²³; kısa bir süre sonra da İzzeddin Keykavus'un fütüvvete kabul töreni için bizzat Şeyh Sühreverdî'yi Konya'ya gönderdi. Şeyh Sühreverdî, başta Sultan İzzeddin Keykavus olmak üzere, bütün devlet büyükleri ve komutanların katıldığı bir törende, sultanın ve diğer devlet ileri gelenlerinin fütüvvete giriş törenlerini icra etti. Törende, adet gereğince, Keykavus'a fütüvvet elbisesi giydirildi ve "Allah'ı seviyorsanız bana tâbî olunuz ki, Allah da sizi sevsin ve yardım etsin." (Al-i İmran, 31) mealindeki ayet okunarak, k'as-mürüvvet/ka's-ı fütüvvet içirildi²⁴.

Sultan I. İzzeddin Keykavus'un fütüvvet teşkilatına dâhil olmasıyla Türkiye Selçuklu Devleti yönetim bazında resmen fütüvvet teşkilatına girmiş oluyordu. Halife tarafından sultana gönderilen ve fütüvvetin gereklerini, âdâbını, erkânını içeren fütüvvet buyrultusu, bize dönemin fütüvvet anlayışının temel dinamikleri ve Hz. Ali'nin bu anlayıştaki yerini göstermesi bakımından önemlidir. *Fütüvvet-nâme*'ye göre, Hz. Ali fütüvvetin reisidir. O, Hz. Muhammed tarafından kardeş olarak kabul edilmiş bir kişi olup, bütün insanlardan farklı olarak sadece ona

22 İbn Bibî, *El-Evâmirü'l-Alâ'îye fi'l-Umuri'l-Alâ'îye (Selçuk-nâme)*, c. I, haz.: Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 176.

23 H. Mason ve K. Huda, İbn Bibî'nin, 176-180 arasında tam metnini verdiği bu buyrultunun, İbn Mi'mâr'ın Kitabü'l-Fütüvvet'inin bir kopyası olduğunu ifade etmektedirler. (Bk. H. Mason, s. 123; K. Huda, s. 56)

24 Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara 1997, s. 65.

fütüvvet verilmiştir. Peygamberlik soyunu da devam ettiren kişi olan Hz. Ali, Allah'ın kendisinden başka er ve kılıcından başka kılıç olmadığı şeklinde övdüğü kişidir²⁵. Bu hasletler Hz. Ali'den başlayan bir silsileyle Halife Nasır'a, gönderilmiş, Halife de, "insanların seçkini, İslam'ın büyüğü, dine güç veren bilgili ve âdil sultan, devletin önderi, milletin tâcı, kâfirlerin ve müşriklerin düşmanı, mücahidlerin önde geleni, Rum ülkesinin meliki Ebu'l-Muzaffer Keykavus b. Keyhüsrev b. Kılıç Arslan'a ibadet ve taat şartlarını yerine getirmek, imamlık görevini bildirmek²⁶" için gönderilmiştir.

25 İbn Bibî, I, s. 177.

26 İbn Bibî, I, s. 177-178.

Fütüvvetnâme'de her ne kadar dinî motiflere ağırlık veriliyorsa da Sultan I. İzzeddin Keykavus'un teşkilata girerken dinî kaygılardan ziyade siyasî çıkarlarını ön planda tuttuğu anlaşılmaktadır. Zira bu dönemde art arda yaşanan kardeş kavgaları, ülkenin bütünlüğüne ve siyasi istikrarına zarar verdiği için²⁷ Türkiye Selçuklu Devleti de otorite boşluğu açısından Nasır'ın ilk dönemlerindeki Abbasi Devleti'nden farklı bir görüntü çizmemektedir. İşte, siyasi istikrarı yeniden yakalamayı hedefleyen Sultan I. İzzeddin Keykâvus da Halife Nâsır'ın yöntemini izlemiş, siyasi otoritesini tesis etmede ve yaymada bu dinî ve sosyal dayanışma müessesesini bir vasıta olarak kullanmak istemişti²⁸. Sultan İzzeddin Keykavus vasıtasıyla fütüvvet teşkilatının resmen Anadolu'ya girmesi, Türk kültür tarihi açısından da bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir.

Sultan I. İzzeddin Keykavus'un ölümünden sonra tahta çıkan kardeşi Sultan I. Alaeddin Keykubad âdet olduğu üzere, halifeye bağlılığını arz edince, Nasır, bu fırsattan yararlanarak yeni yönetimin kurulu düzeni dağıtmayacağına dair garanti almak için Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'yi bir kez daha Selçuklu Sarayı'na gönderdi. Anadolu'ya ikinci defa gelen Şeyh, yeni Selçuklu Sultanını etkilemek için daha önce Bağdat'ta tanıştığı ve yakın dostluk kurduğu²⁹ Bahaeddin Veled'in nüfuzundan da istifade etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır³⁰. Nitekim Şeyh Sühreverdî, Selçuklu başkentine vardığında, kendisini karşılayan Alaeddin Keykubad'ın yanında Bahaeddin Veled de vardı. Muhteşem bir karşılamadan sonra, Alaeddin Keykubad, Şeyh Sühreverdî'ye iltifat edip, hapiste iken onu rüyasında gördüğü ve kendisine saltanat müjdeleyen kişi olduğunu söyledi³¹. Bahaeddin Veled de, "Sühreverdîler hem Ebu Bekir'e mensuplar hem de bizimle akrabalarımızdandır³²" diyerek halifenin elçisine verdiği değeri ifade etti. Bahaeddin Veled ile Şeyh Sühreverdî arasında başlayan yakınlaşmanın, bir anlamda, ilerleyen dönemlerde Şeyh Sühreverdî'nin şahsında temsil ettiği Ahilik ile Bahaeddin Veled'in soyundan gelen Mevlevîlik arasındaki yakın ilişkinin çekirdeğini de oluşturduğu söylenebilir.

Şeyh Sühreverdî bu ikinci Anadolu seyahatinde de hedefine ulaşmış, son derece itibar gördüğü iktidar çevresini, başta Celaleddin Karatay olmak üzere fütüvvet teşkilatına dâhil etmek suretiyle daha da genişletmişti³³. Şeyh Sühreverdî, Anadolu'daki görevini tamamlayıp Bağdat'a dönerken, Sultan Alaeddin Keykubad, Zincirli Han'a kadar kendisine eşlik etmiş ve Malatya'ya kadar onunla gitmesi için murahhaslar göndermiştir³⁴.

27 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 6. Baskı, İstanbul 1998, s. 225 vd.

28 S. Koca, s. 61.

29 Ahmed Eflâkî, *Menâkibu'l-Arifîn (Ariflerin Menkıbeleri)*, c. I, haz.: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1995, s. 177-180.

30 H. Şahin, "Selçuklular Döneminde Ahiler", s. 301.

31 İbn Bîbî, I, s. 248-252; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alaeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Ankara 2003, s. 79-81.

32 Eflâkî, I, 208.

33 İbn Bîbî, I, s. 251.

34 E. Uyumaz, s. 80-81.

Böylece halef-selef iki Selçuklu sultanı tarafından da büyük itibara sahip olan teşkilat, sadece iktidar çevreleri arasında yayılmakla kalmamış, ahilik adı altında tüccarlar, ulema, zanaatkârlar, sufiler ve halk arasında kabul görmüştür. Bilhassa, Sultan Alaeddin Keykubad'ın vefatından kısa bir süre sonra başlayan Moğol istilasının yarattığı kaos ortamında, toplum nezdinde siyasi iktidardan ziyade, ahilerin ve ahi liderlerinin mücadelesi ön plana çıkmıştı. Merkezi otoritenin her geçen gün gücünü yitirmesinin bir neticesi olarak meydana gelen Babâiler İsyanı (1240) ve Köseadağ yenilgisi (1243) sonrasında, Anadolu'nun kasaba ve köylerinde merkezi otorite neredeyse tamamen kaybolmuş, bu otorite boşluğunu hemen her yerde kurulan ahi birlikleri doldurmuştur.

Selçuklu Döneminde Anadolu'da Ahiler

Birçoğu Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya yerleşen ve daha önce Harezm, Horasan, Rey, Buhara ve Hoy gibi şehirlerde yaşadıkları dönemlerde esnaf ve sanatkârlıkla uğraşan ahi zümreleri, Anadolu'nun hemen her yerinde kurdukları zaviyeler vasıtasıyla fikirlerini ve yaşam tarzlarını toplumun geniş bir kesimine ulaştırma imkânına sahip olmuşlardır³⁵. Bununla birlikte Anadolu'da ahiliğin ilk defa hangi yüzyılda bu isimle anılmaya başlandığı tam olarak bilinmemektedir. Ahi ismiyle bilinen ilk şahıs, 1216-1217 tarihlerinde Antalya'da yazılmış bir vakıfnâmede adı geçen Ahi Eminüddin Mahmud b. Yusuf'tur. 1262-1263 tarihlerinde Divriği'de ölen Ahi Abdurrahman ve on üçüncü yüzyıl başlarında Konya'da yaşayan Ahi Natur da ilk ahiler arasında kabul edilir³⁶. Yaşadığı yerin adından hareketle, kürkçülük mesleğine mensup olduğunu tahmin ettiğimiz Ahi Natur, Mevlana'nın babası Bahaeddin Veled'in müridi olup, Kürkçüler Hamamı'nda yaşıyordu ve yüz on yaşında hâlâ hayattaydı³⁷.

Ahi Natur'dan sonraki dönemde, ahiliğin her geçen gün biraz daha yayılmasına ve teşkilatlanmasına paralel olarak bu unvanın daha sık kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu dönemde ahilikle bağlantılı olarak adından en fazla söz ettiren şahsiyet, Moğol istilası öncesinde Anadolu'ya gelen ve Ahilik teşkilatının kurulmasında ve yapılandırılmasında belki de en büyük paya sahip olup, ileriki dönemde Ahilerin piri olarak anılacak Şeyh Nasirüddin Mahmud el-Hoyî'dir. Yaşadığı dönemde bu ismi kullanıp kullanmadığı bilinmemekle beraber, ileride yaygın olarak Ahi Evren adıyla tanınacak olan Türkmen babası adeta ahilikle özdeşleştirilmiştir. Ahi Evren, nisbetinden de anlaşılacağı üzere Azerbaycan'ın Hoy kasabasından olup, 1171 yılında doğmuş, Horasan ve Maverâünnehir'de eğitim gördükten sonra, 1205 yılında Bağdat'tan yola çıkarak, yanında Muhyiddin-i

35 V. Gordlevski, s. 197; N. Çağatay, s. 48; Sebahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri*, Ankara 1977, s. 25-70; Yusuf Ekinci, *Ahilik*, Ankara 1993, s. 6-8.

36 Mehmet Akif Erdoğan, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zâviyeleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sayı: 4 (İzmir 2000), s. 38.

37 Eflâkî, I, s. 196.

Arabî, Ebu Ca'fer Muhammed el-Berzaî ve Evhadüddin Hamid el-Kirmanî gibi dönemin önemli sufileri bulunduğu halde Anadolu'ya gelmiş, Kayseri'ye yerleşerek burada Ahi teşkilatının ilk nüvesini kurmuştu³⁸. O, 1227 yılında Sultan Alaeddin Keykubad'ın davetiyle Konya'ya gidinceye³⁹ kadar Kayseri'de dericilik/debbağlıkla meşgul olmuştu.

Bu dönemde Alaeddin Keykubad'ın Ahilere karşı mültefit tavrının da etkisiyle, teşkilat başta başkent Konya olmak üzere bütün Anadolu'da hızlı bir yayılma gösterdi⁴⁰. Ancak Alaeddin Keykubad'ın öldürülmesi ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkması teşkilatın devlet nezdindeki konumunu olumsuz etkiledi. Babasının politikalarına muhalif bir politika benimseyen yeni Sultan, onun dostlarına da pekiyi gözle bakmıyordu. Nitekim Türkmen zümreleri üzerinde yoğun baskı kurmaya çalıştığı, çok sayıda Türkmen'i öldürttüğü kaynaklarca sabit olan Vezir Sadeddin Köpek'in⁴¹ de tesiriyle ahileri de takibata aldırıldı, babasının yakın çevresinde yer alan ahileri yakalatıp hapse attırdı. Hapse atılanlar arasında Ahi Evren de vardı. Bu baskının artmasında Türkmen şeyhi olan Baba İlyas'ın isyan etmesinin de büyük rolü vardı⁴².

1245 yılında II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümüyle, saltanat nâibi sıfatıyla idareyi ele geçiren Celaleddin Karatay, hapisteki ahileri, bu arada Ahi Evren'i de serbest bıraktı. Şehabeddin Sühreverdî eliyle fütüvvet teşkilatına dâhil olan Celaleddin Karatay'ın başa gelmesi ahiler açısından çok olumlu sonuçlar doğurdu. Konya ve civar illerde teşkilatın üyeleri hızla arttı. Sultan II. İzzeddin Keykavus da ahilerle iyi ilişkiler kurmuş, Ahi Evren başta olmak üzere saldırılar sırasında Konya'yı terk eden diğer ahileri Konya'ya çağırılmıştı. Konya'ya dönen Ahi Evren, *Letâif-i Hikmet* adlı eserini sultana sundu. Ancak onun Konya'daki ikameti çok uzun sürmedi. Zira, Şems-i Tebrizi'nin ölümünden Mevlana'nın oğlu Alaeddin Çelebi'nin ve bazı ahilerin sorumlu tutulmaları üzerine, Ahi Evren bir daha dönmek üzere Konya'dan ayrıldı ve Hacı Bektaş Veli'nin yaşadığı Kırşehir'e yerleşerek⁴³, burada Ahiyân-ı Rum adı verilen teşkilatın temellerini attı. Kırşehir'de kurulan teşkilat Kayseri'de daha önce kurulmuş olan teşkilata nazaran daha sistemli bir yapı arz etmiş ve bundan sonraki dönemde ahiliğin yönetim merkezi olarak Kırşehir, kurucu piri olarak da Ahi Evren kabul edilmiştir. Hayatının geri kalanını Kırşehir'de geçirdiği anlaşılan Ahi Evren, burada *Tabsira*, *Menâhic-i Seyfî*, *Metailü'l-İman* gibi eserlerini kaleme almıştır⁴⁴.

38 Mikail Bayram, *Ahi Evren, Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, Ankara 1995, s. 18.

39 Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr*, c. V, İstanbul 1277, s. 63.

40 Ahmed Eflakî, *Menâkıbü'l-Arifin (Ariflerin Menkıbeleri)*, c. 1, haz.: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1995, s. 188-189.

41 O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 408-409.

42 İsyân hakkında bk.: A. Yaşar Ocak, *Babailer İsyânı*, 2. baskı, İstanbul 1996.

43 Dönemin kaynaklarından birisi olan ve Mevlevî çevreleriyle yakınlığı bilinen Eflâkî'de benzer bir kayda rastlanmamasına rağmen, M. Bayram, Şems-i Tebrizi'nin bizzat Ahi Evren ve yandaşları tarafından öldürüldüğünü ileri sürmektedir. Bk. M. Bayram, *Ahi Evren*, s. 22.

44 Bu üç eser hakkında bk.: M. Bayram, *Ahi Evren*, s. 75-85.

Ahi Evren tarafından Kayseri, Konya ve Kırşehir gibi şehirlerde örgütlenen Ahi loncaları sadece adı geçen bu şehirlerdekiyle sınırlı kalmamıştı. Selçuklu topraklarında onunla aynı dönemde yaşayan ve ahi unvanını taşıyan pek çok isim vardı. Bunlardan bazıları Mevlavî çevrelerle yakın ilişki içerisindeyken bazıları ise Mevlana'ya karşı kin ve düşmanlık beslemişlerdi. Mesela, kendisi gibi babası

da Ahi adını taşıyan Ahi Kayser oğlu Ahi Çoban, Mevlana'nın muhibbi ve yakın dostları arasındaydı⁴⁵. Yine Mevlana'ya yakınlığıyla bilinen Ahi Bedreddin Konya'nın ileri gelenlerinden birisiydi⁴⁶. Buna karşın, dönemin Konya'sındaki iki ahi liderinden birisi olan Ahi Ahmed'in Mevlana ile yıldızı pek barışmamıştı. Bu anlaşmazlığın temelinde Ahi

Ahmed'in semâ ayinlerine karşı çıkması yatıyordu. Şehrin itibarlı, sözü geçen iki ahisinden birisi olan Ahi Ahmed'in, bir gün Mevlana'nın oğlu Alaeddin Çelebi'ye, "ben bir eşek yükü kitap okudum, fakat bu kitaplarda semânın mübah olduğuna dâir hiçbir şey görmedim" demiş, Alaeddin Çelebi'de cevaben "Ahi bir eşek gibi okudu, onun için bilemedi, biz İsâ gibi okumuşuz ve onun sırrına ermişiz"⁴⁷ cevabını vermişti. Eflâkî'nin sözünü ettiği bu menkıbe, o devirdeki ahilerden bazılarının Mevlevîler semâ konusunda anlaşılmadıklarını göstermektedir. Ahi Ahmed ile ilgili olarak anlatılan bir başka menkıbe, Mevlevîler ile yakınlık konusunda bazen ahilerin bizzat birbirlerine karşı nasıl düşmanca davranabildiklerini de göstermektedir. Ahi Ahmed, Taceddin Mu'tez ve Ziyaeddin Vezir hankâhlarının şeyhi öldüğünde, yerine Mevlana'nın müridi Çelebi Hüsameddin'in getirilmesine şiddetle karşı çıkınca, Ahi Türk'ün ve Ahi Beşşâre'nin büyük babalarının sülalesine mensup olan Ahi Kayser, Ahi Çoban, Ahi Muhammed Sebzvarî gibi ahiler kılıçlarına sarılarak, Ahi Ahmed'i ve yanındaki "küstah rindleri" öldürmek için üzerlerine yürümüşler, Mevlâna bu kargaşaya hiç müdahale etmemişti⁴⁸. Fütüvvet-nâmelerde belirtilen ahilik kaidelerine pek uymasa da bu durum, ahilerin iktidara yakın zümrelerle ilişki içerisine girme noktasında zaman zaman birbirleriyle çatışma içerisine girebildiklerini de gösteren güzel bir örnektir.

45 Eflâkî, II, s. 128; H. Şahin, "Selçuklular Döneminde Ahiler", s. 303.

46 Eflâkî, I, s. 352-353; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, terc.: Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000, s. 312.

47 Eflâkî, I, s. 473.

48 Eflâkî, II, s. 341-345.

Konya'daki ahileri yöneten iki ahi reisinden diğeri olan Ahi Ahmedşah'ın durumu ise ilkinden çok daha farklıydı. Ahi Ahmedşah, 1277 yılında meydana gelen ve Cimri Hadisesi⁴⁹ olarak bilinen olayda Selçuklu şehzadesi Alaeddin Siyavuş'un Karamanoğlu Mehmed Bey ile birlikte Konya'yı kuşattıkları isyan sırasında yanındaki ahilerle birlikte şehri savunmuş⁵⁰; 1291 yılında İlhanlı hükümdarı Geyhatu'yu Konya'yı yağmalama kararından vazgeçirmişti⁵¹. Üstelik Sultan Veled'in sevgisini kazanacak kadar da Mevlevî çevrelerine yakındı. Ahi Ahmedşah, Sultan Veled'in ölümünden sonra Ulu Ârif Çelebi'nin müridi olmuş, akrabalarını ve çocuklarını da aynı yola sevk etmişti. Bunlar arasında oğlu Ahi Ali de vardı⁵².

Konya'daki Ahi reislerinin en güçlüsü olan Ahi Ahmedşah'ın çevresindeki ahilerin sayısı onun siyasi gücü nispetinde daha da arttı. 1294'te, Ahi Ahmedşah'ın kardeşi öldüğünde cenazesine on beş bin kişi katıldığı yönündeki bilgiler, mübalağalı olsa da, ahiler üzerindeki nüfuzunun derecesini ortaya koymaktadır. Ahi Ahmedşah'ın bu nüfuzu 1298 yılında öldürüldüğünde meydana gelen olaylarda daha belirgin bir şekilde hissedilmiştir. Zira bu olay halk ve idare arasında derin bir üzüntü uyandırmış olmalı ki, dükkânlar yedi gün süreyle kapatılmış ve Selçukluların yeni Sultanı Alaeddin Keykubâd b. Feramurz, onun intikamın alınmasına izin vermiş, birkaç ay sonra da katiller yakalanıp öldürülmüşlerdi⁵³.

Selçuklu devrinin önde gelen ahilerinden birisi de Ahi Mahmud'du. Saray çevresiyle yakın ilişki içerisinde olan Ahi Mahmud'un adı, devrinin tabibi Sâdeddin Mes'ud'un, Canik ve Samsun taraflarına tedavi için gittiği sırada Sultan Gıyâseddin Mes'ud'un ilk saltanatı zamanında Evkaf ve İshraf nazırı olarak görev yapan İmâdeddin Zencânî'ye yazdığı mektupta, memlekette özlediğini söylediği kişiler arasında yer almaktadır⁵⁴. Dönemin önde gelen ahilerinden bir diğeri, Sultan Veled'in yakın dostu Bayburtlu Ahi Emir Ahmed idi. Bayburt'un reislerinden birisi olan Ahi Emir Ahmed, zenginliği, hayırseverliği, güngörmüşlüğü ve büyüklerin sohbetine erişmesiyle tanınırdı. O, Ulu Arif Çelebi Bayburt'a gittiği sırada kendisine hizmetini görmüş, bu arada Mevlevîliğe intisâb etmiş, ayrıca kadın erkek bütün Bayburt halkının da Mevlevîliğe girişine vesile olmuştu⁵⁵. Eflâkî'nin, Ahi Ahmed'in ağzından anlattığı, Ulu Arif ve Mevlevîliğin övüldüğüne dair⁵⁶ sözler bu dönemde ahilerin Mevlevîlerle yakın ilişki içerisinde olmak istediklerinin önemli bir göstergesidir. Bu dönemde yaşayan ve Mevlevîlerle yakın ilişki içerisinde olan ahiler sadece bunlarla sınırlı değildi. Eflâkî, eserinin değişik

49 Cimri İsyanı hakkında bk.: Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 558 vd.; Erdoğan Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1993, s. 161-162.

50 C. Cahen, s. 313; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 566-567.

51 Eflâkî, II, s. 184-186; C. Cahen, s. 313.

52 Eflâkî, II, s. 346.

53 C. Cahen, s. 314; A. Breebaart, s. 111.

54 Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1988, s. 163.

55 Eflâkî, II, s. 609.

56 Eflâkî, II, s. 484-486.

yerlerinde, Ahi Muhammed Divâne, Ahi Muzafferüddin, Akşehirli Ahi Musa, Ahi Muhammed Bey, Ahi Siddık ve onun oğlu Ahi Mustafa'nın isimlerinden söz eder⁵⁷. Bu dönemde, Konya dışında Aksaray civarında yaşayan bir başka Ahi Ahmed'den daha söz edilmektedir. *Müsameretü'l-Ahbâr*'ın yazarı Aksarayî'nin akrabası olan bu şahıs, Moğolların bölgedeki valisi İrencin Noyan'ın saldırısı sırasında Aksaray'ı ağabeyi Ali Melik ile birlikte savunmuş fakat sonunda yenilerek şehrin diğer ileri gelenleriyle birlikte 1304 yılında katledilmişti⁵⁸.

Beylikler Devrinde Ahiler

Selçukluların son döneminde her geçen gün biraz daha artan Moğol baskısı ahileri birbirine daha da yaklaştırmış, bunların birlik ve teşkilat anlayışlarını daha da güçlendirmiştir. Her meslek grubu kendisine ait loncalarda faaliyet göstermeye, misafir ağırlamaya, yolculara ve kimsesizlere hizmet etmeye başlamış, gerektiğinde sadece sufiyane bir hayat sürmeyi tercih ederken, bulunduğu bölgeye ve konuma göre, bazen siyasi idarenin en üst noktalarında da görevler üstlenmişlerdir. Selçuklu idaresinin fiilen sona ermesinden sonra Anadolu'da kurulan irili ufaklı beyliklerin topraklarında da ahilerin yoğun olarak teşkilatlandıklarını dönemin kaynaklarında açık bir şekilde gözler önüne serilmektedir.

Ancak ahilerin bazı istisnalar haricinde genel anlamda siyasî eğilimlere veya birlik kurmaya pek de yanaşmadıklarını kabul etmek gerekir. Zorunlu olmadıkça, herhangi bir siyasî birlik oluşturmak, siyasî birliklere dâhil olmak, yönetimle içli dışlı yahut iktidar muhalifi olmak genellikle benimsedikleri bir davranış tarzı değildi. Pek çok örnekte de görüldüğü gibi, ahilik daha ziyade iktisadi hayat içerisinde ön plana çıkan bir sivil toplum kuruluşu, ya da bir sosyal yardım müessesesi olarak faaliyet göstermekteydi. Ahilerin iktidar çevreleriyle yakın olmalarının kökeninde, çevrelerinde çok sevilen ahi şeyhlerinin nüfuzundan yararlanmak isteyen iktidarın bu yöndeki çabalarını da göz önünde bulundurmak gerekir. C. Cahen, bu anlamda ahilerin normalde fazla siyasî kabiliyete sahip olmayan esnaf teşkilatı durumunda olduklarını, karışıklık zamanında bazen ön plana çıktıklarını ve bazen de düzenli ordunun eksikliklerini tamamladıklarını ifade etmektedir⁵⁹. Ahilerin Kırşehir ve Ankara bölgesinde bir savunma hattı meydana getirdikleri, Ahi Hüsameddin ailesinin ise Ankara Ahi Devleti adıyla bir devlet kurduğu bilinmektedir⁶⁰. Beylikler devrinde Anadolu'daki Ahi birlikleri hakkında en önemli bilgiler, Ahi zaviyelerinde kaldığı süre zarfında teşkilatın geleneklerini yakından görme imkânına sahip olmuş İbn Battûta ile Kadı Burhaneddin devrinin âlimlerinden Esterâbadî'nin eserlerinde yer almaktadır.

57 Eflâkî, II, s. 449, 457, 488-489, 504-505, 559-560.

58 Kerimüddin Mahmud Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbâr*; terc: Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 247-248.

59 Claude Cahen, "İlk Ahiler Hakkında", *Belleten*, L/197 (1987), s. 600.

60 Ahmed Tevhid, "Ankara'da Ahiler Devleti", *TOEM*, III/19 (1331), s. 1202-1204; A. Breebaart, s. 114.

İbn Battûta ve Ahiler

İbn Battûta üzerine ayrıntılı bir biyografi çalışması hazırlayan Ross E. Dunn, İbn Battûta'nın Anadolu'ya geldiği zaman, yani Moğol işgalinin meydana getirdiği kargaşa döneminde ahilerin, kentsel birlik ve savunmayı korumaya yardım

etmek gibi sivil bir işlevi yerine getirdiklerini ifade eder⁶¹. Bu ahi birliklerinin bir takke ve özel şalvardan oluşan kendine has kıyafetleri vardı ve üyeler, eğlenme, yemek ve sohbet için düzenli olarak ahilerin evinde ya da zaviyesinde toplanırlardı. Yeni üyelerini genç işçi ve zanaatkârlardan toplayan bu birlikler mesleki çizgiler üzerinde örgütlenmişlerdi. Yine de o çağda faaliyet gösteren meslek localarından farklıydılar. Toplantı ve kabul törenleri, namaz ve dini gelenekleri içine katmıştı⁶².

1332 sonlarına doğru Suriye'nin Lazkiye Limanı'ndan bindiği bir Ceneviz gemisiyle Hamidoğulları idaresindeki Alanya'ya gelen İbn Battûta, Anadolu seyahatine bu önemli liman kentinden başlamıştı. Alanya'dan Antalya'ya geldiğinde ise daha önce hiç karşılaşmadığı bir olayla karşılaştı. *Seyahatnâme*'sinde anlattığına göre, Antalya'da bir şeyhin zaviyesinde misafir olarak gittiğinde, sırtında yıpranmış bir elbise, başında keçe külah bulunan bir genç gelmiş ve kendisini misafir eden şeyhe İbn Battûta'yı işaret ederek bir şeyler söylemişti. Şeyh, İbn Battûta'ya dönerek adamın onu yemeğe çağırdığını söylediğinde, seyyah, adamın çok yoksul birine benzediğini, kendisini ağırlayabilecek gücü yoksa, onu zor durumda bırakmak istemedikleri cevabını verdi. Şeyh gülerek, bu adamın dericiler/debbağlar zümresine mensup ahi gruplarından ve cömertliğiyle tanınan birisi olduğunu, iki yüz adamı

olduğunu, gündüz kazandıklarını gece misafirleri için harcadıklarını söyledi. Ahi reisi, akşam namazından sonra gelip onları dergâha götürdü. İbn Battûta'nın gittiği zaviyede karşılaştığı manzara dönemin ahi zaviyelerinin niteliği hakkında önemli bilgiler de ihtiva etmektedir. Seyyah dergâha girer girmez, muhteşem bir manzarayla karşılaşmış, Anadolu'nun en güzel halı ve kilimleriyle döşeli, Irak camından yapılmış sayısız avizeyle süslü zaviye İbn Battûta'nın gönlünü adeta fethetmişti. Muhteşem bir ziyafetin ardından gece yarısına kadar süren sohbetler, eğlenceler, raks ve dualar onun hayranlığını bir kat daha artırmıştı⁶³.

61 Ross E. Dunn, *İbn Battûta'nın Dünyası*, terc.: Yeşim Sezdirmiş, İstanbul 2004, s. 162.

62 R. E. Dunn, s. 162-163.

63 İbn Battûta, I, s. 404.

İbn Battûta'nın ahilerle münasebeti sadece Antalya ahileri ile sınırlı kalmadı. Gittiği her şehirde ahiler tarafından karşılandı, ahi geleneğinin gereği olarak hemen her ahi zaviyesinde üç gün boyunca misafir edildi, en iyi şekilde ağırlandı ve rahatı için her türlü imkân sağlandı. Antalya, seyyahın ahi teşkilatı ile tanıştığı şehirdi. Bir sonraki durağı olan Burdur'da onu yine ahiler, içlerinden birinin bağında kurbanlar keserek karşılamışlardı. İbn Battûta'nın Antalya ve Burdur'daki gözlemleri Hamidoğulları topraklarında ahi teşkilatının konumuna dair fikir vermesi bakımından hayli önemlidir. Seyyahın Burdur'dan sonraki durağı Selçukluların eski, Karamanoğullarının yeni başkenti Konya olmuştur. Konya'da onu aynı zamanda büyük bir tekkenin şeyhliğini de yapan İbn Kalemşah adlı Ahi reisi ağırlamıştı⁶⁴. Ahi İbn Kalemşah, Selçukluların yıkılışından sonra bu bölgede kurulan Karamanoğulları Beyliği içinde de ahilerin faaliyetlerini sürdürdüklerinin en güzel örneğidir.

Konya'dan sonraki durak olan Sivas'ta meydana gelen olay ahilerin misafirperverlik uğruna neleri göze alabildiklerini göstermesi bakımından oldukça ilginçtir. İbn Battûta, Eratnalılar idaresindeki Sivas'a varır varmaz daha atından bile inmeden Ahi Bıçakçı Ahmed'in yoldaşları tarafından karşılanmıştı. Bunlar seyyahın kendilerine misafir olmasını istiyorlardı. Bu teklifi kabul eden İbn Battûta ve arkadaşları, Ahi Bıçakçı Ahmed'in yoldaşlarıyla biraz ilerlediklerinde bu kez karşılarına rütbece ilkinden daha üstün ola Ahi Çelebi'nin adamları çıktı. Bunlar, misafir etme hakkının kendilerinde olduğunu söyleyince iki taraf kavgaya tutuşup, birbirlerine bıçak çektiler. Kavgaya büyümeden önlendi ve sonuçta üç gün birisi, üç gün diğeri misafir etmek kaydıyla anlaşmaya vardılar⁶⁵. Ahi Bıçakçı Ahmed'e misafir olduktan sonra, Alaeddin Eratna Bey, seyyahı kendi sarayında misafir etmek istedi. Ancak Ahi Çelebi "daha bizim misafirimiz olmadılar", demek suretiyle araya girince, Alaeddin Eratna Bey Ahi Çelebi'nin sözünü dinlemek zorunda kaldı⁶⁶. İbn Battûta'nın muhtemelen biraz da abartarak naklettiği bu olay, Ahi Çelebi'nin, misafirini bölgenin hükümdarına dahi vermediğini, ahilerin misafir etme konusunda, gerektiğinde birbirleriyle kavga edecek ya da bölgenin hükümdarına bile karşı koyabilecek derecede hassas olduklarını göstermesi açısından olduğu kadar, ahi hiyerarşisini ve gerektiğinde ahilerin iktidar üzerindeki etkisini anlamak bakımından da ilginç ve güzel bir örnektir. İbn Battûta Aksaray'da Emir Eratna'nın vekili Ahi Şerif Hüseyin'i ziyaret ettikten sonra Eratnaoğulları Beyliği'nin sınırları dâhillindeki bir diğer şehir olan Kayseri'ye giderek şehrin en büyük zaviyesinin sahibi Ahi Ali'nin zaviyesine misafir olmuştu⁶⁷. Ahiler Eratnaoğulları topraklarında idari mekanizma içerisinde de görev almışlardır.

64 Aynı eser, I, s. 412-413.

65 İbn Battûta, I, s. 416-417.

66 Aynı yerde.

67 Kemal Göde, "Eratnalılar Devri (1327-1381)'nde Anadolu'da Ahilik", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri (13-15 Kasım 1993)*, Ankara 1996, s. 69; Aynı yazar, *Eratnalılar (1327-1381)*, Ankara 1994, s. 38.

Aksaray'ı idare eden Ahi Şerif Hüseyin bunun en belirgin örneğidir. Bir diğer örnek ise, Erzincan hâkimi Ahi Ayna Bey'dir. Ahi Ayna Bey, şeklen Eratnalılar'a bağlı gibi görünse de 1362 yılında ölümüne kadar müstakil bir şekilde Erzincan'ı idare etmiştir⁶⁸.

Bu dönemde ahilerin yoğun olarak yaşadıkları ve aktif siyasete dâhil oldukları beyliklerden bir diğeri Kadı Burhaneddin Devleti'dir. Bu beylik bünyesinde adından en fazla söz ettiren ahi reisi, Kadı Burhaneddin'in payitahttaki en büyük yardımcısı ve destekçisi olan Ahi İsa idi⁶⁹. Ahi İsa ölünceye kadar Kadı Burhaneddin'e hizmet etmiş, onun için savaşmış, hapiste yatmıştı. Kadı Burhaneddin'in muhalifi olup ona karşı girdiği bir komplonun açığa çıkması üzerine öldürülen Ahi Nevruz⁷⁰, Ahi Nasireddin, Ahi Adilşâh⁷¹, Ahi Muhammed ve Ahi Nureddin bu beylik bünyesindeki diğer ahilerdi.

Erken Osmanlı Döneminde Ahiler

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde ahiler, savaşlardaki cengâverlikleriyle hemen her kesimin saygı ve beğenisini kazanmış gazi-alplerle özdeşleştirilmişlerdir. Ahi teşkilatı mensupları Osmanlı padişahları nezdinde büyük itibara sahiplerdi. Ahiler, Osman Gazi devrinden itibaren Osmanlı topraklarında faaliyet göstermişlerdi. Osmanlı Beyliği'nin uc'da yer alması, ahilerin bu bölgede yoğun olarak toplanmasının başlıca nedenleri arasındaydı. Köylerde, kasabalarda ve uclarda kurulan zaviyelerde faaliyet gösteren ahiler, mevcut yerleşimlerin daha da gelişmesine katkı sağladıkları gibi, kurdukları zaviyeler vasıtasıyla köylerin kurulması ve iskânında da birinci derecede rol oynamışlardı. Ahiler bu süreçte yerel halkla dostâne ilişkiler kurmuşlar, din ve mezhep veya ırk farkı gözetmeksizin hemen herkese yardım ve dostluk elini uzatmışlar, bu sayede toplumsal barışın gelişmesine katkı sağlamışlardı.

Büyük bir dayanışma ve birlik şuuru içinde bulunan ahi birlikleri Anadolu'nun Batı ucunun hızlı bir şekilde Türkleşmesi ve İslamlaşmasına sağladıkları katkıyı Osmanlı topraklarında da devam ettirmişlerdi. Eserini Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yazdığı bilinen Âşık Paşa, Hak'tan cihana açılan beş kapı arasında "*esnaf velisi olan ahi*"nin ismini de saymaktadır. Âşık Paşa'nın tasvirine göre, ahi, cömertliğin, geleni hoş bir şekilde ağırlayıp eli boş göndermemenin, Hak yolunda dosdoğru olup günah işlememenin, yolunu şaşırana üşenmeden yolunu göstermenin, misafir karşısında toprak gibi mütevazı olup, kibirden ve kinden uzak durmanın sembolüydü⁷². Âşık Paşa'nın bu tasnifinde ahileri yerleştirdiği

68 K. Göde, *Eratnalılar*, s. 67, 120.

69 Aziz b. Erdeşir-i Esterebâdî, *Bezm ü Rezm*, çev.: Mürsel Öztürk, Ankara 1990, s. 226-233; Yaşar Yücel, *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398) ve Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Ankara 1983, s. 50.

70 Hakkında bk. *Bezm ü Rezm*, s. 241-272; Y. Yücel, s. 63-71.

71 *Bezm ü Rezm*, s. 289-294.

72 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, haz.: Kemal Yavuz, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, I/II, 641, 647.

konum, Selçuklu ve Beylikler devrinde olduğu gibi Osmanlı toplumunda da ahilerin sahip oldukları fonksiyonu sürdürdüklerini ortaya koyması bakımından hayli önemlidir. Nitekim aşağıda anlatılacağı üzere, İbn Battûta'nın Mudurnu dağlarında karşılaştığı ahilerin tavrı, Âşık Paşa'nın tavsifine tıpatıp uymaktadır.

Ahiler, Osmanlı Devleti'nin kurulduğu coğrafya olan Söğüt, Eskişehir Bilecik, Bursa, Mudurnu gibi şehirlerde faal olmuşlar, daha başlangıcından itibaren beyliğin siyasî gelişimine, zaviyeler kurmak, fetihlere katılmak, esnaf örgütlerini kontrol altında tutmak ve nizam vermek suretiyle katkı sağlamışlardır. Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde mevcut olan bu ahi zaviyelerinin çoğunun kökeninin Osmanlı öncesi dönemde aranması gerektiğini ifade eder⁷³.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde adı ahilik ile en fazla ilişkilendirilen şahsiyet Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebalı'ydı. Osman Bey'in başlattığı, ileride Orhan Bey ve I. Murad tarafından devam ettirilecek, ahi şeyhleriyle yakın ilişki kurma politikası devletin kuruluşunda mistik bir algının oluşması ile neticelenmiş, bu anlayışın ilk dönemdeki sembol ismi ise Şeyh Edebalı olmuştu. Bazı araştırmalarda Şeyh Edebalı'nın bir ahi şeyhi olduğu teması yaygın olarak işlenmekte ise de onun ahi değil de Vefaî şeyhi olduğu artık daha somut olarak bilinmektedir⁷⁴. Ancak bu durum onun ahilerle herhangi bir ilgisinin bulunmadığı şeklinde de yorumlanmamalıdır. Şeyhin etrafındaki sufilerin pek çoğunun, hatta kardeşinin bir ahi reisi olduğu bilinmektedir. Kardeşi Ahi Şemseddin, yeğeni Ahi Hasan⁷⁵ ve Şeyh Mahmud onun ahilerle münasebetinin en güzel örnekleridir⁷⁶.

Şeyh Edebalı'nın kardeşinin oğlu Ahi Hasan, Osman Gazi ve Orhan Gazi devirlerinin en meşhur ahi reislerinden birisiydi. Taşköprizâde, Osman Gazi devri dervişleri arasında saydığı Ahi Hasan'ın, ibadete düşkün, zühd sahibi, duası makbul, kerâmet ehli ve feyiz kaynağı bir şahsiyet olduğunu ifade eder⁷⁷. Ahi Hasan'ın, Osman Gazi vefat ettiği zaman, mülkünü oğulları arasında paylaştırmak

73 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler", *VD*, II (1942), s. 292; Mesela Osmanlı öncesi dönemde kurulan zaviyelere örnek olarak, Eskişehir bölgesi hakkında bk.: Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ankara 1991, s. 37-39.

74 Aldo Gallotta, "Oğuz Efsanesi ve Osmanlı Devleti'nin Kökenleri: Bir İnceleme", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed.: Elizabeth Zachariadou, İstanbul 1997, s. 56-57; Vefailik için bkz.: Haşim Şahin, *Dervişler ve Sufî Çevreler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017, s. 63-80.

75 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 530; A. Gallotta, *aynı makale*, s. 57; Mehmet Topal-Kamil Çolak, "Osmanlı Devleti'nde Ahi Zaviyeleri", *Osmanlı*, c. IV, ed.: Güler Eren-Kemal Çiçek, Ankara 1999.

76 Âşıkpaşazâde, *Târih*, neşr.: Âli Bey, İstanbul 1332, s. 29; Neşrî, *Kitâb-ı Cihannümâ*, I-II, haz.: Mehmed Altay Köymen, Ankara 1983, I, 131-135; O. Çetin, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahiler", s. 111.

77 Taşköprizâde, *Osmanlı Bilginleri, eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, terc.: Muharrem Tan, İstanbul 2007, s. 24; Nişancı Mehmed Paşa, *Târih*, İstanbul 1290, s. 98; Meccî, *Hadaikuş-Şakaik*, neşr.: Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 23.

için yapılan toplantıya başkanlık ettiği yönündeki rivayetler⁷⁸, adı geçen ahi şeyhinin Osmanlı yönetimi nezdindeki itibarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Onun, bu toplantıya yanında diğer şeyhler de olduğu halde katılıp, kardeşler arasında bir nevi arabuluculuk görevini üstlenmiş olması, sadece onun değil, şahsında ahiler zümresinin iktidar nezdindeki konumunu göstermektedir. Müteakib dönemde de bu nüfuzunu muhafaza ettiren Ahi Hasan, Orhan Gazi ile birlikte savaşlara katılmıştı. Orhan Gazi Bursa'nın fethi için yola çıktığı sırada, Seyh Mahmud ile birlikte Ahi Hasan'ın da yanında olmasını ısrarla istemiş, Ahi Hasan, savaş sırasında Bursa Kalesi'nin surlarına çıkan ilk şahıs olarak⁷⁹ Orhan Gazi için neden bu kadar önemli bir kimse olduğunu ispatlamıştı. Ahi Hasan, Âşıkpaşazâde ve Neşrî'nin ifadelerinden anlaşıldığına göre, fetih sırasında en ön saflarda savaşmış ve kalenin burcuna ilk çıkan Osmanlı askeri olmuştu⁸⁰. Orhan Gazi, Ahi Hasan'ın bu gayretini elbette karşılıksız bırakmadı, savaştan sonra Bursa'ya yerleşen bu gözü pek ahi önderi için Darüssaade yakınında bir zaviye yaptırıp pek çok araziler vakfetti⁸¹. Sultan, 1332 yılında İznik'i ele geçirince burada da yine Ahi Hasan adına bir tekke inşa ettirdi⁸².

78 Âşıkpaşazâde, 36; Neşrî, I, 147.

79 Âşıkpaşazâde, 29; Neşrî, I, 133.

80 Âşıkpaşazâde, 29; Neşrî, I, 131.

81 Âşıkpaşazâde, 30; Neşrî, I, 135, 147; Taşköprizâde, 24; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, V, Dersaadet 1295, s. 38.

82 Âşıkpaşazâde, 42; Neşrî, I, 163.

Orhan Gazi döneminde Osmanlı topraklarında yaşayan ahiler hakkında en önemli kaynağımız, yukarıda eserine sıklıkla başvurulmuş İbn Battûta'dır. İbn Battûta, "Anadolu'daki Türkmen beylerinin en ulusu" olarak nitelediği Orhan Bey'i ziyaret etmek için geldiği Bursa'da Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi yine ahiler tarafından karşılanmış ve aşure gününe rastlayan bir tarihte muhtemelen Şeyh Edebalı'nın kardeşi olan Ahi Şemseddin'in zaviyesinde, iftarda leziz bir ziyafet, güzel sesli hafızların okuduğu Kur'an ve Konyalı Vâiz Mecdüddin'in verdiği etkili bir vaazdan sonra yapılan sema ve raks eşliğinde muhteşem bir misafirlik geçirmiştir⁸³. Ahi Şemseddin'in zaviyesinde geçirilen misafirlik, ahi zaviyelerindeki işleyişi göstermesi bakımından güzel bir örnektir.

Bursa'da Orhan Bey'i ziyaret edip verdiği hediyeleri aldıktan sonra İznik'e doğru yola çıkan İbn Battûta, İznik yolu üzerindeki Kürle (Gürle) kasabasında yine ahi yiğitlerinden birisinin zaviyesinde misafir olmuş, İznik'e vardığında Orhan Bey'in hanımı Nilüfer Hatun'u ziyaret etmiş, atının hastalanması sebebiyle kırk gün kaldığı bu şehirden hareket ettiğinde ise belki de seyahatinin en zor kısımlarından birisi başlamıştı. İznik'ten sonraki ilk mola yeri Geyve'de de bir ahi zaviyesinde konaklayan ve gittiği hemen her yerde ahiler tarafından en iyi şekilde misafir edilen İbn Battûta, bir sonraki durağı olan Yenice/Taraklı'ya ulaştığında da hemen bir ahi zaviyesi aradıklarını yazmaktadır⁸⁴. Seyyah, Taraklı'dan sonraki durağı olan Göynük'te yaşlı bir Hristiyan kadının evinde misafir olmuş, ardından bir cuma namazı vakti ulaştığı Mudurnu'da da yine bir ahi zaviyesinde konaklamıştı. Seyyah, Mudurnu'nun ardından kısa süre önce Osmanlı hâkimiyetine giren Bolu'da da ahilerin sıcak bir karşılamasından sonra⁸⁵ bölgeden ayrılp, ileride eserinin en güzide sayfalarını ayıracağı ahilerin bu ikramlarını kafasının bir köşesine yazarak yoluna devam etmişti.

İbn Battûta'nın anlatıları, Osmanlı devrinin ilk yıllarında ahilerin en ücra köylere ve dağ başlarına kadar yayıldıklarını, ahi zaviyelerindeki ocakların kış boyu yandığını, ahilerin yardımseverliğini, gariplere karşı babacan tavırlarını, dinî yaşantılarını, misafirperverliklerinin sınır tanımazlığını, zaviyelerin huzur dolu ortamını, zaviyelerde yapılan ilmî faaliyetleri, dinî törenleri ve ahi geleneklerini göstermesi bakımından en önemlidir. Ahi zaviyelerinin bu derece yaygın olması ve bunun merkezi iktidar açısından hiçbir mahsurunun görülmemesi, ahilerle sultanların ilişkilerinin yakınlığını ortaya koyması cihetiyle de ayrıca mühimdir.

Diğer kaynaklarda verilen bilgiler, Orhan Gazi devrinde yaşayan ahilerin sadece İbn Battûta'nın bahsettikleriyle sınırlı olmadığını göstermektedir. Orhan Gazi devrine ait bir vakfiye kaydında ismi Hacı Karaoğlu adıyla zikredilen Osman bin Yusuf bu devirde yaşayan ahilerden birisiydi.⁸⁶ Adı Osman Gazi ve Orhan

83 İbn Battûta, I, 428.

84 İbn Battûta, I, 430-433.

85 İbn Battûta, I, 437.

86 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Orhan Gazi'nin, Vefat Eden oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *Belleten*, XVII/107 (1963), s. 439.

ahi şeyhi olabileceğini düşündürmektedir. Burada sözü edilen Ahi Musa'nın, Yıldırım Bayezid devrinde Ermeni-Pazarı'na tâbî Değecik-eşen Karyesi'nin ve Beypazarı'na tâbî Soku Mezrası'nın gelirlerinin bağışlandığı⁹⁶ Ahi Musa ile aynı kişi olup olmadığı ise bilinmemektedir.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre, dönemin önde gelen devlet adamlarından olup Osmanlı'da ilk vezirliğin kurulmasında önemli rol oynayan Çandarlı Kara Halil de I. Murad devrinin ahilerindendi⁹⁷. Ankara'da yaşayan ahilerin şehri herhangi bir çatışma olmaksızın 1362 yılında I. Murad'a teslim etmiş olmaları padişahın ahiler nezdindeki yüksek itibarını göstermektedir⁹⁸. Padişahın tahta çıktığı sırada büyük yardımlarını gördüğü Ankara bölgesi ahileri için de araziler vakfettiği de bilinmektedir. Muhtemelen devleti kendisine teslim eden şahıs olan Ahi Şerefeddin'e ve Ahi Hüsam'a Ayaş'ta yarım çiftlik bir mezrayı vakfetmesi bu çerçevede değerlendirilebilir⁹⁹. Sultan I. Murad, bunların haricinde muhtelif bölgelerdeki ahi zaviyeleri için de araziler vakfetmiş, bu vakıflar daha sonraki padişahlar döneminde de yenilenmişti. Mesela, Eskişehir yakınlarındaki Sultandere Köyü'nde bulunan Ahi Bilice Zaviyesi, yine Eskişehir'e bağlı Seyidgazi'nin merkez köylerinden Yukarısöğüt Köyü'nde bulunan ve Ahi Turdu'ya verilen Güzel Abdal Zaviyesi, Bilecik Kazası'na bağlı Güllüviran Köyü'ndeki Ahi Yunus Zaviyesi, yine ahilere vakfedilen araziler olarak Eskişehir/Döğenci Köyü'ndeki Ahi Gündüz Çiftliği¹⁰⁰, Kınık Köyü'nde bulunan ve Demirci Ahi Mahmud'a vakfedilen çiftlik, Akçam Köyü'nde Budak oğlu Ahi Mehmed'e vakfedilen çiftlik, İnönü/Karalar Köyü'nde Ahi Hoca'ya vakfedilen bir çiftlik bunlar arasında sayılabilir¹⁰¹. I. Murad devrinde Eskişehir'de kurulan ve sultanın iltifatına mazhar olan zaviyelerden bir diğeri Ahi Fahreddin Zaviyesi'dir¹⁰².

Ahiliğin sadece Anadolu'da değil Rumeli'de de yayıldığı ve hatta bizzat padişah tarafından ahi zaviyeleri yaptırıldığı, Yıldırım Bayezid'in Dimetoka'nın Kasaplar Mahallesi'nde bizzat inşâ ettirdiği Ahi Denek Zaviyesi örneğinde açıkça görülebilmektedir¹⁰³. Yıldırım Bayezid, Ahi Denek için yaptırdığı bu zaviyeye pazar içinde yaptırdığı bir başhaneyi vakfetmişti¹⁰⁴. Gelibolu'da bulunan Ahi Devle Zaviyesi bu dönemde Rumeli coğrafyasında varlığı bilinen bir diğer ahi zaviyesiydi.

96 *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri*, I, 171, 702.

97 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, s. 561; a.mlf., "Çandarlı (Cenderli) Kara Halil Hayreddin Paşa", *Belleten*, XXIII/91 (1959), s. 438.

98 Saffet Sarıkaya, "Osmanlı Devleti'nin İlk Asırlarında Toplumun Dinî yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış", *Osmanlı*, IV, ed.: Güler Eren-Kemal Çiçek, Ankara 1999, s. 393.

99 Muallim Cevdet, *Zeyl alâ Fasl (el-Ahiyyeti'l-Fityân) et-Turkiyye fî Kitâbi'r-Rihleti'l-İbn Battûta*, İstanbul 1932, s. 241.

100 Ahi Gündüz için, I. Murad, Göl Kazasına tâbî Ak-Ova mezrasında da bir çiftlik vakfetmiştir (Bk.: *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri*, I, 328).

101 H. Doğru, *Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, s. 46, 50, 58-62; aynı yazar, *Sivrihisar Nahiyesi*, 1997, s. 95.

102 H. Doğru, *Sivrihisar Nahiyesi*, s. 52.

103 T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 190-191.

104 T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 191.

Anadolu'da sahasında ise, Yıldırım Bayezid devrine ait Mudurnu'da, sonraki yüzyıllarda isimleri muhtemelen değişmiş olup ilk isimleri bilinmeyen, ancak hepsi de padişahın nişanına sahip ahilere ait bazı vakıf arazilerinden bahsedilebilir. Ahi İbrahim'e Sağ Karyesi'nde verilen 6 mudluk arazi, Ahi Bayezid oğlu Ahi İsmail'in çiftliği, Timurhan Ahi'nin arazisini işleten Ahi oğlu Musa, Kilisa Kovan Karyesi'nde Ahi İlyas oğlu Ahi Ayvaz'a ait olan ve Hacı Fakih'in kullanımında olan 7 mudluk arazi¹⁰⁵, Karacaagaç Karyesi'nin gelirini vakfettiği Ahıcık Zaviyesi¹⁰⁶ bunlardan bazılarıdır. Aynı bölgede, Yenice'ye tâbî Firuz divanı da yine Yıldırım Bayezid tarafından Ahi Eşref'in zaviyesine vakfedilmiştir¹⁰⁷. Sivrihisar Nahiyesi'nde zaviyesi bulunan Ahi Asıl'ın da onun nişanıyla bazı arazileri tasarruf ettiği kayıtlıdır¹⁰⁸.

Timur'un Anadolu akını sırasında, Karaman'da kendisine mukavemet gösteren grupların ikisinin reisi de ahi unvanını taşıyorlardı. Ahi Teberrük ve Ahi Mürüvvet isimlerini taşıyan bu iki ahi önderi Karaman-Tatarlarına mensuptu. Timur, Yıldırım Bayezid'in ordusunda yer alan Kara-Tatarları kendi safına çektiği sırada adı geçen bu iki ahi reisi de taraf değiştirmişlerdi. Ancak, daha sonra Timur'un Kara-Tatarları kendisiyle birlikte götürme isteğine Ahi Teberrük gayet saygılı bir şekilde itiraz ederek Anadolu'da kalmayı başarmış, daha sonraki dönemde Çelebi Mehmed ile Musa Çelebi arasında yapılan savaşta, Çelebi Mehmed saflarında yer alan Kara-Tatarların bir bölümüne bu zat kumanda etmişti¹⁰⁹.

Osmanlı topraklarında ahilerin etkisinin daha sonraki dönemlerde de devam ettiği bilinmektedir. Mesela, Çelebi Mehmed devrinde ilk önce Bursa subaşı, daha sonra da hem onun hem de oğlunun veziri olan meşhur Hacı İvaz Paşa'nın babası Tokatlı Şeyh adıyla da tanınan Ahi Fahreddin Bayezid idi¹¹⁰.

Ahi Zaviyelerinde Gündelik Yaşam

XIV. Yüzyıl Anadolu'sunun önemli bir kesiminde yer alan ahi zaviyelerinin gündelik hayatına dair ön önemli kaynak İbn Battûta'nın *Seyahatnâme*'sidir. İbn Battûta, Antalya'da, Anadolu'nun en güzel halı ve kilimleriyle döşenmiş, Irak camından mamul sayısız avizelerle aydınlatılmış pırıl pırıl bir ahi zaviyesinde misafir edilmişti. Zaviyede bulunan ahilerin sırtlarında kaba, ayaklarında mest, bellerinde iki arşın uzunluğunda bıçak asan ve başlarında da altta yün bir takke, onun üzerinde de bir arşın uzunluğunda, iki parmak genişliğinde uzun serpuşlar bulunmaktaydı. Burada verilen bilgiler XIV. asır Anadolu'sunda bir ahi tekkesinin

105 Müjgan Cumbur, "Şer'iye Sicillerine Göre Mudurnu Esnafı", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri 13-15 Ekim 1993 Ankara*, Ankara 1996, s. 28.

106 Kenan Ziya Taş, "XVI. Yüzyılda Bir Vakıf ve İlim Merkezi Mudurnu", *VD*, c. XXVI (1997), s. 100.

107 Kenan Ziya Taş, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı*, (Doktora Tezi), Ankara 1993, s. 198.

108 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Tapu Tahrir Defteri*, nr. 453, s. 87a.

109 Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, 1 (1969), s. 129-133.

110 T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 28.

yapısı, yaşam tarzı ve tekkede yaşayan dervişlerin giyim kuşamları hakkında fikir vermektedir. Seyyah, Antalya'da misafir edildiği tekkedeki faaliyetleri şu şekilde anlatmaktadır¹¹¹:

“... Yiğitler burada toplandıkları vakit serpuşlarını çıkarıp önlerine koyarlar. ‘Zerdâni’ cinsinden güzel bir takke veya buna benzer bir şey kalır başlarında. Meclisin tam ortasında misafirlere ayrılmış bir peyke bulunmaktadır. Oraya geldiğimizde bize çeşit çeşit yemek, meyve ve tatlı sundular. Sonra türkü söylemeye raks etmeye başladılar. Bunların güzel davranışları ve ikramı hayretimizi bir kat daha artırmıştı. Saatler sonra gecenin bitiminde onları tekkelerinde bırakıp ayrıldık”.

Ahilerin bayramlardaki faaliyetleri konusunda da yine İbn Battûta'nın vermiş olduğu bilgiler çok önem taşımaktadır. İbn Battûta'nın Denizli'de Ahi Sinan'ın zaviyesinde konakladığı tarih bir Ramazan Bayramı'na denk gelmişti. Bayram, adeta bir yardımlaşma, birlik ve beraberlik gösterisi şeklinde kutlanmıştı. Bayram günü, seyyah ve arkadaşları camiye gittiklerinde, ahi yiğitlerinin davul-zurna ve borularıyla, kendi mesleklerini gösteren bayraklarıyla hazırlandıklarını, tepeden tırnağa silah kuşandıklarını görmüş ve her sanat erbabının yanında, koyun, öküz ve ekmek yükleri taşıdıklarına şahit olmuştu. Taşınan kurbanlıklar mezarlıkta kesilmiş, pişirilerek fukaraya dağıtılmış, böylece bayram kutlamaları kabristanda başlatılmıştı¹¹². Burada bahsedilen motifler, sözü edilen yüzyılda uygulanan gelenekleri ve erdemleri, ahi zaviyelerinde bayramların nasıl karşılandığını, hangi erdemlere öncelik verildiğini görmek açısından son derece önemlidir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminin önemli aktörleri arasında yer alan ahiler merkezî otoritenin güçlenmesiyle birlikte sadece esnaf teşkilatı olarak faaliyet göstermeye başlamışlardı. Ahiler Türkiye Selçuklu ve Beylikler ve erken Osmanlı döneminde toplum hayatının şekillenmesinde, yeni ele geçirilen toprakların imar ve iskânında, yeni köyler kurulmasında, büyük şehirlerde iktisadi faaliyetlerin nizamında, zaman zaman da savaşlarda önemli roller üstlenmişlerdi. Ahi zaviyeleri sosyal yardım ve dayanışmanın, kardeşliğin merkezi olarak faaliyet

111 İbn Battûta, I, 405.

112 İbn Battûta, I, 410.

göstermişlerdi. Ahiler gündüz çalışmışlar, siyasî kaygı taşımayan bir hayat sürmüşler, kazançlarının bir kısmını zaviyeleri için harcamışlar, bir kısmını da yoksullara dağıtmışlardı. Ahiler güçleri yettiği nispette geleni gideni ağırlamışlar, giydirmişler, gerektiği takdirde misafirin altına binek vermişlerdi. Ahiler sadece zaviyeler inşa etmekle kalmamışlar, bunların yanı sıra özellikle büyük şehirlerde mahalle, cami, mescit ve idari birimler de kurmuşlar, buralarda da toplumun refah düzeyini artırmak için çalışmışlardı. Bu sayede toplum hayatında bir canlılık meydana gelmiş, toplumsal dayanışma, birlik ve beraberlik daha da artmıştı. Ahilerin çevreyi ekip biçmeleri, evler, ahırlar, mescitler inşa ederek yerleşik hayata katkıda bulunmaları bu canlılığın somut örnekleridir. Ahiler, zaviyelerinin bulunduğu her yerde misafirperverlikleriyle, gelip geçen yolculara, kimsesizlere, gariplere yardım etmeleriyle ve ellerinde ne varsa diğer insanlarla paylaşmalarıyla tanınmışlardı. Bunların temelinde sahip oldukları erdemler yatmaktaydı. Bu erdemler ahiliğin temelini oluşturuyordu ve bir kimsenin ahi olabilmesi için bu şartları yerine getirmesi gerekiyordu. Bu erdemleri ifade edebilmek için geçmişten günümüze pek çok fütüvvetnâmeler kaleme alınmıştı. Ahiler, Bektâşilik, Melâmîlik, Halvetîlik ve Mevlevîlik gibi tarikatlar içerisinde yer edinmek suretiyle hemen her kesimden insana hitap edebilmişlerdi.

1.
BÖLÜM

**AHİLİĞİN
FELSEFİ VE
EKONOMİK
TEMELLERİ**

FÜTÜVVETİN VE AHİLİĞİN MENŞEİ, MAHİYETİ, ANADOLU'DA GELİŞİMİ VE SUNDUĞU EKONOMİK SİSTEMİN YAPISI

Ekrem ERDEM*

Giriş

Ahilik, genel olarak birbirini seven, sayan, yardım eden, fakiri ve yoksulu gözetan, iş hayatında ahlaki kuralları esas alan esnaf ve sanatkârlardan oluşan bir teşkilatın adıdır. Ahiliğin, İslam'ın ilk asırlarında ortaya çıkan ve genç sanatkâr ve zanaatkârların bir araya gelmesiyle oluşmuş olan *fütüvvet* anlayışının bir devamı olduğu bilinmektedir. Hatta Ahiliğin, fütüvvet geleneğinin Türkler tarafından Selçukluların son dönemleri ile Osmanlıların ilk dönemlerinde Anadolu'da geliştirilen milli bir versiyonu olduğu, fütüvvetnamelerin de teşkilat mensuplarının uymaları gereken edep ve erkan ile temel ilkeleri ihtiva eden kaynaklar olduğu bilinmektedir. Fütüvvetnameler ve Ahilik geleneği asırlarca özü itibarıyla bir tür insan-ı kâmil üretim merkezleri olarak hareket etmişlerdir. Bu çerçevede; 'salih amel' olarak bilinen iyi ve doğru şeylerin öğretilmesi ve hayata geçirilmesi, yanlış olan şeylerin de önüne geçilmesi için toplumun hemen her kesimine yönelik bir iyilik hareketi olarak bilinse de Ahilik teşkilatı esas olarak fütüvvet esaslarına uygun hareket eden esnaf ve sanatkârlardan oluşan bir topluluk olarak tanınmıştır.

Bu topluluğun mensuplarının temel ayırt edici özelliği, özel hayatlarında ve iş hayatlarında İslam ahlakını ve standartlara uygun kaliteli mal ve hizmet üretmeyi ve alıp-satmayı esas almalarıdır. Fütüvvet ehlinin ve Ahiliğin ahlaki ilkelerinin

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, ekrem_erdem1@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5876-8747.

bir kısmı esas olarak her Müslümanın günlük hayatında riayet etmesi gereken hususlar iken, diğer bazıları iş hayatında faaliyet gösterenlerin uyması gereken hususlardan oluşmaktadır. Ancak, bu ilkelerin birbirinden ayrı düşünülmesi doğru değildir. Çünkü bu ilkelerin tamamı İslami esaslara dayalı bir yaşam biçimi vazeder. Dolayısıyla, bir iş adamının günlük hayatındaki davranış kalıpları ile iş hayatındakilerin esas itibarıyla uyum içinde olması icap ettiğine göre, hepsinin de iş ahlakının bir paçası olduğu düşünülebilir.

Bu bölümde, önce Ahiliğin menşei, tarihsel olarak anlam farklılıkları ve türleri, Türklerin Anadolu'ya göçü ile üretim ve ticaret hayatına intibakları ve ekonomik ilkeleri anlatılmaktadır. Bu ilkelerden özellikle şunlar etraflı bir şekilde ele alınacaktır: Tembellikten kaçınmak, yüksek çalışma azmine sahip olmak, el emeğine ve helal kazanca dayalı bir gelir sahibi olmak, kanaat ve tevekkül sahibi olmak, iş bölümüne, bir sanat veya iş sahibi olmaya riayet etmek, kalite ve standardizasyona riayet etmek ve piyasaların belli ahlaki kurallara göre işlenmesini sağlamak ve tüketicilerin haklarını korumak üzere gerekli düzenlemeleri ve denetlemeleri yapmak.

Fütüvvet Düşüncesinin Menşei ve Anlam Farklılıkları

Fütüvvet, Arapça bir kelime olup, *feta* kelimesinden gelir. Feta, genç, yiğit, mert, delikanlı, cömert, fedakâr, yardımsever gibi anlamlara gelir. Fütüvvet de lügat manası olarak gençlik, yiğitlik, mertlik, delikanlılık, cömertlik, fedakârlık, yardımseverlik, diğerkamalık gibi anlamları ifade eder. İstılahta ise, “*Allah'ın emirlerini muhafaza, Peygamber'in sünnetine uyma ve Allah dostlarıyla sohbet etme*” olarak tarif edilmiştir¹. Fütüvvet, bu haliyle; topluma yararlı işler (*salih amel*) olarak bilinen ‘iyi ve doğru şeylerin öğretilmesi ve hayata geçirilmesi, yanlış olan şeylerin de önüne geçilmesi’ için toplumun hemen her kesimine yönelik bir *iyilik hareketi* olarak görülebilir².

Fütüvvetin menşei meselesi öteden beri bu konuda araştırma yapan bilim insanlarının ilgisini çekmiş; farklı araştırmalarda farklı başlangıç noktalarına vurgu yapılmış, daha sonraki gelişim seyri de benzer şekilde farklı tasniflere tabi tutulmuştur. Bu tasniflerin farklılığını zamanın ve dini, sosyal ve iktisadi hadiselerin zenginliğine ve karmaşıklığına vermekte fayda mülâhaza etmek doğru olacaktır.

1 Mehmet Sarıkaya, “Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dinî Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi,” İ. Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 11 (2002): 1.

2 Ekrem Erdem, “Ahiliğin Doğrudan İş Ahlâkı İlkeleri ve İktisadi Hayata Tesiri,” içinde *Emek ve İş Ahlakı*, ed. M.E. Kala (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayını, 2022), 169–186.

Fütüvvet, esasında Arap, Fars ve Türk İslam toplumlarında yaygın olarak bulunsa da özellikle bazı şarkiyatçı araştırmacılar kültürel köklerinin İslam öncesi Arap, İran ve hatta Hint-Avrupalı toplumlarda dahi var olduğunu iddia etmişlerdir³. Ancak, İslam toplumlarında görülen fütüvvet anlayışı temel İslami değerlere ve genel olarak tasavvuf ahlakına uygun bir yaşam biçimi üzerinden organize olmuş kitlelere hitap ederken; konu üzerine araştırmalarıyla ün yapmış bazı ilim adamlarının görüşüne göre, İslam öncesi dönemdeki fütüvvet anlayışının bu tarz mistik değerlere sahip organize gruplar yerine, içinde bulundukları ortamın belli ahlaki değerleri çerçevesinde bir araya gelmiş 'genç erkek toplulukları' ifade ettiği anlaşılmaktadır (Ülgener, 2006: 116-117; Taeschner, 1972: 206-207; 213)⁴.

Fütüvvet araştırmalarında karşılaşılan en önemli sıkıntılardan biri yazarların kullandıkları farklı fütüvvet tanımı ve tasnifidir. Genellikle araştırmacıların kendi çalışma alanlarına ve konu edindikleri fütüvvet konusuna bağlı olarak farklı fütüvvet türünden ve içeriğinden bahsettikleri anlaşılmaktadır. Buna göre, çoğu yazar kendi kafasındaki fütüvvet anlayışını herhangi bir kısıtlamaya tabi tutmadan genelleştirerek sunmaktadır. O bakımdan, konunun derinliğine vakıf olmayan yeni araştırmacılar da büyük bir kafa karışıklığı bulunuyor; belki de amacına hiç uygun olmadığı halde esas aldığı birkaç çalışmadan esinlenerek yoluna devam ediyor. Oysa, eskilerin yerinde ifadesiyle '*usul esasa mukaddemdir*'.

3 Frank Taeschner, "İslam'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri," çev. S. Yüksel, *Belleten* 36, no. 142 (1972): 205-209; Frank Taeschner, "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)," çev. F. Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15, no. 1-4 (1953): 8, 11; Julian Baldick, *Mistik İslam: Sufizme Giriş*, çev. Y.S. Müftüoğlu (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2002), 139-140; Ekrem Erdem, "Fütüvvetnamelerin İslam İktisat Düşüncesi İçindeki Yeri," *İş Ahlakı Dergisi* 14, no. 1 (2021): 28-29.

4 Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı* (İstanbul: Der'in Yayınları, 2006), 116-117; Taeschner, "Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu," 206-207, 213; Erdem, "Fütüvvetnamelerin İslam İktisat Düşüncesi," 29.

Fütüvvet anlayışının ve teşkilatının menşesine dair pek çok araştırma yapılsa da herkesin mutabık kaldığı bir çerçeveden bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Konuyla ilgili daha önce yayınladığımız bir çalışmayı⁵ esas alarak, Batılı (Şarkiyatçı) ve Müslüman saygın ilim adamlarının görüşlerinin bir muhassalası olarak, **fütüvvet düşüncesinin tarihsel gelişimini dört aşamada değerlendirmek** ve buna bağlı olarak **dört farklı fütüvvetten bahsetmek** mümkündür⁶:

- ❁ Birinci aşama: Bireysel fütüvvet anlayışı,
- ❁ İkinci aşama: Bir devlet teşkilatı olarak fütüvvet anlayışı,
- ❁ Üçüncü aşama: Tasavvufi fütüvvet anlayışı,
- ❁ Dördüncü aşama: Esnaf ve zanaatkârın fütüvvet anlayışı (Ahilik).

Birinci aşama, İslam öncesi dönemden de esinlenerek İslâm'ın ilk asrında ortaya çıkan ve *bireysel manada bir sosyal kavram olarak görülen 'bireysel fütüvvet'* anlayışdır. Alman Şarkiyatçı Franz Taeschner'e (ö. 1967) göre, İslam'ın birinci asrında bile kafa dengi, hatta biraz da zevk ve safa ehli çoğunlukla genç erkeklerin (*fityan*) bir araya geldiği bir tür '*gençlik fütüvveti*' ya da *genç erkekler birliği* denebilecek bir yapıdan bahsedilebilir⁷. Bu fütüvvet anlayışı her devirde varlığını sürdürmüş ve gençlikle birlikte anılan şecaat, cesaret, civanmertlik, yiğitlik ve kahramanlık vasfı, Ahiliğin de vazgeçilmez özelliklerinden biri olmuştur. Nitekim, 16. yüzyılın meşhur şairlerinden Hayalî (ö. 1557), *Divan*'ında yer alan bir gazelinde bir meslek erbabını tasvir ederken *civanmert* kelimesini Ahi Evran özelinde şöyle kullanır⁸:

Ol cevânmerde n'ola ehl-i fütüvvet der isem

Varını bezl etmede Rûm'un Ahi Evrân'ıdır⁹.

İkinci aşama, 9. yüzyılda ağırlıklı olarak gençler arasında sosyal, iktisadi ve siyasi içerikli bir sivil oluşum olarak ortaya çıkan ve bilhassa Abbâsî Halifesi Nâsır Lidînillah (1180-1225) zamanında '*bir devlet teşkilatı haline gelen fütüvvet*' anlayışdır¹⁰.

5 Ekrem Erdem, "Fütüvvetin ve Ahiliği Menşei, Mahiyeti ve Türleri," *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat Özel Sayısı, 5 (2021): 1-15.

6 Ahmet Y. Ocak, "Fütüvvet," *TDV İslam Ansiklopedisi* 13 (İstanbul: TDV Yayınları, 1996): 261; Erdem, "Fütüvvetin ve Ahiliği Menşei," 29; Neşet Çağatay, "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 2-3 (1952): 61-84.

7 Taeschner, "Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu," 209-214.

8 Metin Akkuş, "Edebiyatımızda Ahi Tipi ve Esrar Dede Fütüvvetnamesi'nde Ahi Tipinin Özellikleri," *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2005): 91-92.

9 Yani; "O yiğide 'fütüvvet ehlidir' desem yaraşır. Çünkü cömertlikte Anadolu'nun Ahi Evran'ı gibidir" (Akkuş, 2005: 92).

10 Taeschner, "Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu," 221.

Üçüncü aşama, yine 9. yüzyılda *tasavvuf düşüncesi ve yaşantısı ile iç içe geçen 'tasavvufi fütüvvet'* anlayışıdır. Özellikle, Horasan ve Irak bölgesinde yetişen mutasavvıfların fütüvveti tasavvufun tamamlayıcı bir unsuru olarak kabul etmeleri bu anlayışın güçlenmesinde etkili olmuştur. O bakımdan mutasavvıflar tarafından kaleme alınan pek çok *sûfî fütüvvetnamesi* bulunmaktadır¹¹. Söz konusu tasavvuf alimleri arasında fütüvvete yükledikleri anlamlar bakımından farklılıklar olsa da¹², ortak nokta, *fetânın* mutlaka *mürüvvet* sahibi olması; yani, İslami kaynaklarda *îsar* diye bilinen diğerkamlık duygusunun uzantısı olarak başkalarının kusuruna bakmaması, elindeki ile yetinmeyi bilmesi ve mümkün olduğunca başkasıyla paylaşması olmuştur¹³. Bu itibarla, bazı Batılı müellifler fütüvvet esasına dayalı bu teşkilatı *fütüvvetiye tarikatı* olarak nitelendirmişlerdir¹⁴. Bu anlayış esasında İslam düşüncesinin özünde yer alan “*insanların hayırlısı insanlara yararlı olanıdır*”¹⁵ hadisi şerifinin yansıması olarak düşünülebilir.

Dördüncü aşama ise, ağırlıklı olarak esnaf temelli bir teşekkül halini alan Anadolu fütüvvet anlayışı; yani ‘*Ahilik*’. Esas itibarıyla ‘esnaf ve zanaatkar-sanatkâr temelli’ ‘*Anadolu fütüvveti*’ 13. yüzyıldan itibaren Ahi Evran’ın öncülüğünde Anadolu’nun her yerinde ağırlıklı olarak alın teri ve el emeği ile kazancını sağlayan meslek sahibi, genç, ahlaklı, yiğit, diğerkam ve cömert kişilerden oluşan bir *esnaf teşekkülüne* dönüşmüştür. Bu haliyle fütüvvetin daha ziyade *el emeği ile meslek sahibi ve vasıflı civanmert ve cömert insanların Allah rızasına dayalı bir üretim, ticaret, dağıtım, tüketim ve dayanışma ruhu etrafında organize hale geldiği* anlaşılmaktadır.

Anadolu’da ahilerin ana omurgasını oluşturan kitle bu olsa da bütün bir yapıyı bunlardan mürekkep saymak hatalı olur. Zira bilhassa 13. ve 14. asırlarda Anadolu’nun içinde bulunduğu zor şartlarda devlet ve millet hayatının neresinde bir boşluk oluşmuşsa, ahilerin o boşluğu doldurmak için çaba sarf ettikleri anlaşılmaktadır. Bu itibarla, o şartlarda ahilerin hem alplık hem dervişlik hem sosyal dayanışmacılık hem siyasi-idari sorumluluklar ve hem de imalat ve ticaret yoluyla ekonomiye katkı sunmak ve düzenleyici mekanizmalar oluşturmak gibi

11 Ekrem Erdem, “Fütüvvetnamelerin Türleri ve Farklı Dillerde Yazılmış Bazı Fütüvvetnamelerin İçerikleri Üzerine Bir İnceleme,” *Ahi Evran Üniversitesi İİBF Dergisi* 5 (2021): 88–113; Ekrem Erdem, “Tasavvuf Geleneğinde Farklı İnsan-ı Kâmil Anlayışları Üzerine Tasavvuf Edebiyatından Örnekler ve İktisadi Hayata Yansımaları,” *Ahi Evran Üniversitesi İİBF Dergisi* 6, no. 2 (2022): 230–262; Ekrem Erdem, “Fütüvvet/Ahilik – Tasavvuf İlişkisi İktisadi Hayata Dair Bazı Çıkarımlar,” *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi* 8, no. 2 (2022): 185–222; Ekrem Erdem, “Anadolu ve Rumeli Coğrafyalarında Fütüvvet-Ahilik Düşüncesi ile Şii-Alevi-Bektaşî İnanç Telakkilerinin Etkileşimi,” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, no. 112 (2024): 37–64.

12 Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh, 2017), 112–113, 305–311.

13 Ülgener, *Zihniyet ve Din*, 114–117; Taeschner, “Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu,” 216.

14 M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2018), 143.

15 *Câmiu’s-Sağîr*, III: 481; akt. İmam Muhammed Şeybânî, *Kitabü’l Kesb: İslam İktisadında Helal Kazanç*, çev. M. Baktır (İstanbul: Seha Neşriyat, 1993), 57.

çok yönlü katkılar sundukları bir gerçektir. Onun içindir ki, bu teşkilat zengin, fakir, köylü, şehirli, ümera ve farklı halk kitlelerine ulaşabilmiş ve mensubiyet kazanabilmiş, bir tür *kurumsal ombudsmanlık* görevi üstlenmiştir.

Nitekim İbni Battuta'nın bildirdiğine göre, Kayseri'de Ahi Emir Ali zaviyesinin müdavimleri bu tespiti teyit etmektedir. Zira Emir Ali'nin hükümet katında saygın bir olduğunu, şehrin önde gelenlerinden bir grubun kendisine tabi olduğunu, zaviyenin diğer şehirlerdekilere göre daha görkemli, ikramların bol olduğunu, emirleri, yasakları ve binişleri ile tıpkı bir hükümdara benzediğini söyler. Ünlü seyyah benzer bir durumun Sivas'ta da olduğunu; şehrin ileri gelen komutanlarının ve valilerin zaviyeye geldiğini, kadının dahi kendilerini ziyarete geldiğini, ikramda ve ağırlama konusunda insanların birbiriyle yarıştığını; dolayısıyla zengin ikramlarda bulunduklarını ve bu hususta grupların birbirine karşı övündüklerinden bahseder¹⁶. Aynı şekilde, *soft* (saf ipekten astarlık kumaş) imalatında ve üretiminde önemli bir şehir olan Ankara'da da Ahi Şerefeddin şehrin kamu işlerine hakimdi¹⁷.

Diğer yandan, örneğin Bursa'nın fethinde, Düzmece Mustafa isyanında, Ankara'nın güvenliğinin sağlanmasında ve Osmanlılara teslim edilmesinde¹⁸ ve Moğolların Kayseri'yi istila etmek istediklerinde olduğu gibi, devlet otoritesinin zaafa düştüğü ve savunma reflekslerinin zayıfladığı durumlarda ya da yeni bir beldenin fethinde ahiler hiç tereddüt etmeden yurt savunmasına katkı sağlamışlardır. Nitekim Aşıkpaşazade, "*Bursa hisarı kafirlerinin açlıktan sıkıntı içinde olduklarını, çok bunaldıklarını, aciz kalıp hisarı vermek için bahane aradıklarını, ancak padişah'tan başka kimseye teslim etmeyeceklerini*" söylediklerinde, Osman Gazi, gidip teslim alması için Orhan'ı görevlendirdiğinde; yanına Köse Mihal'i, Turgut Alp'i, Şeyh Mahmut adında bir Allah dostunu ve Edebalı'nın kardeşinin oğlu Ahi Hasan'ı da almasını istemiştir¹⁹. Bu örnek, fetihlerde komutan, alpler, dervişler ve ahilerin birlikte hareket ettiklerini teyit ediyor.

16 İbni Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, çev. M.Ş. Paşa, M. Çevik ve A.M. Güven (İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2005), 213-214.

17 Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 53.

18 Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 309, 311.

19 Aşık Paşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, haz. K. Yavuz ve M.A.Y. Saraç (İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım, 2003), 84.

Henry Corbin (ö. 1978) gibi bazı müsteşrikler de *fütüvvetin* zamanla değişim geçirdiğini ve başlıca *üç aşamadan geçtiğini* savunurlar²⁰. *İlk aşamada*, fütüvvetin daha ziyade askeri yönü öne çıktığı için, *kılıç fütüvveti* (Batılı jargonla *askeri şövalyelik* denmiş); *ikinci aşamada*, *sufi fütüvvet* anlayışı, *üçüncü aşamada ise*, özellikle 15. ve 17. yüzyıllar arasında esnaf ve zanaatkarları merkeze alan *zanaatkarların fütüvveti*, yani Anadolu fütüvveti olan Ahilik öne çıkmıştır. Esasında Ahiliğin bu üç fütüvvet tanımının tamamını temsil ettiği söylenebilir. Başka bir ifade ile, kadim fütüvvet anlayışı, zengin Anadolu medeniyeti birleşince daha geniş kitlelere ulaşmayı başarmış, toplumun ve devletin ihtiyaç önceliğine göre farklı işlevleri icra etmiştir.

Ancak, *Anadolu fütüvveti* olarak bilinen Ahiliğin en önemli özelliklerinden biri *sanat cömertliği* ve *meslek yiğitliği* anlayışını temsil eder. İbni Battuta'nın ahilerle ilgili bahsettiği gözlemleri tam olarak bu anlayışı izah eder. Onun anlattıklarına göre, Anadolu'nun her şehrinde fütüvvet ehli gençlerin hepsi birer meslek sahibidir ve sabah erkenden ikinci vaktine kadar çalışırlar. Daha sonra zaviyeye gelerek kazandıklarından varsa misafirlere ikramda bulunurlar, ihtiyacı olanları gözetirler, yoksa birlikte yerler, içerler ve sohbet ederler. Başka bir ifade ile, alın teri ile helal yoldan elde ettikleri kazançlarını Allah rızası için karşılıksız tasadduk etmeyi rutin bir yaşam biçimi haline getirmişlerdir. Bir anlamda Hz. Peygamber'in Ashab-ı Suffe'sini andıran bir yapılanma söz konusudur.

Fütüvvetin Kur'an'da Menşei

Fütüvvet ehline göre, fütüvvet düşüncesinin ana kaynağı Kur'an'dır; yani Hz. Adem'den Peygamber Efendimize kadar devam eden vahyin özüdür. Peygamberlerin ise, özellikle Hz. Adem, Hz. Şit, Hz. İbrahim²¹, Hz. Musa, Hz. Yusuf ve Hz. Muhammed'in fütüvvet ruhunun taşıyıcıları olduğu kabul edilir. Hz. İbrahim'in gençlik yıllarından itibaren tevhit mücadelesinde gösterdiği cesaret ve kahramanlık, onun fütüvvet inancının zirvesinde görülmesine sebep olmuştur. Yine Hz. Musa'nın gençliğinden itibaren sergilemiş olduğu yılmayan zorlu mücadele ve Hızır'ı bulmak için genç arkadaşı ile uzun yolculuğu²², Hz. Yusuf'un erken yaşlardan itibaren farklı çilelerden geçmesi ve hepsine sabırla

20 Khachik Gevorgyan, "Futuwwa Varieties and the Futuwwat-nāma Literature: An Attempt to Classify Futuwwa and Persian Futuwwat-nāmas," *British Journal of Middle Eastern Studies* 40, no. 1 (2013): 4.

21 *Fetâ* kelimesi Enbiya Suresinde bir ayette geçmekte ve Hz. İbrahim'e işaret etmektedir: "Bazıları, 'İbrahim denen bir gencin bunları diline doladığını iştmişti' dediler" (Enbiya: 60).

22 *Fetâ* kelimesi Kehf Suresinde dört ayette geçmektedir. Bunlardan ikisi Hz. Musa ile üç ayrı ilginç olayın yaşandığı bir yolculuğa çıkan ve Cibril olduğu rivayet edilen zata işaret etmektedir: "Bir vakit Mûsâ genç adamına, 'tâ iki denizin birleştiği yere varmadıkça yahut (bu yolda) senelerce yürümedikçe durup dinlenmeyeceğim' demişti" (Kehf: 60). "Oradan uzaklaştıklarında Mûsâ genç adama, 'Yiyeceğimizi getir. Gerçekten şu yolculuğumuz yüzünden yorgun düştük' dedi" (Kehf: 62).

katlanması ve başarıyla çıkması²³, özellikle de kendisine acımasız kötülük yapan kardeşlerini “*Bugün, size bir kınama yoktur. Allah, sizi bağışlayıcılığıyla bağışlasın...*” (Yusuf Suresi: 90) diyerek büyük bir olgunluk göstermesi, Ashab-ı Kehf’in genç delikanlılarının hak uğruna verdikleri mücadele²⁴ belli başlı örnekler olarak verilebilir. Ayrıca, feta kelimesi Kur’an-ı Kerim’de iki yerde (Nisa ve Nur surelerinde) daha *feteyât* olarak ‘genç kızlar’ anlamında geçer²⁵.

Bundan başka, İslam geleneğinde başta Hz. Ali olmak üzere, Peygamber’in aile fertleri ve bazı sahabeler ile Ahi Evran gibi bu düşünceye öncülük etmiş bazı tarihi şahsiyetler fütüvvetin ve ahiliğin örnek aldığı kişiler olmuştur.

Anadolu Fütüvveti Ahiliğin Anlamı

Ahilik, yaygın görüşe göre *kardeşim* anlamına gelen Arapça *ahi* kelimesinden gelmektedir. Ayrıca, kelimenin Türkçe kökenli *akı* kelimesinden ileri geldiğini savunanlar da olmuştur. Bu haliyle kelime *eli açık, cömert, yiğit* gibi anlamlara gelmektedir. İkinci yorumu yapanlar, Ahiliğin özellikle Türkler arasında kurulup geliştiği gerçeğinden hareket etmektedirler.

Ahilik kelimesi doğrusu her iki yorum ile de uyumlu gözükmektedir. Zira Ahilik tam anlamıyla bir kardeşlik projesidir; hayatın her alanında İslam kardeşliği hukukuna ve ahlakına uygun olarak dayanışma halinde birlikte hareket etmeyi esas alan ilkeler üzerine kurulmuştur. Bu dayanışma esaslı örgütlü kardeşlik modeli, kardeşinin çıkarını kendi çıkarına tercih etmek anlamına gelen diğerkamılığı (îsar) ve mürüvveti kendine rehber edinmiştir. Bu itibarla, *ahi kültürü ile hareket eden bir esnafın kendisi için neyi uygun görüyorsa rakipleri veya müşterileri için de aynı şeyi uygun görmesini, kendisi için neyi uygun görmüyorsa rakipleri veya müşterileri için de aynı şeyi uygun görmemesini gerektirir*. Kaldı ki, fütüvvet anlayışı ile iç içe

23 Fetâ kelimesi Yusuf Suresinde üç ayette geçmektedir: “Şehirdeki bazı kadınlar, ‘Aziz’in karısı, hizmetindeki genç ile birlikte olmak istiyormuş; (Yûsuf’un) sevdası kalbine işlemiş! Biz onu gerçekten açık bir sapkınlık içinde görüyoruz’ dediler (Yusuf: 30). “Onunla birlikte zindana iki genç daha girdi. Onlardan biri, ‘ben rüyada şarap yaptığımı gördüm’ dedi. Diğeri de ‘ben de başımın üstünde bir ekmek taşıdığımı gördüm. Kuşlar ondan yiyordu. Bunun yorumunu bize bildir. Kuşkusuz biz seni bu işleri iyi bilen biri olarak görüyoruz’ dedi” (Yusuf: 36). “Yûsuf, emrindeki gençlere dedi ki: Ödedikleri bedeli yüklerinin içine koyun. Umarım ki ailelerine döndüklerinde bunun farkına varırlar ve umarım yine gelirler” (Yusuf: 62).

24 Fetâ kelimesinin Kehf Suresinde geçen diğer iki ayeti ise, Ashab-ı Kehf ile ilgili olup, bahsi geçen gençlere işaret etmektedir: “O gençler mağaraya sığınmışlar ve ‘Rabbimiz! Bize katından rahmet gönder ve bize içinde bulunduğumuz durumdan bir çıkış yolu göster!’ demişlerdi” (Kehf: 10). “Biz sana onların başından geçenleri gerçeğe uygun olarak anlatıyoruz. Hakikaten onlar rablerine inanmış gençlerdi; biz de onların doğru yolda yürüyüşlerine katkıda bulunduk” (Kehf: 13).

25 Bunlardan birisi Nisa Suresi’ndedir: “Sizden kimin, hür mü’min kadınlarla evlenmeye gücü yetmezse sahip olduğunuz mü’min genç kızlarınızdan (cariyelerinizden) alsın ...” (Nisa: 25). “Evlenme imkânı bulamayanlar, Allah lutfundan ihtiyaçlarını giderinceye kadar iffetlerini korusunlar. Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin...” (Nur: 33).

geçmiş olan tasavvuf kültürü etrafında aynı manevi duyguları taşıyan topluluk üyeleri bugün bile birbirini kardeş (ahi) olarak görür ve birbirine öyle hitap ederler. Hatta çoğunluğu Arap kökenli Müslüman topluluklarda birbirine yakın muhabbet duyan insanların hala birbirine *ahi* diye hitap ettikleri görülür. Aslında *ahi* kelimesi bizim kültürümüzde de bu manada yer bulmuştur.

Öte yandan, Türkçe kökenli *akı* kelimesinden gelen *cömert* ve *yiğit* anlamları da fütüvvetin en temel özelliklerindendir. Kaldı ki, bu anlamıyla fütüvvet ve ahilik Türk kültürü ile daha rahat kaynaşma sağlamıştır. Nitekim daha önce bahsi geçen Ünlü Fas'lı seyyah İbni Battuta'nın 13. yüzyılda Anadolu'nun farklı şehirlerinde Ahilerle ilgili yapmış olduğu tespitler bu gerçeği tam olarak doğrulamaktadır.

Ahiliğin Anadolu'da Kuruluşu, Gelişimi ve Ahi Evran'ın Öncülüğü: Türklerin Anadolu'ya Göçü ve Kayseri'de Deri İmalatının Başlaması²⁶

Türklerin Malazgirt Savaşı'yla 1071'de elde ettikleri zaferle birlikte Anadolu'nun kapıları artık Müslüman Türklere açılmış oldu. Bu tarihten itibaren Türklerin Orta Asya'daki yurtlarından Anadolu'ya göç etmeye başladıkları bilinmektedir. Ancak hem Türkmen kabilelerinin hem de yerleşik halkların Maveraünnehir, İran ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya göç dalgasının yoğunlaşması, 13. yüzyılda Ortadoğu'da Moğol istilası ve ardından yönetimi ele geçirmeleri ile gerçekleşmiştir. Göç dalgasının büyüklüğünde Moğol baskısının yanı sıra, değişen ticari koşulların, sürülerini otlatacakları daha verimli toprak arayışlarının, komşu Hristiyan topraklarında ganimet arayışlarının, büyüyen Ortadoğu pazarı için köle edinme ve paralı asker olarak istihdam fırsatı elde etme gibi sâiklerin de belirtilmesi gerekir.

Anadolu'ya gelirken önce İran'a gelmişler, daha sonra bir kısmı orada kalmış, bir kısmı da oradan Anadolu'ya geçerek değişik yerlere yerleşmişlerdir. O bakımdan İran, Türklerin Orta Asya'dan Küçük Asya olarak adlandırılan Anadolu'ya göçlerinde adeta bir köprü vazifesi görmüş; ardından Türklerinin Anadolu'da kurdukları devlet ve medeniyet hayatında Fars kültürünün, dilinin ve edebiyatının tesiri büyük olmuştur. Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu döneminde idarecilerin ve ilim adamlarının hemen tamamı Arapça'nın yanında Farsça'yı da öğrenme gereği duymuştur. Anadolu'nun kapılarının Türklere açılmasından 1225'lere dek yaşanan göç dalgası, Türk savaşçılarının burada kendi alplik ve yiğitlik vasıf ve heyecanları için bir uygulama alanı; Türk göçebelerinin ise, daha iyi bir iklime gelme, otlak, yaylak ve kışlak aramaları için büyük bir fırsat olarak görülüyordu. O nedenle, bu süre zarfında Anadolu'ya gelenler esas olarak asker ve hayvan yetiştiricilerden oluşmakta idi.

26 Bu kısmın hazırlanmasında Erdem (2009)'dan yararlanılmıştır.

Anadolu'ya bir sonraki yoğun göç dalgası 1277'de Selçuklu aristokrasisi ile onların Türkmen destekçilerinin Mısır Memlukleri ile ittifak edip Moğol tahakkümüne karşı genel bir gaza/fetih hareketine girişmeleri ile başlamıştır. Bunun sonunda Mısır Sultanı zafer elde etse de Anadolu uçlarındaki Türkmenler daha fazla Moğol sıkıştırmasına maruz kaldıkları için, Anadolu'nun Bizans koruması zayıflamış iç ve batı kısımlarına doğru ilerlemek zorunda kalmışlardır. Bu ikinci yoğun göç olayları, yine İran üzerinden gerçekleşmiştir. Ancak, bu defaki göç edenler arasında daha önceki göçlerde söz konusu olmayan ciddi sayıda o dönemde Türk uygarlığının önemli merkezleri olan Buhara, Semerkand, Taşkent, Belh ve Merv gibi şehirlerde faaliyet gösteren esnaf, sanatkâr ve tüccar kesim de yer almakta idi. Hatta bu göç esnasında, sadece Merv şehrinden bir defada çoğu esnaf ve sanatkâr olan yetmiş bin ailenin batıya geldiği rivayet edilmektedir.

Dolayısıyla, ikinci göç dalgasıyla birlikte Anadolu'ya gelen Türkler daha zengin ve kültürlü insanlardan oluşuyordu. Doğal olarak, bu insanlar Anadolu'da yeni oluşan Müslüman Türk toplumunun ekonomik, siyasi ve kültürel hayatına yön verecek kişiler idi. Başka bir ifade ile, *birinci göç dalgasıyla birlikte yeni topraklarda kendilerini savunma ve kırsal kesimde hayatlarını devam ettirebilme; ikinci göç dalgasıyla birlikte ise, kurulacak medeniyetin tamamlayıcı unsurları olarak iktisadi, siyasi ve sanatsal faaliyetlerin hayat bulacağı şehirlerin oluşumu öne çıkıyordu.*

Doğal olarak, sermaye hareket sahasının kısıtlandığına inandığı yeri -anayurdu dahi olsa- terk ediyor, kendisini daha rahat hissettiği Anadolu'da yerleşik olan Selçuklulara sığınmıyordu. Bu göçün gerçekleştiği dönemde Anadolu'da ticari hayat gayri Müslimlerin elinde idi. 1071'den itibaren Anadolu'da büyük bir güç haline gelen Türkler, Bizanslı esnaf ve sanatkarların ticari alandaki rekabetlerine karşı koyabilmek için, bu durumu bir fırsat ve denge unsuru olarak değerlendirmişlerdir.

Ahiliğin kurucusu olarak bilinen Ahi Evran-ı Veli'nin asıl adı Şeyh Nasıruddin Ebul-Hakayık Mahmud bin Ahmed el-Hoyi'dir. Hoy'lu Ahmed'in oğlu Mahmud olarak bilinen Ahi Evran olarak meşhur olmuş bu zat, daha önce Orta Asya'dan göç eden bir Türkmen ailenin çocuğu olarak İran'ın Hoy şehrinde 1171 (miladi) yılında dünyaya gelmiştir. Fen ve dini ilimlerde Fahreddin Razi (1149-1209) gibi dönemin en yetkin alimlerinden dersler almıştır. Otuzlu yaşlarında Bağdat'a gitmiş, orada önemli ilim ve tasavvuf çevreleri ile tanışmış, tefsir, hadis, kelam ve fıkıh gibi İslami ilimlerde dersler almış ve fütüvvet teşkilatına mensup olmuştur. Sonraki yıllarda dini, felsefi, tasavvufi ve tıbbi konularda çok sayıda eser vermiştir.

Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde 1204 (veya 1206) yılında büyük tasavvuf alimi Muhyiddin Arabi (1162-1240) ve Evhadüddin Kirmani'nin (1168-1238) de yer aldığı bir kabile ile birlikte Anadolu'ya gelmiş ve 1207 yılında da Kayseri'ye yerleşmiştir. Ahi Evran, Bağdat'ta gördüğü ve benimsemiş olduğu fütüvvet anlayışını Kayseri'den başlayarak Anadolu'da kurmaya başlamıştır. Anadolu Fütüvveti olarak bilinen bu fütüvvet modeli, esasında hayatın her alanına hitap eden; başta ekonomik hayat olmak üzere, dini, kültürel, sosyal, idari ve güvenlik alanlarında İslam inancına ve ahlakına uygun bir medeniyetin kuruluşuna öncülük etmiştir. Daha sonra Evhadüddin Kirmani'ye intisap etmiş ve kızı Fatma ile evlenmiştir. O dönemde, Ahi Evran *Ahiyan-ı Rum* teşkilatını, eşi Fatma bacı ise Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde önemli rol oynayan bir diğer sivil teşkilat olan *Bacıyan-ı Rum*'u kurmuştur.

Ahi Evran'ın, şu anda Kayseri'de şehir merkezinde bulunan Kartal istikametinde Talas Caddesi üzerinde, Seyyid Burhaneddin Türbesi ve Mezarlığı'nın karşısında yer alan Ahi Evran Zâviyesi'nde dericilik (debbağlık) yapmaya başladığı bilinmektedir. O dönemden itibaren de dericilikle uğraşan Kayseri Ahileri, zaviyenin çok yakınında büyük bir dabakhanede (çarşıda) faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ahi Evran'ın öncülüğünde Ahiler o dönem Kayseri'de zaten önemli bir sektör olan ve iyi bir altyapısı olan dericilik imalatı konusunda uzmanlaşmaya ve rekabetçi bir yapının oluşmasına ağırlık vermişlerdir. Kayseri ve diğer Anadolu şehirlerinde o dönem yerleşik halk arasında belli sanat dallarında uzmanlaşmış profesyonel bir kitle vardı ve bu insanlar ürettikleri malları ürün gruplarına göre oluşturulmuş dericilik, bakırcılık ve dokumacılık gibi çarşılarda ve bedestanlarda satıyorlardı. Zaten Kayseri ve yöresi ticaretin öteden beri önemli olduğu bir şehir ve bölge olarak uzun mesafe ticaret yollarının da üzerinde bulunuyordu.

Kayseri'nin ilk yerleşim merkezi olarak seçilmesini tesadüf olarak düşünmemek gerekir. Selçuklulara bir dönem başkentlik yapması ve önemli idari, ticari, ilmi ve kültürel merkezlerinden biri olması Kayseri'yi belli kentli entelektüel kapasitesi olan bir merkez olarak öne çıkarıyordu. Bu itibarla, o dönem Kayseri yakınında bulunan Pazarören kasabasında yer alan 'uluslararası pazar yeri' anlamına gelen *Yabanlu Pazarı*'nın kurulmasında da katkısının önemli olduğu sanılmaktadır.

Pazar, böylece Akdeniz ve Karadeniz limanları vasıtasıyla deniz-ötesinden gelen ticaret adamları ile Orta Asya'dan gelen ticaret adamlarını buluşturan uluslararası bir pazar ya da fuar konumuna sahipti. Tarihi kayıtlara göre, fuar her yıl baharın başında 40 gün süreyle devam ederdi.

Ahi Evran, daha sonra Konya'ya yerleşmiştir. Burada büyük bir sosyal etkinliğe sahip olan Mevlâna Celaleddin Rumi (1207-1273) ile tanışmıştır. Ancak, rivayetlere göre, I. Alaaddin Keykubat'ın teşkilata büyük destek vermesine karşılık, daha sonra hükümdar olan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'le arası iyi gitmemiş ve birçok kimse gibi bir müddet hapis hayatı yaşamıştır. Konya'dan sonra Kırşehir'e yerleşen Ahi Evran, nihai olarak burada esnaf ve sanatkâr kesime ağırlık vererek, toplum üzerinde daha sonraları büyük bir etkinliğe sahip olacak olan teşkilatlanmasını gerçekleştirmiştir. Ayrıca, daha önce Kırşehir'de yerleşik bulunan ve önemli bir sosyal etkinliğe sahip olan Hacı Bektaş (1210-1270) ile tanışmıştır.

Buradan anlaşılacağı üzere, XIII. yüzyılda Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde Konya yöresinde Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin, Kırşehir yöresinde ise Hacı Bektaş Veli'nin ve Ahi Evran'ın adeta bir iş bölümü yapmışçasına o günkü toplumun değişik kesimleri üzerinde önemli işlevleri yerine getirdikleri muhakkaktır. Bu işlevlerin o dönemde devletin yetişemediği sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri alanlarda bir yandan toplumun telafisi zor sıkıntılara düşmemesi için adeta birer *paraşüt* görevi gördükleri, bir yandan da devlet-millet kaynaşmasına önemli katkılarda bulundukları anlaşılmaktadır.

Ahilik Sistemi ve Dayandığı Ekonomik İlkeler

Daha önceki başlıklarda izah edildiği gibi, Ahilik kadim fütüvvet anlayışının Anadolu'da yerel dinamiklerle anlam zenginliği yaşayan ve öncesine göre ekonomik hayata dönük tasavvuru öne çıkan bir organize bir yapıyı temsil eder. Bu yapı üreticiden tüketiciye imalat ve ticaret süreçlerini bünyesinde barındıran teşkilatlı bir ekonomik düzeni ifade eder. Bu düzen, yalın haliyle Selçuklu ve Osmanlı ekonomilerinde esas itibarıyla imalatçı, esnaf/tüccar ve tüketici ekseninde piyasa süreçlerine hâkim bir esnaf teşkilatlanması şeklinde karşımıza çıkar. Söz konusu ekonomik düzende piyasa hem devletin resmi kuralları/düzenlemeleri ve onların denetiminden/uygulamadan sorumlu kurumları (Hisbe teşkilatı, narh ve çaşni tutma gibi) eliyle hem de Ahi teşkilatlarının koyduğu ilkeler/kurallar ve kurumsal yapısı eliyle standartları belli, asgari kalite ve belli ahlaki normlar muvacehesinde faaliyet gösterir. O bakımdan Selçuklu ve Osmanlı ekonomisi esas itibarıyla standartları belli düzenlemeler ve sıkı denetim mekanizmalarıyla asgari kalite ve ahlaki normları esas alan kurallı bir serbest piyasa ekonomisine dayanmaktadır. Ahilik bu sistemin merkezinde sivil inisiyatifle hareket eden etkili bir ekonomik anlayışı ve teşkilatı temsil etmektedir. Bu itibarla, Ahiliği belli ahlaki normları ve asgari standartlara dayalı kaliteli mal üretmeyi temel alan bir ekonomik anlayış ya da daha dar anlamda bir esnaf hareketi olarak düşünmek mümkündür.

Ahilik sistemini anlamak için öncelikle temel ekonomik ilkelerini bilmek gerekir. Bunları dolaylı ve dolaysız iş ahlaki ilkeleri olarak iki kısımda incelemek daha isabetli olacaktır. Ahiliğin ahlaki ilkelerinin doğruluk, yalan söylememek, yiğitlik, cömertlik ve misafirperverlik gibi bir kısmı sadece iş dünyası ile ilgili olmayıp, toplumun tüm kesimlerinde aynı derecede bulunması gereken genel ahlaki ilkelerdir. Bunlara *genel ya da dolaylı iş ahlaki ilkeleri* demek de mümkündür. Diğerleri ise, özellikle iş âleminde bulunması gereken ilkelerdir. Bundan dolayı, biz bu ilkeleri *doğrudan iktisadi ilkeler* olarak sınıflandırabiliriz ²⁷.

Ahiliğin genel iktisadi ilkelerin her biri her Müslümanın, hatta her insanın sahip olması arzu edilen genel ahlaki ilkelerdir. Ama, aynı zamanda üretimle ticaretle uğraşan her herkesin sahip olması istenen, sahip olduğunda iş hayatında kendisi için önemli avantajlar sağlayan ilkelerdir. Hatta bu ilkeler, biraz sonra göreceğimiz doğrudan iktisadi ilkelerinden önce olmazsa olmaz ilkeler olarak da düşünülebilir. Matematik ve iktisat literatürünün sık kullandığı bir dille söylemek gerekirse, genel ahlaki ilkeler *iş hayatının birinci derece (yeterli) koşulları* iken, bir sonraki kısımda bahsedilecek olan iktisadi hayata dair doğrudan ahlaki ilkeler *iş hayatının ikinci derece (yeterli) koşulları* olarak kabul edilebilir.

Ahiliğin iktisadi hayata dair doğrudan iktisadi ilkeleri, fütüvvetnameler ve şecerenamerler başta olmak üzere fütüvvetin ve ahiliğin kaynaklarındaki bilgilerden hareketle aşağıdaki gibi beş başlık altında toplanabilir ²⁸:

- ✿ Tembellikten kaçınmak, yüksek çalışma azmine sahip olmak,
- ✿ El emeğine ve helal kazanca dayalı bir gelir sahibi olmak,
- ✿ Kanaat ve tevekkül sahibi olmak,
- ✿ İş bölümüne, usta-çırak ilişkisinin kurumsallaştırmasına riayet etmek, bir sanat veya meslek sahibi olmak,
- ✿ Kalite ve standardizasyona riayet etmek ve piyasaların belli ahlaki kurallara göre işlemlerini sağlamak üzere gerekli düzenlemeleri ve denetlemeleri yapmak.

27 Ekrem Erdem, *Ahilik: Ahlakla Kalitenin Buluştuğu Bir Esnaf Teşkilatlanma Modeli* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2009), 49–59; Abdülbaki Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı,” *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 11, no. 1–4 (1949–1950); ayrıca kitap olarak (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011).

28 Erdem, *Ahilik*, 61–68.

Tembellikten Kaçınmak ve Yüksek Çalışma Azmine Sahip Olmak²⁹

Bütün fütüvvetnamelerin içeriğine ve ahilik geleneğinden gelen tarihi uygulamalara bakıldığında üzerinde durulan ana mesele, insanın Rabbine olan bireysel yükümlülüklerini yerine getirirken toplumun refahına ve saadetine yararlı işler (*salih amel*) yapmasıdır. Bunun için Müslüman bir kişinin tembellikten kaçınması, çalışma azmine sahip olması gerekir. Çalışmak, esasında yaratılışın ve hayatın anlamı doğrultusunda çaba sarf etmektir. Çünkü, başarının, gelişmenin ve refahın, hatta *mutluluğun anahtarı* insandaki çalışma azmidir. Bu azim kişinin izzeti nefesine, aile efradına, ülkesine, mensubu bulunduğu topluma, İslam dünyasına, insanlığa ve kâinata olan yükümlülüklerini yerine getirmesi için ahlaki bir sorumluluktur.

Bu itibarla, çalışma azmi, insanı diğer yaratıklardan ayıran temel bir hususiyettir. Nitekim Cenab-ı Hak Ahzab Suresinde bu ağır sorumluluğu gayet net olarak açıklar: “*Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir*” (Ahzab: 72). Ama ayette de belirtildiği gibi, insanın sorumluluktan kaçınma temayülü (tembelliği) onun zalimliğine ve/veya bilgisizliğine bağlanır. Nitekim, bir hadisi şerifte şöyle denilir: “*Sizden birinizin urganını alıp (dağa gitmesi), sırtında bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah’ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır*”³⁰.

Çalışma azmi ve bu yönde fiili gayret gösterilmesini ısrarla teşvik eden daha pek çok ayet ve hadis vardır. İslam medeniyetinin güçlü olduğu dönemlerde hâkim olan zihniyet de hep bu doğrultuda olmuştur. Nitekim tâbiînün büyük hadis ve fıkıh alimlerinden Ebu Kulâbe (veya Kilâbe) el-Cermî bir kişiye “*Seni maişetini temin etmek için çabalarken görmem, seni mescidin köşesinde görmemden daha sevimli gelir bana*” demiştir³¹. Aynı şekilde, Ahmed b. Hanbel’in de “*evinde veya camide oturup; ‘ben çalışmayacağım...’*” diyen bir kişi içi; “*Bu kimse, ilmi bilmeyen ve düşüncesinde sapıtan bir kimsedir...*” deyip, Hz. Ömer’den naklen kuşların rızık gayretini dile getiren bir hadisi (Tirmizi, Zühd: 33/4825) örnek gösterdiği rivayet edilmiştir³².

29 2.1-2.3 başlıklarının hazırlanmasında daha önce tebliğ olarak sunulan ve bildiri kitabında basılan Erdem (2020b) çalışmamdan büyük ölçüde yararlanılmıştır.

30 *Buhârî*, Zekât: 50/1471; M.A. Nasır el-Hüseyni, *Tac Tercemesi ve Şerhi*, C. 2, çev. A. Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016), 239.

31 İmam Gazali, *İhya-ı Ulum-id-Din*, C. 4, çev. A. Arslan (İstanbul: Arslan Yayınları, 1979), 14.

32 Gazali, *İhya-ı Ulum-id-Din*, C. 4, 13.

Hatta el emeğine ve alın terine dayalı çalışma azminin sağladığı izzet ve şeref ile iş ahlakını temsil etmek ve taşımak için, Ashab-ı Kiram geçimlerini bizzat çalışarak kazanmak için yüksek meziyet sahibi olma konusunda o kadar çaba sarf ediyordu ki, namaz vakitlerinde terli halleriyle cemaate katıldıklarında vücutları ağır ter kokardı ve Hz. Peygamber tarafından zaman zaman yıkanmaları konusunda uyarıldıkları bile olurdu ³³. Bunu teyit eden güzel bir Anadolu deyişi vardır: Kurda sormuşlar; “neden boynun kalın?” diye... O da: “işimi kendim görürüm de ondan” demiş, derler.

Ayrıca, her peygamberin kendi emeği ile kazancını temin ettiği, bunun için de her birinin bir meslek erbabı olduğu bilinir. Hz. Peygamber’in de erken yaşlarında çobanlık ve ticaretle uğraştığı bilinen bir gerçektir. Nitekim bir hadiste: “*Allah Teala’nın gönderdiği her peygamberi mutlaka koyun gütmüştür...*” deyip, kendisinin de küçüklüğünde “*... Mekkelilerin koyunlarını ... güderdim*” (Buhari/İcare: 2, Enbiya: 29, Et’ime: 50; İbn-i Mace/Ticaret: 5) buyurduğu rivayet edilmiştir. O nedenle, gözü ve gönü tok olmayan bir toplumun maddi ve manevi saadetinden bahsetmek mümkün değildir. Toplumsal olarak da sermaye birikimi ve zenginlik olmadan, toplumun refah seviyesini artırmanın, maddi ve manevi derinliği olan bir medeniyet meydana getirmenin imkânı yoktur. Bir Müslüman şair bu gerçeği şöyle ifade eder ³⁴:

Dinden sonra zenginlik kadar hayır görmedim,

Küfürden sonra da fakirlik kadar şer görmedim

Ahilik teşkilatları özü itibarıyla bir tür *insan-ı kâmil üretim merkezleri* olarak hareket etmişlerdir. Bu çerçevede; ‘doğru olan şeylerin öğretilmesi ve hayata geçirilmesi, yanlış olanların da önüne geçilmesi’³⁵ için toplumun hemen her kesimine dönük bir iyilik hareketi olmuştur. Türk-İslam medeniyetinin etekemiğe bürünmüş hali olarak ahilik geleneğini yukarıda bahsedilen Kur’an ve sünnet ilkelerinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Nitekim fütüvvetnamelerin ana kaynakları ayetler, hadisler, Hz. Peygamberin, Onun alinin, ashabının, diğer peygamberlerin ve İslam (On iki İmam ve tasavvuf) büyüklerinin hayatlarıdır. Fütüvvet belgelerinde kimlere fütüvvet verileceği, kimlere verilmeyeceğine dair uzun uzadıya bilgiler ve hayatın her alanında uyulması gereken edep kuralları vardır. Bunların hepsinin referans kaynağı esas olarak İslami öğretilerdir. Bu itibarla ‘*yüce bir ahlak üzere gönderildiği*’ (Kalem: 4) vahyedilen ve kendisinin de ‘*güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiğini*’ (Muvatta, Husnül Halk: 8; Müsned: 2/381) itiraf eden bir Peygamberin referans olarak alındığı fütüvvet

33 Ahmed bin Ahmed Zebidi, *Sahihi Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*, C. 6 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1980), 370–371.

34 E. Habib Maverdi, *Edeb-i Dünya ve Din*, çev. S. Kip ve A. Sönmez (İstanbul: Bahar Yayınevi, 1978), 184.

35 Bu ifade, şu ayetin bir uyarlaması olarak düşünülmelidir: “*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir*” (Âli İmran: 104).

geleneğinin İslami bir yaşam biçimi vazettiği gayet açıktır. O nedenle, ayet ve hadislerde ifade edilen ilkelerin hepsinin fütüvvet ehli için de geçerli olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Kişinin veya toplumun tembelliğinin sonuçları bireysel ya da toplumsal yoksulluk, biçare bir eziklik ve mutsuzluktur. Bugün az gelişmiş bir ülkede, insanlar arasında güveni, barışı, adaleti ve mutluluğu sağlamak çok zordur. İnsanların daha fazla bilgi ve servet kazanmak uğruna özgürce yarışmadığı bir toplumda, ne kalıcı bir güvenlik (bağımsızlıktan) ne de kalıcı bir özgürlükten bahsedilebilir. Zira, böyle toplumlarda, istikbale ümitle bakılamaz, meşguliyetler günlük ihtiyacı geçemez, büyük düşünürler, büyük düşünceler ve büyük projeler ortaya çıkmaz, gelecek nesillerin hizmet, şevk ve arzuları söner, teşebbüs fikirleri körleşir, dünya fesada uğrar, hatta teröre esir olur, neticede millet huzursuz olur ve milletler harabeye döner.

İnsanın sahip olduğu en değerli varlığı onurudur; ona en fazla kendisinin sahip çıkması gerekir. Tembellik insan onurunu ayaklar altına alır, olmadık kişilere muhtaç hale getirerek itilip-kakılmasına neden olur. O bakımdan, insanın böyle durumlara düşerek; kendisinin, ailesinin ve hatta ülkesinin onurunu zedelememesi için verimli bir çalışma içerisinde olması gerekir. Ünlü Rus yazarı Lev Tolstoy'un dediği gibi; *“insan kendi değerini, ancak çalışarak koruyabilir”* (www.ozdeyis.net). Severe ve duygulanarak okuduğumuz Nurettin Dadaloğlu'na ait bir türkünün aşağıdaki dizeleri bu durumu çok güzel açıklar:

Kadir Mevlam senden bir dileğim var,
Beni muhannete muhtaç eyleme.
Eğer muhannete muhtaç eylesen,
Kara topraklara gark eyle beni.

Muhannetin suyu dolayı akar
Aktığı yerleri sel olur yıkar
İyilik etmeden başına kakar
İşte böylesine muhtaç eyleme

Muhannetin sözü zehirden oktur
Lütfuna kerem et insafı yoktur
Sağ gözün sol göze faydası yoktur
Sol gözü sağ göze muhtaç eyleme

Yine Kahramanmaraşlı Âşık Hüdaî, türkü olarak bestelenen “Makbuldür” isimli şiirinde şöyle der ³⁶:

36 Recep Yiğit, “Üç Türküde “Muhannet”,” *Lider Antalya*, 07.01.2025, <https://www.lidergazete.com/makale/uc-turkude-muhannet/233480>.

Lokma yeme muhannetin elinden
 Kurtulaman sonra acı dilinden
 Namertlerin kaymağından balından
 Merdin kuru yavan aşı makbuldür.

Ünlü Osmanlı âlimi, devlet adamı ve şair Kınalızâde Ali Çelebi (ö. 1572) ise, meşhur eseri *Ahlâk-ı Alâî*'de şöyle der ³⁷:

Öyle çalış ki, aslan gibi senden de artık kalsın.
 Tilki gibi niçin artık aşla karın doyurursun?
 Kazanıp elde et ve diğerleriyle yiyip iç.
 Diğerlerinin fazlasına kulak kabartma (gözetleme).
 Kalın enseli aslan gibi (ol).

Aslan tilki gibi düşkün olsaydı, köpek ondan daha iyi (üstün) olurdu.

Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle denilmiştir: “*Bilsin ki, insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur. Ve çalışması da ileride görülecektir. Sonra ona karşılığı tastamam verilecektir*” (Necm Suresi: 39-41). Hz. Peygamber de bir hadisinde şöyle demiştir: “*Sizden birinizin urganını alıp (dağa gitmesi), sırtında bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır*” (Buhari, Zekât: 50). Başkasına muhtaç olmak, dilenmek gerçekten Müslümanın kişiliğini, maddi ve manevi özgürlüğünü zayıflatan bir durum olduğu için bir hadisi şerifte “*veren el alan elden hayırlıdır/üstündür*” (Buhari, Zekât: 18) denilmiştir.

Buna ek olarak, Anadolu insanı hat sanatı levhalarında sık kullanılan bir deyişle; “*el kâsibü habibullah*”; yani, “*çalışan/kazanan Allah'ın dostudur*” ifadesini hafızasına kazımakla kalmamış, geleneksel olarak ülkenin en büyük alış-veriş merkezi olan İstanbul Kapalı Çarşısı'nın kapısının en büyük giriş kapısının üzerine bu levha konulmuştur. Yine, yanlış yere çalışmadan Allah'tan rızık bekleyerek tevekkül ettiğini düşünenler için, rızık için gayretin gerekliliğini anlatan “*kader (rızık) gayrete aşıktır*” ifadesi kullanılır. İstiklal Şairi Mehmet Akif'in tek çıkar yolun Allah'a dayanıp gayret gösterilmesini ve Onun hikmetine boyun eğilmesini telkin eden aşağıdaki dizeleri de buna işaret eder:

Allâh'a dayan sa'ye sarıl hikmete râm ol,
 Yol varsa budur bilmiyorum başka çıkar yol.

37 Ali Çelebi Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî*, inceleme-çeviriyazı: F. Unan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 488.

El Emegine ve Helal Kazanca Dayalı Bir Gelir Sahibi Olmak

El emegine ve alın terine dayalı bir helal kazanç temini, fütüvvetnamelerin hepsinde defaatle geçer. Hatta kimlerin fütüvvet ehli olamayacağı sıralanırken, ahinin alın terine dayalı helal lokma peşinde olması, kazancına haram lokma karıştırmaması şiddetle tavsiye edilir. Helal kazanç konusu, mesela Harputlu Nakkaş İlyas oğlu Ahmed'in fütüvvetnamesi olan *Tuhfat-al-Vasâyâ*'da da fütüvvetin şartları arasında sayılır. Yazar önce “*Ey iman edenler! Temiz şeylerden yiyin iyi amelde bulunun...*” (Mü'minun: 51) ayetini yazar, ardından da Hz. Abbas'ın ayette belirtilen temiz şeylerden maksadın 'helal' olduğu yönündeki tefsirini ve aynı anlamı taşıyan şu hadis-i şerifi aktarır: “*Kişinin yediğinin en helali kendi kazandığından yediğidir...*”³⁸³⁹. Benzer bir hadiste ise şöyle buyrulur: “*Hiçbir kimse asla kendi el emegini yemekten daha hayırlı bir lokma yememiştir. Allah'ın Peygamberi olan Davut da kendi elinin emegini yerdî*” (Buhari, Büyû: 967). Devamında ise, kaynağı belirtilmeyen Hz. Lokman'ın bu hususta oğluna yaptığı söylenen tavsiye yer alır: “*Oğulcağızım, helal kazançla yoksulluktan kurtulmaya çalış. Çünkü, yoksul olana mutlaka üç sıfat arız olur: Dininde (zayıflık⁴⁰), aklında şaşkınlık hasıl olur, bir de mürüvveti gider. Halkın onu aşağılaması ise bu üçünden de daha büyük bir gaflettir*”⁴¹.

38 Nesâî, hadis no. 4427.

39 Metinde hadis kaynağı yoktur; biz veriyoruz.

40 Burada bir kelime atlanmış; 'zayıflık' kelimesini biz ekledik (Gül, 1985: 399).

41 Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı,” 196.

Aynı şekilde, Burgazi fütüvvetnamesinde ahiliğin şartları sıralanırken beşinci şart olarak şöyle denir: “*Ahi helal kesb kılsa gerek. Allah Teala Kelamı Kadiminde buyurur: ‘Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiyin’* (Bakara: 57, 172; Araf: 160). *İbn Abbas radiyehullah: Allah Teala ‘rızıkların temizlerinden yiyin’ didüğü, yani arı pak didüğü oldur, asl-ı helaldür. Nitekim Resulullah buyurur ki: ‘Her gice yatduğu vakt niyyet eylese helal kesb kazanam diyü, irteye yargılanmış çıkar. Ahi helal kesb kazanmak gerekdür, belkim farzdur ve hem sünnetdür’*”⁴². “... *ha-i hakikatdan murad, helal yemekdür*”⁴³.

Alın teri, el emeği ve helal kazanç konusunda ahi ahlakı esasında Türk edebiyatında da mümtaz bir yere sahiptir. Nitekim Esat Paşa'nın şu güzel beyti adeta Necm Suresi 39-41 ayetlerini tefsir eder gibidir⁴⁴:

Tahsil-i kâma sanma değildir emek gerek,
Derler emeksiz ademe olmaz yemek gerek⁴⁵.

Nabi de aynı şeyi söyler; yine Necm (39-41)'i tefsir edercesine insan için ne varsa kendi eliyle yaptığında vardır, başkasının yaptığında değil⁴⁶:

Kendi destiyle eken hayr görür,
Gayre ektirirse anı gayr görür.

Aynı şekilde, Mehmed Akif de Safahat'ın birinci kitabı Safahat'ta yer alan birçok şiirinde bahanelerin arkasına sığınarak aylak aylak boş gezmek yerine, zor şartlar altında alın teri dökerek çalışmanın erdemini anlatırken, *Küfe* şiirinde Hasan isminde henüz 13 yaşında bir çocuğun sokak ortasında duran babasından kalma bir yük küfesine “*Benim babam senin altında öldü*” diye tekme atması üzerine, çocuğu teskin etmek için şu veciz ifadeleri kullanır⁴⁷:

O (baban), bunca yıl çalışıp alın teriyle seni
Nasıl büyüttü? Bugün sen de kardeşini,
Yetim bırakmayarak besleyip büyütmelisin. ...
Kuzum, ayıp mı çalışmak, günah mı yük taşımak?
Ayıp: Dilencilik, işlerken el, yürürken ayak.

42 Abdülkadir Gölpinarlı, “Burgazi ve Fütüvvet-namesi,” *İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası* 15, no. 1–4 (1953): 125.

43 Mehmet Şeker, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-namelerin Yeri* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2011), 100.

44 Mustafa Çuhadar, *Hikmet Pınarları* (Kayseri: Önder Ofset Matbaacılık, 2009), 56.

45 Günümüz Türkçesiyle şöyle ifade edilebilir: ‘Meramına/arzuna ulaşmak için emek gerekmediğini düşünme, insana sadece emek karşılığında ekmek olduğunu söylerler’.

46 Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* (İstanbul: Der Yayınları, 1981), 77.

47 M. Akif Ersoy, *Safahat*, haz. M.E. Düzdağ (İstanbul: Acar Bilgi Merkezi ve Kayseri Organize Sanayi Bölgesi Başkanlığı Yayını, 2016), 21.

Kanaat ve Tevekkül Sahibi Olmak

Günümüzde iş hayatının vazgeçilmez bir ilkesi haline gelen ve kapitalist anlayışın da esasını teşkil eden *kar maksimizasyonu*, işletmeler için tek hedef olarak seçildiğinde ne denli önemli sorunlara yol açtığı bilinmektedir. İşletmelerin kendi karlarını azami düzeye çıkarmak için kendi bünyelerinde çalışan insanların, ticari ilişkide bulundukları kişi ya da kurumların ve nihayet bunların dışında kalanların (canlı ve cansız tüm varlıkların) hakkını nasıl ihlal ettikleri sık sık görülmektedir. Firmaların çalışanlarıyla aralarındaki sorunlardan dolayı grevler artmakta, ticari ilişkide bulundukları kişi ve kurumlarla yaşadıkları anlaşmazlıklardan dolayı ödenmeyen çekler ve icra-iflas olayları gibi nedenlerle mahkemeler neredeyse işleyemez hale gelmekte ve hatta çek-senet mafyası olaylarında büyük bir artış görülmektedir.

Yine, etik değerlerden yoksun bazı firmaların aşırı kar güdüsüyle kışkırtılan tutkuları nedeniyle, kirli atıkları ve doğal varlıkları yok etmelerinden dolayı, çevre bakanlıkları, belediyeler ve hemen tüm toplum kesimleriyle yaşadıkları sorunlar, kanaatle beslenmeyen kar maksimizasyonu hedefinin doğurduğu kaçınılmaz sonuçlardır. Zira, bilgi ve ruh kirlenmesi sonucu ortaya çıkan ahlaki zafiyet ve kanaatsizlik, insanları ve firmaları kolay yoldan para kazanmaya teşvik etmekte ve kısa yoldan ‘köşeyi dönme’yi öğretmektedir. Bütün bunların sonucu olarak da toplumda hak ve adalet ilkelerinin alabildiğince çiğnenmesi gibi son derece tehlikeli bir durum ortaya çıkmaktadır.

Kanaatkarlık Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetinde dolaylı olarak geçse de burada doğrudan ifade içeren bir ayetle kifayet edeceğiz: “*Sakın onlardan bazı sınıflara verdiğimiz dünya malına göz dikme, onlardan dolayı üzülme...*” (Hicr: 88). Konuyla ilgili belki de en yaygın bilinen hadis birçok hadis kitabının farklı kişilerden rivayetle aktardıkları şu iki meşhur hadistir: “*Gerçek zenginlik, mal çokluğu değil gönül tokluğudur*” (Buhari, Rikak: 15; Müslim, Zekât: 130). “*İnsanoğlunun iki ova/vadi dolusu malı olsa, bir üçüncüsünü ister. İnsanoğlunun karnını topraktan başka bir şey doyurmaz*” (Buhari, Rikak: 10; Tirmizi, Zühd: 27)⁴⁸. Oysa Ahi kültürüne sahip bir Müslüman asla Allah’tan başkasına minnettar ve aç gözlü olarak yaşamayı onuruna yakıştırmaz. Çünkü, Hz. Peygamber’in; “*dünya ahirete oranla birinizin parmağını denize batırması gibidir; baksın parmağı ne ile dönmüş*” (Tirmizi: 2324) veciz hadisinde ifadesi bulan ahiret-odaklı bir yaşam tarzı, bu dünyada vakarlı bir hayat için minnet duygusu olmadan kanaatkâr bir hayat sürmeyi gerektirir. Zira yine bir hadisi şerifte ifade edildiği gibi, hiç kimse kendisine takdir edilen rızkı yemeden bu dünyadan ayrılmayacaktır: “*Ey insanlar! Allah’tan korkunuz ve (dünyalığı) istemekte mutedil olunuz (ifrat ve tefritten sakınınuz). Çünkü rızkı gecikse bile tamamını almadıkça hiçbir nefis ölmeyecektir. O halde (rızık talebinde)*

48 Bu hadisin başka bir versiyonu şöyledir: “... *İnsanoğlunun bir vadi dolusu malı olsa mutlaka ikincisini ister, ikincisi olsa üçüncüsünü ister. Ademoğlunun ağzını veya gözünü topraktan başkası doldurmaz...*” (Tirmizi, Menâkıb: 33).

*Allah'tan korkunuz ve (dünyalığı) istemekte mutedil olunuz. Helal olanı alınız ve haram olanı bırakınız*⁴⁹.

Fütüvvet ve ahilik anlayışının neredeyse tüm kaynakları kanaat ve tevekkül anlayışını doğrudan ya da dolaylı olarak ele alır. Nitekim fütüvvetnameler (özellikle sufi fütüvvetnameler, Kur'an-ı Kerim ve hadis kitapları başta olmak üzere temel ahlak ve muamelat kitapları, sufi ve fütüvvet risaleleri, destanlar, vekâyinâmeler (kronikler), ahi icazetnameleri ve diğer kaynaklar doğrudan ya da dolaylı olarak kanaat konusunu işler⁵⁰. Örneğin, Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif* isimli eserinde “nefis, tamah ettirilirse her şeye tamah eder, kanaate alıştırılırsa kanaat eder” denir. Ünlü mutasavvıflara atıfla; kanaat edenin fitneden korunacağı ve çevresinde izzet ve şeref sahibi olacağı, her iki dünyasında da rahat edeceği söylenmiştir (Zunnûn el-Mısırî, Bîşr b. Hâris ve Yahya b. Muaz). Bünnân el-Hammâl'in ise, şöyle dediği rivayet edilmiştir (Sühreverdî, ? : 182, 215):

Tamah ettikçe bir hür hep köle olur.

Kanaat ettikçe köle hürriyet bulur.

Aynı şekilde, Sülemini'nin sufi ve fütüvvet risalelerinde⁵¹, A. Câmi'nin *Nefahâtü'l-Üns*'ünde⁵², Burgazi fütüvvetnamesinde⁵³, Razavî fütüvvetnamesinde⁵⁴ ve bazı manzum fütüvvetnamelerde⁵⁵ kanaat konusunun fütüvvetin vazgeçilmez bir parçası olarak ele alındığı görülmektedir. Nitekim Sülemini, sufilerin âdâbından saydığı hususları uzun uzadıya sıralarken ve anlatırken *kanaatle şereflenmeyi* bunlardan biri olarak kabul eder⁵⁶; fütüvvetin gereklerini sıralarken de “*fütüvvet gereklerin den biri de kanaat etmek, aza razı olmaktır; ta ki kimseye boyun eğmesin ... kanaat zenginliktir, yoksa zenginlik mal ve para çokluğu değildir*” der⁵⁷. Nazım şeklinde yazılmış *Esrar Dede Fütüvvetnamesi*'nde kanaat fütüvvet ahlakının önemli bir özelliği olarak zikredilir⁵⁸:

49 *İbn Mâce*, hadis no. 2142.

50 Ekrem Erdem, “Fütüvvet ve Ahilik Çalışmalarının Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme,” *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* 16, no. 2 (2021): 173–198.

51 E. Abdurrahman Sülemini, *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemini'nin Risaleleri*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi, 1981); E. Abdurrahman Sülemini, *Tasavvufa Giriş*, tah. Yusuf Zeydan, çev. Ali Akay (İstanbul: İlk Harf, 2014); E. Abdurrahman Sülemini, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1977).

52 A. Câmi, *Nefahâtü'l-Üns: Evliyâ Menkıbeleri*, terc. ve şerh: Lamii Çelebi, haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara (İstanbul: Marifet, 1998).

53 Gölpınarlı, “Burgazi ve Fütüvvet-namesi,” 134.

54 S.M.A. el-Hüseyin Razavî, *Fütüvvet-name-i Kebir: Miftahü'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik*, haz. Sadullah Gülten ve Hacı Yılmaz, ed. Alemdar Yalçın ve Gıyasettin Aytaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014), 242.

55 Mustafa Güneş, *Fütüvvet-name-i Esrar ve Ahilik* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2020); E. Yeniterzi, “Türk Edebiyatında Manzum Fütüvvetnameler,” *Konya Postası – Akademik Sayfalar* 3, no. 173 (2001): 321–323.

56 Sülemini, *Tasavvufun Ana İlkeleri*, 64.

57 Sülemini, *Tasavvufta Fütüvvet*, 57.

58 Güneş, *Fütüvvet-name-i Esrar ve Ahilik*, 51–52, 57.

Hem tama'-pişe olma kâni ol

Karındaşun tâmi'ise dâfi'ol...

Hem fütüvvet kana'at itmekdür

Alem andan ticaret itmekdür.

Yani, asla aç gözlü olma, kanaat sahibi ol. Etrafında tamahkar, kanaatsiz kimseler varsa, hemen onlardan uzaklaş. Zira fütüvvet azla yetinmeyi, ihtiyacı olanla kifayet etmeyi, kısmetine düşen rızka razı olmayı bilmektir. Böyle hareket edildiğinde, kişi bitmek bitmeyen bir nimete, zenginliğe sahip olur. Bu ifade aslında bir hadis olarak da aktarılır: “*Kanaat, bitmek tükenmez bir hazinedir*”⁵⁹. Bir mutasavvıfın bu manaya gelen son derece güzel bir ifadesi vardır: “*Zenginlik ve izzet meydana çıkarak bir arkadaş bulmak için dolaşmışlar, kanaate rastlamışlar ve onun yanında karar kılmışlardır*”⁶⁰.

Türk ve İslam coğrafyalarında bilinen destanlar da fütüvvetin ve ahiliğin kaynaklarından sayılır. Zira bu destanlar genellikle cesaret, kahramanlık, yiğitlik, alplık üzerinden toplumlara milli ve dini unsurlar üzerinden motivasyon kaynağı oluşturur. Anadolu fütüvveti olan Ahiliğin mayasında İslami kökenli dinamikler olduğu gibi Orta Asya Türk kültüründen aldığı hususiyetler de vardır. Nitekim Alp adını kazanabilmek için kahramanlık göstermek gerektiğini söyleyen Aşık Paşa, alpte ya da alperende bulunması gereken dokuz vasfı ve aracı şöyle sıralar: “*Sağlam yürek (cesaret), kuvvet (güç), gayret, iyi bir at, zırh, ok-yay, kılıç, süngü ve yâr (arkadaş)*”. Dolayısıyla, Türk kahramanlık destanlarının araştırılmasında bu dokuz özelliğin dikkate alınmasına vurgu yapar. Aşık Paşa'nın sıraladığı bu özelliklerin aslında İslam ilmiyhallerinde geçen ve gazilerde bulunması gereken niteliklerle paralellik arz ettiği düşünülürse, ‘Oğuzlardaki alplık düşüncesinin Osmanlılarda gazilik ideolojisinin temeli olduğu’ söylenebilir⁶¹. Hatta bu özellikleri ahiliğin de kapsayacak şekilde yorumlamak yanlış olmayacaktır.

Bu itibarla, bu içerikteki destanlarda da ahiliğin özelliklerini ve bu arada kanaat kültürünü görmek mümkündür. Bu anlayışı teyit etmek babından sadece iki büyük Türk destanı olan Oğuz-Kağan Destanı ile Dede Korkut Destanı'na bakmanın yeterli olacağı kanaatindeyiz. Birincisi İslam öncesi dönemle sonrasını birbirine bağlayan ama esas olarak İslam öncesinde var olan dinamikler üzerine kurulu bir alplık şuuru temsil ederken, ikincisi İslam sonrası dönemde cihad-fütuhat ruhuyla buluştuktan sonra oluşan gazilik şuurunu temsil etmektedir. Mehmet Kaplan bunu Türklerin tarihinde bir medeniyet değişimi olarak açıklar⁶². Örneğin, Dede

59 *Acunî*, II: 102; akt. Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, 246.

60 Kuşeyri, *Kuşeyri Risalesi*, 246.

61 Selahattin Döğüş, “Osmanlılarda Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları,” *Belleten* 72, no. 265 (2008): 862.

62 Döğüş, “Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları,” 870.

Korkut Arapça “veli” değil, Türklerin kullandığı “ata” sıfatıyla anılır. Bu itibarla, Dede Korkut aslında Türklerin alp kültürü ile Müslümanlığın cihad-gazâ-fütüvvet anlayışlarını bünyesinde toplayan bir “alp-eren-ahi” şahsiyetini temsil eder. Zira onda ahiliğin temel ilkelerini ve yaşam felsefesini görmek mümkündür ⁶³:

Bir yiğidin kara dağ yumrusunca malı olsa;
Yığar, toplar, ister, nasibinden fazlasını yiyemez.
Allah Allah demeyince işler düzelmez.
Kadir Tanrı vermeyince er zenginleşmez.

Yine iç Oğuz’a dış Oğuz’un asi olup, Beyrek’in öldüğü hikâyenin sonunda hesaplar görüldükten sonra Dedem Korut gelip neşeli havalar (şadılık) çalar ve gazi erenlerin başına neler geldiğini şöyle söyler ⁶⁴:

Hani dediğim üstün erenler,
Dünya benim diyenler?
Ecel aldı, yer gizledi,
Fani dünya kime kaldı?
Gelimli gidimli dünya,
Son ucu ölümlü dünya!
El-akıbet uzun yaşın ucu ölüm, âhiri ayrılık.

Bize göre, bu noktada şu tespiti yapmakta fayda var: Eğer Türklerde var olan alplık, yiğitlik, kahramanlık duyguları bu kadar güçlü olmasaydı, İslam’ın kabulünden sonra cihad ruhuyla gelişen gazâ ve fütuh hareketinin erenleri/sufileri ve ahileri de içine alacak şekilde genişleyerek bu kadar başarılı olması ve bunun üzerinden büyük fetihlerle gelen büyük devletler ve medeniyetler kurması bu kadar kolay hatta imkân dahilinde olmayabilirdi. Türklerde zaten var olan bu alplık vasfının İslam’ın cihad felsefesiyle tam anlamıyla bir hayat tarzına dönüştüğü ama bunun artık sadece zahiri düşmana karşı verilen bir mücadele değil, aynı zamanda iç düşman olan nefse karşı da verilmesinin elzem olduğu anlaşılmıştır. İşte Türklerin İslam’la buluşması sonrasında alplık duygusunda meydana gelen bu gelişme ve dönüşüm, alplığın Horasan Erenleri üzerinden sufilerle ve ahilerle bütünleşmesini sağlamıştır. Bundan dolayı da alplık sadece uç boylarında cenk etmekle kalmamış, daha sonra şehir merkezlerinde ve yönetim kademelerinde Anadolu Türk-İslam medeniyetinin inşasında itici güç olarak görev yapmıştır ⁶⁵.

63 İlhan Genç, Atabey Kılıç ve İ. Hakkı Aksoyak, *Dede Korkut Kitabı Han’ım Hey*, C. 1 (Ankara: TOBB Yayını, 2014), 47, 113; Erdem, “Fütüvvet ve Ahilik Çalışmalarının Kaynakları,” 180.

64 Genç, Kılıç ve Aksoyak, *Dede Korkut Kitabı*, 800.

65 Erdem, “Fütüvvet ve Ahilik Çalışmalarının Kaynakları,” 180–181.

Son olarak, Osmanlı divan edebiyatında da fütüvvet, ahilik ve kanaat anlayışı önemli bir yer tutar. Nitekim 17. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ünlü Şair Nâbî kanaatle ilgili oğluna şu öğüdü verir (<https://somuncubaba.net/edebiyat/hikmet-sairi-nabiden-oglu-hayriye/>):

Yime minnetle olursa nimet,
Koklama gül k'ola bûy-ı minnet.
Sana bir şey birisi virse eğer,
Alma müstağni ol iy cân-ı peder!⁶⁶

Ama durum o günlerde bile hiç de Nâbî'nin dediği gibi değildir ⁶⁷:

Nâbî uçurduk âh hümâ-yı kanâati,
Hursendlik gınâsı kadar saltanat mı olur?

Nâbî sanki bugün aramızda yaşıyormuşçasına öyle güzel dert yanar ki: Artık mutluluğu temsil eden kanaat kuşu uçup gitmiştir. Oysa kanaatkârlık zenginliği kadar büyük bir saltanat (mutluluk/huzur) olabilir mi? Aynı soruna benzer bir yaklaşımla, üstelik devlet ricali için tavsiye mahiyetinde Osmanlı sadrazamlarından, diplomat, şair ve tarihçi Koca Ragıp Paşa (ö. 1763) da parmak basarak şöyle tavsiye eder ⁶⁸:

Esîr-i renc ü anâ ehl-i câh u devlet imiş,
O kadr-i devleti kim bilmedik kanâ'at imiş...
Cihân âlâyişinden dest-şûy ol râhat istersen
Kanâ'at dâmenin elden bırakma râhat istersen ...
Râgıbâ debdebe vü haşmet olandır nâdim
Sâlik-i râh-ı kanâatde peşimân olmaz.

Sadrazam Paşa, ilk beyitte güçlük ve sıkıntı esiri olanların devlet ve makam ehli olduğunu; (yazık ki gerçek) devlet rütbesinin kanaat olduğunu bilemediklerini söyledikten sonra; ikinci beyitte ise, dünya nimetlerini *kir* olarak nitelendirir ve nimet/rahat isteyen kişinin bundan arınması için kanaat eteğini tutmasını öğütler. Son beyitte ise, kendi ismi üzerinden aslında zaman ve mekân sınırlarını zorlayan bir hitapta bulunmak suretiyle, debdebe ve haşmet/gösteriş içinde olanların bir gün pişman olacaklarını, zira kanaat yolunun yolcularının hiçbir zaman pişman olmayacaklarını ifade eder.

66 Minnet ile olan nimeti yeme, hatta kokusunda minnet olan gülü bile koklama! Ey babasının canı! Eğer sana birisi bir şey verirse sakın alma, tokgözlü ol!

67 Orhan F. Köprülü, *Türk Klasikleri: Yunus Emre'den Aşık Veysel'e*, C. 2 (İstanbul: Cem Ansiklopedik Yayınlar, 1990), 86.

68 İsrail Babacan, "Koca Ragıp Paşa Divanı'nda Siyasete ve Devlet Yönetimine Dair Bazı Önemli Tespitler," *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25, no. 4 (2016): 75-76; Ahmet Sevgi, "Ragıp Paşa'nın Bir Muhammesinin Tahlili," *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25, no. 4 (2016): 181.

Büyük Türk şairi ve mutasavvıf Şeyh Galip (ö. 1799) de meşhur terci-i bendi (II)'de insanın özüne dair vahdet-i vücud eksensizliğin bir yerinde insanın derununda mevcut olan fütüvvete işaretle sevgi sırlarının mahzeninin ve fütüvvet nurlarının madeninin insanda olduğunu şu ifadelerle anlatır ⁶⁹:

Sendedir mahzen-i esrâr-ı mahabbet sende,

Sendedir ma'den-i envâr-ı fütüvvet sende...

İş Bölümüne ve Usta-Çırak İlişkisinin Kurumsallaştırmasına Riayet Etmek ve Bir Sanat veya Meslek Sahibi Olmak

Zaten Ahilik sistemine göre, her ahinin yeteneğine uygun olarak seçtiği bir işi vardır ve o işte sebat eder. Ahinin seçmiş olduğu uzmanlık alanında olgunlaşması gerekir ve zaruret olmadıkça iş değiştirmesi iyi karşılanmaz. İşini bırakan kişi, yeniden o mesleğe geri döndüğünde, kalfa olarak çalışmaya başlayacağından, işgücünün hareketliliği düşük olacaktır. Bu da bugünün ekonomik terimiyle o ekonomide *geçici işsizliği* azaltacaktır. İş bölümü işgücünün vasıf düzeyini yükseltecek, zaman kaybını azaltacak ve neticede verimliliği artıracaktır. Zira üretimi gerçekleştiren temel iki faktörden birisi, hatta birincisi emektir. Emeğin niteliği ise, yeni teknolojilerin üretim hattında daha etkin kullanımı için vazgeçilmez bir unsurdur.

Fütüvvetnamelerde her ahinin mutlaka bir iş sahibi olması ısrarla belirtilmiştir. Örneğin, fütüvvetnamelerde sıkça tekrarlanan bir ifade vardır: *"Elbette âhiya bir pişe (iş) bir sanat gerektir ki ana meşgul ola, eğer pişesi yoksa ana fütüvvet denmez. Zira fütüvvet ana helaldir ki kışb ide ve dahi yedire anın kim pişesi olmaya bi-faidedir. Pes bi-kar bi-hasıl olur ..."* ⁷⁰. Yani, ahinin meşgul olacağı, kazancını temin edeceği bir işi ve mesleği olmalıdır. Bir işi yoksa, çalışmıyorsa ona fütüvvet denmez, fütüvvetin ruhuna yakışmaz. Zira fütüvvetin gereğini yerine getirmek, öncelikle bir iş ve meslek sahibi olmak ve bununla yararlı iş yapmakla (amel-i salih); yani, bir kazanç faaliyetinde bulunmak ve onu Allah yolunda harcamakla olur. Çünkü, kazanç sahibi olmayanın kimseye faydası olmaz. Şu halde, işsiz-güçsüz, kârı olmayanın faydası da olmaz.

Anadolu kültürünün özüne sirayet etmiş olan usta-çırak meselesi ve meslek edinmenin önemi ilk dönem Osmanlı düşünürlerinin ve şairlerinin de kaleminde yer bulur. Mesela, Aşık Paşa şöyle der ⁷¹:

Sanat alettir bu dünya halkına,

Ergürür halkı bu dünya kisbine.

69 M. Fuad Köprülü, *Divan Edebiyatı Antolojisi*, yayına haz. Ahmet Mermer (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 492.

70 Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, 80; Gölpinarlı, "Burgazi ve Fütüvvetnamesi," 125-126.

71 Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, 80.

Mevlâna Celaleddin Rûmî de Mesnevî’de benzer bir düşünceyi dile getirerek; ‘kişiyi her nerede üryan ve kudretsiz, yani, aç ve muhtaç görürsen, bil ki, o kişi ustasından kaçmıştır’. Aynı telakkiyi bir Bektaşî deyişinde de görmek mümkündür: “*Utanıp pirinden korkan / öksüz oldu gedâ geldi*”⁷². Yani, kişinin istihdam edilebilirliği, istihdam kapasitesi sahip olduğu meslek ve vasıf birikimi ile orantılıdır. Ustasından ya da pirinden korkup kaçan iş bulmakta zorlanır, bulunca da sürdürmekte zorlanır, ilk olumsuz konjonktür dalgasında kapıya konulur ve sersefil olur. Bunun için, Mevlâna bunu şöyle ifade eder: “*Çünkü bütün işler bir kişiden gelmez; hem marangoz hem sucu, hem de dokumacı olunmaz ... Alem bu ortaklıkla düzen içindedir; herkes ihtiyacından bir iş seçer. Orada beleşçe yemek gerekmez; sünnet yolu çalışmak ve kazanmaktır*”⁷³ der. Dikkat edilecek olursa, Adam Smith gibi Batılı iktisatçıların ekonomik büyümenin ve milletlerin zenginliğinin temel unsuru olarak gördükleri meslek sahibi vasıflı insan gücü tezi, çok daha öncesinde Anadolu topraklarında Fütüvvet erbabı Ahiler ve Mevlâna gibi İslam düşünürleri ve teşekkülleri tarafından açıkça dile getirilmiş ve hayata geçirilmiştir⁷⁴.

Aslında bu değerlendirmeler bugünün hızla gelişen yüksek teknoloji ve yapay zekâ çağında istihdam şartlarının değerlendirilmesinde hala geçerliliğini korumaktadır. Zira günümüzde hızla gelişen yeni teknolojiler, eski üretim sisteminden farklı olarak vasıfsız işgücüne olan talebi azaltırken vasıflı işgücüne olan talebi artırmıştır. Yeni teknolojik sistemde, ekonomilerin rekabet gücü büyük ölçüde sahip oldukları teknolojik düzey ve vasıflı işgücüne bağlıdır. Buna göre, yeni sistemde bir ülkenin uluslararası rekabet gücünü tayin eden en önemli faktörler, araştırma ve geliştirmeye ve işgücüne (beşerî sermayeye) yapmış olduğu yatırımlardır.

Kalite ve Standardizasyona Riayet Etmek ve Piyasaların Bu Standartlara Göre İşlemesini Sağlamak Üzere Gerekli Düzenlemeleri ve Denetlemeleri Yapmak

Ahilik, bireysel ve toplumsal manada karşılıklı sevgiyi ve dayanışmayı esas alan, toplumun sosyal ve iktisadi gelişimini belli standartlar ve İslam ahlak kuralları çerçevesinde yürüten esnaf ve sanatkârlardan müteşekkil bir teşkilatlanma modeli olarak ifade edilebilir. Zira Ahilik, kardeşlik hukuku üzerinden toplumun sosyal ve iktisadi hayatını ahlak ve kalite ilkeleri üzerine inşa etmeyi hedefleyen bir kurumsal zihniyeti temsil eder. Ahilik zaten ticari karakteri ve faaliyetleri ön plana çıkmış insanlara hitap ettiği için; teşkilatın (belli) şehirlerde yoğunlaşması gerekiyordu.

72 Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, 89.

73 M. Celaleddin Rumi, *Mesnevî*, C. 2, çev. A. Karaismailoğlu (İstanbul: Yeni Şafak, 2004), 230.

74 Ekrem Erdem, “Mesnevî’de Mevlâna’nın Dünya, Zühd, Rızık ve Kanaat Telakkileri,” *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi (İEFD)* 10, no. 1 (2024): 240–273.

Türklerin buralarda şehir kültürüne alışmalarına yardımcı olmak ve yeni fethedilen şehirlerdeki Türkleşme ve Müslümanlaşma sürecinin hızlanmasına katkıda bulunmak için, Ö. Lütfi Barkan'ın '*kolonizatör Türk dervişleri*'⁷⁵ dediği 'yerleşimci gönül erleri' önceden dağ-bayır demeden Anadolu ve Balkanların uç bölgelerinde kendilerine tahsis edilen *evladiyelik* veya diğer türden vakfiyelerden yararlanarak zaviyeler açıyorlar ve insanları İslam'a davet ediyorlardı. Bu hareketin içinde *alpler* ve *abdallar* kadar *ahiler* de yer alıyordu. Şehirlerde ise, diğer sufi zümreler ile ahiler oraların tarzına uygun olarak daha ziyade yönetim kademelerinde ve iş aleminde faaliyet gösteriyorlardı. İş dünyasında kurulu düzenin içinde rekabet edebilmenin yolu, rekabetin dinamiklerini anlayıp ona göre hareket etmekten geçiyordu. Bunun için, bugün dahi geçerliliğini koruyan ana ilke; *üretilen mal ve hizmetin mümkün olan en düşük fiyattan standartlara uygun olarak en kaliteli şekilde üretilip müşteri memnuniyetinin sağlanmasıdır*.

Bu itibarla, ahiler insanların sadece geçimlerini temin ettikleri bir yol olmaktan daha öte, gelecek nesiller için kalıcı olabilmenin yolu olarak; özgün ve rekabetçi bir ekonomik sistemin inşası için uğraşmışlardır. Bunun için, ahilerin rekabetin ana dinamikleri olarak kalite (standardizasyon) ve fiyat (maliyet) konularını kendileri için stratejik bir mesele olarak tanımladıkları anlaşılmaktadır. Bu haliyle Ahiliği kalıcı büyük bir medeniyetin inşa projesinin parçası olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Zira o dönem Anadolu ve Rumeli'nin iktisadi hayatında söz sahibi olan ve pek çok meslekte ön planda bulunan Rum, Ermeni ve diğer kadim toplumlar karşısında büyük ölçekte bir proje için *rekabetçi bir ekonomik yapı oluşturmak gerekiyordu*. Bunun için hukuki, iktisadi ve ahlaki bir yapı oluşturmak; toplumsal ve yönetsel dinamikleri bu yönde tahkim etmek ve bu çizgide bir gelenek oluşturmak gerekiyordu.

Bu noktada sorulması gereken önemli bir soru: Peki, ortam ve fırsatlar kadar, *Müslüman Türklerin teorik ve tarihsel arka planı bu tür ahlak temelli bir rekabetçi yapıya uygun muydu? Bize göre, evet uygundu*.

- ✿ Her şeyden önce, Kur'an'ın yer yer vazettiği teorik çerçeve ve önceki vahiy geleneği⁷⁶ buna müsait bir zemin sunuyor.
- ✿ İkinci olarak, sünnet tarafından Peygamber'in hadislerindeki zenginlik, yaşantısı, içine doğduğu toplumun ve ekonominin yapısı ve piyasa uygulamaları/politikaları da piyasa kültürüne, kalite ve standardizasyona

75 Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri* (İstanbul: Hamle Yayınları, 2013).

76 Örneğin, Muttaffin Suresinin ilk dört ayeti buna dair açık bir uyarıdır: "*Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay haline! Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler. Fakat, kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar. Onlar, büyük bir gün; insanların, âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?*". Ayrıca, Şuayip Peygamber'in kavmi *Medyen halkının* piyasa normlarına uymamaları, yaptıkları haksızlıklar ve uyarıları dikkate almamaları üzerine helak oluşları birçok surede ve ayette anlatılır (Araf: 85, 88, 90, 92; Hüd: 84,87, 91, 94; Ankebût: 36; Şuarâ: 177-'Eyke kavmi').

müsait idi. Nitekim hadis kitaplarının en hacimli bölümlerinden ticaret/ alışveriş (büyû) bölümlerine bakıldığında en fazla rekabet kuralları ve piyasa mekanizmasının işleyişine dair kuralların yer aldığı görülür.

- ❁ Üçüncü olarak, Hz. Peygamber'in doğduğu Mekke şehrinin uluslararası bir ticaret kültürüne sahip olması ve hicret edip örnek İslam toplumunu ve devleti inşa ettiği Medine'de pazar yerinin farklı dinlerden ve kavimlerden toplulukların faaliyet gösterdiği uluslararası sayılabilecek derinlikte bir yapıya sahip olması, İslam pazar geleneğinin oluşmasına büyük bir fırsat sunmuştur.
- ❁ Dördüncü olarak, fıkıh geleneği de bu hususta oldukça zengin bir literatüre ve kurallar manzumesine sahiptir. Örneğin, özel mülkiyet, özel teşebbüse dayalı bir büyüme, sosyal dayanışma anlayışı, infak ve vakıf medeniyetinin çerçevesi oldukça kapsamlıdır.
- ❁ Beşinci olarak, tarihsel teyit de pek çok zenginlik sunar. Nitekim Raşit halifeler ve diğer istikrarlı dönemlerdeki üretim ve ticaret yerleri ve mekanizmaları, hisbe, narh ve çaşni tutma gibi düzenlemeleri ve uygulamaları bu türden örnekler olarak düşünülebilir.
- ❁ Altıncı olarak, Selçuklu devletinin ve toplumun dinamikleri olarak dini, etnik, kültürel ve coğrafi çeşitlilikler, Anadolu Müslüman Türkleri için dışa açık rekabetçi bir ekonomik sistem inşası için büyük fırsatlar sunuyordu.
- ❁ Yedinci olarak da Orta Asya'nın farklı bölgelerinden Anadolu'ya gelen Türklerin en azından bir kısmı zaten belli bir sermaye birikimine ve teşebbüs gücüne sahip meslek erbabı insanlardı.
- ❁ Sekizinci ve son olarak, Anadolu meydana gelen büyük medeniyet çevre memleketlerdeki fiziki ve beşerî sermaye birikimi için en büyük cazibe merkezi haline geldiği için, sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınma süreci tüm çeşitlilikleri içinde barındıran bir kapsayıcılığa ve derinliğe sahip olmuştu.

Bunun için de gelişmiş rekabetçi şehirlerin mevcut altyapısından yararlanarak onları tahkim etmek suretiyle; daha rekabetçi bir sosyal ve iktisadi değerler sistemini inşa etmek, pazar, ulaştırma, fiziki, beşerî ve entellektüel sermayeyi güçlendirmek lazımdı. Nitekim, Hz. Ömer döneminden başlayarak şehirlerin altyapısını güçlendirme politikası takip edilmiştir. Hz. Ömer'in birçok yerde kanallar ve köprüler gibi altyapı yatırımlarına hız vermesi bu sebeptendir. Daha sonraki dönemlerde de Müslümanlar fethettikleri her yere yollar, kanallar, köprüler, su yolları, kanalizasyonlar, hanlar, kervansaraylar yaptırmayı maslahat ve salih amel kültürünün bir gereği olarak telakki etmişlerdir. Bu doğrultuda; Camii Kebir ve çevresi esas olarak Müslümanların sosyalizasyonu için kullanılır iken, pazar yerlerini toplumun tüm kesimlerine açık hale getirmek suretiyle, çok kültürlü, dışa açık ve rekabetçi esaslara dayalı iktisadi faaliyeti Türk-İslam şehirlerinin merkezine yerleştirmişlerdir. Aynı şekilde, iş ahlaki kalite ve standardizasyona dayalı bir

üretim anlayışı, kulluğun, yani insanlara yararlı olmanın, diğerkamılığın (îsar) ve fütüvvetin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Son olarak, piyasa düzenlemelerini ve denetimlerini güçlendirmek; bu yolla kalite, standardizasyon ve fiyat seviyesi (narh) ile iç ve dış denetim mekanizmaları büyük ölçüde kurumsallaştırılmıştır. Dış denetim, resmi yoldan Hisbe müessesesi ve İhtisap Kanunnameleri ile halledilirken; iç denetim ahilik ve loncalar eliyle mesleki örgütler tarafından özel denetim tarzında yürütülmüştür.

Aslında, çarşı usulü piyasa yapılanması ahi geleneğine uygun piyasa düzenleme ve denetleme tarzına uygundu. Zira aynı mal ve hizmeti üreten ve satan esnaf ya da aynı mesleği icra eden sanatkârlar ve hizmet erbabı aynı çarşı içinde faaliyet gösterdiği için, esnafın birbirini kontrol edebilme imkânı ortaya çıkıyordu. Kaldı ki, o şehrin ahisi tarafından görevlendirilen ilgili çarşıdan sorumlu kişi düzenli kontroller esnasında standartlara uygun olmayan ürünü tespit ettiğinde herkesin göreceği bir yerde teşhir edeceğinden, kimse kolay kolay hile yoluna gitmiyordu. *'Pabucun dama atılması'* olarak adlandırılan bu ahi tarzı sivil denetleme mekanizması, insanların kemâlâtını göz ardı etmeksizin, alıcı ve satıcıların hak ve menfaatlerini kurumsal bir kayıt altına almış oluyordu. Bu modelde, aslında satıcılar arasında tam bir rekabet ortamı oluşturularak kalite standardı korunmuş oluyordu. Kanaatimizce, bunu bir anlamda aynı işi yapan gerçek ve tüzel kişilerin *'rekabet içinde denetim mekanizması'* olarak değerlendirmek daha doğru olur. Çünkü, her esnaf ya da sanatkâr bir diğerinin aynası olarak konumlanmış oluyor; böylece, kendi aralarında birbirlerinin eksikliklerini giderme imkânı buluyorlardı. Başka bir deyişle, aynı çarşıda faaliyet göstermekle, esnaf aslında birbirini ikame etmekten çok birbirini tamamlama işlevi görüyordu. Fütüvvet geleneğinin devamı olarak, Hz. Peygamber dahil birçok peygamberin, Hz. Ali'nin ve devamında *'fütüvvet şeceresi'*nde bahsedilen pek çok güzide şahsiyetin manevi mirasçısı sıfatıyla bir ahinin kapitalist anlayışla rekabet adı altında rakibini zaafa uğratma gayreti içinde olması düşünülemezdi. Böyle bir çarşı-pazar kültüründe rekabet stratejisinin temelinde iyilikte (*birr*) ve *takvâ*da yardımlaşma ve birbirinin eksiğini tamamlama vardır⁷⁷.

Böyle bir düzenlemenin elbette tüketiciler açısından da sonuçları olacaktır: Buna göre, bu tarz piyasa yapısında tüketiciler istedikleri malı optimal bir zamanda daha ucuza ve daha kaliteli olarak alabilme imkanına sahiptir. Başka bir deyişle, piyasada çok sayıda alıcı ve satıcının olması, adil ve tek bir piyasa fiyatının oluşması, giriş ve çıkışların serbest olması, malların belli ve standartlara uygun olması ve herkesin şeffaf olarak aldığı ve sattığı mal hakkında bilgi sahibi olması nedeniyle rekabetçi bir yapı teşekkül edeceğinden, bu yolla piyasada önemli bir *tüketici artışı* (geometrik olarak, talep eğrisinin fiyat eksenine değdiği nokta ile denge noktasına tekabül eden fiyat noktası arasında kalan üçgen alan) doğmuş olacaktır.

⁷⁷ Bu anlayışın kaynağını şu ayette aramak gerekir: "... İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın ..." (Maide: 2).

İslam geleneğinde kalite ve standardizasyon kaygısı, yönetenler açısından bir anlamda ümmetin hakkının ve hukukunun gözetlenmesi ve korunması meselesidir. Bu itibarla, halkın hakkının korunması, İslami esaslara göre çalışan bir devletin asli işidir ⁷⁸. Bu kaygı ilk dönemlerden itibaren bu işlerin kurumsal bir hüviyet kazanmasına yol açmıştır. Nitekim *Hisbe Teşkilatı* Nebevî bir yöntem olarak Hz. Peygamber döneminde başlamış; önemine binaen Medine muhtesibi olarak en kudretli ve yetenekli sahabe olarak Hz. Ömer, Mekke muhtesibi olarak da Amr İbnü'l-Âs görevlendirilmiştir. Hatta daha sonraları pazar yerlerinin kalite ve fiyat kontrolleri için üç erkek ve iki kadından oluşan muhtesiplerin görevlendirildiği uygulamalar olmuştur. Fiyat kontrolleri için, Osmanlı döneminde ayrıca *narh* uygulamaları yapılmış ve bunları destekleyici olarak *İhtisap Kanunnameleri* ve *Narh Defterleri* çıkarılmıştır. Örnek olarak, II. Bayezid döneminde İstanbul, Edirne ve Bursa için 100 kadar maddede hemen tüm mal ve hizmetlerin fiyatları ve standartları tespit edilmiş ve uygulama süreçleri hayata geçirilmiştir.

Yine, para politikası uygulamalarından *tecdid-i sikke*, *tashih-i sikke* ve *tağşişler* ile birlikte enflasyon ve kurdaki değişime bağlı olarak paranın satın alma gücündeki değişim sonucu fiyat ve standartların güncellenmesi yapılmış, hatta *çaşni tutma* geleneği oluşturulmuştur. Buna göre, ekmek, et ve süt gibi temel gıda ürünlerin ağırlık, fiyat ve kalite bakımından belirlenmiş standartlara uygunluğu denetlenir. Bugünkü gıda kontrol sistemine benzeyen bu yöntemle, ihtisap görevlileri tarafından tüketiciyi korumak ve piyasanın rekabetçi işleyişini bozan ve haksız kazanç elde edenleri cezalandıran ve engelleyen bir denetim mekanizması söz konusudur.

Son olarak, siyasi ve iktisadi kriz dönemlerin darphanelerin işletilmesi sorunlu hale gelince, para basımında yaşanan kesintiden ötürü para arzı yetersizliğinden kaynaklanan para krizlerinin ortaya çıkmaması için, tedavüldeki yıpranan sikkelerin belli standartlara göre kenarları kırılarak ekonomiye kazandırılmıştır. Nitekim bugün etnografya müzeleri ziyaret edildiğinde kenarı kırılmış sikkeleri görmek mümkündür.

Sonuç ve Tartışma

Bu bölümde fütüvvetin ve Anadolu coğrafyasındaki kurumsal adı olan ahiliğin menşei, mahiyeti, gelişimi ve sunduğu ekonomik sistemin yapısı incelenmiştir. Fütüvvet düşüncesi tarihsel olarak anlam farklılıklarına sahne olmuş, buna bağlı olarak da kurumsal kimliği her değişimde biraz daha genişleyerek varlığını sürdürmüştür. Esasında İslam öncesi dönemlerde de varlığı bilinen fütüvvet, İslamiyet'le birlikte her devirde kendisine devletler ve toplumlar nezdinde yer

78 Ekrem Erdem, "The Functions of State in Determining Economic Policies in Islamic Tradition," *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, no. 35 (2010): 19–36; Ekrem Erdem, "İslam İktisat Düşüncesinde ve Ahilik Geleneğinde Piyasa ve Devlet Odaklı Politikalar Üzerine Bir İnceleme," *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 6, no. 2 (2020): 184–210.

bulmayı başarmıştır. Türklerin Anadolu'ya göçü ile birlikte fütüvvet, gaza-fetih, yerleşim-yurt edinimi, toplumun kültürel, sosyal ve iktisadi yapısı ile geçmişten farklı olarak devlet mekanizması içerisinde bu topraklara özgü 'ahilik' adıyla bir kurumsal kimlik kazanmıştır. Bu kurumsal kimliğin en fazla öne çıkan kısmı, hiç şüphesiz iktisadi faaliyeti merkeze alan yönü olmuştur.

Gerçekten ahilik, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde ülke geneline yayılmış kurumsal bir yapı haline gelmiştir. Bu yapının kalıcı olmasını sağlayan en önemli nokta muhtemelen tanımladığı ve oluşumunu sağladığı bir insan tasavvurudur. Bu insan tasavvuru, İslam'ın temel ilkeleriyle kuşatılmış ahlaklı, şahsiyetli ve belli standartlara göre kaliteli mal üretmeyi ve alıp-satmayı gerektiriyordu. Bunun için, tanımlanan insan modelinin temel ahlaki vasıfları haiz olması, bunlara ek olarak da iktisadi hayata dair bazı ilkelere mutlaka riayet etmesi istenmiştir. Bunlardan birinci grupta yer alanlara *iş hayatının birinci derece (yeterli) koşulları*, iktisadi hayata dair doğrudan ahlaki ilkelere de *iş hayatının ikinci derece (yeterli) koşulları* diyebiliriz. Kanaatimizce, ahiliğin kurumsal ve kalıcı bir yapıya dönüşmesinde en önemli etmen, kapitalizmin *iktisadi adam (homoeconomicus)* varsayımından farklı olarak, inançları doğrultusunda belli ahlaki normlara sahip bir insan tasavvurunun olmasıdır.

Ahiliğin iktisadi hayata dair doğrudan/temel ilkeleri esas itibarıyla İslami bir iktisadın da temel ilkeleridir. Bunların başında, kişinin tembellikten kaçınması, büyük bir çalışma azmine sahip olması, yaradılıştan kendisine yüklenen kutsal emanetin bir gereği olarak anlaşılmasıdır (Ahzab: 72). Orta Asya'dan Anadolu ve Rumeli coğrafyalarına yeni gelen Türklerin buralarda tutunabilmesi ve diğer kadim topluluklar karşısında rekabetçi bir vaziyete sahip olabilmeleri, bu ilkeye bağlı kalarak daha fazla üretim, büyüme ve istihdam imkânı oluşturmak suretiyle refah düzeylerini yüksek tutmalarına bağlı olacaktı. Ahilik temelli bir imalat ve ticaret sisteminin tam olarak bunu sağladığı ve bunda başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu ilkeyi bir hayat felsefesi olarak benimseyen Osmanlı iş insanları iş yerlerine "*el kâsibü habibullah*" (*çalışan/kazanan Allah'ın dostudur*) yazısını asmayı bir gelenek haline getirmişlerdir. Hatta hat sanatı ile ülkenin en büyük iş merkezi olan Beyazıt'taki Büyük Kapalı Çarşı'nın ana giriş kapısına bu levha bir sanat eseri olarak konulmuştur. Böylece, her gün bu kapıdan girerek işine gelen esnaf meşru ölçülere riayet ederek çalıştığı müddetçe salih amel işlediğini (insanlara faydalı işler yaptığını) bilerek, kulluğunun bir gereği olarak üretim ve ticaret yapacaktır.

Yine o nedenledir ki, fütüvvetnamelerde her ahinin mutlaka bir meslek ve iş sahibi olması, alın terine dayalı bir helal kazanç temini ve kanaat sahibi olması ısrarla belirtilmiştir. Zaten Anadolu insanı da el emeğini, alın terini ve helal lokmayı kutsayıcı, muhannete muhtaç olmamayı ve Allah'tan gayrısına minnet duymamayı tavsiye edici fütüvvet ahlakını özdeyişleriyle süslemiştir.

Ahının el emeği ve alın terini esas alarak kazanç (kesb) faaliyetinde bulunması elbette kutsal bir vazifedir. Ancak, bu gayreti kulluğun bir parçası olarak görmek ve meşru yollardan ayrılmamak esastır. Kazancın meşru/helal/ahlaki olması ne kadar önemli ise, kazanılan varlığın da aynı ölçüler dikkate alınarak harcanması o kadar önemlidir. Kanaatimizce, bir Müslümanın dindarlığının ve ahlaki olgunluğunun derecesi esasında kazancının helalliği/meşruiyeti kadardır. Söz konusu meşruiyeti sağlayan en mühim haslet insanda varolan kanaat kültürüdür. Kanaat, insanın ahirete olan imanının derecesine bağlı olarak, arzu ve ihtiraslarının peşinde koşmak yerine, ihtiyaçları nispetinde yaşamayı bilmesidir. Kanaatkarlık, fütüvvet ehlinin ve tasavvuftaki kâmil insan tasavvurunun zirvesidir. Dikkat edilecek olursa, burada bahsedilen ahiliğin (fütüvvetin) ahlak-temelli ekonomik ilkeleri İslam'ın onurlu bireylerden meydana gelen onurlu toplum tasavvurunun temelini oluşturur. Bu itibarla, Müslüman ne tenezzülkâr olmalıdır ne de arzularının peşinde meşru olmayan kazanç yollarına saparak kaynaklarını etkinsiz kullanmalıdır. Bu manada, *“Dünya (malını) talep etmekte mutedil olun (ıfraz ve tefritten sakanın). Çünkü herkes kendisi için yaratılmış olan (dünyalık)a hazırlanmış (durumda)dır”* hadisini unutmamak gerekir.

Ama şunu unutmamak lazım ki, ticari hayatta güçlü ve *itibarlı olmanın yolu*, sunulan mal ya da hizmetin kalitesinden geçer. Yeryüzünde Cenabı Hakk'ın halifesi olarak bulunduğu farkında olan bir Müslümanın, Allah'ın “yarattı da ne güzel yarattı” ayetinde geçen yarattığı her şeyi bir mana etrafında en güzel şekilde yaratan idrakiyle yaptığı işi en iyi, en kaliteli bir şekilde yapan demek olmalıdır. Başka bir ifade ile, kendisi için nasıl üretmesi gerekiyorsa herkes için aynı standartta üretmeli ve satmalıdır. Müslümanın kaliteye bakışı, daima bir ihsan ve îsar (diğerkamlık) çerçevesinde olmalıdır.

İnanıyoruz ki, Ahiliğin yukarıda zikredilen temel ilkelerinin bugün alın terini bilmeyen, meşruiyet kaygısını kaybetmiş, en kestirme yoldan daha çok kazanmak adına ihtiraslarını ihtiyaçları haline getirmiş, doyumsuz, hakkaniyet ve sorumluluk bilinci olmayan ve bu yüzden sık sık krizlere maruz kalan tüm insanlığın dikkatine bu topraklar üzerinden yeniden sunulması önemli bir hizmet olacaktır.

Günümüzde Müslümanların ve daha özelden büyük bir kaynak zenginliğine sahip olan Türk dünyasının güvenilir bir ülke; müreffeh, huzurlu, mutlu ve adil bir toplum; güçlü, rekabetçi ve istikrarlı bir ekonomi; kısacası onurlu bir toplum oluşturabilmesi için, geçmişte önemli bir medeniyet tasavvuru olarak hizmet etmiş olan ahiliğin ilkelerini yeniden gündemlerine alması yararlı olacaktır. Hatırlamak gerekir ki, fütüvvet geleneğinin Anadolu'da oluşan ahilik anlayışı tam anlamıyla inovatif bir teşebbüs olarak kabul edilmelidir. Zira ahilik, fütüvvetin daha önceki yapılarından çok daha farklı olarak ağırlık merkezini üretime ve ticarete, yani ahlak ve kalite bazlı rekabetçi ama belli bir sisteme dayalı kurumsal bir ekonomik yapıya oturtmuştur.

Geçmişte sağlanmış böyle bir başarı hikayesinin, günümüz şartlarına göre tasarlandığında, yine başarılı olması pekâlâ mümkün olabilir. Kanaatimizce bugün Müslümanların kaynakları, beşerî ve fiziki sermaye birikimi, becerileri, kabiliyetleri ve entellektüel müktesebatı bu başarıyı elde etmeye daha müsait gözükmektedir. Ama daha önemlisi, bu gibi medeniyet projelerinin hayata geçirilme ihtiyacı daha fazla gözükmektedir ve ertelenemez hale gelmiştir. Dolayısıyla, bu başarıyı elde etme konusundaki ihtiyacın aciliyeti her geçen gün artmaktadır. Bunun için, Türk ve İslam dünyasının kaynaklarını ve avantajlarını bu ilkeler çerçevesinde ortak bir sinerji ile değerlendirmeleri büyük bir sorumluluk olarak önümüzde durmaktadır.

Kaynaklar

- Akkuş, Metin. "Edebiyatımızda Ahi Tipi ve Esrar Dede Fütüvvetnamesi'nde Ahi Tipinin Özellikleri." *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2005): 87-96.
- Aşık Paşazade. *Osmanoğullarının Tarihi*. Haz. K. Yavuz ve M. A. Y. Saraç. İstanbul: Koç Kültür Sanat Tanıtım, 2003.
- Babacan, İsrail. "Koca Ragıp Paşa Divanı'nda Siyasete ve Devlet Yönetimine Dair Bazı Önemli Tespitler." *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25, no. 4 (2016): 67-82.
- Baldick, Julian. *Mistik İslam: Sufizme Giriş*. Çev. Y. S. Müftüoğlu. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2002.
- Câmî, A. *Nefahâtü'l Üns: Evliyâ Menkıbeleri*. Terc. ve şerh. Lamii Çelebi. Haz. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara. İstanbul: Marifet, 1998.
- Çağatay, Neşet. "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 2-3 (1952): 61-84.
- Çuhadar, Mustafa. *Hikmet Pınarları*. Kayseri: Önder Ofset Matbaacılık, 2009.
- Davudoğlu, Ahmed. *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1977.
- Döğüş, Selahattin. "Osmanlılarda Gaza İdeolojisinin Tarihi ve Kültürel Kaynakları." *Belleten* 72, no. 265 (2008): 817-88.
- El-Hüseyni, M. A. Nasır. *Tac Tercemesi ve Şerhi*. C. 2. Çev. A. Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2016.
- Erdem, Ekrem. "Anadolu ve Rumeli Coğrafyalarında Fütüvvet-Ahilik Düşüncesi ile Şii-Alevi-Bektaşî İnanç Telakkilerinin Etkileşimi." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, no. 112 (2024a): 37-64.
- Erdem, Ekrem. "Mesnevî'de Mevlâna'nın Dünya, Zühd, Rızık ve Kanaat Telakkileri: İslam İktisat Düşüncesi Üzerinden Bir Değerlendirme." *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 10, no. 1 (2024b): 240-273.
- Erdem, Ekrem. "Tasavvuf Geleneğinde Farklı İnsan-ı Kâmil Anlayışları Üzerine Tasavvuf Edebiyatından Örnekler ve İktisadi Hayata Yansımaları." *Ahi Evran Üniversitesi İİBF Dergisi* 6, no. 2 (2022a): 230-262.
- Erdem, Ekrem. "Fütüvvet/Ahilik - Tasavvuf İlişkisi İktisadi Hayata Dair Bazı Çıkarımlar: Farklı Dillerde Yazılmış Bazı Fütüvvetnameler Üzerine Bir İnceleme." *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 8, no. 2 (2022b): 185-222.

- Erdem, Ekrem. "Ahiliğin Doğrudan İş Ahlâkı İlkeleri ve İktisadi Hayata Tesiri." In *Emek ve İş Ahlakı*, ed. M. E. Kala, 169-186. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayını, 2022c.
- Erdem, Ekrem. "Fütüvvetnamelerin İslam İktisat Düşüncesi İçindeki Yeri." *İş Ahlakı Dergisi* 14, no. 1 (2021a): 27-62.
- Erdem, Ekrem. "Fütüvvetin ve Ahiliği Menşei, Mahiyeti ve Türleri." *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat Özel Sayısı, no. 5 (2021b): 1-15.
- Erdem, Ekrem. "Fütüvvetnamelerin Türleri ve Farklı Dillerde Yazılmış Bazı Fütüvvetnamelerin İçerikleri Üzerine Bir İnceleme." *Ahi Evran Üniversitesi İİBF Dergisi*, Fütüvvet, Ahilik ve İktisadi Hayat Özel Sayısı, no. 5 (2021c): 88-113.
- Erdem, Ekrem. "Fütüvvet ve Ahilik Çalışmalarının Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme." *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* 16, no. 2 (2021d): 173-198.
- Erdem, Ekrem. "İslam İktisat Düşüncesinde ve Ahilik Geleneğinde Piyasa ve Devlet Odaklı Politikalar Üzerine Bir İnceleme." *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 6, no. 2 (2020a): 184-210.
- Erdem, Ekrem. "The Functions of State in Determining Economic Policies in Islamic Tradition." *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, no. 35 (2010): 19-36.
- Erdem, Ekrem. *Ahilik: Ahlakla Kalitenin Buluştuğu Bir Esnaf Teşkilatlanma Modeli*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2009.
- Ersoy, M. Akif. *Safahat*. Haz. M. E. Düздаğ. İstanbul: Acar Bilgi Merkezi ve Kayseri Organize Sanayi Bölgesi Başkanlığı Yayını, 2016.
- Gazali, İmam. *İhya-ı Ulum-id-Din*. C. 4. Çev. A. Arslan. İstanbul: Arslan Yayınları, 1979.
- Genç, İlhan, Atabey Kılıç ve İ. Hakkı Aksoyak. *Dede Korkut Kitabı Han'ım Hey*. C. 1. Ankara: TOBB Yayını, 2014.
- Gevorgyan, Khachik. "Futuwwa Varieties and the Futuwwat-nama Literature: An Attempt to Classify Futuwwa and Persian Futuwwat-namas." *British Journal of Middle Eastern Studies* 40, no. 1 (2013): 2-13.
- Gölpınarlı, Abdülkadir. "Burgazi ve Fütüvvet-namesi." *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 15, no. 1-4 (1953): 76-153.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı." *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası* 11, no. 1-4 (1949-1950). Ayrıca kitap olarak: İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, 2011.
- Gül, Ahmet. "Lokman Hekim ve Öğütleri." *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 2 (1985): 387-406.
- Güneş, Mustafa. *Fütüvvet-name-i Esrar ve Ahilik*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2020.
- <http://kuranmeali.com/AyetKarsilastirma>.
- www.ozdeyis.net.
- <https://somuncubaba.net/edebiyat/hikmet-sairi-nabiden-oglu-hayriye/>
- İbni Battuta. *Büyük Dünya Seyahatnamesi*. Çev. M. Ş. Paşa, M. Çevik ve A. M. Güven. İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı, 2005.

- İbn Mace. *Sünen-i İbn Mace*. İslam-tr.
- İnalçık, Halil. *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Karaman, Hayrettin, vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kınalızâde, Ali Çelebi. *Ahlâk-ı Alâî (Çeviriyazı Metin)*. İnceleme-Çeviriyazı: F. Unan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2018.
- Köprülü, M. Fuad. *Divan Edebiyatı Antolojisi*. Yayına Haz. Ahmet Mermer. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Köprülü, Orhan F. *Türk Klasikleri: Yunus Emre'den Aşık Veysel'e*. C. 2. İstanbul: Cem Ansiklopedik Yayınlar, 1990.
- Kuşeyri, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risalesi*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh, 2017.
- Maverdi, E. Habib. *Edeb-i Dünya ve Din*. Çev. S. Kip ve A. Sönmez. İstanbul: Bahar Yayınevi, 1978.
- Ocak, Ahmet Y. "Fütüvvet." *TDV İslam Ansiklopedisi* 13 (1996): 264-265.
- Razavî, S. M. A. el-Hüseyn. *Fütüvvet-name-i Kebir: Miftahü'd-Dekâik fî Beyâni'l-Fütüvve ve'l-Hakâik*. Haz. Sadullah Gülten ve Hacı Yılmaz. Ed. Alemdar Yalçın ve Gıyasettin Aytaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Rumi, M. Celaleddin. *Mesnevî*. C. 2. Çev. A. Karaismailoğlu. İstanbul: Yeni Şafak, 2004.
- Sevgi, Ahmet. "Râgıp Paşa'nın Bir Muhammesinin Tahlili." *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25, no. 4 (2016): 173-176.
- Sühreverdi, Şihâbüddin. *Avârîfü'l Meârif: Gerçek Tasavvuf*. Çev. D. Selvi. <http://tasavvufekitap.com/sihabuddin-suhreverdi/avariful-mearif.html>.
- Sülemi, E. Abdirrahman. *Tasavvufun Ana İlkeleri: Sülemi'nin Risaleleri*. Çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1981.
- Sülemi, E. Abdirrahman. *Tasavvufta Giriş*. Tah. Yusuf Zeydan. Çev. Ali Akay. İstanbul: İlk Harf, 2014.
- Sülemi, E. Abdirrahman. *Tasavvufta Fütüvvet*. Çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1977.
- Sünen-i Ebu Davud. Islam-tr.com.
- Sünen-i Tirmizi. PDF. Free Download, Borrow, and Streaming: Internet Archive.
- Şeker, Mehmet. *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-namelerin Yeri: Seyyid Hüseyin el-Gaybi'nin "Muhtasar Fütüvvet-name"si*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.
- Şeybani, İ. Muhammed. *Kitabü'l Kesb: İslam İktisadında Helal Kazanç*. Şerh: İmam Serah. Çev. M. Baktır. İstanbul: Seha Neşriyat, 1993.
- Taeschner, Frank. "İslam'da Fütüvvet Teşkilatının Doğuşu Meselesi ve Tarihi Ana Çizgileri." Çev. S. Yüksel. *Belleten* 36, no. 142 (1972): 203-235.
- Taeschner, Frank. "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)." Çev. F. Işıltan. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15, no. 1-4 (1953): 1-30.

- Ülgener, Sabri F. *İktisadi Çözölmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der Yayınları, 1981.
- Ülgener, Sabri F. *Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözölme Devri İktisat Ahlakı*. İstanbul: Der'in Yayınları, 2006.
- Yeniterzi, E. "Türk Edebiyatında Manzum Fütüvvetnameler." *Konya Postası - Akademik Sayfalar* 3, no. 173 (2001): 321-323.
- Yiğit, Recep. "Üç Türküde 'Muhannet'." *Lider Antalya*, 07.01.2025. <https://www.lidergazete.com/makale/uc-turkude-muhannet/233480>.
- Zebidi, Ahmed bin Ahmed. *Sahihi Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi*. C. 6. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1980.

AHİLİK İLKELERİNİN MODERN PAZARLAMAYA YANSIMALARI: GÜVEN, MARKA VAADI VE DİJİTAL ŞEFFAFLIK ÜZERİNE TEORİK BİR MODEL

Bülent ŞEN*

Giriş: Modern Pazarlamada Güven Paradoksu

Modern ekonomi ve pazarlama ekosistemi, küreselleşme, dijitalleşme ve hiper rekabetin etkisiyle giderek daha karmaşık bir yapıya dönüşürken, bu dönüşümün en kritik yan etkilerinden biri güven erozyonu olmuştur. Özellikle dijital platformlar, sosyal medya temelli marka iletişimi, algoritmik hedefleme ve sürdürülebilirlik söylemleri üzerinden yürütülen pazarlama faaliyetleri, tüketici ile marka arasındaki ilişkinin niteliğini yeniden şekillendirmiştir. Ancak bu dönüşüm, beraberinde kurumsal skandallar, greenwashing uygulamaları, veri etiği sorunları ve vaat-performans tutarsızlıkları gibi ciddi sorunları da getirmiştir. Nitekim tüketiciler artık yalnızca ürün veya hizmet satın almamakta; aynı zamanda markanın dürüstlüğü, şeffaflığını ve etik duruşunu da değerlendirmektedir.

İlişki pazarlaması literatürü, güveni sürdürülebilir müşteri ilişkilerinin temel belirleyicisi olarak görmektedir. Özellikle Robert M. Morgan ve Shelby D. Hunt tarafından geliştirilen Commitment-Trust yaklaşımı, güvenin zayıf olduğu pazarlarda müşteri sadakatinin ve uzun dönemli bağlılığın sürdürülebilir olmayacağını ortaya koymaktadır.¹ Benzer şekilde sosyal sermaye teorisi, güven

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Elektronik Ticaret ve Yönetimi Bölümü, bulent.sen@gop.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8561-8173>

1 Robert M. Morgan and Shelby D. Hunt, "The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing," *Journal of Marketing* 58, no. 3 (1994): 20-38.

eksikliğinin ekonomik ilişkilerde işlem maliyetlerini artırdığını vurgulamaktadır.² Dolayısıyla modern pazarlamada yaşanan güven paradoksu, teknik yeterlilikten çok daha fazlasını; güçlü bir etik ve normatif zemini gerekli kılmaktadır.

Ahilik Felsefesi: Etik, Güven ve Kalitenin Tarihsel Kesişimi

Ahilik sistemi, Anadolu'da ekonomik faaliyetleri yalnızca üretim ve ticaret ekseninde değil, aynı zamanda toplumsal düzen, mesleki etik ve sosyal dayanışma bağlamında örgütleyen bütüncül bir kurumdur.³ Bu yönüyle Ahilik, modern pazarlama yazınında öne çıkan güven, kalite güvencesi, etik iletişim ve tüketici korunması gibi kavramların tarihsel bir öncülü olarak değerlendirilebilir. Ahilikte güven, sadece taraflar arası iyi niyet göstergesi değil; ekonomik sistemin sürdürülebilirliğini sağlayan temel sermaye unsurudur. Osmanlı-Türk iktisat kurumları bağlamında değerlendirildiğinde Ahilik, yalnızca esnaf örgütlenmesi değil, aynı zamanda piyasa ahlakı ve kurumsal düzenin tarihsel taşıyıcısıdır.⁴

2 James S. Coleman, "Social Capital in the Creation of Human Capital," *American Journal of Sociology* 94 (1988): S95-S120; Robert D. Putnam, *Making Democracy Work* (Princeton: Princeton University Press, 1993).

3 Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997); Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din* (İstanbul: Der Yayınları, 1981).

4 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Teşkilatı," *İktisat Fakültesi Mecmuası* 23, no. 1-2 (1962): 1-32; Halil İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994); Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken, 2000).

Sistemin temelini oluşturan dürüstlük, adalet, kalite, liyakat, ölçüde doğruluk ve toplumsal sorumluluk ilkeleri, üretici ile tüketici arasındaki ilişkiyi bir ahlaki sözleşme niteliğine dönüştürmektedir; bu durum Ahilik kurumunun iktisadi zihniyet ve meslek ahlaki boyutunu güçlendirmektedir.⁵ Bu zihniyet yapısı, modern pazarlama literatüründe marka vaadi (*brand promise*) ve vaat-performans tutarlılığı olarak ifade edilen kavramların tarihsel karşılığıdır. Özellikle Kevin Lane Keller, marka değerinin güven, kalite algısı ve tutarlı deneyim üzerinden şekillendiğini vurgulamaktadır.⁶ Ahilikte kalite ise yalnızca teknik bir standart değil, doğrudan üreticinin ahlaki sorumluluğu olarak tanımlanmaktadır. Üreticinin eksik ölçü kullanmaması, tüketiciyi yanıltmaması ve ürünün arkasında durması; günümüz pazarlamasındaki *brand credibility* kavramı ile güçlü bir teorik paralellik göstermektedir. Bu tarihsel ve etik zemin, Ahilik ilkelerinin çağdaş pazarlama teorileriyle nasıl ilişkilendirilebileceği sorusunu metodolojik açıdan gerekli kılmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışma, Ahilik ilkelerinin modern pazarlama literatüründeki güven, marka vaadi ve dijital şeffaflık kavramlarıyla kuramsal düzeyde ilişkilendirilmesini amaçlayan nitel bir kavramsal model geliştirme araştırması olarak tasarlanmıştır. Çalışmanın yöntemi, tarihsel-kurumsal bir ekonomik model olan Ahiliğin temel ilkelerini çağdaş pazarlama teorileriyle bütünleştiren yorumlayıcı içerik analizi (*interpretive content analysis*) yaklaşımına dayanmaktadır.⁷

Araştırma sürecinde iki temel literatür kümesi birlikte değerlendirilmiştir. İlk küme, Ahilik sisteminin tarihsel, etik ve sosyo-ekonomik yapısını ele alan klasik ve çağdaş kaynaklardan oluşmaktadır. Bu kapsamda Ahiliğin güven, kalite, dürüstlük, mesleki etik, usta-çırak pedagojisi ve sosyal dayanışma boyutlarını açıklayan tarih, iktisat sosyolojisi ve İslam iktisadi temelli çalışmalar incelenmiştir.⁸ İkinci literatür kümesi ise modern pazarlama alanında marka güveni, ilişki pazarlaması, marka değeri, etik pazarlama ve dijital şeffaflık üzerine geliştirilen kuramsal yaklaşımları kapsamaktadır. Özellikle *Commitment-Trust Theory*, tüketici temelli marka değeri modeli ve dijital güven inşası literatürü temel referans noktaları olarak kullanılmıştır.⁹

5 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*; Ülgener, *Zihniyet ve Din*; Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* (İstanbul: Derin Yayınları, 2006).

6 Kevin Lane Keller, "Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity," *Journal of Marketing* 57, no. 1 (1993): 1-22.

7 Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* (İstanbul: Derin Yayınları, 2006).

8 Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997); Halil İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994).

9 Robert M. Morgan and Shelby D. Hunt, "The Commitment-Trust Theory of Relationship

Yöntemsel olarak araştırma üç aşamada yürütülmüştür. İlk aşamada Ahilik sistemine ilişkin temel ilkeler kavramsal kodlara ayrılmıştır. Bu süreçte güven, adalet, kalite, vaat-performans tutarlılığı, mesleki otokontrol ve sosyal dayanışma ana temalar olarak belirlenmiştir. İkinci aşamada bu temalar modern pazarlama literatüründeki karşılıklarıyla eşleştirilmiştir. Örneğin Ahilikte güven ilkesi *brand trust*, kalite ilkesi *perceived quality*, sözünde durma ilkesi ise *brand promise consistency* kavramı ile ilişkilendirilmiştir.¹⁰ Üçüncü aşamada ise bu kavramsal eşleşmelerden hareketle modern pazarlama çıktıları üzerinde etkili olabilecek teorik bir önerme modeli geliştirilmiştir.

Bu yaklaşım, nitel araştırma geleneğinde geçmişe ait kurumsal modellerin çağdaş yönetim ve pazarlama süreçlerine uyarlanması yaygın olarak kullanılan kavramsal modelleme yaklaşımıyla uyumludur.¹¹ Bu yöntemsel tercih, Ahilik ilkelerinin çağdaş pazarlama süreçlerine sistematik biçimde aktarılmasına analitik bir zemin sağlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, yalnızca tarihsel bir yorum sunmamakta; aynı zamanda Ahilik ilkelerinin çağdaş pazarlama stratejilerine nasıl entegre edilebileceğine dair sistematik ve teorik olarak temellendirilmiş bir açıklama geliştirmektedir.

Araştırmanın geçerliliğini güçlendirmek amacıyla literatür taraması çok disiplinli bir perspektifle yürütülmüş; pazarlama, yönetim, sosyal sermaye, etik ekonomi ve dijital teknolojiler alanındaki çalışmalar arasında kavramsal çapraz doğrulama yapılmıştır. Bu yöntemsel tercih, Ahilik ilkelerinin modern pazarlamadaki güven mimarisi, marka sadakati ve dijital şeffaflık süreçleri üzerindeki potansiyel etkilerini daha bütüncül biçimde açıklamaya imkân sağlamaktadır.

Teorik Çerçeve: Sosyal Sermaye, İlişki Pazarlaması ve Marka Değeri

Bu çalışmanın teorik zemini üç temel yaklaşım üzerine inşa edilmektedir. İlk olarak sosyal sermaye teorisi, ekonomik ilişkilerde koordinasyonu kolaylaştırdığı ve işlem maliyetlerini azalttığı yönüyle kurumsal yönetim literatüründe güçlü biçimde ortaya konmuştur.¹² Ahilik sisteminde esnafın birbirine ve müşteriye karşı geliştirdiği güven ilişkisi, denetim ve sözleşme maliyetlerini

Marketing,” *Journal of Marketing* 58, no. 3 (1994): 20-38; Kevin Lane Keller, “Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity,” *Journal of Marketing* 57, no. 1 (1993): 1-22.

10 Elena Delgado-Ballester, “Applicability of a Brand Trust Scale Across Product Categories,” *European Journal of Marketing* 38, no. 5/6 (2004): 573-592.

11 Douglass C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

12 James S. Coleman, “Social Capital in the Creation of Human Capital,” *American Journal of Sociology* 94 (1988): S95-S120; Robert D. Putnam, *Making Democracy Work* (Princeton: Princeton University Press, 1993); Oliver E. Williamson, *The Economic Institutions of Capitalism* (New York: Free Press, 1985).

azaltan doğal bir yönetim mekanizması üretmiştir. Toplumsal ağların güven üretme kapasitesi, sosyal bağların zayıflamasına ilişkin çağdaş yaklaşımlarla birlikte değerlendirildiğinde Ahilik modelinin güncel önemi daha görünür hale gelmektedir.¹³ Bu yönüyle Ahilik, kurumsal yapıların ekonomik performansı şekillendirdiğini savunan kurumsal iktisat yaklaşımıyla da uyumlu tarihsel bir yönetim modeli sunmaktadır.¹⁴

Tablo 1. Ahilik İlkelerinin Modern Pazarlama Karşılıkları ve Stratejik Avantajları

Ahilik İlkesi	Modern Pazarlama / Ekonomik Karşılığı	Sağladığı Stratejik Avantaj
Güven	Sosyal Sermaye / Marka Güveni	Düşük işlem maliyeti, yüksek tekrar satın alma
Adalet	Adil Ticaret (Fair Trade) / Etik fiyatlama	Kurumsal meşruiyet ve tüketici güveni
Kalite	Toplam Kalite Yönetimi / Etik üretim	Müşteri sadakati ve marka değeri
Dayanışma	Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS)	Toplumsal denge ve paydaş bağlılığı
Dürüstlük	Şeffaf iletişim / Brand promise consistency	Marka inandırıcılığı
Otokontrol	Blockchain / Dijital doğrulama	Dijital güven ve izlenebilirlik

Tablo 1, Ahilik ilkelerinin modern pazarlama yazınındaki karşılıklarını ve işletmelere sağlayabileceği stratejik avantajları sistematik biçimde göstermektedir.¹⁵

İkinci olarak ilişki pazarlaması yaklaşımı, müşteri ile marka arasındaki ilişkinin sürekliliğini güven, bağlılık ve karşılıklı değer üretimi üzerinden açıklamaktadır. Morgan ve Hunt'ın yaklaşımı, Ahilikteki esnaf-müşteri sadakati ve uzun vadeli itibar birikimi ile büyük ölçüde örtüşmektedir.¹⁶ Modern marka yönetiminde tüketici sadakati, yalnızca tatmin düzeyi ile değil, markanın etik, tutarlı ve güven veren davranışları ile güçlenmektedir.¹⁷

Üçüncü olarak tüketici temelli marka değeri yaklaşımı, marka değerinin tüketici zihninde güven, kalite algısı ve tutarlı deneyim yoluyla inşa edildiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım Keller'ın müşteri temelli marka değeri modeliyle doğrudan uyumludur.¹⁸ Bu teorik zemin, Ahilik ilkelerinin modern pazarlamada neden güçlü bir normatif model sunduğunu açıklamak açısından oldukça işlevseldir.

13 Robert D. Putnam, *Bowling Alone* (New York: Simon & Schuster, 2000).

14 Douglass C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

15 Bu tablo, Coleman, Putnam, Morgan and Hunt, Keller ve North'un kuramsal yaklaşımlarından hareketle yazar tarafından oluşturulmuştur.

16 Robert M. Morgan and Shelby D. Hunt, "The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing," *Journal of Marketing* 58, no. 3 (1994): 20-38.

17 David A. Aaker, *Managing Brand Equity* (New York: Free Press, 1991); Keller, "Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity," 1-22.

18 Keller, "Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity," 1-22.

Dijital Şeffaflık, Otokontrol ve Blokzincir Entegrasyonu

Modern pazarlama ortamında etik standartlar çoğu zaman dışsal denetim, regülasyon ve yasal yaptırımlar aracılığıyla korunmaya çalışılmaktadır. Buna karşın Ahilik sistemi, etik ilkelerin dış baskıdan çok içselleştirilmiş bir otokontrol mekanizmasıyla sürdürüldüğü özgün bir model sunmaktadır. Bu yönüyle Ahilik, günümüz dijital şeffaflık anlayışına teorik olarak güçlü bir temel oluşturmaktadır. Dijital pazarlamada güven ve şeffaflık ilişkisini merkeze alan çalışmalar, özellikle dijital platformlarda bilgi simetrisi ve şeffaf iletişimin marka meşruiyeti açısından kritik olduğunu göstermektedir.¹⁹

Özellikle blockchain tabanlı şeffaflık sistemleri; değiştirilemez veri yapısı, doğrulanabilir kayıt sistemi ve akıllı sözleşmeler aracılığıyla güvenin teknik altyapısını kurmaktadır.²⁰ Bu teknoloji, Ahilikteki esnafın birbirini denetlediği, mesleki itibarı koruduğu yapının dijital karşılığı olarak değerlendirilebilir.²¹ Böylece Ahilikteki otokontrol mekanizması, modern pazarlamada dijital doğrulama, sertifikasyon ve şeffaf tedarik zinciri yönetimi ile yeniden hayat bulmaktadır.

19 Ş. Karaca, E. S. Karapınar, and S. Ata, "Çevrimiçi deneyimin tatil satın alma niyeti üzerindeki etkisinde marka farkındalığı ve marka çağrışımının rolü," *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 12, no. 1 (2022): 185-208.

20 Fran Casino, Thomas K. Dasaklis, and Christos Patsakis, "A Systematic Literature Review of Blockchain-Based Applications," *Telematics and Informatics* 36 (2019): 55-81; Horst Treiblmaier, "The Impact of the Blockchain on the Supply Chain," *Supply Chain Management* 23, no. 6 (2018): 545-559.

21 Satoshi Nakamoto, *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System* (2008), accessed April 12, 2026, <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>; Don Tapscott and Alex Tapscott, *Blockchain Revolution* (New York: Penguin, 2016).

Özellikle gıda ve tarım tedarik zincirlerinde blockchain tabanlı izlenebilirlik uygulamaları bu yaklaşımı güçlü biçimde desteklemektedir.²²

Bu çerçevede Ahilikteki etik otokontrol mekanizması, modern pazarlamada dijital transparency ve trust architecture kavramlarına dönüşmektedir. Teknik olarak dağıtık doğrulama sistemleriyle desteklenen bu yapı, merkezi kurumsal güven yerine ağ tabanlı doğrulanabilir güven üretmektedir.²³ Bu yönüyle Ahilik modeli, dijital çağda yalnızca etik değil aynı zamanda teknolojik olarak uygulanabilir bir pazarlama güven mimarisi sunmaktadır.

Kavramsal Model ve Araştırma Önergeleri

Bu çalışma, Ahilik ilkelerini modern pazarlama çıktılarıyla ilişkilendiren bütüncül bir kavramsal model önermektedir. Modelin temel varsayımı, Ahilikte kurumsallaşmış güven, kalite, etik sorumluluk ve dayanışma ilkelerinin çağdaş marka yönetimi, dijital şeffaflık ve müşteri sadakati süreçleri üzerinde açıklayıcı bir etkiye sahip olduğudur. Bu yaklaşım, ilişki pazarlaması marka değeri ve sosyal sermaye literatürünün ortak kesişim noktasında konumlanmaktadır.²⁴

Bu doğrultuda aşağıdaki araştırma önermeleri geliştirilmiştir:

P1: Ahilik ilkelerine benzer biçimde güven ve adalet temelli pazarlama uygulamalarını benimseyen işletmelerde tüketici güven düzeyi daha yüksektir.²⁵

P2: Kaliteyi etik sorumluluğun bir parçası olarak konumlandıran işletmelerde marka vaatlerinin inandırıcılığı ve marka değeri güçlenmektedir.²⁶

P3: Mesleki etik normların, dürüst iletişimin ve sosyal dayanışma ilkelerinin zayıflaması, pazarda güven erozyonuna ve marka meşruiyetinin azalmasına yol açmaktadır.²⁷

22 Andreas Kamilaris, Agusti Fonts, and Francesc Xavier Prenafeta-Boldú, "The Rise of Blockchain Technology in Agriculture and Food Supply Chains," *Trends in Food Science & Technology* 91 (2019): 640-652.

23 Treiblmaier, "The Impact of the Blockchain on the Supply Chain," 545-559.

24 Robert M. Morgan and Shelby D. Hunt, "The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing," *Journal of Marketing* 58, no. 3 (1994): 20-38; Kevin Lane Keller, "Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity," *Journal of Marketing* 57, no. 1 (1993): 1-22; James S. Coleman, "Social Capital in the Creation of Human Capital," *American Journal of Sociology* 94 (1988): S95-S120.

25 Robert M. Morgan and Shelby D. Hunt, "The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing," *Journal of Marketing* 58, no. 3 (1994): 22-24; Ş. Karaca, E. S. Karapınar, and S. Ata, "Çevrimiçi deneyimin tatil satın alma niyeti üzerindeki etkisinde marka farkındalığı ve marka çağrışımının rolü," *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 12, no. 1 (2022): 185-208.

26 Keller, "Customer-Based Brand Equity," 6-8; David A. Aaker, *Managing Brand Equity* (New York: Free Press, 1991).

27 Robert D. Putnam, *Bowling Alone* (New York: Simon & Schuster, 2000); Francis Fukuyama, *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity* (New York: Free Press, 1995).

Şekil 1. Kuramdan Pratiğe: Kavramsal Model Akışı ve Araştırma Önergeleri

Aşama	İçerik	Beklenen Pazarlama Çıktısı
Girdi	Ahilik ilkeleri: güven, adalet, kalite, etik, dayanışma	Etik iş yapma kültürü
Süreç – P1	Güven ve adalet temelli uygulamalar	Daha yüksek tüketici güveni
Süreç – P2	Kalite + etik sorumluluk	Artan marka inandırıcılığı
Süreç – P3	Sosyal dayanışma ve etik normların zayıflaması	Piyasada güven erozyonu
Çıktı	Kurumsal meşruiyet + uzun vadeli sadakat	Sürdürülebilir rekabet avantajı

Şekil 1, Ahilik ilkelerinin modern pazarlama süreçleri üzerindeki etkisini girdi–süreç–çıktı mantığında sistematik biçimde göstermektedir.²⁸

Bu model, yalnızca tarihsel bir etik ekonomi çerçevesini güncellemekle kalmamakta; aynı zamanda dijital çağın güven krizine yönelik uygulanabilir bir pazarlama yönetimi perspektifi sunmaktadır. Özellikle marka güveni, vaat-performans uyumu ve dijital izlenebilirlik arasındaki ilişkinin teorik olarak aynı model içinde birleştirilmesi, çalışmanın özgün katkısını oluşturmaktadır.

Bulgular ve Kavramsal Modelin Tartışılması

Bu çalışmada gerçekleştirilen kavramsal eşleştirme ve yorumlayıcı içerik analizi, Ahilik ilkelerinin modern pazarlama literatüründe yer alan temel değişkenlerle yüksek düzeyde teorik uyum gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle güven, kalite, dürüstlük, sözünde durma, toplumsal sorumluluk ve mesleki otokontrol ilkelerinin; marka güveni, algılanan kalite, marka vaadi tutarlılığı, dijital şeffaflık ve müşteri sadakati gibi çağdaş pazarlama çıktılarıyla doğrudan ilişkilendirilebildiği görülmektedir.²⁹

İlk bulgu, Ahilikte merkezi konumda bulunan güven ilkesinin modern pazarlamada marka güveninin tarihsel ve normatif öncülü olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir. İlişki pazarlaması yaklaşımı güveni uzun dönemli müşteri ilişkilerinin temel belirleyicisi olarak kabul etmektedir.³⁰ Benzer biçimde Ahilik sisteminde esnafın hem meslektaşlarıyla hem de müşterileriyle kurduğu güven ilişkisi, yalnızca tekrar alışverişi değil, toplumsal itibarı ve sözlü tavsiye mekanizmasını da güçlendirmiştir. Günümüz pazarlamasında bu durum müşteri bağlılığı, elektronik ağızdan ağıza iletişim ve marka savunuculuğu davranışlarıyla karşılık bulmaktadır. Ahilik ilkelerinin özellikle hizmet pazarlamasında güven temelli müşteri bağlılığı ve marka sadakati oluşturmada stratejik bir rol üstlendiği de ilgili çalışmalarla desteklenmektedir.³¹

28 Şekil, çalışmanın teorik modeli doğrultusunda yazar tarafından oluşturulmuştur.

29 Morgan and Hunt, “Commitment-Trust Theory,” 20-38; Keller, “Customer-Based Brand Equity,” 1-22.

30 Morgan and Hunt, “Commitment-Trust Theory,” 23.

31 Günümüz İşletmelerinde Ahilik Uygulamaları ve Tüketicie Yansımaları,” *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences* 7, no. 45 (2021).

Bu ilişki, marka güveni ile marka sadakati arasındaki nedensel bağı ortaya koyan bulgularla da örtüşmektedir.³²

İkinci önemli bulgu, Ahilikte kalite anlayışının modern pazarlamadaki brand promise consistency kavramıyla güçlü biçimde örtüştüğüdür. Ahilik sisteminde kalite, yalnızca teknik uygunluk değil, üreticinin ahlaki sorumluluğu olarak tanımlanmaktadır. Üreticinin malın arkasında durması, eksik ölçü kullanmaması ve tüketiciyi yanıltmaması, modern marka yönetiminde vaat-performans uyumunun temelini oluşturmaktadır. Keller'ın marka değeri yaklaşımı, tüketici zihninde güçlü marka çağrışımlarının ancak tutarlı deneyimlerle inşa edilebileceğini vurgulamaktadır.³³ Bu bağlamda Ahilik, marka vaadinin sadece iletişimsel değil, aynı zamanda etik bir taahhüt olduğunu gösteren tarihsel bir yönetim modeli olarak öne çıkmaktadır.

Üçüncü bulgu, Ahilikteki mesleki otokontrol ve içsel denetim mekanizmalarının, dijital pazarlama ortamında şeffaflık ve hesap verebilirlik süreçlerine teorik temel sunduğudur. Günümüzde tüketiciler ürün kalitesi kadar menşe bilgisi, sürdürülebilirlik iddiaları, veri kullanımı ve sertifikasyon süreçlerinin doğrulanabilir olmasını talep etmektedir. Bu noktada blokzincir temelli tedarik zinciri görünürlüğü, akıllı sözleşmeler ve değiştirilemez kayıt sistemleri; Ahilikteki esnafın birbirini gözettiği, itibarın topluluk tarafından korunduğu yapının dijital izdüşümü olarak yorumlanabilir.³⁴ Böylece Ahilikteki etik otokontrol mekanizması, modern pazarlamada digital transparency ve trust architecture kavramlarına dönüşmektedir.

Dördüncü bulgu, Ahilikte sosyal dayanışma ve toplumsal fayda eksenli yaklaşımın, modern pazarlamadaki paydaş yönetimi ve kurumsal sosyal sorumluluk anlayışıyla örtüştüğünü göstermektedir.³⁵ Ahilik sandıkları, risk paylaşımı, meslektaş dayanışması ve toplumsal refahın korunmasına yönelik mekanizmalarıyla günümüz CSR ve stakeholder marketing uygulamalarının tarihsel öncülü niteliğindedir. Bu yönüyle Ahilik ilkeleri, yalnızca müşteri güveni değil; çalışan bağlılığı, toplumsal meşruiyet ve marka itibarı açısından da stratejik değer üretmektedir.³⁶

32 Arjun Chaudhuri and Morris B. Holbrook, "The Chain of Effects from Brand Trust and Brand Affect," *Journal of Marketing* 65, no. 2 (2001): 81-93; Elena Delgado-Ballester, "Applicability of a Brand Trust Scale Across Product Categories," *European Journal of Marketing* 38, no. 5/6 (2004): 573-592.

33 Keller, "Customer-Based Brand Equity," 5-9.

34 Horst Treiblmaier, "The Impact of the Blockchain on the Supply Chain," *Supply Chain Management* 23, no. 6 (2018): 545-559; Andreas Kamilaris, Agusti Fonts, and Francesc Xavier Prenafeta-Boldú, "The Rise of Blockchain Technology in Agriculture and Food Supply Chains," *Trends in Food Science & Technology* 91 (2019): 640-652.

35 R. Edward Freeman, *Strategic Management: A Stakeholder Approach* (Boston: Pitman, 1984); Ali Erbaşı and Süleyman Ersöz, "Ahilik ve 4C Pazarlama Karması İlişkisi: Tarihi Perspektiften Bakış," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 59 (2011): 135-146.

36 Archie B. Carroll, "The Pyramid of Corporate Social Responsibility," *Business Horizons* 34, no. 4 (1991): 39-48; C. B. Bhattacharya and Sankar Sen, "Doing Better at Doing Good," *California*

Elde edilen bu bulgular doğrultusunda çalışma, Ahilik ilkelerinden hareketle modern pazarlama için dört temel çıktı önermektedir: marka güveni, marka vaadi inandırıcılığı, dijital şeffaflık ve müşteri sadakati. Kavramsal modelin merkezinde yer alan temel öneri, etik üretim kültürünün dijital çağda şeffaflık mekanizmalarıyla desteklendiğinde sürdürülebilir rekabet avantajı yaratacağıdır.

Sonuç: Yönetmel Çıkarımlar ve Gelecek Araştırmalar

Sonuç olarak Ahilik, geçmişe ait nostaljik bir esnaf örgütlenmesinden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Güven, kalite, dürüstlük, vaat-performans uyumu ve toplumsal sorumluluk ilkeleri bakımından Ahilik, modern pazarlamanın karşı karşıya olduğu güven krizine güçlü bir normatif çözüm çerçevesi sunmaktadır. Özellikle dijital çağda markaların şeffaflık, doğrulanabilirlik ve etik iletişim üzerinden güven üretme zorunluluğu dikkate alındığında, Ahilik ilkeleri marka yönetimi ve ilişki pazarlaması için stratejik bir referans model niteliği taşımaktadır.³⁷

Bu çalışma, Ahilik ilkelerinin yalnızca tarihsel bir etik ekonomi modeli olmadığını; aynı zamanda marka güveni, algılanan kalite, vaat-performans tutarlılığı ve dijital şeffaflık süreçlerini açıklayan çağdaş bir pazarlama modeli olarak yeniden yorumlanabileceğini göstermektedir. Özellikle greenwashing, manipülatif sürdürülebilirlik söylemleri ve dijital pazarlamada veri etiği sorunlarının arttığı bir dönemde, Ahilik temelli etik pazarlama yaklaşımı markalar için güçlü bir güven restorasyon mekanizması sunmaktadır. Güçlü sosyal normların greenwashing eğilimini azalttığını ortaya koyan çalışmalar bu yaklaşımı desteklemektedir.³⁸

Yönetmel açıdan değerlendirildiğinde işletmeler için temel stratejik mesele, Ahilikteki etik üretim kültürünü modern marka stratejileri ve dijital şeffaflık mekanizmaları ile bütünleştirebilmektir. Özellikle tedarik zinciri görünürlüğü, ürün doğrulama ve sürdürülebilirlik sertifikasyonu açısından blockchain tabanlı çözümler önemli fırsatlar sunmaktadır.³⁹ Bu doğrultuda yöneticilere yönelik üç temel çıkarım öne çıkmaktadır.

Management Review 47, no. 1 (2004): 9-24; Lois A. Mohr, Deborah J. Webb, and Katherine E. Harris, "Do Consumers Expect Companies to Be Socially Responsible?" *Journal of Consumer Affairs* 35, no. 1 (2001): 45-72.

37 Morgan and Hunt, "Commitment-Trust Theory," 20-38; Keller, "Customer-Based Brand Equity," 1-22.

38 Magali A. Delmas and Vanessa C. Burbano, "The Drivers of Greenwashing," *California Management Review* 54, no. 1 (2011): 64-87; M. Gomes et al., "Does Religiosity Influence Corporate Greenwashing Behavior?" *Finance Research Letters* 58 (2023): 104462.

39 Michael E. Porter and Mark R. Kramer, "Strategy and Society," *Harvard Business Review* 84, no. 12 (2006): 78-92; S. Malik et al., "TrustChain: Trust Management in Blockchain and IoT Supported Supply Chains," in *2019 IEEE International Conference on Blockchain* (New York: IEEE, 2019), 184-193.

Tablo 2. İşletmeler İçin Ahilik Temelli Modern Eylem Planı

Eylem Alanı	Uygulama Stratejisi
Kurumsal Etik Kodlar	Sadece kâğıt üzerinde kalmayan, iş süreçlerine entegre edilmiş yaşayan etik standartların güçlendirilmesi
Vaat-Performans Denetimi	Pazarlama söylemleri ile ürün/hizmet gerçekliği arasındaki tutarlılığın düzenli ve katı biçimde denetlenmesi
Mesleki Kurum-sallaşma	Şirket içi akademiler ve eğitim modülleri ile etik standartların kurumsallaştırılması
Güven Temelli Yönetim	Kısa vadeli kâr yerine paydaşlarla uzun vadeli ilişki pazarlaması stratejilerinin geliştirilmesi
Dijital Şeffaflık	Blockchain, QR doğrulama ve izlenebilir tedarik zinciri sistemlerinin entegrasyonu

Tablo 2, Ahilik temelli pazarlama yaklaşımının işletmeler için uygulanabilir yönetsel yol haritasını ortaya koymaktadır.⁴⁰

İlk olarak markaların vaat-performans uyumunu yalnızca iletişim stratejisi değil, kurumsal etik standardın bir parçası olarak ele alması gerekmektedir. İkinci olarak dijital platformlarda veri şeffaflığı, menşe doğrulama ve sürdürülebilirlik iddialarının izlenebilirliği güçlendirilmelidir. Üçüncü olarak müşteri sadakati, yalnızca promosyon temelli değil; güven, dürüstlük ve toplumsal fayda eksenli uzun dönemli ilişki pazarlaması ile yönetilmelidir.

Bununla birlikte çalışmanın kavramsal niteliği, önerilen modelin ampirik testini gelecekteki araştırmalara bırakmaktadır. Gelecek araştırmalar açısından bu kavramsal modelin özellikle marka güveni, müşteri sadakati, tekrar satın alma niyeti ve elektronik ağızdan ağıza iletişim değişkenleri üzerinden nicel yöntemlerle test edilmesi önerilmektedir. Özellikle yapısal eşitlik modellemesi (SEM) kullanılarak Ahilik temelli etik pazarlama algısının marka değeri üzerindeki etkisi ampirik olarak sınanabilir.⁴¹

Kaynaklar

- Aaker, David A. *Managing Brand Equity*. New York: Free Press, 1991.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Esnaf Teşkilatı." *İktisat Fakültesi Mecmuası* 23, no. 1-2 (1962): 1-32.
- Bhattacharya, C. B., and Sankar Sen. "Doing Better at Doing Good." *California Management Review* 47, no. 1 (2004): 9-24.
- Carroll, Archie B. "The Pyramid of Corporate Social Responsibility." *Business Horizons* 34, no. 4 (1991): 39-48.

40 Tablo, çalışmanın sonuçları doğrultusunda yazar tarafından oluşturulmuştur.

41 Chaudhuri and Holbrook, "The Chain of Effects from Brand Trust and Brand Affect," 81-93.

- Casino, Fran, Thomas K. Dasaklis, and Christos Patsakis. "A Systematic Literature Review of Blockchain-Based Applications." *Telematics and Informatics* 36 (2019): 55-81.
- Chaudhuri, Arjun, and Morris B. Holbrook. "The Chain of Effects from Brand Trust and Brand Affect." *Journal of Marketing* 65, no. 2 (2001): 81-93.
- Coleman, James S. "Social Capital in the Creation of Human Capital." *American Journal of Sociology* 94 (1988): S95-S120.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Delgado-Ballester, Elena. "Applicability of a Brand Trust Scale Across Product Categories." *European Journal of Marketing* 38, no. 5/6 (2004): 573-592.
- Delmas, Magali A., and Vanessa C. Burbano. "The Drivers of Greenwashing." *California Management Review* 54, no. 1 (2011): 64-87.
- Erbaşı, Ali, and Süleyman Ersöz. "Ahilik ve 4C Pazarlama Karması İlişkisi: Tarihi Perspektiften Bakış." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 59 (2011): 135-146.
- Freeman, R. Edward. *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Boston: Pitman, 1984.
- Fukuyama, Francis. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press, 1995.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken, 2000.
- Gomes, M., S. Marsat, J. Peillex, and G. Pijourlet. "Does Religiosity Influence Corporate Greenwashing Behavior?" *Finance Research Letters* 58 (2023): 104462.
- "Günümüz İşletmelerinde Ahilik Uygulamaları ve Tüketicilere Yansımaları." *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences* 7, no. 45 (2021).
- İnalcık, Halil. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- Kamilaris, Andreas, Agusti Fonts, and Francesc Xavier Prenafeta-Boldú. "The Rise of Blockchain Technology in Agriculture and Food Supply Chains." *Trends in Food Science & Technology* 91 (2019): 640-652.
- Karaca, Ş., E. S. Karapınar, and S. Ata. "Çevrimiçi deneyimin tatil satın alma niyeti üzerindeki etkisinde marka farkındalığı ve marka çağrışımının rolü." *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 12, no. 1 (2022): 185-208.
- Keller, Kevin Lane. "Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity." *Journal of Marketing* 57, no. 1 (1993): 1-22.
- Malik, S., V. Dedeoglu, S. S. Kanhere, and R. Jurdak. "TrustChain: Trust Management in Blockchain and IoT Supported Supply Chains." In *2019 IEEE International Conference on Blockchain*, 184-193. New York: IEEE, 2019.
- Mohr, Lois A., Deborah J. Webb, and Katherine E. Harris. "Do Consumers Expect Companies to Be Socially Responsible?" *Journal of Consumer Affairs* 35, no. 1 (2001): 45-72.
- Morgan, Robert M., and Shelby D. Hunt. "The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing." *Journal of Marketing* 58, no. 3 (1994): 20-38.

- Nakamoto, Satoshi. *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*. 2008. Accessed April 12, 2026. <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf>.
- North, Douglass C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Porter, Michael E., and Mark R. Kramer. "Strategy and Society." *Harvard Business Review* 84, no. 12 (2006): 78-92.
- Putnam, Robert D. *Bowling Alone*. New York: Simon & Schuster, 2000.
- ———. *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press, 1993.
- Tapscott, Don, and Alex Tapscott. *Blockchain Revolution*. New York: Penguin, 2016.
- Treiblmaier, Horst. "The Impact of the Blockchain on the Supply Chain." *Supply Chain Management* 23, no. 6 (2018): 545-559.
- Ülgener, Sabri F. *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları, 2006.
- ———. *Zihniyet ve Din*. İstanbul: Der Yayınları, 1981.
- Williamson, Oliver E. *The Economic Institutions of Capitalism*. New York: Free Press, 1985.

AHİLİK ÂDÂB VE UYGULAMALARI GÜNÜMÜZ İNSANINA NELER VEREBİLİR?

Orhan KURTOĞLU*

Hangi çağda ve nerede olursa olsun toplumların en önemli hedeflerinden biri, o toplumun sosyal ve ekonomik durumunun ahlâkla bütünleşerek yükselmesidir. Güvenlik, haberleşme, iletişim, yol ve taşıt araçlarının ilkel ve yetersiz olduğu eski zamanlarda bu konu daha da önemliydi. Bu şartlar altında insanlarına vatan sevgisi ve onu koruma; ülkede sanat ve ticareti geliştirme yeteneği vermek için çaba harcamak gerekiyordu.¹

Bir toplumda yaşayan fertlerin yaşayış ve karşılıklı münasebetlerine hâkim olan ve aksine davranışların yerine göre ayıp, terbiyesizlik, edepsizlik sayılarak kınandığı ahlakî ve ictimai kuralların bütününe umumî âdâb denilmektedir. Hadis kitaplarında müstakil başlıklar altında yer alan *Kitâbü'l-edeb* veya *Kitâbü'l-âdâb* bölümlerinde, Hz. Peygamber'in yaşayış tarzı, ferdi ve ictimai münasebetlerde sünnetten farza kadar dinen uyulması gereken hususlar ile Hz. Peygamber'in bu konudaki emir ve tavsiyeleri bulunur.² Tasavvuf ıstılahında da "sûfîlerin uydukları ve uyguladıkları kurallar *âdâb-ı sofîyye*; tarikât ehlinin gözettiği ve dikkate aldığı kurallar *âdâb-ı tarikât* veya *âdâb ve erkân*'dır³.

* Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Ankara/TÜRKİYE. orkurt2@gmail.com; orhan.kurtoglu@hbv.edu.tr

1 Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik* (Ankara: TTK Basımevi, 1989), 5.

2 Abdülaziz Bayındır, "Âdâb", *İçinde İslâm Ansiklopedisi*, 1.: 334, (İstanbul: TDV Yay., 1988), 334.

3 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yay., 1999), 18.

Âdâb kelimesi, bir iş veya sanata, bir hâl veya davranışa nisbet ve izâfe edildiği zaman o alana ait özel kuralları, incelikleri, o konuda uyulması gerekli olan dinî, ahlakî, meslekî esas ve hükümleri ifade eder: Âdâbü'l-mülûk, âdâbü'l-mürîd, âdâbü's-sülûk, âdâbü'l-muallimîn vb.⁴

Bütün sistemlerde, gelenekle oluşan bu kurallara uyma zorunluluğu vardır. Bu kurallar çok nadir olarak değişikliklere uğrar. Sistemin önceki büyükleri tarafından tesis edilen kaideler olan âdâb, erkân ve usûl yani yol ve yöntem sistemin sürekliliği için büyük önem taşır. Bir müridin/öğrencinin/çırağın gelenekten gelen bu kurallara uymadan hedefine varması mümkün değildir. Bu hususta “*Usûle uymayan vusûlden mahrum kalır.*” denilir. Veya *Mecelle*’deki ilk cümle: *Usul esasa mukaddemdir.*

Âdâb ve erkân, dokunulmazlığı olan, değiştirilemez kurallardır. Bu değiştirilemez kurallar, sistemdeki sapmaları önleyerek geleneğin devamını sağlar.⁵ Bu değişmezlik, bozulmazlık özelliği ile kurallar hemen hemen bütün gelenekli yapılarda aynıdır. “*Erenler tarafından konmuş törelerin, terbiyeye dayanan geleneklerin bozulması, kan etmekten (dökmekten) beter görülmüş, kanlıya yer verilmiş de bu töreleri bozanlara, bu geleneklere uymayanlara yer verilmemiştir.*”⁶

Ahilikte daha keskin bir ifade kullanılarak “*Yolu, erkânı bilmeyenin işi ve kazancı helal değildir.*”⁷ ve “*Bu erkânları bilmeyen kimsenin yediği içtiği her şey; ona öğrenci/çırac olmak da yol öğretmek de haramdır.*”⁸ denilmiştir.

Tüm gelenekli yapılarda olduğu gibi “*Abbâsî halifesi Nâsır Li-dinillâh tarafından kurumlaştırılan “fütüvvet” kurumunun, Anadolu’da XIII. Yüzyıldan itibaren millî ve yerli unsurlarla donanmış bir şekli*”⁹ olan ahiliğin de bir takım âdâb ve uygulamalarının olması gayet tabiidir.

Bu bağlamda Farsça *Ahi Sinan Şecerenâmesi*’nde fütüvvet mensubu birinde bulunması gereken özellikler şöyle sıralanmaktadır: “*Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, kıyamet gününe, iyinin ve kötünün Allah Teâlâ’nın takdiriyle geldiğine ve kadere inanmak; daima temiz olmak, Kitab’ın emrettiği gibi namaz kılmak, farz kılınan zekâtı vermek, Ramazan ayında oruç tutmak, hacca gitmek, Allah Teâlâ’nın ve Peygamberi’nin öğütlediği gibi inananlara ve herkese yardım etmek, ana babayı dinlemek ve onları ziyaret etmek, dostlara yardımcı olmak, gece gündüz duaya devam etmek, ikiyüzlü işleri bırakmak, beğenilen ahlâkı*

4 Bayındır, “Âdâb”, 334.

5 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 69.

6 Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlevî Âdâb ve Erkânı* (İstanbul: İnkılâp ve Aka, 1963), 4.

7 M. Fatih Köksal, Orhan Kurtoglu, Hasan Karaköse ve Özer Şenödeyici, *Kırşehir Müzesindeki Ahilik Belgeleri (Ahi Şecerenâmeleri-Beratlar-Vakfiyeler)*, (Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yay. 2008), 120.

8 Köksal vd., *Ahilik Belgeleri*, 113.

9 M. Fatih Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik* (Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yay., 2008), 52

ve yüksek iradeyi edinmek için çalışmak, kibre yol açan şeylerden uzak durmak, suçları bağışlamak, düşkünlere şefkat göstermek, sözde ve davranışta âdil olmak, Hak ehli kimselerle oturup konuşmak, yalnızken kendine Allah'ı telkin etmek ve Allah hakkında güzel düşünceler kurmak.”¹⁰

Bu cümlelerin başka bir şekilde ifadesi ise şudur: Ahi gerçek bir Müslüman'da bulunması gereken bütün vasıflara sahip olmalı ve dinin bütün icaplarını yerine getirmelidir.

Ahi Şecerenâmelerinde yer alan ahilik âdâbıyla ilgili hususları birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar:

Ahi Evran-ı Velî Soyundan Olanlara Saygı:

Ahi Evran ve onun soyundan gelenlere saygı göstermek en önemli ahilik kurallarından biri kabul edilir. Ahi Evran-ı Velî'nin Hz. Peygamber'in soyundan geldiğine dair inanış, şecerenâmelerin ortak yönlerinden biridir. Müslüman toplumlarda seyyid ve şeriflere gösterilen saygı ve sevginin Ahi Evran neslinden gelen kimselere de gösterilmesi beklenir ve *“Sizden sonrakiler Ahi Evran evlatlarından el öpüp icazet almazlar ise sünneti terk etmiş olurlar.”*¹¹ denilir. Şecerenâmelerde bu düşünceye destek olarak da Hz. Peygamber'in *“Evlatlarınıza ve benim evlatlarıma ihsanda bulunun. Kim benim evlatlarıma ihsanda bulunursa bizzat bana iyilik yapmış olur ki o kimse cennete girer. Her kim benim evlatlarımı*

¹⁰ Köksal vd., *Ahilik Belgeleri*, 35.

¹¹ Köksal vd., *Ahilik Belgeleri*, 135.

hakir görür (kötülük eder) ise o da bizzat beni hakir görmüş olur. Böyle yapan da cehenneme girer.” hadisi kaydedilir.¹²Şecerelerde, bunlardan başka bu düşünceyi destekleyecek mahiyette şu ifadeler de yer almaktadır: “Ahi sözü, pîr sözüdür. Pîrlerin laneti ahi sözüne güvenmeyenlerin üzerlerine olsun ve Allah’ın yüzünü görmekten mahrum ve Allah’ın sevgilisi Hz. Muhammed Mustafa’nın şefaatinde mahrûm olsunlar. Pîrlerin bedduası da onların üzerine olsun.”¹³

Debbağlık Mesleğine Saygı:

Ahilikte bütün meslekler ve pirlerine hürmet edilir. Şecerenâmelerde diğer mesleklerden çoğu zaman sadece adları ve pirleri zikredilerek bahsedilirken bazı metinlerde sadece debbâğlar ve Ahi Evran’la ilgili övgü şiirlerine yer verilmesi dikkat çekmektedir:

“Bu ocaktan nice peygamberler ve nice nebiler; nice evliyâ ve ermişler gelmiştir. Eğer bir kişi bunları inkâr ederse, onun kazancı, lokması ve bütün sermayesi haram olur. Allah korusun kendi kâfir olur, karısı boş olur. Bir kimse debbağlara dil uzatıp “Debbağlar pistir.” dese; “Pis iş görürler, işleri de pistir.” dese şanı yüce Kur’an’ı ve bütün fıkıh kitaplarını inkâr etmiş olur. O kişinin katli vaciptir. Eğer katletmezlerse iman ve nikâh tazeletsinler.”¹⁴

Debbağlığın bir yandan Ahi Evran’ın mesleği olması, diğer yandan da devrin en önemli ve stratejik meslek kollarından birisi olması dolayısıyla ahiler arasında ayrı bir yeri olduğu muhakkaktır. Ancak buradan hangi meslek olursa olsun onun kıymetli görülmesi gerektiği gibi anlam da çıkarılabilir. Zira bugün pek çok kimse bir başkasının icra ettiği mesleğe itibar etmemekte; onları ya gereksiz görmekte ya da değersizleştirmektedir.

Ahinin Açık ve Kapalı Kapıları:

Ahinin açık ve kapalı kapılarının sayısı fütüvvetnâmelerde üç ile on iki arasında değişmektedir.¹⁵ Ancak genel olarak Ahi şecerenâmelerinde ve Ahilikten bahseden kaynaklarda ahinin üç şeyinin açık, üç şeyinin ise daima kapalı olması gerektiği belirtilir. Ahinin,

1. Fakirlerin ihtiyacını karşılanabilmesi için elinin açık olması,
2. Misafirler ve kendisinden yardım isteyenler için kapısının açık olması,
3. Yine fakirlere, düşkünlere ve misafirlerine yemek yedirmek için de sofranın daima açık olması icap eder.

¹² Köksal vd., *Ahilik Belgeleri*, 135.

¹³ Köksal vd., *Ahilik Belgeleri*, 91.

¹⁴ Köksal vd., *Ahilik Belgeleri*, 83.

¹⁵ Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*. (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.), 1988, 106.

Zira fakirleri desteklenmeyen toplumun güçlenemeyeceği, sosyal barışın tesis edilemeyeceği muhakkaktır.

Buna mukabil yine ahinin,

1. Kimsenin ayıbını görmemek ve kimseye kötü nazarla bakmamak için gözünün kapalı olması,
2. Kimsenin ırzına namusuna, haysiyet ve şerefine kötülük etmemek için belinin kapalı olması,
3. Dedikodu etmemek, iftira atmamak ve kimsenin aleyhinde konuşmamak için dilinin kapalı olması gerekir. (Aynı prensipleri Hacı Bektaş Veli de: Eline Diline Beline sahip olmak şeklinde sıralamıştır.)

Bu prensipler bugün için de geçerlidir. İnsanlar arasında daha sağlıklı ve karşılıklı güvene dayalı ilişkilerin kurulabilmesi ancak bu prensiplere uymakla mümkün olacaktır. Zira cömertlik ve yardımseverlik tüm dünyada ve her devirde insanlar arasında yakınlık tesisine yardımcı olur. Bu açık ve kapalı olan hususlar aslında bir nevi empatidir. Bunun bizim kültürümüzdeki ifade şekli ise karşısındakine kendine yapılmasından hoşlandıklarını yapmak; hoşlanmadıklarını yapmamaktır.

Meslek Sınırlaması:

Günümüzde büyük alışveriş merkezlerinin neredeyse çarşıda pazarda icra edilen mesleklerle ilgili işletmelerin hepsini bünyesinde barındırdığı, bunun ise küçük esnafı ne kadar sıkıntıya sevk ettiği bilinen bir gerçektir. Bu nedenle hükümetler, çoğu zaman bunun önemli bir sorun olduğunun farkına varsalar bile, maalesef ortaya somut bir çözüm koyamamaktadırlar.

Ahilik sisteminde her ahinin sadece bir sanatta/meslekte icra sahibi olması gerektiği telkin edilir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi buna aykırı davrananlar hoş karşılanmaz, hatta cezalandırılırlar. Bu uygulamanın pratikteki en büyük faydası ise toplumda daha fazla kişinin iş ve kazanç elde etmesine fırsat ve imkân sağlanmasıdır. Şecerânâme'de bu hususta şöyle bir açıklama vardır: “*Hazret-i Abbâs –Allah ondan razı olsun- buyurdu ki kasap olan tabak; dikici olan tâcîr olmaz. İki sanat bir yerde olmaz. Eğer olursa muradına eremez. Büyük sözü dinlemeyen töresizdir; ocaktan ihraç edin. Erkânın usulünü görmek isteyen Ahi Evran ocağında arasın.*”¹⁶

Bugün de pekâlâ böyle sınırlamalar getirilebilir. Tüketici vatandaş için hepsinin bir çatı altında toplanması bir kolaylık gibi görünse de büyük firmaların birden fazla meslek icrasında bulunması, sosyal barış açısından derin yaralar açma potansiyeline sahiptir. Bugün bazı meslek kollarında tahditlerin uygulanması geçmişteki uygulamalarla benzerlik göstermektedir.

Şed Kuşatma:

Şed kuşatma uygulamasından da günümüz insanının çıkaracağı önemli meslekî ve sosyal mesajlar bulunmaktadır. Şed bilindiği gibi ahiler arasında ustalığa geçiş merasimi sırasında bele dolanan kuşağa verilen addır. İnanişâ göre Cebrail vasıtasıyla Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'e kuşatıldığı için kutsal kabul edilir. Elest meclisinde Allah'a verilen söze sadakat göstermek, girdiği yola kemâl mertebeye kendini vermek, sonuçta Allah rızasını kazanmayı sembolize etmektedir.¹⁷

Esnaf teşkilatının en önemli merasiminde geleneksel bir uygulama olan şed kuşatma/ bel bağlama törenine azami dikkat gösterilmiş; hak eden usta adaylarına şed kuşatılmasında tabii olarak herhangi bir sınırlama getirmeyen sistem, bazı olumsuz özelliklere sahip olan kimselere şed kuşatılmasını ise kesinlikle yasaklamıştır. Şecerênâmede bu husus şöyle yer almaktadır:

*“On beş kısım kişiye şeddi kuşatmayasın: Günâhına tövbe etmedikçe şarap içene, zinâ edene, gammâzluk edene, münâfıklık edene, büyüklenenlere, hasetlik yapanlara, Müslümânlara bugz edene, gözüyle namahreme şehvetle bakanlara, bir kimsenin ayıbını yüzüne vurana ve cimri olana. Bu kimselere bahsedilen günahlara tövbe etmedikçe şed kuşatmasınlar. Kâfirlere şed yoktur.”*¹⁸

Bu şeddin/peştemalin düğümlerinin ne ifade ettiği bir Ahi Şecerênâme'sinde şöyle bir izah yer almaktadır: “*Eğer sorarlarsa peştemal üç düğümdür ve üç nesneye işaretir. Birinci düğümü şanı büyük Allah'ın birliğine, ikinci düğüm Cebrâil'e,*

16 Köksal vd., *Ahilik Belgeleri*, 135.

17 M. Fatih Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik*, 77.

18 Köksal vd., *Ahilik Belgeleri*, 135-137.

üçüncü düğüm peygamberlerin sultanına işaretir. Peştemalı dört kat ederler. Dördü dört kitaba, dört mezhebe ve dört peygambere işaretir.”¹⁹

Bugün bazı anma ve kutlama törenlerinde sembolik olarak yapılanlar ve kimi şehirlerimizde ahiliği yaşatmaya çalışan iyi niyetli insanlar tarafından icra edilenler haricinde esnaflar arasında şed kuşatma uygulaması yaygın değildir. Buna mukabil her isteyen usta kabul edilemeyeceği düşüncesinden hareketle geliştirilen çıraklık eğitim sistemi de istenilen gelişmeyi sağlayamamaktadır.

Bugün bir şed kuşatma töreni yapılmasa da mesleğini bir usta olarak devam ettirecek kimseler bu kuşağı manen kuşandıklarını kabul ederek kendilerinden önce bu şeddi kuşandıklarına inanılan peygamberlerin varisleri olduklarına dair kabullerle hareket etmeli ve her işlerinde bu düsturu gözetmelidirler.

Cezalandırma:

Benzer oluşumlarda olduğu gibi ahilikte de mensuplarının, önceden tespit edilen kural ve erkâna uyması beklenir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ahi büyükleri tarafından tesis edilen kaideler yani yol ve yöntem büyük önem taşır. Erkânın sürdürülebilmesi için bu kurallara muğayir davrananlara da yine daha önce tespit edilen kimi cezalandırma yöntemleri uygulanır. Bu, sistemin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi için gerekli uygulamalardandır.

İşlenen kimi suçlara verilen cezaların nasıl uygulanacağı şecerenâmelere şöyle ifade edilmektedir: “Müfessirler şöyle buyururlar ki: *Esnaflar arasında bir kimsenin, kendi pirinin yoluna ve fütüvvetine aykırı bir hareketi olursa, dükkânı kapatılır. Ardından, üç gün sonra tövbe-kâr olursa, izin ile açar.*”²⁰.

Ahilere yapılan en önemli uyarılardan birisi ahilerin birden fazla meslekle meşgul olmamalarıdır. Bu hususta şecerenâmede şu şekilde bir ifade yer almaktadır: “Şöyle bilinsin ki debbâğ olan bir kişi bir kasaba talip olursa azarlansın; yakası kesilip borkü çıkarılsın ve ocaktan kovulsun.”²¹.

Ahilikte kendi mesleğinin dışında başka meslekleri de icra etmeye kalkışanların ayıplanması ve cezalandırılması günümüzdeki ifadesiyle “fırsat eşitliği sağlama”nın en güzel uygulamalarından biridir.

Şecerenâmelere göre ahilikte suç kabul edilen ve şiddetli bir şekilde cezalandırılan kabahatlerden biri de ahi zaviyesinin mallarını sorumlu kimselerin izni olmaksızın almaktır. Ahi erkânına göre kamu malının zimmete geçirilmesi sayılabilecek bu suçun cezası ilgili şahsın elbiselerinin soyulup ocaktan kovulmasıdır. Bu bir nevi meslekten men cezasıdır.

¹⁹ Köksal vd., *Ahilik Belgeleri*, 135.

²⁰ Köksal vd., *Ahilik Belgeleri*, 19.

²¹ Köksal vd., *Ahilik Belgeleri*, 76-77.

Şecerenâmelere göre bir sebeple cezalandırılmasına karar verilen mensuplar için uygulanan ortak cezalandırma yöntemleri genellikle börk atmak²² ve yaka yırtmak²³ şeklindedir:

Şecereelerde bahsedilen cezalandırma yöntemlerinden diğerleri ise para cezası ile bugünkü manada kademe durdurma hatta geriletme cezasıdır: “*Ahiliğe girmiş ve ustalık şeddi bağlamış olsalar bile ahlâksızlık, ayyaşlık, iftira ve hıyanette bulunanlar ahilikten çıkarılmakta ve ustalığı düşürülmektedir.*”²⁴

Hangi suç ya da bunlara verilen hangi ceza olursa olsun burada dikkat çeken husus, kuralları çok sağlam bir şekilde kurulan sistemde, bu sisteme aykırı davranış ve tutum sergileyenlerin yaş ve statüsüne bakılmaksızın cezada adaletin tesis edilmesidir. Yargılama ve cezalandırmada adaletin sağlandığını düşünen ahinin ise bu durum için diyeceği tek şey: “Şeriatın kestiği parmak acımaz.” olacaktır.

Ahiler Arasında Çıkabilecek Anlaşmazlıkların Çözümü:

Her toplumda ve mükemmel olduğu düşünülen sistemlerde de zaman zaman fertler arasında birtakım anlaşmazlıklar olabilir. Şecerenâmelerde anlatıldığına göre ahiler arasında çıkan anlaşmazlıklar müştekilerin her ikisinin de inanıp güvendiği hakem heyeti tarafından halledilmektedir. Bu hakem heyeti, Ahi Baba, kethüda, yiğitbaşı ve tekkenişinlerden oluşmaktadır. Müşteki kadiya müracaatı ancak bu hakem heyeti tarafından çözülemeyen anlaşmazlıklarda söz konusu olmaktadır da bu müracaat yine de hiç hoş karşılanmamaktadır.

Anlaşmazlığın müştekilerden her iki tarafın da adaletinden emin oldukları meslek büyükleri tarafından tatlıya bağlandığı böyle bir sistemde, bugün olduğu gibi yargı sistemi tıkanmayacak, başlangıçta belki küçük birtakım anlaşmazlıklarla başlayan mesele, müştekiler arasında adeta kan davasına dönmeyecektir.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız hususların en önemli ortak yönlerinden birisi bunların bir bakıma üretime dayalı sistemin daha sağlıklı ve verimli çalışmasına yönelik uygulamalar olmasıdır. Ahiden beklenen önemli hususlardan biri de onun üretken olması, ait olduğu toplumun ihtiyaçlarına yönelik üretimde bulunmasıdır.

22 Börk Atmak: Bilindiği üzere börk Türkçe, başlık, şapka anlamlarına gelen bir kelimedir. Eski sosyal hayatımızda erkekler muhakkak başlarında bir başlık bulundurlardı. Bu başlık, kişinin etnik kimliği ve inancıyla da bağlantılı olarak kimi zaman şapka, kimi zaman sarık, kavuk, kimi zaman da fes olmuştur. Erkeklerin başlıksız dolaşmaları ise hep yadırganmıştır. Bu sebeple olsa gerek, ahiler de aralarındaki suçlulara verilecek önemli cezalardan birisini “börkünü atmak” şeklinde tespit etmişlerdir.

23 Yaka Yırtmak: Aynı cezalandırma metodunun bir parçası olarak zikredilen yakasını yırtmak ise gerçek manada kıyafetinin bir bölümünün yırtılması anlamında olmalıdır. Böylelikle yârân arasında başlıksız ve yakası yırtık bir şekilde dolaşan ahinin bir hata işlediğinin anlaşılması; bundan diğerlerinin ibret ve ders almaları murat edilmektedir.

24 Yaşar Çalışkan ve Lütfi İkiz, *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*. (Ankara: Kültür Bak. Yay., 1993), 24.

Ahilik Günümüz İnsanına Neler Verebilir?

Bir toplumdaki fert, o toplumun tarihten gelen birikimiyle (gelenek, görenek) ya da evrensel yaklaşımlarla iyi, kötü, güzel, çirkin, iyilik, yardım, vs. birtakım hükümleri tevarüs eder. Ferdin mensup olduğu millete göre aldığı hiza o toplumun millî değerlerini; evrensel bakış açısına uygun olarak aldığı hiza ise evrensel değerlerini oluşturur. Bu değerler, o sosyal yapıyı oluşturan üyelerin büyük bir çoğunluğu tarafından benimsenirler.²⁵

Son zamanlarda ülkemizde ve dünyada yaşanan şiddet ve korku havası, maddî ve manevî tatminsizlikler; acımasızlık, çevrede yaşananlara duyarsızlık, mutsuzluk, değerlerin öğretimi ve aktarımını daha önemli bir hâle getirmiş; milletleri, millî ve evrensel kimi değerleri yeniden canlı ve etkili hâle getirmeye ve yaşanan çağa uygun yeni birtakım değerleri oluşturmaya; böylelikle kaybolmaya yüz tutmuş sosyal kontrolü yeniden sağlamaya sevk etmiştir.

Günümüz dünyasında genç birey, ait olduğu milletin kültürel değerleriyle hayatını onunla şekillendirecek kadar tanışmamaktadır. Buna karşılık farklı kültürlerle karşılaşmak eskiye nazaran daha hızlı ve yoğun olduğu için, birey kendi kültürel mirasını sosyal yapıda bütün boyutları ile görememekte, kendi değerleriyle sık sık karşılaşmamakta ve dolayısıyla da farkında olmadığı, yaşamadığı bir mirası kendisinden sonraki nesillere aktaramamaktadır. Bu, toplumdaki sosyal kontrolü sarsan bir durumdur.

Ahilik toplumdaki sosyal kontrolü sağlayan, toplumsal değerleri yaşatan bir kurumdur. İşyerlerinde ustasından bir ömür boyu icra edeceği mesleğinin tüm inceliklerini öğrenen Ahi gençleri, zaviyelerde ise at binmek, ok, kılıç ve kalkan kullanmak gibi bir bakıma devrin sporlarını öğrenip icra ederlerken bir taraftan da iyi bir Müslüman ve ahi olabilmek için dinî bilgilerle birlikte ahilik âdâb ve uygulamalarını da öğreniyorlardı.

Ahilik âdâb ve uygulamaları incelendiğinde ve yukarıda ifade edildiği gibi ahi kimliğinin belirli kültür değerleri ile tezyin olmayı gerektirdiği görülür. Ahilik âdâb ve uygulamaları ferde olduğu kadar kurumlara da birtakım değerler kazandırır. Bunlardan bazıları şunlardır:

“İnsanlık erdemleriyle donanmış adam olmak” başta gelir. “Ahi kültürü dürüst ve güvenilir bir kimlik yaratmaktadır. Bu niteliklere sahip bir kişi hem kendini birtakım kötülüklerden koruyacak hem de insanların sevdiği bir insan hâline gelecektir.”²⁶

25 Sadık Tural, *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler* (Ankara: Ecdâd Yay., 1992), 29-30.

26 Kadir Arıcı, “Global Dünyada Yaşamayı Başarmak İçin Bir Anahtar Olarak Ahilik Kültürü”. II. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (Hzl. M. Fatih Köksal), (Kırşehir: Kırşehir Valiliği ve Ahi Evran Üni. Yay. 2007.), 24.

“Halk adamı olmak” da önemli bir değerdir. Ahilik âdâb ve uygulamalarıyla yetişen fert, içinden çıktığı milletin değerleriyle barışık olacak, onun birçok özelliğini tevarüs edecektir. Kendi insanının sevincini, üzüntüsünü, şaka ve espri anlayışını bilen fert onlarla daha yakın olabilecek, bu fertlerden oluşan topluluğun millet olma özellikleri artacaktır.²⁷

Ahilik kültürünün ahlâkî prensipleri de Türk ve İslam değerlerinin yoğrulmasıyla oluşmuştur. Bu iki damardan beslenen ilke ve mefkûre sahibi kişi, yaşantısı ve iş ahlâkî ile hem içinde yaşadığı Müslüman çevrede hem de bir şekilde münasebet hâlinde bulunduğu diğer dünya insanları arasında Türk ve Müslüman tipinin iyi bir örneği olarak tebarüz edecektir.

İnsanların hem kendilerine hem de çevrelerine karşı birtakım sorumluluklarının olduğu bilinen bir gerçektir. Ahilik âdâb ve uygulamalarının mensuplarına kazandırmaya çalıştığı en önemli değerlerden biri de sorumluluk duygusudur. Bir meslek sahibi olarak başkalarına yük olmamaya çalışan ahi, elinin açıklığıyla da muhtaç olanlara yardım konusunda duyarlıdır.²⁸

Ahilik kültürü günümüzde eğer Türk esnafının, Türk sanayicisinin, Türk tüccarının, Türk bilim adamının, Türk gencinin, Türk öğretmenin, Türk bürokrat ve siyasetçisinin kurumlarında hâkim kültür hâline gelebilir; en azından bu kültürün birtakım değer hükümleri bu kurumlarda çalışma ilkeleri hâline getirilebilir ise günümüz Türk insanının başarısına büyük katkı sağlayabilir. Çünkü yenedünya düzeninde kültürel kimlik önemli olacaktır. Kimliğini koruyan, kültürü ile yenedünyada var olmayı ve yaşamayı becerebilenler ayakta kalabilecektir.²⁹

Sonuç itibariyle ahilik kültürü ve ahilik âdâb ve uygulamalarını sadece esnaf ve sanatkârlarla ilgili görüp; bu kültüre sadece onların sahip çıkmaları gerektiğini düşünmemeli; sadece esnafın düzelmesiyle toplumun düzeleceğini zannetmemeliyiz. Hangi işle meşgul olursa olsun toplumun her bir ferdinin Türk-İslam anlayışının ete kemiğe bürünmüş şekli olan ahilik ahlakıyla mücehhez olması gerekir.

Türk milletin dünyada pek az millete nasip olan muhteşem zenginliklerinin müzelerden veya törensel uygulamalardan çıkarılıp hayatın içerisine çekilmesi gerekmektedir. Bunları yaparken kuru kuruya övünmekle yetinilmeyip, değerlerimiz bıkmadan usanmadan hiçbir ayırım yapılmaksızın ulaşılabilecek en fazla kişiye anlatılmalıdır. Biz toplumu oluşturanlar olarak aynı vücudun azalarıyız. Bir azadaki düzensizlik tüm vücudun ahengini bozar. Kesinlikle varsın birkaç azamız da düzensiz olsun diyemeyiz.

27 Kadir Arıcı, Ahilik Kültürü, 25.

28 Kadir Arıcı, Ahilik Kültürü, 26.

29 Kadir Arıcı, Ahilik Kültürü, 27-28.

Kaynaklar

- Arıcı, Kadir. “Global Dünyada Yaşamayı Başarmak İçin Bir Anahtar Olarak Ahilik Kültürü.” In *II. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, ed. M. Fatih Köksal. Kırşehir: Kırşehir Valiliği ve Ahi Evran Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Bayındır, Abdülaziz. “Âdâb.” In *İslâm Ansiklopedisi*, 1:334. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: TTK Basımevi, 1989.
- Çalışkan, Yaşar ve Lütfi İkiz. *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde Ahilik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Yayınları, 1963.
- Köksal, M. Fatih. *Ahi Evran ve Ahilik*. Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayınları, 2008.
- Köksal, M. Fatih, Orhan Kurtoğlu, Hasan Karaköse ve Özer Şenödeyici. *Kırşehir Müzesindeki Ahilik Belgeleri (Ahi Şecerenâmeleri-Beratlar-Vakfiyeler)*. Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayınları, 2008.
- Torun, Ali. *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Tural, Sadık. *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*. Ankara: Ecdâd Yayınları, 1992.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.

AHİLİĞİN İZİNDE İLİM, SANAT, AHLAK: KIRŞEHİR AHI EVRAN ÜNİVERSİTESİ

Mustafa Kasım KARAHOCAGİL *

Türkistan'dan Anadolu'ya bizim medeniyetimiz insanı “**Eşrefi Mahlukat**” kabul ederek merkeze alan bir İlim, İrfan ve Hikmet medeniyetidir. Pir-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevi'den neşet eden ve kıtalar dolaşan bu medeniyet tasavvurunun, Anadolu'nun kalbinde, Kırşehir'de yerleşen bir temsilcisi olan **Ahi Evran-ı Veli**; emek, ahlak, dayanışma, hak, adalet gibi değerlerimizi, hamd, şükür ve kanaat zemininde eriterek oluşturduğu cevheri, Anadolu'nun dört bir yanına sevgi, saygı, tevazu ile ilmek ilmek işlemiş, sadece ekonomik hayatta değil sosyal ve siyasal hayata da çok derinden tesir eden **Ahilik Teşkilatını** kurmuştur.

Ahilik; beslendiği Yesevilik ve Fütüvvet geleneğinden gelen ilim, sanat ve ahlak anlayışı üzerine inşa edilmiş bir değerler eğitimi sistemidir. Ahilik geleneği, bilginin hikmetle, üretimin kaliteyle, ticaretin erdemle kaynaştığı bir ilim, irfan, hikmet arayışını ifade eder. Ahiliğin asli hedefi, kendisine olduğu kadar “kardeşine” ve çevresine karşı sorumluluk duyan, toplumsal yararı gözetken erdemli şahsiyetler yetiştirerek insana ve topluma katkı sunmaktır.

Medeniyetimizin Türkistan'dan kopup, Anadolu'ya kök salıp üç kıtaya yayılmasında çok büyük etkisi olan Ahilik teşkilatı; İlim, İrfan ve Hikmet arayışının bu kadim topraklara özgü tezahürü olup, devlet otoritesi olmadan toplumu ayakta tutabilmiş ve ardından Osmanlı Devleti'ni kuran sır olmuştur.

* Prof. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Rektörü

Adını Ahilik teşkilatının banisi Ahi Evran-ı Veli'den alan Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Anadolu'nun ilim, sanat ve ahlakla yoğrulmuş kadim mirasını taşıyan, zamanının kurucu şehirlerinden birisi olan Ahiliğin başkenti Kırşehir'de kurulmuş, köklerinden ve adından aldığı bu ulvi emaneti günümüzün imkân ve kabiliyetleriyle geleceğe taşımayı kendisine vazife edinmiştir.

Üniversitemiz için Ahilik, yalnızca bir meslek örgütü, tarihi bir teşkilat, arkaik bir kültür değil; kurumsal kimliğimizin ve gelecek vizyonumuzun merkezidir. Ahilik, bizim için bir "Anadolu Medeniyet Tasavvurudur"; bir insan yetiştirme modelidir, aynı zamanda insan merkezli yerel, bölgesel kalkınma modeli ve değer temelli kalite arayışıdır. Bu sebeple Üniversitemizde her ne yapılsa yapılsın Ahilik değerlerine yaslanılarak yapılması önceliklendirilmekte, Ahiliğin sadece anlatılan değil yaşanan yaşatılan bir değer olarak günümüze taşınmasına bir iz, bir yol bulmaya gayret edilmektedir.

Ahiliğin İzinde Eğitim Öğretim: Ahilik Değerleri ve Ahilik Becerileri

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, kuruluşundan bugüne kurumsal kimliğini ve misyonunu şekillendiren Ahilik değerlerini, eğitim-öğretimin özüne nüfuz eden asli unsur haline getirmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda, Ahilik değerlerinin ve Ahilik becerilerinin eğitim-öğretim müfredatına entegrasyonu için sistematik bir çalışma yürütülmektedir.

Teorik entegrasyon için öncelikle üniversitemizin mensubu olmaya hak kazanan öğrencilerimize oryantasyon haftasında güçlü bir şekilde Ahi Evran-ı Veli'nin hayatı ve Ahilik Teşkilatının mahiyeti, saha ziyaretleri de eklenerek vurgulanmaktadır. Ardından 2016 yılından itibaren üçüncü eğitim öğretim dönemine kadar alınmak

üzere tüm akademik birimlerin ve programların müfredat yapısına “**Ahilik Kültürü ve Meslek Ahlâkı**” dersi eklenmiş, takip edilecek ders kitabı alanında uzman öğretim üyelerimiz tarafından kaleme alınmıştır.

Öğrencilerimizin Ahilik üzerine edindikleri teorik bilgi ve birikimlerinin öğrenim hayatı boyunca uygulama imkânı bulması ve mezunlarımıza Ahilik becerileri kazandırılması amacıyla danışman öğretim elamanları rehberliğinde usta-çırak ilişkisini ve akran eğitimini içerecek şekilde **Sosyal Transkript** uygulaması tüm birimlerimizde hayata geçirilmiştir. Bu pratik entegrasyon, teorik bilginin uygulamalarla tatbiki bilgiye, tecrübeye ve beceriye dönüşmesini, alanında kazanılan mesleki yeterlik ve yetkinlikler yanında Ahilikten esinlenen sosyal sorumluluğu ve toplumsal katkı pratiğini tutum ve davranışa dönüştüren mezunlar verilmesini, kısaca bu çağın ahilerinin yetiştirilmesini amaçlamaktadır.

Üniversitemizde ve akademik birimlerimizde mezuniyet törenlerinde hem not ortalamasıyla birinci olan öğrencilerimize hem de sosyal transkript uygulamasıyla “**Sosyal Ahi**” unvanı alan öğrencilerimize Ahilik geleneğine uygun olarak Meslekî ve Ahlâkî yeterliliklerini ifade eden “**şed**” kuşatılmaktadır.

Üniversitemizde bu bilgi ve beceri eğitimini tamamlayan mezunlarımız 03.05.2017 tarihli Senato kararıyla kabul edilen Ahiliğe dayanan yüksek ahlaki taahhütler içeren aşağıda tam metni eklenen “**Ahilik Yemini**” ederek meslek hayatlarına adım atmaktadır.

“Bismillahirrahmanirrahim,

Ahiler diyarında, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi mezunu olarak;

‘Hak ile sabır dileyip bize gelen bizdendir, Akıl, ahlak ile çalışıp bizi geçen bizdendir’ ilkesine bağlı kalarak; Çalışmayı ibadet sayan bir anlayışla, Hakk’ın rızasını gözeterek, halka adalet ve merhametle hizmet edeceğime, Ahilik ahlakına uyup, görevimi en iyi şekilde yapacağıma, Ahiliğin temel değerleri olan çalışma, akıl, ilim ve ahlak esaslarına bağlı kalacağıma, Helalinden kazanıp, haram lokma yemeyeceğime, Ahiliğin gayesi olan Nizam-i alem idealine bağlı kalacağıma, Vatanın ve milletin çıkarlarını üstün tutup, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü için çalışacağıma, Allah’tan başka hiçbir şeye kulluk etmeyeceğime, Namusum, şerefim ve bütün mukaddesatım üzerine yemin ederim.”

Bunlara ek olarak Tıp Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Fizyoterapi Yüksekokulu vb uygulama ağırlıklı lisans programları yanında bütün önlisans programlarında son bir dönemin alanın uzmanları gözetiminde işletmede mesleki eğitim uygulamalarıyla tamamlandığı, Ahilikte hem mesleki eğitimi hem de değerler eğitimini garanti altına alan usta-çırak ilişkisinin korunarak günümüze taşındığı 3+1 uygulamasına geçilmiştir.

Ahiliğin İzinde Yerel Bölgesel Kalkınma: Maziden Atiye İnsan Odaklı Kalkınma

Ahilik üretmek ve paylaşmak, yerel, bölgesel maddi manevi toplumsal kalkınma demektir. Ahilik, meslek ahlakı, dayanışma, güven, üretim, paylaşma, liyakat ve toplumsal sorumluluğu bir arada ele alan bir medeniyet tecrübesidir. Kalkınmanın nihai amacı daha fazla üretmek değil, daha iyi bir toplum ve daha nitelikli bir toplumsal hayatı oluşturmaktır.

Ahiliği geçmişte kalmış bir kurum olarak değil, geleceğin ekonomik ve sosyal düzenine ilham verebilecek bir değer sistemi olarak yeniden yorumlamak mümkündür. İnsanı, çalışmayı, ahlakı ve dayanışmayı merkeze alan Ahilik değerlerini; üniversitenin bilgisi, teknolojinin imkânları ve bölgenin yerel potansiyeliyle birleştirerek sürdürülebilir ekonomik ve toplumsal refah üretme modeli bir sosyal inovasyon modelidir. Bu modelin en güçlü taraflarından biri, üniversiteyi yerel kalkınmanın merkezî koordinasyon ve bilgi üretim aktörü hâline getirmesi Ahi Evran-ı Veli'nin kurduğu Ahilik Teşkilatının 13. Yüzyılda oynadığı rolü Üniversitenin üstlenmesidir.

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi “**Ahiliğin İzinde İnsan Odaklı Yerel-Bölgesel Kalkınma Modeli**”ni benimseyerek, ekonomik kalkınmayı yalnızca üretim, yatırım ve gelir artışı olarak değil; insanı merkeze alan, ahlaki değerlerle desteklenen, yerel kaynakları ve potansiyeli harekete geçiren ve toplumsal refahı birlikte yükselten bir kalkınma anlayışı olarak tanımlamaktadır.

Tarım ve jeotermal alanında Bölgesel Kalkınma Üniversitesi olarak İhtisas projelerimizi, yerel kalkınma hamlelerimizi, bu alanlarda kurduğumuz uygulama ve araştırma merkezlerimizi Ahilik ruhunun günümüze yansımaları olarak görüyor ve yürütmeye çalışıyoruz. Bu kapsamda sektör temsilcileri ve küçük işletmecilerimizle birlikte toplumsal yayılımı ve kalkınmayı esas alan sürdürülebilir değer yaratmak (Diğergâmlık) üzere birlikte çalışmaya devam edeceğiz.

Ahiliğin İzinde Kalite Çalışmaları: İlim İrfan Hikmet Arayışı

Ahilik teşkilatı, bir meslek örgütü olmasının yanı sıra aslında “**Erken Dönem Değer Temelli Bir Kalite Hareketidir.**” Ahilik perspektifinde; kalite sonuç olarak; “Kul Hakkıdır”, süreç olarak; “Hayırda Yarışmaktır.” Toplam Kalite yönetim Sistemi; “Ahi Ahlakıdır”, yani “İhsan” makamıdır. İhsan makamı; işini samimiyetle yapmak, yapabileceğimizin en iyisini, en kalitelisini yapmak için bir ibadet aşkıyla çalışmaktır. Medeniyet tasavvurumuzda en kadim alanlardan biri olan “Seyr-i sülûk” olarak ifade edilen İlim, İrfan, Hikmet arayışı özünde sürekli gelişim odaklı bir kalite arayışı olarak tanımlanabilir.

Bugün dünyada paydaş odaklılık ve paydaş bağlılığı, sürekli gelişim, sürdürülebilirlik, döngüsel ekonomi, mesleki etik, çevresel duyarlılık, sürdürülebilir değer yaratmak, toplumsal katkı ve sosyal sorumluluk gibi kalite başlığında konuşulan birçok kavramın köklerini, 13. yüzyılda kurulan Ahilik Teşkilatında yaşanan haliyle görmek mümkündür.

Üniversitemiz Kurumsal Akreditasyon süreçlerimizden Avrupa Kalite Yönetim Vakfı (EFQM) kalite modeline uzanan **“Yükseköğretimde Kalite Güvencesi”** çalışmalarına, kaliteyi “Hayırda Yarışmak” olarak anlayan, yaşayan ve yaşatan Ahilik değerlerine yaslanarak devam etmektedir.

İnancımız odur ki; kalite bizim medeniyetimizin “Yitik Malı”dır. Bu çağın ve geleceğin itici gücü, kurucu değeri kalite arayışı olacaktır. Kalite çalışmaları ne kadar Ahilik değerleri üzerine bina edilirse milletimiz için-insanlık için o kadar iyi, güzel ve faydalı olacaktır.

Amacımız; İlim, İrfan, Hikmet arayışı olarak gördüğümüz kalite çalışmalarımızı **“Ahiliğin İzinde Mükemmele Yolculuk”** mottosuyla bir sosyal inovasyon modeline dönüştürerek sistematize etmek ve Ahilik değerinden ilham alan geleceğe hitap eden özgün bir kalite yönetim sistemi ve kurumsal kalite kültürü geliştirmektir.

Nitekim üniversitemiz, Ahilik değerlerine yaslanarak geliştirdiği özgün iç kalite güvence sistemleriyle Türk yükseköğretimine örnek olmuştur. Bu anlayışın meyvesi olarak, Yükseköğretim Kalite Kurulu (YÖKAK) tarafından yürütülen Kurumsal Akreditasyon Programı’nda 2022 yılında 5 yıllık tam kurumsal akreditasyon alan “En Genç Devlet Üniversitesi” unvanına layık görülmüştür.

Uluslararası alanda ise Avrupa Kalite Yönetim Vakfı (EFQM) modelini uygulamaya başlayan üniversitemiz, 2023 yılında **“Üstün Performansta 5 Yıldız Yetkinliği”** ödülünü alarak bu başarıya ulaşan halen tek Türk yükseköğretim kurumu olmuştur.

Ayrıca, kendi imkânlarımızla geliştirdiğimiz Bütünleşik Kalite Yönetim Sistemi (BKYS), bugün itibarıyla Azerbaycan Gence Devlet Üniversitesi ve ÖSYM’nin de aralarında bulunduğu, Erciyes Üniversitesi ve Yıldız Teknik Üniversitesi gibi araştırma üniversitelerini de kapsayan 36 yükseköğretim kurumu tarafından kullanılmaktadır. Bu rakam, Türkiye’deki yükseköğretim kurumlarının yaklaşık %17’sine karşılık gelmektedir.

Ahilik Kültürünü Araştırma Uygulama Merkezi

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi; Ahilik kültürünün bilimsel yöntemlerle araştırılması, belgelenmesi, günümüze taşınması ve gelecek kuşaklara aktarılması amacıyla düzenli olarak araştırma geliştirme, akademik yayın, bilimsel toplantı ve kamuoyu bilgilendirme etkinlikleri yürütmek üzere Ahilik Kültürünü Araştırma Uygulama Merkezi'ni kurmuştur.

Araştırma merkezimiz tarafından düzenlenen ulusal/uluslararası Ahilik Sempozyumları, Ahilik geleneğinin akademik düzeyde incelenmesi ve tartışılması için eşsiz platformlar oluşturmaktadır. Bugüne kadar sekizincisi düzenlenen uluslararası Ahilik sempozyumlarına ait bildiri kitapları, basılı ve dijital olarak yayımlanarak ulusal uluslararası literatüre kazandırılmıştır. Bu kapsamda şimdiye kadar 750+ akademik çalışma araştırmacıların istifadesine sunulmuş, İşlam Araştırmaları Merkezi (İSAM) veri tabanına eklenmiştir.

Bununla birlikte araştırma merkezimiz bugüne kadar yirmincisini Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Fütüvvet Salonu'nda düzenlediği **“Ahilik Konuşmaları”** programı kapsamında, alanında uzman araştırmacıların, akademisyenlerin ve yerel paydaşların katılımıyla Ahilik teşkilatının haftalık toplantı geleneğini  ağdaş bir platformda yeniden canlandıran bir buluşma serisini hayata geçirmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı ile yürütülen kısa film yarışması, ders kitabı ve  ğretmen eğitici eğitimi çalışmalarını da kararlılıkla yürütmektedir.

Bu çalışmaların yanı sıra Almatı, Kazakistan'da, Abay Kazak Milli Pedagoji  niversitesi bünyesinde “Ahi Evran Türk Dili, Edebiyatı ve Kültürü Uygulama Araştırma Merkezi” kurulmuş ve T KA desteğiyle teşrifatı sağlanmıştır. Bu merkez, Anadolu'nun manevi ve sosyo-ekonomik mimarlarından biri olan Ahi Evran'ın adını ve onun temsil ettiği Ahilik kültürünü, köklerinin bulunduğu Türkistan'dan başlayarak anayurdumuzda Türk cumhuriyetlerinde ve Orta Asya coğrafyasında tanıtmayı, bu değerler sistemini araştırmayı hedeflemektedir.

Ahilik Teşkilatının geçmişte olduğu gibi bugün de ilke ve değerleri ve köklü geleneğiyle ferdi ve içtimai hayatımıza yön vermesi için daha çok çalışılmaya, anlaşılmaya, anlatılmaya ve günümüz insanına yaşanılabilir bir sosyal model olarak sunulmasına ihtiyaç vardır.

Bunun için Ahilik üzerine daha fazla düşünmek, çalışmak, bilimsel toplantılar, yapmak, makaleler, kitaplar yazmak ve uygulama alanları açmak gereklidir. Üniversite olarak bundan sonraki hedefimiz tüm paydaşlarımızla iş birliğini geliştirerek Ahiliğin başkenti olan Kırşehir’de Ahilik kültürünün anlatılması, anlaşılması ve yeniden yaşanmasına yönelik özgün pilot uygulamalar hayata geçirmek ve başarılı olan uygulamaların yaygınlaştırılmasını sağlamaktır.

“Türkistan’dan Anadolu’ya Medeniyet Köprüsü Ahilik Sempozyumu”

Ahiliğin esinlendiği Yesevilik ile ilişkisini ortaya koyması bakımından bir ilk olması veçhesiyle çok değerlidir. Bu çalışmanın Ahiliğin yeniden anlaşılmasına-anlatılmasına ve inşallah köklerimizden gelen ilham ile idraklerimizde rafine olan Ahilik anlayışının yeniden yaşanmasına-yaşatılmasına kapı aralayacağını umut ediyorum.

Sonuç olarak; Ahiliği günümüze taşıma bilinci bizim için bir slogan değil; bir emanettir.

Ahilik dün olduğu gibi bugün de ve elbette yarın da mümkündür.

Çünkü mekân değişse de zaman akıp gitse de “İnsan” aynı insandır.

Geçmişin tecrübesini anlatmak kolaydır. Zor olan, onu günümüzün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde bugüne taşımaktır. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi olarak “Ahiliğin izinde İlim, Sanat, Ahlak” anlayışımızla bunu başaracağımıza inanıyoruz.

Çünkü inanıyoruz ki; Ahilik günümüze yeni bir sosyal model olarak taşınabilirse medeniyetimizin hak ve adalet merkezli yükselişine yeniden rehberlik edecek, bütün bir insanlığa umut olacaktır.

2.
BÖLÜM

**YESEVÎ'DEN
AHİ EVRAN'A:
BOZKIRIN
BİLGELİĞİ VE
ANADOLU RUHU**

HOCA AHMET YESEVÎ'DEN AHI EVRAN'A: HİKMET, EDEP VE TOPLUMSAL NİZAM ÜZERİNE BİR MEDENİYET OKUMASI

Musa Kazım ARICAN*

Giriş

Türkistan, yalnızca bir coğrafyanın adı değildir. O, Türk-İslâm düşüncesinin mayalandığı; irfanın ahlâka, ahlâkın hayata, hayatın da kuruma dönüştüğü büyük bir medeniyet havzasıdır. Bu havzanın en güçlü kurucu simalarından biri Hoca Ahmet Yesevî, Anadolu'daki kurumsal ve ahlâkî yansımalarından biri ise Ahi Evran'dır. Türkistan'da gerçekleştirilen ve başlığını doğrudan "Hoca Ahmet Yesevi Yolunda Ahilik"¹ şeklinde kuran programın kendisi de, bu iki büyük damarın tarihî ve fikrî sürekliliğini görünür kılmaktadır. Program akışında Ahmet Yesevî Türbesi ziyareti, Ahmet Yesevî Üniversitesi merkezli açılış ve özellikle "Yesevîlik ve Ahilik Arasındaki Tarihî Bağlar", "Yesevî'den Ahi Evran'a: Ata Yurttan Anayurda Ahilik", "Türkistan'dan Anadolu'ya Ahilik Mirası" başlıklı oturumların yer alması, bu irtibatın tesadüfî değil, bilinçli bir medeniyet okumasına dayandığını göstermektedir.

Bu çerçevede Ahilik, yalnızca esnaf teşkilatı olarak okunamaz; Yesevîlik de yalnızca bireysel tasavvuf terbiyesi olarak görülemez. Her ikisi de insanı merkeze alan, fakat insanı yalnız bırakmayan; onu hem Hak ile hem halk ile hem de meslek ile anlamlandıran bir dünya görüşünün farklı tezahürleridir.

Ahi Evran sadece teşkilatçı bir esnaf pîri değil; aynı zamanda güçlü bir düşünce adamı, bir "halk filozofu" ve aksiyon insanıdır. Bu nedenle Ahiliğin arka planını anlamak için Ahi Evran'ın felsefî şahsiyetini anlamak zaruridir.

* Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Rektörü, musakazim.arican@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7053-3214.

1 Bahsedilen program 2026 yılında Kazakistan'ın Türkistan şehrinde gerçekleştirilmiştir.

Hoca Ahmet Yesevî: Hikmetten Hayata Uzanan Yol

Hoca Ahmet Yesevî'nin tarih içindeki asıl gücü, kuru bir bilgi öğretisi kurmuş olmasında değil; hikmeti hayata indirmiş olmasındadır. Yesevî geleneğinde bilgi, insanı kibirli kılan bir birikim değildir; insanı olgunlaştıran, arındıran ve toplumla irtibatlandıran bir iç terbiye aracıdır. Bu sebeple Yesevîlik, teorik bir metafizik şema olmaktan çok, ahlâk merkezli bir yaşayış disiplini olarak şekillenir.

Yesevî düşüncesinin ana ekseninde üç temel ilke dikkat çeker: hikmet, edep ve hizmet. Hikmet, bilginin kalpte derinleşmiş şeklidir; edep, bu hikmetin davranışa dönüşmesidir; hizmet ise insanın kendi varlığını başkalarının iyiliği için seferber etmesidir. Türkistan'dan Anadolu'ya taşınan esas ruh budur. Bu yönüyle Yesevîlik, ferdî kemali toplumsal sorumluluktan ayırmaz. İnsanın Allah'a yakınlığı, yalnızca sözle değil; doğrulukla, helâl kazançla, başkasına fayda ile, yani yaşanmış ahlâkla sınıanır.

Kazakistan/Türkistan programında Yesevîlik ile Ahilik arasındaki tarihî ve düşünsel bağlara tahsis edilmiş müstakil oturumların bulunması da, Yesevîliğin yalnızca bir tasavvuf tarihi konusu değil, Anadolu'daki kurumsal ahlâkın kaynak damarlarından biri olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Programda hem “Yesevîlik ve Ahilik Arasındaki Tarihî Bağlar” hem de “Yesevî'den Ahi Evran'a: Ata Yurttan Anayurda Ahilik” başlıklı oturumların yer alması, bu sürekliliğin doğrudan vurgulandığını göstermektedir.

Ahi Evran: Düşünceyi Teşkilata Dönüştüren Kurucu Akıl

Ahi Evran'ı yalnızca folklorik bir şahsiyet gibi değil, felsefî muhtevası olan bir kurucu akıl olarak ele alınmasıdır. Ahi Evran'ın, Şeyh Nasîrü'd-Dîn Mahmud olarak, Ahilik teşkilatının kurucusu ve debbağların pîri olduğu; eserlerinden ve teşkilatçılığından onun güçlü bir fikir adamı ve filozof kişilik taşıdığının anlaşıldığı açıkça bilinmektedir.

Ahi Evran'ın düşünce dünyası tesadüfî değildir. Onun Herat'ta Fâhrü'd-Dîn Râzî çevresinde bulunmuş olması, Bağdat'ta önemli ilim ve irfan halkalarıyla temas etmesi, İbn Sînâ'ya duyduğu özel ilgi ve felsefeyle irtibatı, Ahiliğin arkasında ciddi bir entelektüel birikim bulunduğunu göstermektedir. Aynı makalede, Sultan Alaeddin Keykubad'ın İbn Sînâ'nın er-Risâle fi'n-Nefs en-Nâtika adlı eserini Ahi Evran'a Farsçaya tercüme ettirdiği, Ahi Evran'ın eserlerinde İbn Sînâ'dan büyük saygıyla söz ettiği ve onun fikirlerine geniş atıflar yaptığı belirtilmektedir.

Burada ortaya çıkan tablo şudur: Ahi Evran, sadece “iyi insan olun” diyen ahlâkçı bir nasihatçi değildir. O, insanın toplumsal tabiatı, mesleklerin zorunluluğu, iktisadî hayatın düzenlenmesi, eğitim, ahlâk ve siyaset arasında irtibat kuran sistematik bir zihne sahiptir. Nitekim makalede Ahi Evran'ın Letaif-i Hikmet'te insanın “medenî tabiatlı” yaratıldığını, tek başına yaşayamayacağını, bu yüzden mesleklerin ve sanatların toplum hayatı için zorunlu olduğunu söylediği aktarılmaktadır. Aynı pasaj, toplumun ihtiyaçlarının karşılanması için insanların sanatlara yönlendirilmesi ve her birinin belli bir işle meşgul olması gerektiğini vurgular.

Bu yaklaşım, Ahiliğin neden sıradan bir meslek örgütü olmadığını da açıklar. Ahilik, Ahi Evran'ın nazarında ekonomik hayatın teknik organizasyonu değil; ahlâkî bir toplum düzenidir.

Yesevîlik ile Ahilik Arasındaki Asıl Bağ: Edep, Hizmet ve İnsanın İnşası

Yesevîlik ile Ahilik arasındaki bağ, yüzeysel bir benzerlikten ibaret değildir. İkisi arasındaki gerçek irtibat, insan tasavvurunda aranmalıdır. Her iki gelenekte de insan, arzularının peşinden sürüklenen bir varlık olarak değil; terbiye edilmesi, olgunlaştırılması ve topluma faydalı hâle getirilmesi gereken bir emanet olarak görülür.

Yesevîlikte “dergâh terbiyesi” ne ise, Ahilikte “işyeri terbiyesi” odur. Arıcan'ın makalesinde Ahi Evran'ın, iş yerlerindeki usta-kalfa-çırak-yamak ilişkisini, tarikatlardaki şeyh-halife-mürît-muhib ilişkisine benzer şekilde düzenlediği ifade edilmektedir. Yani Ahilikte meslek öğretimi, sadece teknik beceri kazandırmak için değil, aynı zamanda ahlâkî bir insan yetiştirmek için yapılandırılmıştır. Yine aynı makalede, Ahi Evran'ın iş yerlerinde çalışanları dinî ve ahlâkî yönden eğitmek için halk tipi eserler kaleme aldığı ve bu terbiyeyi sistemli biçimde kurduğu belirtilmektedir.

İşte burada Yesevîliğin “edep” anlayışı, Ahiliğin “meslek ahlâkî”na dönüşür. Yesevîlik “nefsini terbiye et” der; Ahilik buna “elini, dilini, belini koru; kazancını temiz tut; müşteriye aldatma; emeği küçümseme” diye somut karşılık verir. Yesevîlik “hizmet” der; Ahilik bunu misafire kapı açmak, düşküne el uzatmak, muhtacı gözetmek, toplumsal dayanışmayı kurumsallaştırmak şeklinde yaşatır.

Bu bakımdan Ahilik, Yesevîliğin şehir hayatındaki kurumsal izdüşümü olarak okunabilir. Biri irfanı yoğunur, diğeri o irfanı gündelik hayata, çarşıya, pazara, üretime ve toplumsal nizamı taşıır.

Ahi Evran'ın Felsefî Arka Planı ve Ahiliğin Medeniyet Niteliği

Ahi Evran'ın düşünce dünyası birkaç önemli kaynağın altını çizer: İbn Sînâcî felsefe, İhvân-ı Safâ etkisi, tasavvuf terbiyesi ve melâmet anlayışı. Bu unsurların her biri, Ahiliğin neden derinlikli bir ahlâk sistemi kurabildiğini açıklayan anahtarlar sunar.

İbn Sînâcî Çizgi ve Aklın İtibarı

Makalede Ahi Evran'ın, kurtuluşa giden yollardan birinin peygamberlerin yolu, diğerrinin ise filozofların akıl yolu olduğunu ifade ettiğii; fakat aklın herkeste aynı açıklıkta işlemediğini, bu nedenle peygamber yolunun daha güvenli olduğunu

düşündüğü belirtilmektedir. Bu, Ahi Evran'ın aklı reddetmediğini; aksine aklı ciddiye alan fakat onu vahiy ve nübüvvetten koparmayan bir denge kurduğunu göstermektedir.

Bu çizgi son derece önemlidir. Çünkü Ahilikteki düzen, keyfî bir sezgiciliğin değil; ölçü, denge, tutarlılık ve sorumluluk fikrinin ürünüdür. Arıcan, Ahi Evran'ın felsefî düşüncenin gereği olarak rasyonel, tutarlı, objektif ve şümullü bir tavır sergilediğini özellikle vurgular.

İhvân-ı Safâ Etkisi ve Teşkilat Fikri

Makale, Ahi Evran'ın İhvân-ı Safâ risalelerinden geniş ölçüde yararlandığını, özellikle sanat ve teşkilat düşüncesinde bu etkinin hissedildiğini kaydeder. Bu nokta önemlidir; zira Ahilik sadece dinî heyecanın değil, kurumsal aklın da ürünüdür. Esnaf örgütlenmesi, mesleklerin sınıflandırılması, iş bölümü, toplumsal ihtiyaçların karşılanması gibi başlıklar, Ahiliğin planlı ve bilinçli bir teşkilat mantığı taşıdığını gösterir.

Tasavvuf ve Melâmet: Görünmeden Hizmet Etmek

Ahi Evran'ın tasavvufî arka planı ve özellikle melâmet anlayışı, Ahiliğin ruhunu anlamada belirleyicidir. Ahi Evran'ın eserlerinde adını gizlemesi, iyilikleri öne çıkarmaktan kaçınması ve teveccüh-i nâstan sakınması melâmetle ilişkilendirilmektedir. Melâmet, iyiliği gösterişe dönüştürmeyi reddeder; hizmeti şöhretin değil, samimiyyetin alanı olarak görür. Aynı makalede Ahiliğin topluma adanmışlık, karşılık beklemeden yardım, yolcuya ve düşküne sahip çıkma gibi ilkelerinin büyük ölçüde bu melâmet felsefesiyle irtibatlı olduğu vurgulanmaktadır.

Bu bakımdan Ahilikte “iş” sadece kazanç için yapılmaz; “iş”, insanın karakterini inşa eden bir mektebe dönüşür. Meslek, ahlâkın dışına taşmaz; üretim, vicdandan ayrılmaz.

Türkistan'dan Anadolu'ya: Mekân Değil Mizaç Taşınmıştır

Yesevîlik ile Ahilik arasındaki sürekliliği sadece tarihî göç ve kurumsal aktarım üzerinden okumak eksik olur. Asıl taşınan şey, bir kurumsal formdan önce bir medeniyet mizacıdır. Türkistan'dan Anadolu'ya gelen, yalnızca birtakım kişiler veya teşkilat modelleri değildir; aynı zamanda bir ahlâk iklimi, bir hizmet anlayışı, bir hikmet dili ve bir toplum inşa tasavvurudur.

Ahiliğin Abbasî halifesi en-Nâsır li-Dînillâh'ın yeniden organize ettiği fütüvvet teşkilatıyla ilişkisini ve Ahi Evran'ın bu arka plandan beslendiği bilinmektedir. Aynı zamanda Anadolu'ya gelen ilim ve fikir adamları arasında Ahi Evran'ın da zikredilmesi, Ahiliğin daha geniş İslâmî-teşkilatçı miras içinde şekillendiğini göstermektedir.

Fakat Türkistan bağlamında bu miras, Hoca Ahmet Yesevî'nin hikmet diliyle birleşince daha özel bir anlam kazanır. Çünkü Yesevîlik, göçebe ya da yarı yerleşik toplumsal yapılara İslâm'ın yalnızca inanç boyutunu değil, ahlâkî ve toplumsal üslubunu da kazandırmıştır. Ahilik ise bu üslubu Anadolu şehirlerinde kurumlaştırmıştır. Bu sebeple "Yesevî'den Ahi Evran'a" ifadesi, basit bir kronoloji değil; hikmetten kuruma, irfandan teşkilata, edepten toplumsal nizamla geçişin adıdır.

Bugün İçin Ne Söyler?

Kazakistan'da gerçekleştirilen ve Türk dünyasını ortak tarih, ortak kültür ve ortak gelecek fikrinde buluşturmaya çalışan bu programın en değerli taraflarından biri, Ahilik ve Yesevîliği nostaljik bir anma başlığına dönüştürmemesidir. Programın bir yanında akademik oturumlar, diğer yanında kurumlar arası iş birliği toplantıları; bir yanında türbe ziyareti, diğer yanında ödül törenleri ve toplumsal buluşmalar yer almaktadır. Bu da gösteriyor ki mesele geçmişi seyretmek değil; geçmişten bugüne bir medeniyet dili taşımaktır.

Bugün Türk dünyasının karşı karşıya bulunduğu meseleler yalnızca siyasî veya ekonomik değildir. Aynı zamanda güven, kalite, adalet, emek ahlâkı, kurumsal sadakat, dayanışma ve kültürel süreklilik meseleleridir. Nitekim programın son gününde yer alan “Ahilikte Güven, Adalet ve Kalite: Modern Ekonomiye Yansımalar” başlıklı tebliğ de, Ahiliğin çağdaş karşılığını doğrudan bu kavramlar üzerinden düşünmeye davet etmektedir.

Bu nedenle Yesevîlik ve Ahilik bugün bize şunları yeniden hatırlatır:

- ✿ Bilgi, ahlâktan koparsa yıkıcı olabilir.
- ✿ Meslek, hizmete dönüşmezse sadece menfaat üretir.
- ✿ Kurumlar, değerlerden beslenmezse ruhunu kaybeder.
- ✿ Toplum, edep ve güven eksenini kaybettiğinde iktisadî büyüme bile insanı mutlu etmeye yetmez.
- ✿ Yesevîlik kalbi inşa eder; Ahilik o kalbin kurduğu toplumu inşa eder. Biri iç nizamı, diğeri dış nizamı temsil eder. Biri insanı Allah'a yaklaştıırken, diğeri insanı insana karşı sorumlu kılar.

Sonuç

Hoca Ahmet Yesevî ile Ahi Evran arasındaki ilişki, kuru bir etkilenme tartışmasından çok daha derin bir anlam taşır. Bu ilişki, Türk-İslâm medeniyetinde hikmetin ahlâka, ahlâkın emeğe, emeğin teşkilata, teşkilatın da toplumsal adalete dönüşmesinin hikâyesidir.

Ahi Evran'ın güçlü bir felsefi şahsiyete sahip olduğunu; akıl, hikmet, ahlâk, tasavvuf ve teşkilat fikrini bir araya getirerek Ahiliği kurduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Kazakistan/Türkistan programı da, Yesevîlik ile Ahilik arasındaki tarihî ve düşünsel bağların bugün yeniden okunmak istendiğini göstermektedir.

Dolayısıyla Hoca Ahmet Yesevî ile Ahi Evran'ı birlikte düşünmek, geçmişi yad etmekten ibaret değildir. Bu, aynı zamanda şu soruyu yeniden sormaktır:

Nasıl bir insan? Nasıl bir toplum? Nasıl bir emek ahlâkı? Nasıl bir medeniyet?

Verilecek cevap şudur:

Hikmetle yoğrulmuş bir kalp, edeple biçimlenmiş bir şahsiyet, helâl emekle kurulan bir hayat ve adaletle ayakta duran bir toplum.

Yesevîlik bunun ruhudur; Ahilik ise bu ruhun hayata geçmiş şeklidir.

AHİLİĞİN TÜRKİSTAN'DAKİ İZLERİ

İlhan ŞAHİN*

14. yüzyıllarda Anadolu'da sosyal, iktisadî ve dinî bakımdan toplumun önemli bir kesimini etkileyen ve özellikle esnaf zümresinin şekillenmesini ve örgütlenmesini sağlayan kurumlar arasında Ahilik kurumu ile ilgili bazı ilmî ve popüler araştırmalar yapılmasına rağmen bütüncül bir tarih anlayışı içinde konuyla ilgili monografik çalışmaların çok fazla olmadığını belirtmek gerekir¹. Kurumun adı olan "ahilik" in terim olarak Arapça "kardeşim" manasındaki "ahi" kelimesinin yanında Türkçede çok görülen bir ses olayı olan (k > h) değişiminin sonucu olarak "akı" (eli açık, cömert) kelimesinden türetildiği de ileri sürülür. Bu bağlamda Türkistan coğrafyasında 11. yüzyılın ikinci yarısında Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te bir yerde cömert anlamında "akı"; bir yerde de cömertlik anlamında "akılık" geçer². Aynı şekilde Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde cömert ve eli açık anlamlarında birçok yerde "akı" kelimesi yer alır³. Bu eserlerden yaklaşık 50 yıl sonra 12. yüzyıl şairlerinden Edib Ahmed Yüknêkî'nin Doğu Türkçesi'yle yazdığı *Atebetü'l-hakâyık* adlı eserinde

* Prof. Dr., 29 Mayıs Üniversitesi.

- 1 Ahilikle ilgili araştırmaların genel bir değerlendirmesi için bk. Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Bildirileri*, Ankara 1996, s. 129-138. Ocak burada sadece Türkiye'de yapılan araştırmaları değil, Batı'da yapılan araştırmaları da ele alır ve bunları hem yaklaşım ve yöntem hem de kaynaklar, hüküm ve kanaat bakımından eleştirel bir gözle değerlendirir.
- 2 Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun-Ziyyat Akkoyunlu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, s. 43, 419
- 3 Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çeviren Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 2008, bk. indeks akı.

hem cömert anlamında “ahı” ve “akı” hem de cömertlik anlamında “ahılık” ve “akılık” kelimelerinin geçtiği görülür⁴. Kırgızların dünyaca ünlü Manas destanında ise yiğitliği simgeleyen bir unvan olduğu için Er Manas diye hitap edilen destan kahramanı Manas’ın aşağıdaki dizelerden savaşta birleştirici, adaletli, yapıcı, eliyle birlikte gönlü ve gözünün açık olması vasıflarına binaen “cömert” olarak nitelendirildiği ve cömertliğin daha geniş bir anlam ifade ettiği anlaşıyor⁵.

Top başının baarına
Corgodon tandap mindirdi,
Coo börüsü er Manas
Coomartıgın bildirdi.

Grup önderlerinin hepsine
Yorga attan seçip bindirdi,
Düşman kurdu Er Manas
Cömertliğini gösterdi.

Ahi veya akı kelimelerinden türeyen “ahilik” veya “akılık”ın, Anadolu’da kavram ve kurum olarak ortaya çıkmadan önce kökleri, İslâm tarihinin öncesinde ve erken dönemlerinde “karmat”, “fetâ”, “ayyâr”, “şâtır” gibi adlarla bilinen işsiz, başıboş gençler ve hatta çok fazla beceri gerekmeyen sanat kollarında çalışanlara kadar dayandırılır. Bunlar devletin zayıfladığı ve kontrolün gevşediği zamanlarda yağma hareketlerinde bulunmaktan ve kargaşa çıkarmaktan geri kalmıyorlardı. Bu oluşumlara ve hareketlere karşılık İslâmî dönemde sivil toplum ve devlet, sadece

4 Edib Ahmed b. Mahmud Yüknêkî, *Atebetü'l-hakâyık*, Hazırlayan Reşid Rahmeti Arat, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006, bk. indeks: ahı, ahılık, akı, akılık.

5 *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), V. kitap, (haz. Musaev, Samar ve Mederalieva, C.), Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Yayınları, 2006, s. 380.

zor kullanarak değil, gençlik, kahramanlık, cömertlik anlamlarına gelen fütüvvet ve fütüvvet teşkilâtı vasıtasıyla meselelere bir çözüm yolu bulmaya çalıştı. Bu bağlamda Abbâsî halifesi Nâsır Lidînillâh (1180-1225) hem şehir fityânını (gençleri) ve işçi kitlelerini bir disiplin altına almak ve kendine bağlı birlikler oluşturmak hem de dinî ve siyasî nüfuzunu arttırmak için İslâm'ın erken döneminde sosyal bir kavram olarak ortaya çıkan, sonra gençler arasında sosyal ve ekonomik bir yapılanmaya dönüşen ve bu süreçte sûfilikle de iç içe olmaya başlayan fütüvvet teşkilâtını resmî bir devlet kurumu hâline getirdi. Ayrıca Halife, fütüvvet erkânı üzere merasimle elbise giyerek teşkilâta dahil oldu⁶.

Halife Nâsır, bundan sonra teşkilâtı yaymak ve İslâm ülkeleri üzerindeki nüfuzunu daha da arttırmak için tüm İslâm ülkelerine elçiler gönderdi. 1214 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus'a bir heyetle birlikte fütüvvet teşkilâtına girmenin önemli bir yolu olan elbise (şalvar) gönderdi. Bu gelenek Anadolu'da Ahiler arasında daha ziyade "şed kuşanma" veya "şed bağlama" olarak yerleşti. Bu ilişkilerin sonunda fütüvvet teşkilâtı Anadolu'da Ahilik adı altında hızla yayılmaya başladı. Teşkilâtın kuruluşunda ve yayılmasında debbâğ (derici) esnafından Ahi Evran önemli bir rol oynadı. Asya içlerinden Anadolu'ya gelen mutasavvıflardan olan Ahi Evran, menkıbevî kaynaklara göre bir müddet Denizli, Konya ve Kayseri'de bulunduktan sonra Kırşehir'e yerleşti ve bazı bilim insanlarınca ihtiyatla karşılanan 1261 yılında 93 yaşında vefat etti⁷. Bu bağlamda daha sonraki süreçte Kırşehir'deki Ahi Evran Zaviyesi, debbâğların (dericilerin) ve zanaat erbabının manevi merkezi oldu ve Ahi Evran da kurucu önder ve üstad anlamında hem dericilerin pîri hem de bütün esnaf kollarındaki pîrlerin üstünde pîr veya şeyh olarak anılmaya ve bilinmeye başladı⁸.

6 Bu hususta bk. Bernard Lewis, "The Islamic Guilds", *The Economic History Review*, VIII/1 (November 1937), s. 20-37; Halil İnalçık, "Ahilik, Toplum, Devlet", *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1999, s. 189-200. B. Lewis, başıboş hareket eden bu gruplar arasında özellikle Karmatîlerin İslâmî loncalar üzerindeki tesiri ile ilgili M. Massignon ve Fuad Köprülü gibi kimselerin görüşlerini ve varsayımlarını irdeler ve onların İslâm'ın erken döneminde oldukça faal olduklarını belirtir.

7 Tarihi bir hüviyete sahip olmasına rağmen gerçek kişiliği menkıbeler arasında kaybolan Ahi Evran'ın hayatını ve onun hakkında yapılan araştırmaları dönemin kaynakları ışığında eleştirel biçimde inceleyen son bir çalışma için bk. M. Fatih Köksal, *Bir Anadolu Efsanesi Ahi Evran*, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 17-50.

8 Osmanlı döneminde Kırşehir'deki Ahi Evran Zaviyesi'nin ve Ahi Evran'ın neslinden gelip zaviyenin şeyhliğinde bulunan kimselerin bu vasıfları teamülen de olsa belgelerde: "... Memâlik-i Mahrûsemde ehl-i sanâyi'in pîrleri olup, Kırşehir'de medfûn olan merhûm Ahi Evran Zaviyesinin evlâdiyyet-i meşrûtiyyet üzere berât-ı âlî-şânımla zâviyedârı olan"; "Medîne-i Kırşehri'de vâki' Ahi Evran-ı Veli kuddise sırruhu'l-celîlin zâviyedârlığına mutasarrıf olanlar âba vü ecdâdı Memâlik-i Mahrûsemde vâki' ehl-i sanâyi' ve debbâğ esnafının şeyhleri olup ..." şeklinde geçmektedir. Bu ifadelerin geçtiği belgelerin tam transkripsiyonlu metinleri için bk. İlhan Şahin, *Tarih İçinde Kırşehir*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2011, s. 108-113.

Ahiliğin bu şekilde Anadolu’da temellerinin atıldığı anlaşılmakla beraber Türklerin Asya içlerinden kitleler hâlinde Anadolu’ya gelmeden önce veya geldikleri sıralarda kaleme alınan kaynaklarda cömert/cömertlik manasına gelen “akı” ve “akılık”ın, “ahi” ve “ahilik” anlamında kullanıldığını belirtmek gerekir. Bu durum Mâverâünnehir ve Doğu Türkistan’da hüküm süren Karahanlılar döneminde Yusuf Has Hacib tarafından kaleme alınan *Kutadgu Bilig* adlı eserde “akı” ve “akılık”ın geçtiği ifadelerde açık bir şekilde görülmektedir. Bu ifadelerin, M. Fatih Köksal tarafından yapılan araştırmada hem transkripsiyonlu hem de sadeleştirilmiş metin hâlinde ayrıntılı ve özenli biçimde ele alındığı ve işlendiği görülmektedir. Bu bağlamda söz konusu ifadelerin bir beytinde: *akı erdi elgi yüreki tedük / biliglig sakınuk kör atı bedük* ifadesiyle bir akı (ahi) “bilgili, temiz kalpli, takvalı ve büyük adı olan kişi” olarak tanımlanıyor. Bir diğer beyitte: *atı edgü bolmuş atanmış akı / akı ölse atı tirig tép okı* ifadesiyle akı (ahi) olmak “iyi adlı olmak” (güzel anılmak) ile eşdeğer tutuluyor. *Akılık kişilik asıg edgülik / bu edgü kişidin kelir belgülig* ifadesiyle de akılık (ahilik), “insanlık, yararlılık ve iyilik” özellikleriyle tanımlanıyor⁹.

Yusuf Has Hacib, akı veya akılık vasfında olacak kişilerle ilgili bu vasıflandırmaların yanında: *akı bolğil alçak tuz etmek yétür / kişi ‘aybı açma sen örtüp yitür* [Akı (Ahi) ol, alçak gönüllü ol, tuz-ekmek yedir. İnsanların ayıplarını açıcı değil, ayıpları örtüp ortadan kaldıran ol] ifadesinde, tuz-ekmek yedirmekten başka, Ahiliğin en önemli niteliklerinden olan ayıpları açıcı değil, örtücü olmaktan bahsetmektedir. Bunun yanında: *apañ bulsa men bir vefâlig akı er eginke yüdeyi közümké urayı* [eğer vefalı bir akı yiğit bulsam, omzumda taşıyım, yüzüme sürerim]; *akı tép ayurlar kayu ol akı / akı cân yuluğlap öter er hakı* [Akı deyip duruyorlar! Nerede o akı? (Gerçek) akı canını kurban eder, kişinin hakkını öder] ve *akılık ol ermez ülese kümüş / akı cânı halkka kılur ol yuluş* [Akılık gümüş (para-pul) dağıtmak değildir. (Gerçek) akı halka canını kurban eder] beytlerinde¹⁰ ise gerçek bir “Ahi” tipini çizer ve bunun özlemi içinde olduğunu belirtir

Kutadgu Bilig’in yanı sıra Edip Ahmed Yüknêkî’nin, *Atabetü’l-hakâyık*’ında ahi kelimesinin hem “ahi” hem de “akı” olarak geçmesi, akı > ahi dönüşümünü göstermesi bakımından önemlidir. Bu eserde de akı (ahi) ile ilgili *igilmes köñülñi ahi ir iger / tigilmes murādka ahi ir tiger* [Eğilmez gönlü ahi kişi eğer; Erişilmez murada ahi olan erer.]; *bu bodun ıolusu ahi ir ıurur / ahılık şeref cāh cemāl arturur* [Bu milletin süsü ahi kişidir. Ahılık insanın şerefini, mevkisini ve güzelliğini artırır] şeklinde *Kutadgu Bilig*’de geçen ifadelerle benzer ifadelerin yer aldığı dikkati çeker¹¹.

9 M. Fatih Köksal, *Bir Anadolu Efsanesi Ahi Evran*, s. 61.

10 M. Fatih Köksal, *Bir Anadolu Efsanesi Ahi Evran*, s. 62-63.

11 M. Fatih Köksal, *Bir Anadolu Efsanesi Ahi Evran*, 64

Bunların yanında *Kutadgu Bilig*'de iki yerde geçen bir kavram veya oluşumdan da bahsetmek gerekir. Bu kavram veya oluşum, *negü tér eşitgil akılar başı / köñülke alıñıl a çırğuy kişi* [Ey cimri adam, akılar başı nasıl söyler, dinle!] ve *yéme yakşı aymış akılar başı / eşitgil munı sen ay edgü kişi* [Yine güzel söylemiş akılar başı. Buna kulak ver ey iyi kişi] beytlerinde geçen “akılar başı”dır. M. Fatih Köksal'ın da işaret ettiği gibi bu kavramı¹² “cömertler başı” olarak bugünkü dile uyarlamak doğru olmayacaktır. Bu kavram, ister istemez bugün için bilgi sahibi olamadığımız bir zümre ve bu zümrenin bir “baş” olduğu intibahını vermektedir.

Anadolu coğrafyasında Ahilerle ilgili en önemli kaynaklardan biri, İbn Battuta'nın seyahatnamesidir. Lazkiye üzerinden gelerek 1332 yılında Alanya'da karaya çıkan Seyyah İbn Battuta, Türkmenlerin yaşadıkları her köy, kasaba ve şehirde bulunan Ahilerin, sadece gelen yabancıları misafir etme, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini ve konaklayacakları yerleri temin etmede değil, dirlik ve düzenliğin sağlanmasında ve hatta şu veya bu sebeple haramilik yapanları cezalandırdıklarını belirtmektedir¹³. Esasında seyyah İbn Battuta'nın verdiği bu bilgiler, özellikle Anadolu Selçuklular döneminde Ahilikte kavli (zanaatkâr ve ilim sahibi) ve şürbî (Ahiliğe girişte içilen bir tür şerbet) olarak zümreleşmenin yanı sıra seyfi olarak bilinen ve kökleri cigit / jigit / yiğit ve alp gibi adlar altında Türkistan coğrafyasına kadar uzanan zümrenin, bulundukları yerlerde asayişin sağlanmasında önemli rol oynadıklarını göstermektedir¹⁴. Bu bağlamda Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*'te muhtemelen onların yiğitliğine veya bulundukları yerlerde asayişin ve güvenliğin sağlanmasındaki rollerine işaret eden beytte: *ozundın kopar ol ajun bulğakı / ozunçı başın kes ay ersig akı* [Dünyada fitne, iftiracılar yüzünden kopar. Ey yiğit akı, iftiracı kişinin kafasını kes] der¹⁵. Bu durum onların asayişi sağlamak için yeri geldiğinde silah da kullandıklarını gösterir. Yusuf Has Hacib'in ifadelerinde bu görevi yerine getiren “akı” veya “ahi”, yiğit olarak vasıflandırılır. Bu durum Ahiliğin “feta”(yiğit) veya “fityan” (yiğitler) denen kavramlarına dayanan fütüvvet anlayışının, erken dönemlerde Türkistan coğrafyasında yazılı kaynaklara yansıyan izlerini ve oluşumlarını göstermektedir.

Belirtilen bu hususlar bağlamında Türkistan coğrafyasında Kırgızca ve Kazakça gibi dillerde “cigit/jigit” olarak bilinen “yiğit”in sözlü tarih kaynaklarında ve halkın hafızasında önemli bir yeri vardır. Nitekim Kırgız toplumunda “cigit” olan kişinin tanımlanmasıyla ilgili “er cigit el kamın ceyt” atasözü oldukça dikkat çekicidir. Bu atasözünde, er olan er, yiğit olan yiğit, halkının gamını, tasasını üzerine alan,

12 M. Fatih Köksal, *Bir Anadolu Efsanesi Ahi Evran*, s. 62-63.

13 İbn Battûta'nın bu gözlem ve tespitlerini seyahatnamesinin özellikle Anadolu kısmında görmek mümkündür (Bk. Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, yay. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 400-461).

14 Bu yapılanmalar bazı fütüvvetnamelerde yer almaktadır. Bu hususta bk. Abdülbâki Gölpinarlı, “İslâm Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları”, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11/1-4 (Ekim 1949-Temmuz 1950), s. 1-354.

15 M. Fatih Köksal, *Bir Anadolu Efsanesi Ahi Evran*, s. 62.

bunu çeken ve halkı için kendini feda eden kişi olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanında Manas destanında destan kahramanı Manas'ın adı, Er Manas ve Cigit Manas unvanlarıyla sık sık geçer. Manas'ın en büyük gücü ise Kırk Çoro olarak adlandırılan Kırk Cigit'tir. Geleneğe göre Kırgız halkını uruu (boy) olarak bilinen 40 boy teşkil ettiğinden her bir boyun başında çoro olarak bilinen bir boy beyi vardı. Destanda yiğitlerin başında geçen olaylar ve onların halkı için mücadeleleri etkileyici bir şekilde anlatılırken, halkı için mücadele eden onurlu yiğitlerin başının her zaman dumanlı olduğu ve sıkıntılarının eksik olmadığı; “Namıs kuugan **cigitke** / Alban türlü azap bar” dizesiyle ifade edilir¹⁶. Hatta aşağıdaki dizelerden onların bu mücadelelerdeki kahramanlığı ve yiğitliği karşısında düşmanlarının dahi onlara dost olarak geri döndüğü belirtilir¹⁷.

Neler kelip, ne ketpeyt	Neler gelip neler geçmez
Er <i>cigitin</i> başına,	<i>Yiğit</i> adamın başına.
Ölüm cagın oylonup,	Ölümü düşünüp,
Ömür tile caşıña,	Ömür dile kendin için.
Ömür berse caşıña,	Ömür verirse sana,
Bağ berse quday başña	Talih verirse Allah başına,
Ketken düşman dos bolup,	Giden düşman dost olup
Kayta keler kaşıña.	Yeniden gelir yanına.

Yiğit kavramıyla ilgili Kazakçada da buna benzer atasözleri ve deyimlerin olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim “Er jigit özi üşin tuwadı / El üşin öledi.”¹⁸ atasözünde kendisi için doğan er veya yiğitin, halkı ve yurdu için öldüğü belirtilir. Aynı şekilde aşağıda dörtlük şeklindeki atasözünde de¹⁹ çivinin nalı, nalın tulpar (küheylan) atı, tulparın yiğidi ve yiğidin de yurdunu her zaman koruduğu ifade edilir.

“Şege tağanı saktaydı,	Çivi nalı korur,
Tağa tılpardı saktaydı.	Nal tulparı (küheylanı) korur.
Tulpar erin saktaydı,	Tulpar yiğidini korur,
Er elin saktaydı.	Yiğit ilini yurdunu korur.

16 *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), V. kitap, (haz. Musaev, Samar ve Mederalieva, C.), Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Yayınları, 2006. s. 36

17 *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), V. kitap, s. 361-362

18 <https://qazcorpus.kz>

19 <https://qazcorpus.kz>

Belirtilen bu hususlar, Ahiliğin Anadolu'da organizasyonu ve ritüeli ile ilgili kurallar kitabı olan fütüvvetnâmelerde²⁰, İslâm ahlâk ve edebi yanında, erken dönemlerden itibaren Türkistan coğrafyasında Türk toplumuyla özdeşleşen yiğitlik, alplik (gaza) ve akılık (cömertlik) gibi oluşumları ve oluşumların kurallarını ön plana çıkarmaktadır. Bu oluşumlarla Ahiliğin Anadolu'da daha hızlı yayıldığı söylenebilir. Bu yayılmada Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki iç karışıklıkların, merkezi idarenin giderek otoritesini kaybetmesinin ve şehir ve kasabalarda ortaya çıkan düzensizliğin ve karmaşanın da tesiri vardı. Bu kargaşa döneminde Ahilerin, güçlü, yaygın, kontrol etme isteği ve becerisine sahip bir örgüt olarak gözükmeye başladıklarını söylemek mümkündür.

Bu süreç içinde Ahiliğin iki önemli kuralının öne çıktığı dikkati çekmektedir: “Dayanışma” ve “misafirperverlik”. Birbiriyle bütünleşmiş bir hâlde olan bu iki kural ile ilgili uygulamaların hem erken dönem yazılı kaynaklarına hem de sözlü kaynaklara yansıdığı görülmektedir. Bu kurallar insanların ve toplumların birlik ve dirlik içinde olmasını ve yardımlaşmasını ifade eder. Bu bağlamda Türklerin en eski destanı *Oğuznâme*'de Oğuz Han'ın vasiyetiyle han olan Kayı Han ile ilgili İranlı tarihçi Reşidüddin'in (vefatı: 1318) *Câmi' ü't-tevârih*'inde yer alan *Oğuznâme*'nin Yazıcızade Ali versiyonunda, Oğuz Han'ın altı oğlu ve yirmi dört torununun birlik ve dirlik içinde olmaları ile ilgili bir vasiyeti dikkati çeker. Oğuz Han, altı oğlu ve yirmi dört torunu ile bir arada iken önce oğullarından sırayla bir, sonra iki ve daha sonra üç ok ister ve her birini ayrı ayrı kolayca kırar. Bunu takiben her bir oğlundan bir ok ister ve bu altı oku birleştirir ama kıramaz. Sonra on ikisinden birer ok ve diğer on ikisinden birer ok ister ve on ikişer oku ipe sarıp ellerine verip kırmalarını ister. Onların: “kırılmaz” demeleri üzerine: “... işbu temsil delilince gerektür ki birbirinize uyup vasiyetim mücebince Gün, han ola. Anun ardınca oğlu, Kayı, han ola.” der²¹ ve böylece onların birlik ve dirlik içinde olmalarını vasiyet eder. Bu hikâye, Âşık Paşa'nın (vefatı: 1332) *Garib-nâme* adlı eserinde de geçer²². Eserinde birlik ve dayanışma fikrini derinden işleyen Âşık Paşa, bu ruhu aynı menkıbeyle Anadolu'ya -özellikle Ahiliğin merkezi Kırşehir'e- taşır ve bir bakıma yaşadığı dönemdeki buhranların ve karışıklıkların, birlik ve dayanışmayla aşılabileceğini hatırlatır.

Anadolu'daki Ahiliğin özünde olan bu dayanışma, Merkezî Asya'da Kırgız ve Kazak gibi toplumlarda “ıntımak” adıyla bilinir. Her iki toplumda da rızkın, bolluk ve bereketin başı birliktir anlamına gelen “ırıs aldı ıntımak” atasözü çok meşhurdur. Toplamların varlığının temeli olan ıntımak ile ilgili Manas destanında da ifadeler

20 Bk. Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIII, s. 264-265.

21 Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, Haz. Abdülkadir Bakır, İstanbul: Çamlıca, 2017, s. 23.

22 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 9. dâsitân, 1. bâb, Kemal Yavuz neşri, c. I/1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, 552-600. beyitleri.

yer alır. Nitekim Manas destanında destan kahramanı Manas'ın en yakın dostu ve akıl hocası olan Almambet, aşağıdaki ifadesinde birliğin, dirliğin ve saadetin başının ıntımak olduğunu ifade eder ve bunun sağlanması için dua edin der²³.

İras meni tur deseñ	Bana 'burada kal' derseniz,
<i>Intımak</i> suraym köbüñdön.	Çoğunuzdan birlik (uyum) dilerim.
Kuday berse <i>ıntımak</i>	Allah birlik verirse,
Kuusañ ketpeyt, ırıs bak.	Kovsanız da saadet (kısmet) gitmez.
Meni koyo salıñar,	Beni bırakın,
<i>Intımaktuu</i> cürmökö	Birlik içinde yaşamanız için
Bata kılğın baarıñar!»	Hepiniz dua edin!”
Almambet aytıp salğanı,	diye söylemiş Almambet.

Manas destanının aşağıdaki bir dizesinde ise tarihî süreç içinde başlarında pek çok olay geçen Kırgızların ıntımak yani birlik ve dirlik içinde olmadıkları için dağıldıkları belirtilir²⁴:

Baştığı ötkön Kırgızdın	Eskiden geçen Kırgızların
Balaketi dalay bar.	Felaketi pek çoktur.
<i>Intımak</i> cökton taragan	Birlik olmadığı için dağılmışlardır.

Bu dizelere benzer şekilde, Kazak toplumunda da ıntımak ile ilgili atasözü ve deyimlerin olduğu dikkati çekmektedir. Bu bağlamda dirlik neredeyse rızık da [bolluk ve bereket de] oradadır anlamındaki “ıntımak kayda bolsa, ırıs sonda”²⁵; sanat ve zanaatın başı birlik ve rızık başı dirlik anlamındaki “öner aldı - birlik, ırıs aldı-tirlik”²⁶ atasözlerini zikretmek gerekir.

1332 yılında Anadolu'ya gelen seyyah İbn Battûta da Ahilerin misafirperver ve dayanışma içinde olduklarını, yöneticilerin ve halkın kendilerine saygı ve itibar gösterdiklerini belirtir²⁷. Bu birlik içinde Anadolu'da ahiliğin, toplumda yüzyıllar içinde oluşan ve sosyal-etik kurallar yoluyla, genç delikanlıları, genç işçileri, başıboş kimseleri terbiye eden ve bu kuralları İslâmî-sûfî müeyyidelerle

23 *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), VI. kitap, (haz. Musaev, Samar), Bışkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Yayınları, 2006. s. 445

24 *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), VI. ve VII. kitaplar, (haz. Musaev, Samar ve diğer.), Bışkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Yayınları, 2014. s. 110

25 *Babalar Sözi: Jüz Tomdık, Kazak Makal-Matelderi*, T. 65, Foliant, Astana 2010, s. 342. s.342.

26 *Babalar Sözi: Jüz Tomdık, Kazak Makal-Matelderi*, T. 68, Foliant, Astana 2011, s. 279.

27 Bk. İbn Battuta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, s. 400-461).

güçlendiren bir teşkilat özelliği hâline geldiğini gösterir. Özünde “dayanışma” ve “misafirperverlik” olan, işsizliği, başıboşluğu reddeden bu teşkilat, sanatını öğreten ustaya mutlak itaat, iş disiplini ve kanaatkârlık isterdi. Bütün bunlar, belli bir üretim tarzının, şehir ve kasabalardaki çeşitli meslek ve esnaf kolları (hırfet) ile ilgili sistemin iyi işlemlerini sağlayan ve uygulanması siyasi irade tarafından desteklenen sosyal-etik kurallardı²⁸.

Osmanlı Devleti’nde merkezi idarenin 15. yüzyılın ortalarından itibaren giderek güçlenmesi, Ahilik teşkilatının siyasi ve askerî gücünü kaybetmesinde önemli bir rol oynadı. Bu bağlamda yiğitbaşı gibi oluşumlar da esnaf teşkilatında esnafın içinden çıkan ve esnaf ile devlet arasındaki ilişkileri sağlayan oluşumlar hâline geldiler²⁹. Anadolu Selçukluları ve Osmanlı döneminde topluma yönelik faaliyet ve hizmetlerini genelde zaviye, tekke ve hankah adıyla bilinen tesislerde yerine getiren Ahiliğin en önemli prensiplerinden biri, kümelenerek bir üretim modeli oluşturmaktır³⁰. Bu üretim modelinde aynı iş kolundaki esnaf grubu, ferdi iş yapmak yerine birlik kurarak ve belirli coğrafi alanlarda kümelenerek üretim yapmakta, açtıkları dükkânlarında faaliyet göstermekte, intizam dahilinde çalışmakta ve bunlara zarar vermek kasdıyla dışarıdan gelip nizamı bozmak isteyenlere izin verilmemekteydi. Ayrıca bu model çerçevesinde esnaf zümresi ile halkın buluştuğu yerlerin başında çarşılar, kapanlar ve muayyen günlerde kurulan pazarlar da gelmekteydi. Bu çarşılar, kapanlar ve pazarları, sadece esnafın malını alıp sattığı yer olarak değil, şehirden ve çevre yerlerden gelen halkın buluştuğu, kaynaştığı, sosyalleştiği ve hatta ortak bir dil olan Türkçenin geliştiği yerler olarak düşünmek gerekir.

Sonuç olarak şu hususları söylemek mümkündür. 11. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan coğrafyasında yazılan *Divanu Lügat-it-Türk* ve *Kutadgu Bilig* adlı eserler ile 12. yüzyılda yazılan *Atabetül-hakâyık* gibi Türklerin daha Anadolu’ya gelmeden önce veya geldikleri sırada yazılmış olan eserlerde, akı (ahi) veya akıllık (ahilik) kavramlarının, sadece eli açık ve cömert’ anlamına gelmediği, çok daha geniş bir kavram çerçevesinde ideal bir akı (ahi), insan ve hatta toplum tipinin nasıl olması gerektiği belirtilmektedir. Bunun yanında genç, yiğit anlamındaki fetâ kelimesinden türeyen ve İslâmın ahlâkî değerlerini temel alan fütüvvet anlayışı

28 Tarihî süreç içinde fütüvvet öncesi ve sonrasında dinî, siyasi, iktisadî ve sosyal yapılanmalar ve bu bağlamda Anadolu’da ahiliğin doğuşu, gelişimi ve esnaf ve zanaatkârların fütüvvet/ahi teşkilatıyla bütünleşmesiyle ilgili olarak bk. Bernard Lewis, “The Islamic Guilds”, s. 20-37; Gabriel Bear, “Guilds in Middle Eastern History”, *Studies in the Economic History of the Middle East*, ed. M. A. Cook, London 1970, s. 11-30; Gabriel Bear, “The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds”, *International Journal of Middle East Studies*, I/1 (1970), s. 28-50; Mikâil Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya 1991; Halil İnalcık, “Ahilik, Toplum, Devlet”, s. 189-200.

29 Bk. İlhan Şahin, “Yiğitbaşı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 43 (2013), s. 549-550.

30 Bu hususta genel bir bilgi ve örneklemeler için bk. Ahmet Kala, *Ahi Kümelenme Modeline Göre Anadolu Sanayi Devrimi*, İstanbul 2019.

yanında Ahiliğin Anadolu'daki yayılışında önemli bir rol oynayan yiğitlik vb. kavramların Türklerin daha Anadolu'ya gelmeden önce veya geldikleri sıralarda Türkistan coğrafyasında yazılı kaynaklara yansıdığı ve sözlü kaynaklar ile hafızalarda yaşadığı görülmektedir. Ayrıca Ahiliğin temel prensiplerinden olan dayanışma ve misafirperverliğin, örnekleme olarak verilen Kırgız ve Kazaklara ait sözlü tarih kaynaklarında ve ağızlarda "ıntımak" adı altında geçmişten günümüze yaşadığı ve uygulandığı tespit edilmektedir. Bu durumlar, Türklerin daha Anadolu'ya gelmeden önce ahi (akı) veya akı (akılık) ile ilgili bazı bilgilere, donanımlara ve oluşumlara sahip olduklarının bir işareti olmalıdır. Bu bağlamda Türklerin Anadolu'ya gelişleri ve Anadolu'yu vatan edinişleri ile birlikte ortaya çıkan pek çok kurum, oluşum, kavram ve kavram işaretlerinin daha sağlıklı biçimde anlaşılabilmesi için, araştırmaya konu olan yapıların ardıllarının, başka bir ifadeyle bu toplulukların geldikleri coğrafyalardaki tarihsel ve kültürel oluşumların göz ardı edilmemesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 9. dâsitân, 1. bâb, Kemal Yavuz neşri, c. I/1, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- *Babalar Sözi: Jüz Tomdık, Kazak Makal-Matelderi*, T. 65, Foliant, Astana 2010.
- *Babalar Sözi: Jüz Tomdık, Kazak Makal-Matelderi*, T. 68, Foliant, Astana 2011.
- Bayram, Mikâil, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya 1991; Halil İnalçık, "Ahilik, Toplum, Devlet", s. 189-200.
- Bear, Gabriel, "Guilds in Middle Eastern History", *Studies in the Economic History of the Middle East*, ed. M. A. Cook, London 1970, s. 11-30.
- Bear, Gabriel, "The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds", *International Journal of Middle East Studies*, I/1 (1970), s. 28-50.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, I, yay. A. Sait Aykut, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Edib Ahmed b. Mahmud Yüknêkî, *Atebetül-hakâyık*, Hazırlayan Reşid Rahmeti Arat, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006, bk. indeks: ahi, ahilik, akı, akılık.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, "İslâm Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11/1-4 (Ekim 1949-Temmuz 1950), s. 1-354.
- <https://qazcorpus.kz>
- İnalçık, Halil, "Ahilik, Toplum, Devlet", *II. Uluslar arası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1999, s. 189-200.
- Kala, Ahmet, *Ahi Kümelenme Modeline Göre Anadolu Sanayi Devrimi*, İstanbul 2019.
- Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Hazırlayanlar: Ahmet B. Ercilasun-Ziyyat Akkoyunlu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

- Köksal, M. Fatih, *Bir Anadolu Efsanesi Ahi Evran*, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Lewis, Bernard, "The Islamic Guilds", *The Economic History Review*, VIII/1 (November 1937), s. 20-37.
- *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), V. kitap, (haz. Musaev, Samar ve Mederalieva, C.), Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Yayınları, 2006.
- *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), VI. kitap, (haz. Musaev, Samar), Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Yayınları, 2006.
- *Manas: baatırdık epos* (S. Orozbekov), VI. ve VII. kitaplar, (haz. Musaev, Samar ve diğer.), Bişkek: Kırgız Respublikasının Uluttuk İlimder Akademiyası Yayınları, 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar "Türkiye'de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Bildirileri*, Ankara 1996, s. 129-138.
- Ocak, Ahmet Yaşar, "Fütüvvetnâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XIII, s. 264-265.
- Şahin, İlhan *Tarih İçinde Kırşehir*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2011.
- Şahin, İlhan, "Yiğitbaşı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, 43 (2013), s. 549-550.
- Yazıcıza de Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Tarihi)*, Haz. Abdülkadir Bakır, İstanbul: Çamlıca, 2017).
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çeviren Reşit Rahmeti Arat, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.

ASYATİK BAĞLARIN GÖLGESİNDE AHİLİK

Feridun M. EMECEN*

Osmanlı devletinin kuruluşu meselesi tarihçilerce yıllardan beri süre giden tartışmalar arasında neredeyse ilk sırayı alır. Osmanlı beyliğini kuran ailenin menşei, bu tartışmalar arasında bilhassa öne çıkarılır ve kurucu aile bağlamı etrafında kuruluşun sırlarına cevap bulunmaya çalışılır. Esasen Osmanlı erken döneme ait tarihler, ailenin bir boy teşekkülü içinde sivrilen eşitler arasında ilk sıraya yükselen bir vasıf taşıdığı yolunda hem fikirdir. Bu bağlam Oğuz boylarının Anadolu coğrafyasına aktıkları ikinci büyük göç dalgasının bir yansıması içinde mütalaa edilir. Genel olarak da bu hususta bir mutabakat söz konusudur. Elbette ilk kaynakların 100-150 yıl sonra ortaya çıkmış bulunma hallerinin getirdiği bilgi zafiyeti bu temel kuruluş argümanlarını hayli çeşitlendirmiş de görünür. Boy teşkilatlanmasının dinamiklerinin Osmanlıların bulunduğu coğrafyanın sosyal yapılarının, devlet teşekkülü noktasındaki etkileri şüphesiz bu manada temel kabul edilir. Peki bunlara iktisadi faaliyetin medenî yani şehirleşmiş hali de eklenebilir mi? Yani kısaca küçük sanayi kuruluşları olarak nitelendirilebilecek ve yerleşik unsurlarla daha ziyade bağdaştırılabilecek zanaat ehlinin bu teşkilatlanmada rolü söz konusu olabilir mi? Bu suallerin cevabını ararken şüphe yok ki zanaat ehlinin ahlaki öğretilerle mücehhez zihniyetini yansıtan “ahiliği” ıskalamak ve göz ardı etmemek gerektiği açıktır.

* Prof. Dr., 29 Mayıs Üniversitesi.

Öncelikle ilk Osmanlıların aşiret yapılanması içinde kendine mahsus bölükler vasıtasıyla düzenli bir yerleşik bir ilk teşkilatlanmayı vücuda getirdiklerini biliyoruz. Başlangıç itibarıyla XIII. yüzyıla ait bazı kaynaklarda Türkmen savaşçı kimliği konusundaki bilgilerde, alplık geleneğine yapılan kuvvetli vurgular, dikkati çekici olup Türkmen guruplarının birer aşiret yapısı içinde olmak kadar aynı zamanda savaşçı bölükler tarzında da teşkilatlanmış olma hallerine atıf yapar. Bilhassa sınır hattında teşkilatlanmış olan bu savaş beylerinin liderliğindeki bölüklerin sanıldığı gibi aksine askeri anlamda hayli yüksek bir tecrübeyi kendi zamanlarına taşıdıkları söylenebilir¹. Aslında Anadolu'ya hareket eden konar-göçer Türkmen boylarının merkezî Asya steplerinden Azerbaycan ve Kuzey İran'a uzanan kesimdeki Selçuklu, Harizmşah vb. gibi büyük devlet oluşumlarının bünyesi içinde yer almışlardır ve muhtemelen söz konusu devletlerin sistemleri dâhilinde örgütlü bir savaşçı topluluğuna dönüşebilme kabiliyetleri öne çıkmıştır denilebilir. Asyatik gelenekler, Türk kültür ve iktisadi hayatının teşekkülündeki unsurlar da aynı şekilde Batı'ya doğru kaymış ve bunun en uçtaki temsilcisi ise hiç şüphe yok ki Osmanlılar olmuştur. Bu süreklilik vurgusu, kökenlerin farkında olan Osmanlılar için de geçerli olmalıdır. Üstelik onların bu bağlarla olan irtibatları, ilk Osmanlı kroniklerinin diliyle de vücut bulur. Ahilik meselesi de bu gelişmeden müstesna bir mahiyet taşımamaktadır denilebilir.

İmdi bu tespitten sonra bir sanayi organizasyonu olmak yanında alını zamanda savaşçı gençler topluluğu olarak ahilerin ilk Osmanlı kuruluş macerasında dikkat çekici rolleri olduğu yine söz konusu kroniklerin satırlarından istidlal edilebilir. Üstelik "fütüvvet name" geleneği, birbiri ardınca Asya coğrafyasından Anadolu'ya uzanan benzeri umdeleriyle birlikte söz konusu bağların önemli bir göstergesi olarak okunabilir.

Anlaşıldığına göre Türkmen dünyasında beylikler şeklinde teşkilatlanmış topluluklar sadece koyun sürülerinin peşinden koşan göçebe çobanlar değil savaşçı karakterleri daha baskın olan vur kaç taktikleri ile bir nevi gerilla savaşı yapan bunda hayli tecrübeli olan kuvvetler özelliğini haizdir. Bu savaşçı yönlerini temsil eden ve gerek dönemin gerekse daha sonra sınır hatlarındaki teşkilatlanmanın da izlerini yansıtan tanımlama ise "bölük" kelimesidir². Selçuklu döneminin kıt sayıdaki kitabi kaynaklarının yanı sıra, XV. asra ait Osmanlı tahrir kayıtlarında Kuzeydoğu Karadeniz, Osmanlıların çekirdek coğrafyasına yakın Bolu bölgesi, Orta Anadolu ve Menteşe kesiminde bölük denilen bu askeri yapının iyice farklılaşmış dahi olsa, maziye yönelik izlerini tespit etmek şaşırtıcı gelmemelidir³.

- 1 F. M. Emecen, "Türkmen Askeri Yapılanmaları ve İlk Osmanlılar: Bölük sistemi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Askeri Tarihe Yeni Yaklaşımlar*, ed. O. Usta-Ö. Gezer, Gordium Yayıncılık, Ankara 2026, s. 19-29.
- 2 Bölük kelimesiyle ilgili olarak bk. İsenbike Togan, "Boy Devlet İlişkileri ve Buluo (Bölük) Meselesi", *Halil İnalcık Armağanı I: Tarih Araştırmaları*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2009, s. 43-86.
- 3 F.M. Emecen, "Niksar'dan Fatsa'ya:1455-1456 Tahrirleri ve Türkmen Askeri Yapılanmaları", *Danışmentli Havzasında Tarih ve Kültür: Tokat*, ed. A. Demir-Y. Dönder-H. Erdem, Kömen Yayınları Ankara 2023, s. 65-71.

İmdi bu açıklamaları akılda tutarak Osmanlıların da mensup olduğu Uç dünyasındaki Türkmen gruplarına bakacak olursak. Öncelikle Osmanlı beyliğini kuruluş aşamasında basit bir konar-göçer/ göçebe topluluk olarak algılamak doğru bir yaklaşım olmaz. Ne Osman ne de Orhan Bey otlak bulmak için sürülerinin peşinden hareket eden ve bu vesileyle etrafı yağmalayan bir göçebe topluluğunun reisi idi. Gerek Selçuklu dönemine ait karineler gerekse ilk Osmanlı kaynaklarından çıkarılabilecek sonuçlar, askeri karakterli “bölük” kavramından, siyasi yapıyı öngören “mülûk”a dönüşümü çok açık ifadelerle ortaya koymamıza imkân verir⁴. Bu itibarla bölükten mülke dönüşmenin veciz ifadesi, askeri yapılanmanın mahiyeti ve teşkilatın kolayca oluşturulması bakımlarından son derece açıklayıcıdır. Osmanlı beyliğinin Osman Bey’in bayrağı altında toplanan bölük denilen savaşçı gruplarla, belki de diğer uç beylerinin de yaptığı üzere bir siyasi çatıyı halinde ortaya çıktığı ileri sürülebilir.

İlk Osmanlı tarih yazarlarından Ahmedî’nin de belirttiği üzere bir askeri grup yani Bölük iken kısa zamanda mülûka yani bir siyasi yapıya dönüşümde sadece askeri teşkilatlanma değil onunla baş başa yürüdüğü anlaşılan iktisadi faaliyetler ve yerleşik düzenin de etkisini hesaba katmalıyız. Yani Osman Bey’in aşireti bulunduğu bölgede yerleşik bir konar göçer hayatı yaşarken yeni yerleşim yerleriyle daimilik gösteren bir zemini de oluşturmuş olmalıdır. Benim burada “yerleşik” konar göçerlik demekteki kastım dağınık sürülerinin peşinde koşan yapılar değil yaylak ve kışlakları belli mekânlar olan konar göçerlik halidir. Bu durum konulan ve yerleşilen yerlerde baba ve dervişleri vasıtasıyla da kendini gösteren dinî ve ahlaki öğretilerle de bağlantılı bir vaziyete işaret eder. Kaynaklar ve ilgili menakıpname metinleri bu tasavvufi yapıların etkilerine dair birçoğu hayali ve inandırıcılıktan uzak olsa da göz ardı edilmeyecek bir takım ipuçları da sağlar.

Aslında bu dinamiklerin teşkilatlandırma ve siyasi bir yapıya dönüştürme kabiliyeti olduğu üzerinde Osmanlı kuruluşunun sırlarını çözmeye çalışan araştırmacılar bazı fikirler ileri sürmüşlerdir. Mesela hayli erken bir dönemde F. Köprülü, 12. ve 13. asırlarda çeşitli tarikatlara mensup olan dervişler, Türkmen babalarının Orta Asya’dan Anadolu’ya adeta akın ettiklerini, bilhassa Moğolların dehşet-engiz hareketlerinin önünden kaçtıklarını, ortaya çıkan kaosun mistik öğelerin yüceltilmesi ve yaygınlaşmasına da vesile teşkil ettiğini vurgulamıştı⁵. Bu bilgilerden yola çıkan Fr. Giese de bu kaotik dünyada Ahi teşkilatlanması içindeki grupların içinde bulundukları ataletten sıyrılarak bu yeni atmosferde kurucu bir rol oynamaya başladıklarına dikkat çekmiştir. Bunun Osmanlı ilk tarihi içindeki yeri hususu karanlıktır ama mesela Ankara’da şehrin hâkimlerinin 14. yüzyılda Osmanlı idaresi kurulana kadar Ahi teşkilatlarınca idare edildiğine dair bilgiler mevcuttur. Bu bir

4 İlk Osmanlı kaynağı olarak belirlenen Ahmedî’nin İskendernâme adlı eserinin içinde yer alan Osmanlı Tarihi kısmı: Ahmedî, *Dâstân ve Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman*, düzenleyen. N. Atsız, (*Osmanlı Tarihleri*, I, İstanbul 1949 içinde), s. 10.

5 F.Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara 1972; a.mlf, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Etnik Menşei Meseleleri”, *Belleten*, VII/28 (1943), 284-301.

ölçüde iktisadi hayatı yüksek olan ve türlü zenaat ehlinin toplandığı şerilerde ciddi bir iş gücü ve buna paralel olarak sermaye sahibi olan grupların kentin idarisini de ele geçirmiş olma halleriyle açıklanabilecek bir mahiyet kazanır ve hatıra İtalyan şehir devletlerini getirir. Oradaki süreçlerde şehirlerini kendi aralarında seçtikleri kimselerin oluşturduğu meclisler kanalıyla idare etme durumu uzun süreli olurken, bu tarafta bunlar içinde askeri özelliğiyle öne çıkan bir reis veya askeri liderin bey olarak sivrilmesi söz konusu olmuş görünmektedir. Giese de bu çerçevede Ahi gruplarının devlet adamı niteliklerine sahip bir liderle karşılaştıklarında ahilikten sıyrılıp yeni bir imparatorluk kurabilecek disiplinli bir orduya dönüşebildiğine temas edip bunun birçok Müslüman devletin kuruluşunda görüldüğünü yazmaktadır. Böyle bir gelişmenin Osmanlılar için söylenip söylenemeyeceği hususu onun üzerinde durduğu önemli bir konu olmuştur. Tarikat ehlinin kuruluştaki önemli rolleri olduğu konusunda bugün geline nokta şüphe bulunmaz. Giese aslında İbn Battuta'ya dayanarak Anadolu'da Türkmenlerce meskûn yerlerde her vilayet ve şehirde mevcut olup yabancılara karşı da son derece sıcak ilgi gösteren, onlara yiyecekler ve hediyeler sunan, ihtiyaçlarını karşılayan mensuplarına ahi/kardeşim denilen zümrelerin etkileyici rollerini öne çıkarırken bunu Cl. Huart'ın bu anlamdaki yazdıklarına açık şekilde dayandırır⁶. O, Huart'ın Mevlevileri bu anlamda öne çıkarmasına itiraz ederek aksine başlangıçta anlaşıldığı kadarıyla, Konya merkezli bir rekabetin tarafı olarak gördüğü için Osmanlılarla Mevleviler arasında bir rekabetin mevcudiyetini belli belirsiz olarak hatırlatır. F. Köprülü'nün de Osmanlıların ilk dönemlerinde yaptıkları savaşlarda ahileri öne çıkarmasına temas eder ve onun ahileri Hurufi ve Bektaşî itibarıyla İsmailî kabul ettiğinden batıniye konusunu fazla kurcalamadığını belirtir⁷.

Bunlara karşı kendi görüşünü açıklarken, Osmanlı hükümdarlarının iktidarlarının temellerini Ahi tarikatıyla attıklarının delillerini bulduğunu ileri sürer. Burada temel bilgi kaynağı ise herkesin çok iyi bildiği İbn Battuta'dan başkası değildir. Gerçekten de bakıldığında İbn Battuta, Sünni dünyanın koyu bir temsilcisi olmasına rağmen gezdiği yerlerde gördüğü bu tarikat ehlini öve öve bitiremez. Bu bakımdan temel itiraz noktası olarak bu zümrelerin batınilîliği konusunda büyük bir şüphe duyduğunu açıklayan Giese, "fütüvvet namelere" değinerek bunlarda ilk üç halifenin önemli bir rol oynadığından söz edildiğini açıklar. Kanaati tarikatın esas olarak Anadolu'da Sünni mezhebinden ama bazı Şia unsurlarını da taşımakta olması şeklinde izaha yönelir⁸.

6 Cl. Huart'ın Gibbons'ın eserine yazdığı tenkit: "Review of H.A.Gibbons, The Foundation of the Ottoman Empire", *Journal Asiatique*, XI. Seri, C.9 (1917), 345-350.

7 Onun görüşleri için genel olarak bk. Friedrich Giese, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, der. O.Özel-M. Öz, İmge Kitabevi, İstanbul 2005, s. 149-175 (yazının orijinali için bk. "Das problem der Entstehung des osmanischen Reiches", *Zeitschrift für Semistik und verwandte Gebiete*, Leipzig1924, sy. 2, s. 246-271).

8 Fr. Giese, "aynı makale", s. 160.

Bu hususta tabii ki bu kadar açık tanımlamaların yapılamayacağını peşinen belirtmeliyim. Esas olarak o dönemin böyle katı ayırımları içinde söz konusu tarikat ehlinin nitelendirilemeyeceği açıktır. Kesin bir kompartımanlaşmanın olmadığı bir tasavvufi hayatın söz konusu olduğunu belirtmeliyim.

Esasen ortaya atılan iddialar içinde Osman Bey'in etrafındakilerin Ahiler olduğu tezi Giese tarafından hararetle savunulur. Hammer'e atıf yaparak Ahi Şemseddin ve Ahi Hasan Alp'i örnek olarak gösteren Giese, Ahilik ve Alplik meselesindeki bağdaştırmaya dair bir temel sağlar. Bölükler halinde teşkilatlanmış olan akıncı karakterli zümrelerin Ahi olarak birbirleriyle kardeşlik bağları kurdukları ve dini heyecan gösterdikleri bu sayede fütuhatin genişlediği ve devletin de teşkilatlandığı tezi ortaya çıkmış olur. Hatta hakkında türlü yeni fikirler ileri sürülen Şeyh Edebali meselesinde -ki son zamanlarda onun bir Vefai dervişi olduğu açıklamaları öne çıkmıştır⁹- Neşri tarihinde adı geçtiği yerde onun biraderinin Ahi Şemseddin ve yeğeninin Ahi Hasan isimleriyle anılmasının önemine dikkat çeker. Öte yandan Aşıkpaşazade'nin "*o bir derviş idi dervişlik batınında idi dünyası ve nimet, davarı çoğ idi ve sâhib-i çerağ ve alem idi daim misafirhanesi eksik olmazdı*" sözlerinin, İbn Battuta'nın anlattıklarıyla da benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz¹⁰. Giese Osman Bey'in etrafındaki öne çıkan simaların ve Alplerin Ahi olduğunu ilgili kaynaklardaki bahislere dayanarak açık şekilde iddia eder¹¹. Bu durumun bana göre açıklaması yine demin bahsettiğim üzere Alplikle bağlantılı olarak açıklanabilir.

Giese yine bağlantılarla ilgili olarak maddi delilleri Orhan Bey dönemi anlatısında ilgili kroniklerde bulur. İbn Battuta'nın Ahilik teşkilatı mensuplarının beyaz başlık taktıklarını, bu başlığın ucunda iki arşın uzunluğunda, iki parmak genişliğinde bir bez dikili beyaz renkli yünden bir yüksekçe olduğunu yazmasının yeniçerilerin keçe külahlarını hatırlattığından söz eder. Hatta bu yüzden ilk yeniçeri teşkilatı ile Ahilik arasında bağ kuranların olduğunu belirtir. Aşıkpaşazade'de yer alan Orhan Gazi'ye kardeşi Alaeddin Çelebi'nin askere bir işaret koyması ve beylerin kızıl börklerine karşılık onun ak börk takması ve farklılaşması gerektiğini söylemiş olması ile alakalı pasajı ilginçtir. Orhan Gazi ve ona tabi olanlar böylece ak börk giymişlerdir. Hatta yaya askeri yazılması sırasında da onlara ak börk giydirildiğine temas edilmiştir. Giese bütün bu unsurlara dayanarak Orhan Bey'in ve yaya askerinin Ahiler gibi ak börk giymesinin bir anlamı olduğu fikrini ileri sürer¹².

9 Vefaiyye meselesine dair bk. Ahmet Y. Ocak, "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâi Tarikatı (Vefâiyye) (Türkiye Popüler Tasavvuf Tarihine Farklı Bir Yaklaşım)," *Belleten*, LXX, 257 (Nisan 2006), s. 119-154; Konuyla ilgili tartışmalara dair en son çalışma R. Yıldırım tarafından yapılmış olup yakında *Osmanlı Araştırmaları* Dergisi'nde "The Myth of Wafâi Sufi Order as the Seedbed of Antinomian Sufism in Medieval Anatolia" başlığıyla intişar edecektir.

10 Aşıkpaşazade Tarihi, Atsız neşri, *Osmanlı Tarihleri*, I içinde, s. 95.

11 Fr. Giese, "ayrı makale", s. 161-163.

12 Fr. Giese, "ayrı makale", s. 163-165.

Bu maddi delillendirme gayretlerini şayet akademik anlamda şüpheli davranırsak kesinlik kazanacak bir çerçeveye oturtacak şekilde açıklamak mümkün olmayabilir. Fakat anlaşılan husus fütüvvet name geleneği içinde Ahilik meselesinin ilk askeri teşkilatlanma bünyesi içinde bir yeni dayanışma kardeşlik ruhunu geliştirecek şekilde alt yapıyı sağladığı bunun da tarikat yoluyla gerçekleşmiş olabileceği savunulabilir bir zemin kazanır.

Öte yandan Ahilik teşkilatlanmasının sadece askeri zümreler için değil zanaat ehlini içine alacak bir sistem geliştirdiği açıktır. Osmanlıların bulunduğu coğrafyada ortaya çıkan yeni şehirler sosyal ve ekonomik anlamda bir nizamlar silsilesini gerekli kılmıştır. Bu birlikler dayanışma ruhunu fütüvvet namelerinde belirtildiği üzere ahilik bağlamı içinde sergileyecek bir anlayışı geliştirmiş olmalıdırlar. Osmanlı beyliğinin teşekkül sürecinde bir yandan askeri faaliyetlerin diğer yandan devletleşme sürecinde idari ve sosyo-ekonomik teşkilatlanmaların bu idealler çerçevesinde sağlanmış olma halleri söz konusu olabilir. Yani beyliğin kuruluş sırları içinde vaktiyle Giese'nin de ehemmiyetle durduğu üzere Ahilik teşkilatlanmasının ana bünyede kendini göstermiş olmasının büyük rolü olduğu fikri hâlâ cazip bir açıklama biçimi olmaya devam etmektedir.

Yazımı Giese'nin şu sözleriyle bitirmem galiba daha açıklayıcı olacaktır:

“Osman'ın Osmanlı Devleti'nin temelini 400 çadırıyla attığı yönündeki yanlış fikirlerden artık vazgeçmemiz gerekir. Bu aşiretin ve ahiler gibi homojen yerli Türk unsurun kaynaşmasıyla husule gelen unsurları kullanan Osman'ın halefleri, devlet adamı dehaları sayesinde şartlara mükemmelen uyum sağlayarak ve ortamın kendileri için inanılmaz derecede müsait durumundan faydalanarak Osmanlı Devleti'nin temellerini atmışlardır”¹³.

13 Fr. Giese, “aynı makale”, s. 175.

FÜTÜVVET-AHİLİK İLİŞKİSİ ve AHİLİĞİN MİLLÎ KÖKLERİ

M. Fatih KÖKSAL*

Fütüvvet ve Ahilik

Fütüvvet (فتوت) kelimesi Arapça “genç, yiğit, cömert” anlamları olan “fetâ” (فتى) kelimesinden türeme olup “gençlik, delikanlılık, cömertlik; kerem, sehâvet, cömerdlük; merdlik, yiğitlik, mürüvvet”¹ anlamlarına gelmektedir. Fetâ kelimesinin çoğulu “fityân” ve fitye”dir. Farsların “civânmerd” dedikleri fetâ, Türkçede “ahı” adıyla karşılanmıştır. Fütüvvet manasında ise Farsçada “civânmerdî”, Türkçede “Ahılık” denmiştir.

Fütüvvetin esaslarını “fütüvvetname” denilen kitaplarda anlatılmıştır. Araplarda fütüvvetname yazımı miladi 11. yy. ortalarında başlamıştır. Bu sebeple bilinen ilk fütüvvetnâmeyi kaleme alan Sülemî’yi (öl. 412/1021) fütüvvet kurallarının temelini atan kişi olarak niteleyebiliriz.

Sülemî’nin yol açıcı bu eserinden sonra fütüvvet adap ve erkânına dair Arap, Fars ve Türk dillerinde onlarca kitap yazılmıştır. Bu kitaplara genellikle Arap dilinde *kitâbu’l-fütüvve*, Farsça ve Türkçede ise *fütüvvetnâme* denmiştir. Her üç dilde de bu genel adlar dışında özel adları olan fütüvvetnâmeler de kaleme alınmıştır. Mesela Türk diliyle yazılmış en meşhur ve en hacimli fütüvvetnâme olan *Radavî*

* Prof. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mfkoksal@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1056-9957.

1 Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul, İkdâm Matbaası, (1317), 982.

Fütüvvetnâmesi'nin tam adı *Miftâhü'd-dekâyık fî beyânî'l-fütüvveti ve'l-hakâyık*'tır. Sonradan edebiyatımızda bir edebî türe ad olan fütüvvetnâmelerin kimileri hacimli metinler iken kimileri daha mahdut ve muhtasar, kimilerinin müellifi belli, kimileri anonimdir. Bir kısmı manzum, çoğu mensurdur.

Araplarda öteden beri var olan fütüvvetin kurumsallaşması ise, Abbasi halifesi Nâsır li-Dînillah (553-622/ 1158-1225) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bizzat Nâsır'ın yazdırdığı İbnü'l-Mî' mâr el-Bağdâdî'nin (öl. 642/1244-45) *Kitâbu'l-fütüvve*'sinde² (yaz. tar.: 1207), fütüvvetin birçok tarifi yapılır, fütüvvetin kapısının kapalı olduğu zümreler (içki müptelaları, gelecekte haber verenler, vergi tahsildarları, büyücüler, kâhinler, müneccimler, cambazlar vb.) zikredilir.

Ahilik ise elbette pek çok bakımdan fütüvvetle örtüşmekle birlikte ondan farklılaşan yanları, başka bir deyişle Arap ve Fars fütüvvetinde yer almayıp kendi bünyemize göre şekillenmiş tarafları bulunan millî bir yapılanma modelidir.

Ahi kelimesinin etimolojisine dair bugün değin hem Batı'dan hem bizden tarihçiler, filologlar kanaatlerini dile getirdiler. İlk defa Necîb Âsım (Yazıksız) tarafından bir gazete yazısında ileri sürülen kelimenin Türkçe "akı"dan bu hâli aldığı görüşü³ bilim çevrelerinde daha çok benimsenmiş ve genellikle kabul görmüştür. Ünlü dilciler Jean Denny⁴, Sir Gerard Clauson⁵ ve Andreas Tietze'nin⁶ görüşleri de bu doğrultudadır. Dil uzmanlarınca Türkiye'de yapılan kimi yayınlarda⁷ da kelimenin Türkçe kökenli olduğu teyit edilmiştir. Ancak Claude Cahen ve Franz Tescner gibi bu görüşü kabul etmeyen, kelimenin Arapça "kardeş" anlamındaki "ah" kelimesinden türediği görüşünü savunan bilim insanları da vardır.⁸

2 İbnü'l-Mî' mâr el-Bağdâdî., *Kitâbu'l-fütüvve*, Neşredenler: M. Cevâd, M. T. el-Hilâlî, A. H. en-Neccâr, A. N. el-Kaysî, (Bağdat: Mektebetül'l-mutannâ, 1958).

3 bk. M. Şakir Ülkütaşır, "(Ahi) Kelimesiyle (Ahi Evran) Hakkında", *Hisar* 95 (1971), 8.

4 Friedrich Giese, Jean Denny'nin kelimenin "akı"dan geldiği görüşünü *Journal Asiatic* dergisinin 11. cildinde yayınladığını söylüyor. bk. Friedrich Giese, "Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Mes'lesi", *Türkiyat Mecmuası* 1 (1925) 159.

5 Sir Gerard Clauson, *An Etymological of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, (London: Oxford University Press, 1972) 78.

6 Andreas Tietze, "Ahi", *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, 1, (İstanbul Simurg Yayınları 2002).

7 Tuncer Gülensoy, "Ahi mi, Akı mı?", *G.Ü. I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu 12-13 Ekim 2004, Kırşehir 1*, ed. M. Fatih Köksal (Kırşehir: G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayını, 2005) 451-452; Salih Demirbilek, "Ahi Kelimesinin Kökenine Dair", *G.Ü. I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu 12-13 Ekim 2004, Kırşehir 1*, ed. M. Fatih Köksal (Kırşehir: G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yayını, 2005) 277-283.

8 Taeschner, Franz, "Türk Ahiliği", *Çağrı* 83 (1964), 3; Clauda Cahen, "İlk Ahiler Hakkında", Çev.: Mürsel Öztürk, *TTK Belleten* 197 (1986), 592. Frederich Giese de kelimenin Türkçe "akı" dan gelemeceği görüşündedir. bk. Giese "Osmanlı, 159. Türk bilim adamı ve araştırmacılarından da kelimenin "akı"dan gelmesinin mümkün olmadığını söyleyenler vardır.

“Ahi” kelimesinin etimolojik olarak *aḥi* < *aḥī* < *akı* şeklinde bugünkü söylenişini aldığı özellikle Türk dili uzmanlarınca kesin bir dille ifade edilmiştir. Arapçadaki “kardeşim” anlamına gelen “aḥī” kelimesinin sonuna *-lik* ekinin getirilmesiyle oluşacak yapı “kardeşlik” değil “kardeşimlik”tir ki, bu tuhaf birleşim, Türkçenin zengin söz yapım imkânları içinde hiç makul görünmemektedir. İkinci olarak “Ahi/Ahi” tabirinin Arap ve Fars dillerinden ziyade Türkçede kullanılması; Ahilik yerine ise Araplarda *fütüvvet*, Farslarda *civânmerdî* kelimelerinin kullanılıyor olması da kelimenin Türkçe oluşunun kayda değer işaretleridir.

Farklar ve Benzerlikler

Fütüvvet-Ahilik ilişkisini şu cümleyle en kısa şekilde özetlemek mümkündür: “Ahilik, fütüvvetin **Türkçe** şeklidir.” Ancak burada Türkçe ibaresini dil adı olarak değil, “Türk’e göre” anlamında kullanıldığına dikkat çekmek isteriz.

Fütüvveti, Ahiliği de kapsayan üst bir şemsiye olarak görebiliriz. Bunun en bariz görünüşü, Fütüvvetin Ahiler dışındaki zümreler veya tarikatlar tarafından da benimsenmiş olmasıdır. Zira Ahilerden başka Bektâşî, Kâdirî, Rûfâî hatta Mevlevî tarikatına mensup kişiler tarafından da fütüvvetnâmeler yazmışlardır. Bu fütüvvetnâmelerden bazılarında, mesela Bektâşî fütüvvetnâmelerinde Ahilikten geçme bir ritüel olarak “şed bağlama” ve onun etrafında şekillenen diğer ritüeller mevcutken bazılarında sadece Ahiliğin de esas aldığı bazı ahlakî prensipler yer yer alır. Mesela bir Mevlevî şeyhi olan Esrar Dede’nin (XVIII. yy.) yazmış olduğu kısa ve manzum fütüvvetnâme bir usul-erkân kitabı gibidir.

Ahi fütüvvetnâmelerinde ise -elbette genel fütüvvetnâmelerdeki- tasavvuf adap ve erkânı ve temel insani değerler temel vurgu olarak merkezde yer almakla birlikte esnaf ahlâkına ve ticaret hayatına dair telkinleri farklı ama önemli bir çeşni olarak görüyoruz.

Ancak Ahilik-fütüvvet ilişkisi noktasında asıl farklılığı bize Ahi şecerenâmeleri gösteriyor. Hemen tamamının, Anadolu’da 20. yüzyılı başlarına kadar Ahilik ilkelerine tavizsiz yaşatan bir meslek erbâbı olan debbağlar tarafından üretildiğini gördüğümüz bu eserler, fütüvvetnâmelerde ana esasları sayılan Ahilik ilkelerinin doğrudan yaşanan hayata indirgenmiş belgeleri sayılır. Tipik bir örnek olarak şunu söyleyebiliriz: Mesela fütüvvetnâmede şâkirdin üstada saygıda kusur etmemesi gerektiği anlatılır ama kusur ettiği takdirde ne yapılması gerektiği yazmaz. İşte Ahi şecerenâmeleri pek çok konuda bu türden detayları bize verdiği için Ahilik pratiğini tanımamız noktasında son derece değerli metinlerdir.

Hem fütüvvetle Ahilik hem de fütüvvetnâmelerle Ahi şecerenâmelerindeki farkı tebellür ettirmek adına şu örnek çok çarpıcı olacaktır:

Fütüvvetnâmelerin hemen hepsinde cerrahlar ve kasaplar da “kâfirler, münafıklar, gelecekte haber verenler, içki içenler, zina ve livata yapanlar, tellallar (reklâmcılar),

tellaklar, ölçü-tartıda hile yapanlar, avcılar, bozguncular ve karaborsacılar.” ile birlikte fütüvvete giremeyecek kesimlerden kabul edilir. Bunların arasında cerrahlar ve kasaplar gibi toplum hayatımızın olmazsa olmaz iki mesleğinin neden bulunduğu ayrı bir tartışma konusudur.⁹ Ancak Ahi şecerenâmelerine baktığımızda durumun çok farklı olduğunu görüyoruz. Şecerenâmelerinin birçoğunun sonunda 100’e yakın meslek adı sayılır ve her bir mesleğin pirinin adı -bazı meslekler için iki pir- yazılır. İlginç bir şekilde bu meslekler bir şema hâlinde “Sağda oturan esnaf”, “Solda oturan esnaf” sınıflandırılır. Bazı meslekler ise iki grubun arasında gösterilir. Sağda oturan esnafın (meslekler) başında Ahi Evran’ın meslektaşları “debbâğlar” gelir:

*“Sâhibü’l-erkân Ahi Evran. Pîr-i **debbâğân** sahib-i sancak teslim olundu. Başdadır. Tabakât erenleri ser-çeşmesidir. Ana binâen mukaddemdir. Gafllet olunmaya.”¹⁰*

Söz konusu listeye baktığımızda Ahi Evran’ın mesleği olan debbâğlıkla veya Ahilik ritüelleriyle ilgili olan semerciler, helvacılar, yemeniciler, kavaflar, çarıkçılar, terazi tutanlar (ticaret erbabı), saraçlar, mücellidler gibi mesleklerin sağ tarafta gösterildiği dikkat çekmektedir.

İşte fütüvvetnâmelerde fütüvve kapısı -tövbe etmedikleri takdirde- kapalı olarak gösterilen cerrahlar ve kasaplar Ahi şecerenâmelerinde pîrleriyle birlikte sayılan esnaf arasındadır ve daha ilginç “yerleri sağdadır”:

Pîr-i **cerrâhiyân**. [Pirleri] Cerrâh-ı ‘Ubeyd’e çıkar. Yerleri sağdadır.

Listede kasaplarla ilgili bir de açıklama notu mevcuttur:

“Cûmerd-i Kassâb. Pîr-i **kassâbiyân**. Bunlar dahi. Zîrâ debbâğa deri virür. Bunlar da sağdadırlar.”

Bu arada şecerenâmelerde, fütüvvetnâmelerde fütüvvet ehli olamayacak zümrelerden “tellâllar, tellâklar ve avcılar”ın da pirlerini adlarıyla birlikte yer aldığını ancak onların yerinin “solda” olduğunu da bir not olarak kaydedelim.

Görüldüğü üzere çoğu Arap ve Fars kaynaklarından yararlanılarak hazırlanan veya tercüme edilen fütüvvetnâmelere göre fiilen “yaşanan Ahilik”in kaynak eserleri olan Ahi şecerenâmeleri, Türk’ün geniş ufkunu, merhametini ve aklını yansıtan “millî” eserler olarak fütüvvetnâmelerden önemli ölçüde ayrışmaktadır.

9 Cerrahların fütüvvete alınmaması meselesi hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Fatih Köksal, “Fütüvvetnâmelere Göre Cerrahlık ve Tabip Şerefeddîn Fütüvvetnâmesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021).

10 Buraya örnekler aktarılan Ahi şecerenâmelerinin tam metinleri için bk. M. Fatih Köksal, Orhan Kurtoglu, Hasan Karaköse, Özer Şenödeyici, Kırşehir Müzesindeki Ahilik Belgeleri (Ahi Şecerenâmeleri, Beratlar, Vakfiyeler), (Ankara: Kırşehir Valiliği Yayını, 2008).

Keza Ahi şecerenamelerinde Ahi teşkilâtının iş yapısıyla ilgili yine debbağlık üzerinden şu detaylı bilgilere sahip olabiliyoruz:

1. Herkes kendi asli mesleğini yapmak zorundadır: *Kassab olan tabbak olmaz ve dikici olan ta'cir olmaz iki san'at bir yerde olmaz eger olursa berhurdar olmaz. İhtiyar sözü dinlemeyen erkânsızdur ocakdan ihrac idesiz.*
2. Üretim yapacak esnafın kullanacağı bütün malzeme tekkeye getirilir ve esnafa malzeme dağıtımı tekleden olur. Hiç kimse başka türlü hammadde alımı yapamaz:
3. Şöyle bilinsin ki bir kimse ocakta olsa ve erenler meydanında usta olsa, şehir içinden kenardan, köylerden veya diğer vilayetlerden gelip, ister bir, isterse bin deriyi ve diğer malzemeyi ahi babadan, kethüdadan, yiğitbaşidan veya tekke-nişin olan değerli kişilerden izin almayıp, onlara danışmayıp alacak olursa ise ocağın töresine göre o kimsenin elbiselerini soyup ocaktan kovsunlar. Zira o kişi tarikatte “mürted” (dönek) mesabesindedir.
4. Bu malzeme ve hammadde (dericilik özelinde, sığır, koyun ve keçi derisi, şap, mazi, palamut vs.) ustaların kademlerine göre taksim edilir. Buna “taksim-i gurema” denir.
5. Tüccarlara fahiş fiyattan mal alımı yasağı:

“Şöyle ma'lum ola ki, sa'ir diyardan gelen ustadlar keci, koyun ve oğlak derilerini cem' idüp fukaraya zulm idüp ziyade baha ile alurlar imiş.”

Şecerenamede böyle bir şeyin caiz olmayacağı belirtilmekte, bu vaki olduğunda –muhatapı ocak dışından olduğu takdirde- durumun mahkemeye intikali halinde “Kadı efendiler pirler piri, azizler azizi, sultan(lar)ın reisi Mahmud Ahi Evran pirin şerefli şecereleri ve şeriat esasları ile icra edip hükümlerini ona göre versinler.” denmektedir.

Ahi şecerenamelerinde yaşanan, uygulamalı Ahiliğe dair daha pek çok malumat vardır. Ahi ocaklarındaki iş işleyiş; iç bünyelerinde oluşturdukları adalet mekanizması ve cezalandırma sistemlerinden iktisadi işleyişe, iş düzeni ve iş ahlakına dair iş hayatının pek çok alanı Ahi şecerenâmelerinde kayıtlıdır.

Mesela iç hukutan neyi kastettiği merak konusu olabilir. Bir şecerenâmede aynen şunlar yazılıdır:

“İmdi ma'lum ola ki bir gayet müşkil mes'ele zuhur eyledikde ol müşkül mes'ele ocakta olan Ahi Baba ve Kethuda ve Yiğitbaşı ya Fekke yahud tekye-nişin olan 'azizler hall itmege kadir olmazlar ise kadı efendiye varup müşküllerini hall eyleye.”

Bütün bunları anlatırken bu prensiplerin bütün meslekleri kapsadığını iddia etmek abartılı olur. Ancak Ahi Evran'ın meslektaşları olan debbağlar, sadece

kendilerinin değil “32 esnafın pîri” kabul edilen pirlerine duydukları derin saygı sebebiyle XX. yüzyıl başlarına kadar bu töreyi devam ettirmişlerdir. Esasen diğer meslek erbabına ait bir Ahi şeceresine bugüne kadar rastlanmadı. O sebeple Ahilik kurumunun lokomotifi diyebileceğimiz debbağların bu uygulamalarının diğer mesleklerde uygulanıp uygulanmadığına dair elimizde net bilgiler yok.

Bu noktada şunu da ifade etmek de önemlidir: Bütün fütüvvetnâmeler gibi bütün Ahi şecerenâmeleri de birbirinin aynısı değildir. Yazıldıkları yer, dönem ve hatta yazan kişinin meşrebine göre az veya çok değişiklikler gösterebilmektedir. Bu sebeple -çoğu fütüvvetnâmenin yayımlanmış olmasına rağmen- Ahiliğe dair daha isabetli tespit ve değerlendirmesini yapabilmek için bu bir yandan gün yüzüne çıkmayanlarını yayımlamak bir yandan da bilinenler üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapılmalıdır.

Ahi şecerenâmelerine geniş yer vermemizin sebebi kendi kökümüzden gelen, millî bünyemizin haslet ve hassasiyetlerine uygun olarak düzenlenmiş metinler olması hasebiyledir.

Ahiliğin Türkistan’daki (Orta Asya) Kökleri: Kutadgu Bilig ve Atabetü’l-hakâyık

Türk dili ve edebiyatının yanı sıra kültür tarihimizin de en önemli eserlerinden biri *Kutadgu Bilig*’dir. Bugün Kırgızistan sınırları içinde bulunan Balasagun’da doğan Yûsuf Has Hâcib’in 462 (1069-70) tamamladığı 6645 beyitlik eser aynı zamanda Türk diliyle yazılan ilk kitaptır. Bu çalışmada bu değerli eserin bize bu konuda Ahiliğe dair söylediği şeylerden bahsedilecektir.

Kutadgu Bilig’de “akı” kelimesi tam 60 yerde geçer. “Akıllık” ise 12 kez geçer. Bizim Arap harfleriyle yazılmış -bilinen- ilk eserimiz olan *Kutadgu Bilig*’de de “akı” ve “akıllık” kelimelerinin bu kadar sık geçmesinin elbette bir anlamı vardır. Biz bu noktada, şimdiye kadar söylenenlerden daha ileri giderek hem *Kutadgu Bilig*’de hem *Atabetü’l-hakâyık*’ta “akı” kelimesinin “cömert” anlamının yanı sıra kimi yerlerde bildiğimiz terim olarak “Ahi” ve “Ahilik” anlamına gelen kullanımlarının bulunduğunu söylemek istiyoruz. Bunlardan bazı örnekler verilmesi, Ahiliğin hem doğru tanımı hem de aslında Türklerde ne kadar eski ve köklü olduğunun da sağlam delilleri olduğu için önemlidir. Henüz XI. yüzyılda (1070 yılında) kaleme alınmış bu eserlerde akı/ahı ve akıllık/ahılık kelimelerinin cömert/cömertlik manasını çok aşan, bugün kullandığımız anlamda Ahiliği karşılayacak şekilde kullanılması, Ahi ve Ahilik kavramlarının henüz Anadolu maceramızın yeni yeni başladığı dönemde ata yurtlarımız Kâşgar’da ve Balasagun’da (Kâşgarlı Mahmud’un ve Yusuf Has Hâcib’in memleketleri) bilindiği, kullanıldığı ve yaşandığını gösterdiği gibi kelimenin Türkçe kökenli oluşunu destekleyen önemli belgeler olarak kabul edilmelidir.

Akı kelimesinin bahsedilen anlamıyla geçtiği bazı örnekleri gösterelim.

Aşağıdaki beyitte akı (ahi), **“bilgili, temiz kalpli, takvalı ve büyük adı olan kişi”** olarak tanımlanıyor:

akı erdi elgi yüreki tedük

biliglig sakınuk kör atı bedük (58)

[Gör ki, eli, kalbi temiz, bilgili, takvalı, adı büyük kişi akı oldu.]

Akı (ahi) olmak şu örnekte de “iyi adlı olmak” (güzel anılmak) ile eşdeğer tutuluyor:

atı edgü bolmuş atanmış akı

akı ölse atı tirig tép okı (257)

[Adı iyi olmuş, akı diye adlandırılmış. “Akı ölse adı diri kalır”, öyle anla!]

Akıllık (ahilik), **“insanlık, yararlılık ve iyilik”**tir:

akılık kişilik asıg edgölük

bu edgü kişidin kelir belgölük (934)

[Akıllık, insanlık, yararlılık, iyilik... Besbelli ki bunlar iyi insanın özellikleridir.]

Şu beyitte Ahiliğin (Akıllık) sadece elindekileri paylaşmak olmadığını Ahinin aynı zamanda gerektiğinde canıyla ve bedeniyle insanların hizmetine koşan kişi olduğu vurgulanmaktadır ki bu özellik, tam da fütüvvetnâmelerde karşılığını bulan Ahi hasletlerindendir:

akılık ol ermez ülese neñin

akı olyuluğ kılsa cânın tenin (3932)

[Akıllık her şeyini ona buna dağıtmak demek değildir. Asıl akı canıyla bedeniyle insanların hizmetine koşandır.]

Aşağıdaki beyitte geçen akı kelimesine “cömert” anlamını vermek mümkün değildir. Bu beyit, Anadolu’da sık sık gördüğümüz ve seyyah İbni Battuta’nın Ahilerin bulundukları köy, kasaba ve şehirlerde nasıl **dirlik ve düzeni sağlamak** için etkin görev üstlendikleri, bunun için yeri gelince silah da kullandıkları bilgisini¹¹ hatırlatmaktadır.

11 “Şehirlerine gelen yabancıları- misafir etme, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini ve konaklayacakları yeri sağlama, onları eşkıyanın ve vurguncuların ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple haydutlara katılanları temizleme gibi konularda bunların eşine dünyada rastlanmaz.” Ebû Abdullâh Muhammed İbni Battûta Tancî, İbni Battûta Seyahatnâmesi, Çeviri, İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut, Kâzım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, C.1, 2. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları, 2004).403-404.

*ozundın kopar ol ajun bulğakı
ozunçı başın kes ay ersig akı (4213)*

[Dünyada fitne iftiracılar yüzünden kopar. Ey yiğit akı, iftiracı kişinin kafasını kes.]

Yedirmek, Anadolu Ahiliğindeki deyişle “**sofra çekmek**” Ahiliğin hem temel özelliklerinden hem de şed kuşanma töreninin sonunda uygulanan, olmazsa olmaz ritüellerdendir. *Kutadgu Bilig*’de de birçok yerde “akı” ve “akılık” kavramlarıyla birlikte geçer:

*tiriglik uzunun tiler erse sen
akı bol tuz etmek yétür usa sen (4279)*

[Eğer rahat bir hayat sürmek istersen akı ol, tuz eklemek yedir, haktan ayrılma.]

Aşağıdaki beyitte tuz-ekmek yedirmekten başka, ilk fütüvvetnâmelerden beri Ahilerin en önemli niteliklerinden olan “**ayıpları örtücü olmak**”tan bahsedilmektedir:

*akı bolğıl alçak tuz etmek yétür
kişi ‘aybı açma sen örtüp yitür (6096)*

[Akı ol, alçak gönüllü ol, tuz-ekmek yedir. İnsanların ayıplarını açıcı değil, ayıpları örtüp ortadan kaldıran ol.]

Kutadgu Bilig’de iki yerde de “**akılar başı**”ndan söz edilir. Bu son derece önemlidir. Herhâlde bunu “cömertler başı” olarak bugünkü dile uyarlamak doğru olmayacaktır. Şu hâlde daha XI. yüzyılda Orta Asya’da “Akılar”, yani “Ahiler>Ahılar” denilen bir topluluk, bir zümre, ayrıntısına bugün için hâkim olmadığımız; ama bir “baş”ı, önderi olduğuna göre mutlaka teşkilatlı bir topluluğun varlığından söz etmek gerekir. “Akılar başı”ndan bahseden söz konusu iki beyit şöyledir:¹²

*negü tér eşitgil akılar başı
kөнülke alıñıl a çırğuy kişi (2809)*

[Ey cimri adam, akılar başı nasıl söyler, dinle!]

*yéme yakıştı aymış akılar başı
eşitgil munı sen ay edgü kişi (3978)*

[Yine güzel söylemiş akılar başı. Buna kulak ver ey iyi kişi]

12 Kutadgu Bilig’den aktarılan beyitlerin kaynağı şu çalışmadır: Yûsuf Hâs Hâcib, *Kutadgu Bilig* -Metin- e-kitap, Haz. Mustafa S. Kaçalın (yy., Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y.): <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10716,yusufhashacibkutadgubiligmustafakacalinpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 12.10.2025).

Şu beyittede de “akı er başı”ndan bahsediliyor:

negü tér eşügil közi tok kişi
*tuz etmek idisi **akı er başı** (1191)*

[Ey gözü tok kişi, tuz-ekmek sahibi akı er başı nasıl söyler, dinle!]

Halkın davranış biçimlerinden rahatsızlık, onlardan şikâyet demek ki bin yıllık hikâyemizmiş. Yusuf Has Hâcib de bir beytinde “Ahi nerede, o Ahiyi bulsam da tepemde taşısam” diyerek serzenişte bulunuyor. Aşağıdaki diğer iki beyitte de şair gerçek “**Ahi tipi**”nin özlemi içindedir:

apañ bulsa men bir vefâlığ akı er
eginke yüdeyi közüümke urayı (6569)

[Eğer vefalı, bir akı yiğit bulsam, omzumda taşıyım, yüzüme sürerim.]

akı tép ayurlar kayu ol akı
akı cân yuluğlap öter er hakı (6105)

[Akı deyip duruyorlar! Nerede o akı? (Gerçek) akı canını kurban eder, kişinin hakkını öder.]

akılık ol ermez ülese kümüş
akı cânı halkka kılır ol yuluş (6106)

[Akılık gümüş (para-pul) dağıtmak değildir. (Gerçek) akı halka canını kurban eder.]

Hayatı hakkında fazla bilgimiz bulunmayan Edip Ahmed Yüknekî'nin, *Kutadgu Bilig*'le aynı vezinde ve ondan yaklaşık 50 yıl sonra kaleme aldığı *Atabetü'l-hakâyık*'ında da “akı” kelimesi geçer. Kelime, eserin kimi yazma nüshalarında “akı”, kimilerinde ise “ahi” olarak yazılmıştır. Bu durum, yukarıda bahsettiğimiz ahi<akı dönüşümünün canlı tanığı olması bakımından oldukça değerlidir. Bir beytini yukarıya aktardığımız bu eserden de dikkat çekici birkaç örneği gösterelim.

Ahi **sert kalpleri yumuşatır**, erişilmeyeceği sanılan emellere ulaşır:

igilmes köñülñi ahi ir iger
igilmes murādka ahi ir tıger¹³

[Eğilmez gönlü ahi kişi eğer; Erişilmez murada ahi olan erer.]

Ahilik insana şeref verir, mevkisini yüceltir, ona güzellik verir:

13 Ahmed bin Mahmûd Yüknekli, *Hibetü'l-hakâyık*, Haz.: Necîb Âsım (İstanbul Matbaa-i Âmire, 1334), 53.

bu bodun tolusı ahı ir turur

ahılık şeref cāh cemāl arturur (Necib Âsım 1334: 57)

[Bu milletin süsü ahı kişidir. Ahılık insanın şerefini, mevkisini ve güzelliğini artırır.]

Yukarıda gösterdiğimiz pek çok beyit. “akı” kelimesinin Türkçede “cömert, eli bol, sehi” anlamlarından başka manaları da içinde barındırdığını ve “akı”nın tıpkı “alp” gibi bir “ideal insan tipi” olduğunu kesin olarak ortaya koyuyor. *Kutadgu Bilig*’de yerde geçen “akılar başı” ibaresinin, XI. yüzyılda Orta Asya’da Türkler arasında Akılar denen örgütlü bir zümrenin varlığına delalet ettiğine dair tezimiz ileri bir iddia olarak görülebilir. O hâlde itiraz edeceklerin “akılar başı” tamlamasının ne manaya geldiğini de açıklamaları beklenir.

Kutadgu Bilig ve *Atabetü’l-hakāyık*’tan yapılan bu alıntılar, öteden beri Ahiliğin bir Türk kurumu olduğuna dair iddiaları da teyit eden belge-metinlerdir.

Sonuç

Bütün bu örnekler bir yandan uygulamada Ahiliğin fütüvvetten farklılaştığı kayda değer özellikler olarak öne çıkarken öten yandan Ahiliğin en sadık ve en sağlam savunucuları olan derici esnafındaki (debbag) tezahürüyle “millî” ve “yerli” olan tarafını gözler önüne sermektedir. Bu itibarla Ahiliği, fütüvvetin Türk usulü uygulaması, hayatın bütün safhalarını birer sorumluluk alanı gören, rafine edilmiş hâli olarak kabul edebiliriz.

Ahlâk yoksullaşması, bugün başta gelişmiş Batı ülkeleri olmak üzere bütün dünya toplumlarının müşterek problemi durumundadır. Ahilik, günümüz insanının bu açlığa cevap verebilecek etik değerlerin birçoğunu ihtiva eden bir değerler manzumesidir. Dolayısıyla Ahilik, sadece millî tarihimizin övünç duyulacak bir safhası değil, aynı zamanda dünya milletler ailesinin çürümeye yüz tutmuş değerlerini yeniden diriltecek ve ona insani tarafını hatırlatacak, “insan” vasfını kazandıracak bir öğretiler. Ahilik, kurum olarak tarihe mal olmuş diğer birçok kurum ve zihniyet gibi işlevini tamamlamış ve devrini kapatmıştır. Ne var ki onun toplumlar ve devirler üstü esasları, zaman zaman revaçtan düşse de asla ölmez prensiplerdir. Bu itibarla Ahilik, yalnızca Türk insanının değil, bütün dünya toplumlarının örnek alması gereken bir insanlık ve ahlâk sistemidir.

Kökünü Türkistan’dan alan, Anadolu’daki bin yıllık maceramızın da en önemli menzillerinden birini teşkil eden bu yapı, kendine mahsus bünyesi ve organizmaları bakımından siyasî tarihimizin yanı sıra kültür tarihimiz, sosyo-ekonomik tarihimiz ve hatta eğitim tarihimiz için de son derece önemlidir. Fakat Ahiliği diğer bütün kurumlardan farklı kılan ve hep gündemde tutan şey sadece tarih açısından taşıdığı kıymet değildir. Ahiler ve Ahi teşkilatları, Yahya Kemâl’in “kökü mazide olan olan âti” ifadesini bihakkın temsil kabiliyetini taşıyan

müesseselerimizin herhâlde en önünde gelir. Zira Ahilik, bir sosyal kurum olarak hayatımızla geçmişte ne derece ilgili ve iç içe idiyse günümüz Türkiye'sine ve bütün dünyaya yön vermek noktasında da en az mazideki kadar ilgilidir. Bu "ilgi ve iç içelik"ten kastımızın Ahi organizasyonlarının aynıyla bugün yeniden tesis edilmesi olmadığı açıktır. Eski hayat yaşanmış ve eski hayatın kurumları kendilerini var eden sebeplerle birlikte şu veya bu şekilde ortadan kalkmıştır. Ne var ki bu değerler bütünü, bizi ilmî, insani ve medeni açıdan, hâldekinden çok ileri noktalara götürecek niteliklere sahiptir ve biz de bu hazinenin varisleri olarak onu layıkıyla süzmek ve değerlendirmekle mükellefiz.

Kaynaklar

- Ahmed bin Mahmûd Yükneklî. *Hibetü'l-hakâyık*. Haz. Necîb Âsım. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334.
- Cahen, Claude. "İlk Ahiler Hakkında." Çev. Mürsel Öztürk. *TTK Belleten* 197 (1986): 591-601.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press, 1972.
- Demirbilek, Salih. "Ahi Kelimesinin Kökenine Dair." In G.Ü. I. *Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004, Kırşehir)*, ed. M. Fatih Köksal, 277-283. 2005.
- Ebû Abdullâh Muhammed İbni Battûta Tancî. *İbni Battûta Seyahatnâmesi*. Çev. ve notlar A. Sait Aykut. Kâzım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi, C. 1. 2. baskı. İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları, 2004.
- Giese, Friedrich. "Osmanlı İmparatorluğunun Teşekkülü Meselesi." *Türkiyat Mecmuası* 1 (1925): 152-171.
- Gülensoy, Tuncer. "Ahi mi, Akı mı?" In G.Ü. I. *Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004, Kırşehir)*, ed. M. Fatih Köksal, 451-452. 2005.
- İbnü'l-Mî' mâr el-Bağdâdî. *Kitâbu'l-fütüvve*. Neşr. M. Cevâd, M. T. el-Hilâlî, A. H. en-Neccâr ve A. N. el-Kaysî. Bağdat: Mektebetü'l-mutannâ, 1958.
- Köksal, M. Fatih. "Fütüvvetnâmelere Göre Cerrahlık ve Tabip Şerefeddîn Fütüvvetnâmesi." *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021): 426-447.
- Köksal, M. Fatih, Orhan Kurtoğlu, Hasan Karaköse ve Özer Şenödeyici. *Kırşehir Müzesindeki Ahilik Belgeleri: Ahi Şecerenâmeleri, Berâtlar, Vakfiyeler*. Ankara: Kırşehir Valiliği Yayını, 2008.
- Şemseddîn Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.
- Taeschner, Franz. "Türk Ahiliği." *Çağrı* 83 (1964): 3.
- Ülkütaşır, M. Şakir. "'Ahi' Kelimesiyle 'Ahi Evran' Hakkında." *Hisar*, no. 95 (1971): 8-9.
- Yûsuf Hâs Hâcib. *Kutadğu Bilig*. Haz. Mustafa S. Kaçalin. E-kitap. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10716/yusufhashacibkutadgubiligmustafakacalinpdf.pdf?0> (Erişim tarihi: 12 Ekim 2025).

YESEVİLİK TEN AHİLİĞE ORTAK KÜLT: HZ. ALİ*

Sadullah GÜLTEN**

Giriş

Dünyanın dört bir tarafına dağılmış ve farklı siyasî teşekküller kurmuş Türk milletinin ortak değerlerinin ilk sırasında hiç şüphesiz Hz. Peygamber'e duyulan sevgi gelir. Fakat kutsal kişiliği, onunla ilgili halk inanışlarının gelişimini engellemiştir. Bu yüzden halk anlatıları, genel itibarıyla, Hz. Peygamber'in hem amcasının oğlu hem damadı hem de soyunu devam ettiren torunlarının babası olan Hz. Ali merkezlidir. Hz. Ali, uzunca bir süre Hz. Peygamber'in evinde kalmış ve onun tarafından büyütülmüştür. Dahası ilmi, cömertliği ve yiğitliğiyle Hz. Peygamber'in ve İslam toplumun önemli bir kısmının takdirini kazanmıştır. İslamiyet'i kabul eden Türklerin Hz. Ali'yi eski inançları ve sosyal hayatlarının sağladığı zengin kültür hazinesi içinde eriterek bir Türk karakterine dönüştürmesi hiç de zor olmamıştır. Ona duyulan sevgi, birtakım dinî, siyasî, kültürel, sosyal ve psikolojik etkilerle destanlar, efsaneler ve menkıbelerle örülü mitolojik bir kimliğe bürünmesini ve halk inançlarında kendisine sağlam bir yer edinmesini sağlamıştır. Sadece o değil karısı, oğulları, seyisi, atı ve kılıcı da bu durumdan nasibini almıştır. Türklerin kabul edip sahiplendikleri Ali, onların asırlarca taşıdıkları maddî ve manevî değerleriyle yüzyıllar boyunca yeni baştan işlenerek, kendilerine göre inşa ettikleri bir karaktere bürünmüştür. Bir taraftan Oğuz Kağan, Afrasiyab ve

* Bu çalışma, *Türklerin Hz. Alisi (Destanlar, Efsaneler, Menkıbeler)*, İstanbul 2023, isimli eserden üretilmiştir.

** Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, sadullah-gulten@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9986-4367.

Mete gibi Türklerin efsanevî kahramanlarının, bir taraftan da Göktürklerin bilgisi Tonyukuk'un ve Oğuzların *tam bilicisi* Dede Korkut'un özelliklerini taşır. Türk alperenleri gibi üstün kabiliyet ve güçlerle donatılmış büyük bir savaşçı, mucizeler ve kerametler gösteren bir veli, ayrıca yardım isteyen herkesin imdadına koşan Hızır'dır.

Türkler arasında yer eden bu güçlü Hz. Ali kültü, atalar kültü gibi eski Türk inançlarıyla da birleşerek onun soyuna bağlanma geleneği başlatmıştır. Türkiye'deki Dedeler, Kazaklardaki Hocalar (Koja) ve Özbeklerdeki İşanlar onun soyundan gelenleri işaret eder. Kazaklar arasında Ehl-i Beyt soyundan gelenlere seyyid manasında önce Aliler daha sonra da Hocalar adı verilmiştir. Onlar, Kazak boy sistemine dâhil edilmezler. Yani boyları ve kabileleri yoktur. Peygamber soyundan bilinirler. Onların maneviyatından yararlanmak için her kabile bir Hoca'yı pîr olarak kabul etmiş ve onun adıyla anılmıştır. Kızgınlık anında hakaret edilebilir kaygısıyla Ehl-i Beyt'ten kız dahi almamışlardır.¹ Kazaklar arasındaki Hocalar zümresinin bir benzeri de Özbekler arasındaki İşanlardır. İşanlar ak kemik manasındaki ak süyekten, daha açık bir ifade ile Hz. Ali soyundan gelen kişilerdir. Soylarının devamı için kendi soylarının dışındakilere kız vermezler. Bununla birlikte bu soydan gelenlerin hepsi İşan olmaz. İşan olmanın şartları şeriat kurallarını yerine getirme, tarikat inceliklerini bilme ve uygulama, marifet ehli olma, dinî bilgiler yanında müspet ilimlerden de anlamaktır. Özbekistan'da İşanlara bağlı köyler vardır. İşanlar yılda iki defa bu köylere gelir ve köylüler, Türkiye'de Alevî dedelerine verilen Hakullah gibi onlara bazı hediyeler verirler. Onlar da halkın huzuru, geçimi ve sağlıkları için dua ederler. Bu kurum esasen Türkiye'deki dedelik kurumu gibi kam ve ozanların günümüzdeki temsilcileridir. Hastalıkları iyileştirmekte, efsun yapmakta ve muska yazmaktadırlar.² Hz. Ali soyuna karşı duyulan bu hürmet Türklerin daha İslamiyet'i kabullerinin ilk dönemlerine kadar götürülebilir. Örneğin eserini 1070 yılında tamamlayan Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig'de Ehl-i Beyt için bir bölüm ayırarak onlardan övgüyle bahseder. Onların Hz. Peygamberin uruğu olduğunun altını çizerek, peygamber hakkı için onların sevilmesini tavsiye eder. Tıpkı âlimlere, tabiplere, müneccimlere, şairlere, tüccarlara gösterilen hürmet gibi onlara da hürmet gösterilmesiyle saadete kavuşulacağını vurgular.

Erattan başka, bey adamları dışından,

Katılacağın kişiler şunlar ey kardeş!

Onlardan biri peygamber soyudur,

Bunlara değer veren mutlu olur.

1 Kurmangazy Sadykbekov-Muammer Taşçı, "Kazak Halk Destanlarındaki Hazret-i Muhammed ve Ehl-i Beyt Anlatımları", *Türk İslam Dünyası Araştırmalar Dergisi*, Yıl 4, S. 14, s. 10-20.

2 Ali Abbas Çınar, "Orta Asya Türk Kültüründe İşanlık Geleneği", *Bilig*, Yıl 1996, S. 1, s. 55-59.

Bunları çok sev, gönülden içten,
 Malınla iyilik yap bakıp görerekten.
 Bunlar Ehl-i beyttir, habibin akrabası,
 Habib Peygamber hakkı için sev onları.³

Ahmet Yesevî ve Hacı Bektaş Veli

Türklerin İslamiyet'i kabulünde önemli bir rolü olan Pîr-i Türkistan Ahmet Yesevî'nin soyu da Hz. Aliye bağlanır. Yukarıda ifade edildiği üzere Kazaklar arasında Ehl-i Beyt soyundan gelenlere seyyid manasında önce Aliler daha sonra da Hoca/Hâce⁴ adı verilmiştir. Hz. Ali'nin Hz. Fatma dışındaki evliliğinden doğan Muhammed Hanefiye'nin soyunan gelen Ahmed Yesevî de bu yüzden Hâce Ahmed, Hâce Ahmed Yesevî, Kul Hâce Ahmed olarak anılmıştır. Hikmetlerinde Hz. Ali'ye geniş bir bölüm ayıran Hâce Ahmed Yesevî onu şöyle anlatır:

Tarif eylesem, Ali Allah'ın arslanıdır
 Ki kılıç ile kâfiri kırmaktadır.
 Kâfirleri eyler imana davet;
 Vermektedir her zaman İslam'a kuvvet
 Ki mümin olanını alıp gelmektedir;
 Kabul kılmayanını kırıp gelmektedir.
 Ki kılıç ele alsın binse Döldül'e
 Düşmektedir kâfirler kavmine velvele
 Elindeki silahı Zülfikar'ı
 Savaşanda uzar kırk arşın.
 Ali'nin var idi on sekiz oğlu;
 Onun her hangisidir büyük tuğlu,
 Ali İslam için kanlar yutmaktadır;
 İslam'ın tuğunu sıkı tutmaktadır.⁵

3 Nail Karagöz- Ayturgan Avazbek Kızı, "Kutadgu Bilig'de Peygamberlik", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 22, Sayı 2, s. 187.

4 Ayrıntılı bilgi için bkz. "Hoca", *TDV İA*, C. 18, İstanbul 1998, s. 186-187.

5 Hoca Ahmet Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, Haz. Hayati Bice, Ankara 2005, s. 56.

Geleneğe göre Tanrı'dan Hz. Muhammed'e ondan da erkânla Hz. Ali'ye geçen tac, hırka, çerağ, sofrâ, âlem ve seccadeden oluşan emanetler de en sonunda Ahmet Yesevî'ye intikal etmiştir.⁶ Ahmet Yesevî ise bu emanetleri, yine Hz. Ali soyundan geldiği kabul edilen Hacı Bektaş Veli'ye teslim eder. Hz. Ali'den kalan emanetlerin Ahmet Yesevî'ye, ondan da Hacı Bektaş Veli'ye intikali, her iki mutasavvıfın da Hz. Ali'ye olan yakınlık derecesini göstermesi açısından önemlidir. Nitekim Hacı Bektaş Veli, Hz. Ali'yle olan bağlantısını şöyle belirtir: *Horasan erenlerindenim. Aslım Muhammed soyundan; Türkistan'dan geliyorum; Mürşidim doksan dokuz bin Türkistan Pîrlerinin ulusu Sultan Hâce Ahmet-i Yesevî'dir. Meşrebim, Muhammed Ali'dendir; nasibim Tanrı'dan.*⁷ Bunun dışında Hacı Bektaş Veli henüz çocukken, onun terbiyesiyle Hz. Muhammed ve Hz. Ali bizzat ilgilenir. Menkıbeye göre Hacı Bektaş Veli'nin eğitimiyle ilgilenmesi için Ahmet Yesevî tarafından görevlendirilen Lokman-ı Perende mektebe gelince ona Kuran öğreten biri sağında biri solunda oturan iki kişiyi görür. Bu sırada mektep nurlara gark olmuş bir haldedir. Bunların kim olduğunu merak eden Perende'ye, Hünkâr, *Sağumda oturan iki cihan güneşi ceddîm Muhammed Mustafa idi, solumda oturan, Tanrı aslanı, inananların Emiri Murtaza Ali. Biri, gelip zahir bilgisinden, öbürü bâtın bilgisinden bahseder* diyerek cevap verir.⁸

Zamanla Bektaşîlik çatısı altında toplanan Kalenderî, Haydarî, Vefâî gibi tarikatların ortak noktalarından biri de pîrleri olarak Hz. Ali'yi kabul etmeleridir. Pîr-i Türkistan Ahmet Yesevî ve Hacı Bektaş Veli gibi pek çok Anadolu dervişi de soyunu Hz. Ali'ye bağlar. Dahası dönemin yazarlarından Vâhidî'ye göre, onlar sinelerine Zülfikâr çizip Hz. Ali'nin adını ise pazularına yazarlar. Abdalları oluşturan gruplardan biri olan Kalenderîler, *Erenler serveri Ali namını başlarına tac eylemişler* ve gezip dolaştıkları her yerde Şah-ı Merdân aşkına yiyecek dilenmişlerdir.⁹ Haydarîler de Hz. Ali'nin bıyığını hiç kesmemiş ya da düzeltmemiş olduğuna dair rivayetlerin etkisiyle, bıyıklarına hiç dokunmamışlardır. Hatta Sarı Saltuk'un müridlerinden Barak Baba gibi bazıları Ali sevgisini tek dinî farz olarak

6 Ve Hazret-i Resul dahi erkânîyle Hazret-i Ali'ye vermiş idi. Ve Hazret-i Ali dahi Hazret-i Hüseyin'e vermiş idi. Ve Hazret-i Hüseyin dahi Zeynelabidin'e vermiş idi. Ve Hazret-i Zeynelabidin Mervan habsinde iken Ebu'l- Müslim gelüb hurûc itmek için icâzet taleb kılıcak ol kubbe-i elfî tacı ve hırka ve çerak ve sofrâ ve 'alemi ve seccadeyi erkânîyle Ebu'l-Müslim'e vermiş idi. Ve Ebu'l Müslim dahi Muhammed Bakır'a vermiş idi ve Muhammed Bakır dahi oğlu Cafer-i Sadık'a vermiş idi. İmam Cafer-i sadık dahi oğlu İmam Musa-i Kâzım'a vermiş idi. İmam Musa Kâzım dahi oğlu sultan-ı Horasan Ali Rıza'ya vermiş idi. Ali Rıza dahi sultanü'l-arifin serçeşme-i merdan-ı hezar-piran-ı Türkistan Hâce Ahmed Yesevî'ye vermiş idi. Hâce Ahmed Yesevî dahi -rahmetullahi aleyhi- doksan dokuz bin halifenin birine vermedi. İstedikçe, "Sahibi var, gelür." deyü Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'nin gelmesine işaret ider idi. Ahirü'l-emr Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli geldi. Ol dahi anlara vermiş idi.

7 *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli Vilâyetnâmesi*, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1958, s. 98-99.

8 *Hacı Bektaş-ı Veli Vilâyetnâmesi*, s. 5.

9 A. Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, Ankara 1999, s. 140.

kabul etmişlerdir.¹⁰ Yine, *Her geda bir padişaha bende olmuştur, veli; Biz de Rum Abdalıyız, bizim Ali'dir şahımız* diyerek her fırsatta Hz. Ali'ye olan bağlılıklarını bildirirler.¹¹

Ahiler, Ahi Evran ve Hz. Ali

Türk dervişleri gibi ahilerin pîri de Hz. Ali'dir. Fütüvvet ehli, fütüvveti; Hz. Peygamber'in kardeşi ve dostu olması, ahlâkı, cesareti, yiğitliği, nefsiyle mücadelesi, takvası, zühdü, ahde vefası, hayâsı, iffeti, cömertliği, adaleti, teslimiyeti gibi özelliklerinden dolayı en çok Hz. Ali'ye yakıştırırlar. Hz. Ali'yi fütüvvet telakkisiyle ilişkilendirmenin diğer bir sebebi de Hz. Peygamber'e atfedilen *Lâ fetâ illâ Alî, lâ Seyfe illâ Zülfikâr/Ali'den başka yiğit, Zülfikârdan başka kılıç yoktur* hadisidir.¹² Bu hadisle ilgili olarak fütüvvetnâmelerde şu anekdot anlatılır: Hz. Peygamber Hz. Ali'ye *Sana kötülük edene ne yaparsın?* diye sormuş, o da *İyilik ederim* diye karşılık vermiştir. Bu defa *Kötülüğü artırırsa ne yaparsın?* diye sorunca *Ben de iyiliğimi arttırım* cevabını vermiştir. Sonrasında *Her gün ciğerini kan ederse ne yaparsın?* sorusuna *Günde bin kere ciğerimi kan etse, bin kere gönlümü yıksa zerre kadar hatırını yıkmam* demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *Lâ fetâ illâ Alî, lâ Seyfe illâ Zülfikâr/Ali'den başka yiğit, Zülfikârdan başka kılıç yoktur!* diye buyurmuştur.¹³

Fütüvvetin, Hz. Peygamber'den Hz. Ali'ye kaldığı ise şöyle anlatılır: Hz. Peygamber *Ya Ali sen feta oğlusun ve feta kardeşisin* diye buyurunca, o da *Babam kim kardeşim kim?* diye sormuş, buna karşılık Hz. Peygamber *Baban Halilü'r-Rahman İbrahim, kardeşin benim* diye cevap vermiştir. Fütüvvetnâme yazarlarından Razâvî, Gadir-i Hum olayı sırasında Hz. Peygamber'in, Hz. Ali hakkında kırk hadis buyurduğunu belirterek, bazılarını nakleder. Bunların biri Hz. Peygamber'in *Bana Cebrail geldi, elinde yeşil bir yaprak vardı. Üzerinde Ali b. Ebi Talib'i sevmenin, mahlûkat için bir borç olduğu yazılmıştı. Benden bunu tebliğ etmemi istedi* hadisidir. Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali'nin cömertliğiyle ilgili iki de ayetin nazil olduğu da bildirilir. Bunlardan ilki üç günlük oruçtan sonra, ancak kendine yetebilecek yemeğini bir fakire ikram ettiği için *Allah sevgisiyle yiyeceklerini miskine, yetime ve esire verir, onları doyururlar*, ikincisi ise dört akçesinden birini gece, birini gündüz, birini gizli, birini de açık olarak sadaka verdiği için *Onlar mallarını gece ve gündüz, gizli ve aşikâr infak edenlerdir* ayetidir.¹⁴ İşte buradaki cömertliği, konukseverliği, merhameti ve şefkati nedeniyle Hel eta suresinin (El İnsan, 76. sure) Ali hakkında nazil olduğu inancı vardır. Yemîni iki kavramı da Ali için şöyle kullanır:

10 Ahmet T. Karamustafa, *Tanrının Kuraltanımaz Kulları*, Çev. R. Sezer, İstanbul 2012, s. 12, 85.

11 A. Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul 2016, s. 250.

12 A. Yaşar Ocak, "Fütüvvetnâme", *TDV İA*, C. 13, İstanbul 1996, s. 264.

13 Kamile Ünlüsoy, *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları (XIII-XVI. Yüzyıllar)*, Ankara 2015, s. 153.

14 M. Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*, Ankara 2002, s. 93-96

Anun mehdi çü hakdan *la fetadur*

Dahı taha vü yasin *el etadır*¹⁵

Fütüvvetnâmelerdeki Hz. Ali vurgusundan başka ahiler kendi soylarını Hz. Ali'ye kadar çıkarırlar. Bunlardan biri de Ankara ahileri arasında önemli bir yeri olan Ahi Şerafeddin'dir. Ahi Şerafeddin, Ankara'da kendi adına bir cami inşa ettirmiştir. Caminin karşısında ise türbesi ile çocuklarının mezarları bulunur. 1293 yılında hazırlanan şeceresinde ilk üç halife hızlıca geçilirken, Hz. Ali'nin faziletleriyle ilgili 20 ayet, 12 hadis ve 5 hikâye yer almaktadır. Sonrasında ise Ehl-i Beyt'ten bahsedilir. Ahi Şerafeddin, kendi soyunu Hz. Ali'ye kadar götürür.¹⁶

Anadolu'da ahiliğin kurucusu ve asıl adı Şeyh Nasîrüddin Mahmûd Ahî Evran b. Abbas olan Ahi Evran ise menkıbevî hayatında Hz. Ali'nin amcasının oğlu ve damadı olarak karşımıza çıkar. Gök, kâinat ve yılan, ejderha anlamlarına gelen Evran ismi de onun efsanevî kişiliğinin işareti sayılabilir.¹⁷ Hoy'da doğduğu, gençlik yıllarında Anadolu'ya geldiği Kayseri, Konya ve Denizli'de yaşadktan sonra Kırşehir'e yerleştiği ve tahminen 1261'de burada öldüğü bilinmektedir. Mezarı da Kırşehir'de olup dericilerin piri olarak kabul edilir. Hacı Bektaş'la yakın bir dostluk kurmuştur. Tarihî hayatıyla ilgili bilinenlerin azlığına karşılık, menkıbevî kişiliğiyle ilgili bir hayli malzeme vardır. Menkıbevî hayatı kerametlerinin anlatıldığı menâkıbnâmeler ile ahilerin adet ve göreneklerini, davranış biçimlerinin ve kurallarının yazıldığı tomar şeklinde bulunan şecerenâmelerde yer alır.¹⁸ Bunlarda yer alan menkıbeye göre Bedir Savaşı'ndan üç gün önce ashabı toplayan Hz. Muhammed, silahlarını hazır etmelerini ve sancağı amcası Hz. Abbas'a vereceğini söyler. Fakat o, kendisinin yaşlandığını bu yüzden sancağın kendisi yerine oğlu Mahmud'a verilmesini ister. Bunun üzerine sancak Mahmud'a verilir. Mahmud savaşta büyük yararlılıklar gösterir. Bunun üzerine Mahmud'u tebrik için sahabenin her biri ona, birer yeşil yaprak hediye ederler. Hz. Ali ise ganimetin tamamını fukaraya dağıttığı için bir şey veremez. Hz. Muhammed, *Sen ne verirsin ya Ali?* diye sorunca Ali, *Kızım Rukiye'yi verdim* diye cevap verir. Hz. Ali'nin kızı Rukiye'yle Ahi Evran'ın düğünü üç gün üç gece sürer. Düğün yemeği için 99 adet sığır, koyun ve keçi kesilir. Hz. Peygamber, Ahi Evran'a debbağlık sanatını öğreterek ondan derileri işlemesini ister. Ahi Evran derilerden rengârenk, çok güzel eşyalar yapar. Hz. Peygamber, Ahi Evran'ın beline şed bağlayarak onun 32 esnafa pîr olduğunu duyurur. Evran isminin verilmesinde de yine Hz. Muhammed ve Hz. Ali sahneye çıkar. Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye onun Uhud'da nasıl savaştığını sorunca *Bir eli kılıçta ve bir eli âlemde idi ve her canibe harb iderdi, Evran gibi demesi üzerine adı Evran olur.*¹⁹

15 Derviş Muhammed Yeminî, *Faziletname I*, Haz. Yusuf Tepeli, Ankara 2002, s. 178.

16 İrene Melikoff, "Bir XIII. Yüzyıl Ahi Belgesi", *Destan'dan Masal'a*, Çev. Turan Alptekin, İstanbul 2008, s. 170-180.

17 İlhan Şahin, "Ahi Evran", *TDV İA*, C. 1, İstanbul 1998, s. 529.

18 M. Fatih Köksal, "Ahi Evran'ın Menkabevi Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser: "Menâkıb-ı Ahi Cihan-ı Nasreddin Ahi Evran", *TKHBV*, Yıl 2012, S. 62, s. 85-88.

19 M. Fatih Köksal, "Ahi Evran'ın Menkabevi Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser", s. 96.

Ahi Evran'ın bir taraftan Hz. Muhammed'in amcasının oğlu ve sancaktarı, bir taraftan da Hz. Ali'nin hem amcasının oğlu hem de damadı olmasına inanılması, halkın nazarında önemli bir mevkiye sahip olduğunu gösterir. Dolayısıyla o,

Mustafa'nun ol âlem-darı idi

Murtaza'nun sevgülü yâri idi²⁰

Sonuç itibarıyla Türklerin İslamiyet'i kabulüyle başlayan süreçte Hz. Ali onlar için rol model olmanın ötesinde soylarını bağladıkları da bir figüre dönüşmüştür. A. Yaşar Ocak'ın ifadesiyle bu kısa yazıyı bitirelim: *O artık Türkler için sade bir insan olmaktan çıkmış, yüzyıllardır adeta inandıkları değerlerin tamamının temsilcisi ve örneği haline gelmiştir.*

Kaynaklar

- “Hoca.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 18. İstanbul, 1998.
- Çınar, Ali Abbas. “Orta Asya Türk Kültüründe İşanlık Geleneği.” *Bilgi*, no. 1 (1996).
- Derviş Muhammed Yeminî. *Faziletname I*. Haz. Yusuf Tepeli. Ankara, 2002.
- Gökalp, Haluk. “Ahi Evran-ı Veli'nin Kişiliği.” *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, no. 2 (2005).
- Hoca Ahmet Yesevî. *Divan-ı Hikmet*. Haz. Hayati Bice. Ankara, 2005.
- Karagöz, Nail ve Ayturgan Avazbek Kızı. “Kutadgu Bilig'de Peygamberlik.” *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22, no. 2.
- Karamustafa, Ahmet T. *Tanrının Kuraltanımaz Kulları*. Çev. R. Sezer. İstanbul, 2012.
- Köksal, M. Fatih. “Ahi Evran'ın Menkabevi Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser: 'Menâkıb-ı Ahi Cihan-ı Nasreddin Ahi Evran'.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, no. 62 (2012).
- Melikoff, İrene. “Bir XIII. Yüzyıl Ahi Belgesi.” In *Destan'dan Masal'a*. Çev. Turan Alptekin. İstanbul, 2008.
- Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli Vilâyetnâmesi. Haz. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul, 1958.
- Ocak, A. Yaşar. “Fütüvvetnâme.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 13. İstanbul, 1996.
- Ocak, A. Yaşar. *Babailer İşyanı*. İstanbul, 2016.
- Ocak, A. Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*. Ankara, 1999.
- Sadykbekov, Kurmangazy ve Muammer Taşçı. “Kazak Halk Destanlarındaki Hazret-i Muhammed ve Ehl-i Beyt Anlatımları.” *Türk İslam Dünyası Araştırmalar Dergisi*, no. 14.
- Sarıkaya, M. Saffet. *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelere Göre Dini İnanç Motifleri*. Ankara, 2002.
- Şahin, İlhan. “Ahi Evran.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 1. İstanbul, 1998.
- Ünlüsoy, Kamile. *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları (XIII.-XVI. Yüzyıllar)*. Ankara, 2015.

20 Haluk Gökalp, “Ahi Evran-ı Veli'nin Kişiliği”, *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2005, S. 2, s. 33.

ORTA ÇAĞ'DA TALAS VE SIR DERYA'DA TÜRK ZANAAT TÜRLERİ VE ÜRETİM

Fatih ÜNAL*

Giriş

Konar-göçer bozkır yaşam ve kültürüne sahip olan kadim Türkler; bu kültürün şartlarına ve imkânlarına özgü bir üretim ve iktisadi hayatın içinde olmakla birlikte, tamamen yerleşik hayata geçtikleri dönemlerde daha yoğun olarak esnaflık ve zanaat işleriyle ilgilenmişlerdir. Kaynaklar, Uygur döneminde Türklerin “usta zanaatkarlar” olduklarını kaydeder. Zanaat işlerinin ve zanaatkarlarla ilişkilerin nasıl olması gerektiği yine bu dönemin kaynaklarında kayıtlıdır.

Karahanlı dönemi toplum hayatında esnaf ve zanaatkarlığın önemli bir yeri bulunduğu, çalışma alanlarının çeşitli olduğu ve dönemin gündelik yaşamı biçimlendirmede etkin oldukları bilinmektedir. Zanaatında tecrübeli ve becerikli kişiler; “usta”, “zanaatkar” anlamında “uz kişi” olarak adlandırılmıştır¹. Orta ağ'da Talas vadisinden Sır Derya'ya uzanan hat üzerindeki şehirlerde sanat, ustalık işleri ve meslek teşekkülleri; Türklerin eski devirlerden tevarüs ettirdikleri gelenek ve uygulamaların yeni şartlar, yeni imkânlar ve yeni modellerle devamı niteliğindedir. Orta ağ Türk iktisadi hayatının, çalışma alanlarının ve üretimin nabzının attığı Talas-Çu vadisinden Aşağı Sır Derya'ya uzanan sahadaki en mühim merkezler Taraz (Talas) ve Sayram (İsficap) şehirleriydi.

* Prof. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, fatih2unalan@yahoo.com, ORCID: 0000-0001- 9433-608X.

1 Serkan Şen, *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, 2007), 73-75.

Taraz, Türk tarihinin ve medeniyetinin en köklü ve en mühim merkezlerinden birini teşkil ediyordu. Batı Göktürk sahasının nüfus, dil, kültür ve medeniyet bakımından Türkleşmesinde Talas Vadisi mühim rol oynamış; Türgişler, Karluklar ve ardından Karahanlılar ile devam eden tarihî süreçte siyasi, stratejik ve ticari-iktisadi potansiyeli ile Türk dünyasının en önemli cazibe merkezlerinin başında gelmiştir. Burası Tarihî İpek Yolu'nun ana güzergâhında; ticaretin, zanaatın ve şehir medeniyetinin geliştiği bir bölgeydi. Bu özelliği dolayısıyla VI-VIII. asırlarda Talas Nehri ve mücavir alanlarında; İpek Yolu'nun ana hattı ve yan güzergâhlarında birbirine bağlanan birçok kale, kent ve ribât-kervansaray yerleşimi ortaya çıktı. Çevre ülkelerden ticaret ve zanaat erbabının yoğun ilgi gösterdiği bu kentler, kısa sürede gelişip yükseldi. Batı Göktürk Kağanlığı devrinde Soğd aristokrasisinden çok sayıda kişinin Talas'a göç etmesi; iş, üretim, ticaret ve sosyal ilişkiler bakımından Talas vadisi kentlerini derinden etkiledi.

II-IV. asırlar, Talas şehrinin üretim hayatı ve üretim mekânlarının ortaya çıktığı devir olarak bilinmektedir. Arkeolojik tespitlere göre V-VII. asırlarda şehristana tedricen hem yerleşim meskenleri hem de metal işleme ile meşgul üretim kompleksleri inşa edildi. Talas şehri VIII-IX. asırlarda Karluklara başkentlik yaptığından, bu dönem şehrin hızla geliştiği ve hayatın şehir hudutlarının dışına taşıdığı bir büyümeye sahne oldu. Elde edilen bulgulara; ev eşyalarında, metal kap-kacak ürünlerinde, ahşaptan ve kemikten imal edilen objelerde görülen süsleme ve bezemeler, Talas boylarındaki şehirlerde yerel kentli kültürün gelişim sürecine konar-göçer Türk boylarının tesirlerini açıkça ortaya koymaktadır². Taraz çevresindeki kentlerden bazıları ticaret, bazıları ise zanaat ve madencilik gibi üretim ve dağıtım merkezleri özelliğindeydi.

Karahanlı devrinde Taraz'da ticaret ve üretimin nabzının attığı Rabat'ın hudutları, birisi doğu, ikisi de batı olmak üzere üç kısımdan teşekkül ediyordu. Gerek şehristanda gerekse rabatlarda çok canlı bir iş, üretim ve ticaret hayatı vardı³. Vatandaşların ve zanaat erbabının yaşadığı mahalleler bu dönemde ortaya çıktı. Şehir gelişmeye başladı ve şehir hayatının merkezi; şehristandan, ticaret-zanaat merkezlerine dönüşen rabatlara geçti.

Orta Çağ'da Aşağı Sır Derya'da büyük bir hudut şehri olan Sayram, Büyük İpek Yolu güzergâhında zengin bir ticaret kentiydi. Arkeolojik incelemelere göre bölge, hayvancılık ve yerleşik tarım kültürünün en eski merkezlerinden biriydi. Türkistan'ın yerleşik kültür merkezlerine asırlar içerisinde gelip yerleşmiş ve şehir hayatına intibak etmiş çeşitli Türk topluluklarına mensup gruplardan oluşan şehir ahalisi; temel olarak ziraat, ticaret ve zanaatla meşguldü. 961-969 tarihlerinde Batı Türkistan'a seyahat etmiş olan İbn Havkal, şehrin rabat kısmının mamur

2 T. N. Senigova, *Sredne-Vekovyıy Taraz* (Alma-Ata: Akademiya Nauk Kazahskoy SSR, 1972), 58-64.

3 Senigova, *Sredne-Vekovyıy Taraz*, 132-142.

olduğunu söyler. İç şehrin ve rabatın etrafı bu dönemde surlarla çevrilidir. Sulama kanalları ve bostanlar mevcuttur. Hem rabat kısmında hem de şehristanda çarşılar bulunmaktadır. Eserini X. asrın sonlarında tamamlayan Makdisi, şehristanda kervansaray ve elbiseciler ya da dokumacılar çarşısı bulunduğuna işaret eder. Camisinin dört kapısı vardır ve her kapının önünde hem kervansaray hem de bir menzil yeri işlevi gören bir ribat bulunuyordu. Bunlar; Nahşebîliler, Buharalılar, Semerkantlılar ve Karatigin ribatları olarak adlandırılıyordu⁴.

Şehirde silah, kılıç, demir ve bakır eşya imalatı yapılmaktadır. Makdisi; Türkistan'dan (Türk ülkelerinden) buraya at ve katır getirildiğini, Sayram'ın kölelerinin yine Türk tarafından temin edildiğini söyler ve Sayram eyaletine dâhil onlarca şehirden bahseder. Bunların birçoğunun çarşısı, pazarı ve imalat yerleri vardır.

Zanaatlar ve Üretim

Orta Çağ Türkistan şehirlerinde zanaatkarlar, çarşıda yer alan atölyelerinde ürünlerini imal ederek bizzat satarlardı. Ayrıca mesleği sadece tüccarlık olan, bilhassa dış ticaretle uğraşan kişiler de vardı. Tüccarlar, sarraflar, kumaş satıcıları ve usta sanatkârlar şehir toplumunun üst kademesinde yer alırdı. VIII ile XIII. asırlar arasında Orta Sır Derya havzasında insanların ihtiyaçlarına göre pek çok zanaat dalı gelişip yaygınlaşmıştır. Bölgenin zanaat potansiyeli hakkında arkeolojik buluntular önemli bilgiler sunar. Kazılarda elde edilen bulgular ışığında; VIII. yüzyıldan sonra Talas Vadisi ve Sır Derya şehirlerinin ekonomik

4 Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyaçılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001), 255-256.

ve sosyal hayatının inkişafında; maden işleri, demircilik, kuyumculuk, tekstil ve dokumacılık, çömlekçilik ve seramik işçiliği ile taş ve kemik işçiliği gibi faaliyetlerin büyük tesiri olmuştur.

Çömlekçilik/Seramik

Çanak-çömlek sanatı bölgede kadim bir meşgale olup Kanglı-Uysun boylarından tevarüs eden eski maddi kültür geleneklerinin devamı niteliğindeydi. Diğer taraftan bu sanat; Orta Asya'daki Soğd, Şaş, Fergana ile Çu-Talas nehirleri arasındaki kentlerin yerleşik tarım kültürü ile doğrudan ilişkili idi⁵.

En eski, hatta destansı kayıtlarda Türklerin çömlekçilik sanatını iyi bildikleri zikredilmektedir. Çömlek işiyle uğraşanlara "Sasıçı" deniyordu⁶. Eski Türk yurtlarında yapılan arkeolojik kazılarda çeşitli dönemlere ait seramik malzemelerin çıkarılması bunu doğrulamaktadır. İslam coğrafyacıları, Tuğuzguz (Dokuz Oğuz) ülkesinde toprak kapların yapıldığı çarşıların bulunduğunu haber vermektedir⁷. Kaşgarlı Mahmud, "toy" denilen ve çanak yapılan bir tür çamurdan bahsetmektedir. Bu dönemde çanakçılıkla uğraşan kimseler, "sır" adı verilen yapışkan bir madde ile kapları sıvayıp nakışlayarak nadide kaplar üretmişlerdir.

Karahanlı dönemi, çeşitli zanaat türlerinde olduğu gibi seramik ürünleri ve üretiminde de büyük bir gelişme sağlamıştır. Hem sırsız seramiğin belirli formlarının geliştirilmesi ve standartlaştırılması hem de sırlı seramiğin ortaya çıkması ve geniş ölçüde yayılması bu dönemde gerçekleşmiştir. Taraz'da elde edilen seramik malzemeler bu değişimi açıkça ortaya koyar. Çömlekçi çarkında üretilen seramiklerin oranı önemli ölçüde artmış, buna karşılık özellikle zengin süslemeli el yapımı ürünlerin sayısı ise azalmıştır. Sırsız seramikte kalite belirgin biçimde artmış, kaplar form bakımından daha çeşitli hale gelmiştir. Yuvarlak dipli, küresel gövdeli kazanlar; silindirik boyunlu, yassı gövdeli ve yukarı doğru kıvrık kapaklı testiler; ağız kenarında kabartma şerit bulunan kaseler; halka biçimli ve uzun saplı kupalar; tavalar, tandırlar yaygınlığını sürdürmüştür. Bu durum, önceki dönemin kültürüyle genetik bir bağın varlığına da işaret etmektedir⁸.

Seramik ürünlerin yüzey işçiliği de gelişmiştir. Artık kaplar yalnızca astarla (engopla) kaplanıp perdahlanmakla kalmamış, aynı zamanda akıntı (damla) şeklinde boyanmış ve üzerlerine figürler uygulanmıştır. Çömlekçi ürünleri eskiden olduğu gibi kazıma tekniğiyle, nadiren de damga ile bezenmiştir; el yapımı ürünler ise kabartma süslemelerle donatılmaya devam etmiştir⁹.

5 Senigova, *Sredne-Vekovyıy Taraz*, 110.

6 Şen, *Orhon, Uyğur ve Karahanlı Metinleri*, 108.

7 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 98.

8 Senigova, *Sredne-Vekovyıy Taraz*, 147.

9 Senigova, *Sredne-Vekovyıy Taraz*, 148.

Aynı dönemde Tarazlı çömlekçiler yeni bir yöntemle kap üretmeye başlamışlardır: Kaplar, özel kalıplarda ve kısmen çarkta hazırlanan ayrı parçaların birleştirilmesiyle yapılmıştır. Testiler, seramik ürün arasında en kalabalık grubu oluşturur. Ateş üzerinde yemek pişirmek için kullanılan çömlekler, hâlâ elle şekillendirme yöntemiyle üretilmeye devam etmiştir; ancak bunların formu da değişime uğramıştır. Kupalar, form bakımından önceki dönemin örneklerine yakındır. Gövdeleri hafifçe ortadan kırılan yarı silindirik bir şekle sahiptir ve Ağız kısmına doğru gövde genişler. Alt gövde kısmı ile ağız kenarına bağlanan kulp, taban çıkıntısına sahiptir. VI–VIII. yüzyıl kulplarından farklı olarak bu kulplar süslemeli değildir. Kupalar arasında yuvarlak gövdeli ve ağız kenarında küçük, halka biçimli kıvrık kulplara sahip örnekler de bulunmaktadır. Gövdesi şişkin, ağzı dar, küçük hacimli ve kalın cidarlı sferekonus kapların kısa boyunlarında oldukça dar bir ağız bulunur ve ağız kenarı bir çıkıntı ile belirginleştirilmiştir. Dip kısmı koni biçiminde, masif ve ağırdır. Piyaleler, form bakımından konik kâselere yakındır. Ancak daha küçük boyutludur ve çoğunlukla tek renkli sırla kaplanmışlardır. Tabaklar yassı formda olup düz ya da hafif dışa kıvrık kenarlara sahiptir ve halka kaide üzerine oturmaktadır. Buluntular arasında disk biçimli kaide üzerinde yer alan, silindirik gövdeli minyatür testiler bulunmaktadır. Basık gövdeli, kısa boyunlu ve genişçe dışa açılan ağız kenarına sahip küçük çömlekler de vardır. Testiler ve küçük çömlekler, stilize kûfî yazılarla süslenmiştir. Tuvakiler (saklama kapları) ise silindirik formda olup dışa açılan ağız kenarına sahiptir. Bu ürünler beyaz zemin üzerine tek renkli kahverengi bezemelerle süslenmiştir. Bazılarının üzeri yeşilimsi ton verilmiş sırla kaplanmış. Yağ lambaları iki ana tipte temsil edilmektedir. İlk tip, daha önce Taraz'da bilinen sırsız, yuvarlak gövdeli ve halka biçimli kulplu kandillerin formunu büyük ölçüde tekrar eder. Ancak bu dönemde bunlar beyaz sırla kaplanmış, koyu renkli bezemelerle süslenmiş; ayrıca noktalar ve stilize yazılarla zenginleştirilmiştir¹⁰.

Taraz ve yakın çevresindeki Çigil ve Barshan gibi şehir kalıntılarında ve tarihî mezarlıklarda yapılan kazılarda, buralardaki mesleklere ait bol miktarda veri elde edilmiştir. Buluntular arasında bilhassa çömlekler, testiler ve mutfak araç-gereçleri öne çıkar. Bu buluntular, Taraz ve diğer şehirlerde Karluk Türklerinin geçmişten tevarüs ettirdikleri geleneksel sanat ve maharetlerini yansıtıyordu. Bu ürünlerin malzemesi, imal ve kullanımı, biçimleri ve bezemeleri bazı biçimsel farklılıklar taşımakla birlikte, önceki devirlerle kültürel ve teknik devamlılığı ortaya koyuyordu¹¹. Taraz'da bulunan tarihî hamam yakınında, birbirine bitişik iki adet alçak duvarlı kil ocak ve yine kilden yapılma borular bulunmuştur. Talas vadisi şehirlerinden olup Taraz yakınlarında yer alan Kulan şehri Orta çağda çömlek ve seramik imalatının yüksek olduğu bir şehirdi¹². Arkeolog Senigova'nın yaptığı

10 Senigova, *Sredne-Vekovy Taraz*, 148-155.

11 Senigova, *Sredne-Vekovy Taraz*, 81-84.

12 A. N. Bernştam, *Pamyatniki Starin Talasskoy Doliny: İstoriko-Arkheologičeskiy Oçerk* (Alma-Ata, 1941), 26.

araştırmalara ve tespitlere göre; seramik ürünler şekil, ebat ve yapım teknikleri yönüyle eski gelenekten kopmadan bir gelişimi yansıtıyordu. Üzerlerindeki motifler ve semboller, Karahanlı öncesi kültür ve geleneğin devamlılığını göstermekteydi¹³.

Arkeolojik kazılar neticesinde Kuyruk Töbe'de ortaya çıkan XI. yüzyıla ait çömlekçiler mahallesindeki atölye ve fırınlar, Orta Sır Derya havzasındaki çömlek üretimi hakkında önemli bilgiler verir. Keşfedilen atölye; üretim ve konaklama yeri olarak iki bölümden meydana geliyordu. 24 metrekare genişlikteki bir odada killeri ve diğer malzemeleri saklamak için 3 ayrı bölme bulunuyordu. Yapının güney tarafı boş ve tabanında seramiklerle kaplı çukurlar olup, kuzey tarafındaki diğer bir odada ise çömlek fırını yer alıyordu. Atölyenin konaklama bölümü ise yan koridorlarla bağlı üç odadan teşekkül ediyordu. Merv'de bulunan çömlekçiler mahallesindeki kazılardan yola çıkarak, XI-XII. asırlardan itibaren yaklaşık 10 kişinin çalıştığı küçük atölyelerin varlığını söylemek mümkündür¹⁴.

Taraz kalıntılarında yapılan arkeolojik çalışmalarda üzerinde arslan mühür damgalı seramik ürünlere rastlanmıştır. Bernştam tarafından Taraz'da ve çevre illerde yapılan arkeolojik araştırmalarda, tarihî şehrin Karahanlı çağı katmanlarındaki bulgular arasında bilhassa üzerinde resimler, motifler ve sembollerle karakteristik niteliklere sahip seramik ürünler öne çıkmıştır¹⁵. Senigova'nın tespitlerine göre; seramik imalatı teknik yönüyle eski gelenekten kopmamış, üzerlerindeki semboller ise Karahanlı öncesi kültürün devamlılığını teyit etmiştir.

Kıvrımlı ve üç köşeli kulplu meşhur kazanlar; Fergana, Semerkant, Çu Vadisi ve Yedisu'da IX-XII. asırlara ait yuvarlak gövdeli kazanlar Talas vadisinin güneydoğu kısmında da bulunmuştur. Ateşte yemek pişirmek için kullanılan kaplar, eskiden olduğu gibi elışı kalıplamayla yapılmış olup daha bodur, yuvarlak ve silindirik boyunlu biçimlere evrilmiştir. Bulgular üzerinde; zenginlik, mutluluk ve hâkimiyet sembolü olarak geyiğe saldıran aslan ya da kaplan motifleri, parsın geyikle mücadele sahnesi Talas boyu kavimlerinin ortak düşünce dünyasını yansıtıyordu. X-XII. asırlara ait Merv seramiklerinde sıkça görülen ve kurnazlığı, cesareti ve akli simgeleyen tilki motifine ise bu bölgelerde daha seyrek rastlanmıştır.

13 Senigova, *Sredne-Vekovyı Taraz*, 110.

14 Burkanadin Abdilhakim, *Fethinden Moğol İstilasına Kadar Orta Sırderya Havzası ve İslam Tarihindeki Yeri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2019), 187.

15 Bernştam, *Pamyatniki Starini*, 52-53.

Cam Yapımı

Talas çevresinde ve Aşağı Sır Derya'da cam eşyaların üretimi, Orta Çağ'da yeni bir zanaat dalı olarak ortaya çıkmıştır. Taraz'ın şehristan katmanlarından X-XII. yüzyıllara ait kültürel tabakalardan çıkarılan cam eserlerin arasında kaseler, tabaklar, kadehler, şişeler, sürahiler ve pencere diskleri öne çıkar. Farklı üretim teknikleriyle yapılmış cam eserlerin varlığı, zanaatkarların orta çağda uygulanan iki temel kap üretim yöntemini bildiğini göstermektedir. Birinci yöntem, karmaşık profilli boş cam eşyaların; sürahiler, kadehler, şişeler serbest üfleme yöntemiyle yapılmasıdır. Bu yöntemde ustanın temel aracı cam üfleme borusudur; borunun ucuna alınan sıvı cam kütesine hava üflenerek iç boşluk oluşturulur ve ardından hızlı dönme hareketiyle istenilen forma ulaşılır. İkinci yöntem ise "kalıp içinde üfleme"dir. Bu yöntemle daha basit profilli kaseler ve kupalar üretilmiştir. Bu tür eserler, tabanlarında altı köşeli yıldız veya inci dizileriyle çevrelenmiş palmet motifleri gibi önceki dönemdeki kaplarda görülen desenlerle süslenmiştir.

Özellikle gösterişli eserler, sürahiler ve kadehler için daha gelişmiş bir üretim tekniği uygulanmıştır. Bu teknik, üflenene ana form soğuduktan sonra üzerine dalgalı mavi-sarı veya kırmızımsı, bazen altınlı cam ipliklerin eklenmesini içerir. Cam kütleden ayrıca pencere camları ve diskler de üretilmiştir. Taraz'daki cam zanaatının oldukça yüksek bir düzeyde geliştiğini, az sayıda bulunmasına rağmen işlevsel değeri yüksek olan teknik kaplar da göstermektedir. Bu kaplar silindirik formda, kenarında simetrik olarak yerleştirilmiş üç asma kulp ile donatılmıştır ve çeşitli uzun formlardadır. Bunun yanında, küresel gövdeli bir testi tipinde ek kap parçaları da bulunmuştur. Şehristanın güneydoğu kısmında bulunan cüruf ve kuvars parçaları, cam ürünlerinin yerel atölyelerde üretildiğini ve büyük miktarlarda üretim yapıldığını göstermektedir. Günlük kullanım eşyalarının ve kimya kaplarının yanı sıra burada yeşil, kırmızı, mavi ve beyaz renkli çok sayıda boncuk da toplanmıştır. Bu çeşitlilik, söz konusu dönemde Yedisu bölgesi ve Orta Asya şehirlerinde cam zanaatının ulaştığı yüksek seviyeyi açıkça ortaya koymaktadır¹⁶.

Tarihî Taraz'ın şehristan kazılarında elde edilen X-XII. asırlara ait cam eşyalar, burada zanaat çevrelerinin belli başlı üretim alanlarından birinin cam işçiliği olduğunu göstermektedir¹⁷. Kazılarda bol miktarda cam eşya buluntusuna rastlanması cam üretim sanatının ve kullanımının ne kadar yaygın olduğunu ortaya koyar.¹⁸ Şehristanın merkezinde cüruf parçaları çıkarılmış, 400 kadar cam eşya örneğine rastlanmıştır¹⁹.

16 Senigova, *Sredne-Vekovyı Taraz*, 166-168.

17 Senigova, *Sredne-Vekovyı Taraz*, 150-167.

18 Senigova, *Sredne-Vekovyı Taraz*, 132-142.

19 Senigova, *Sredne-Vekovyı Taraz*, 128.

Arkeolojik araştırmalarda ortaya çıkan cam ürünleri nitelik yönünden XIII. asra kadar değişmemiştir ve Orta Asya'nın diğer bölgelerinde bulunan cam eşya örneklerine benzemektedir. Elde edilen cam mutfak eşyalarının çoğunluğu serbest üfleme yoluyla elde edilmiş olup, bir kısmı ise kalıp dökümü metoduyla yapılmıştır. Orta Sır Derya havzası şehirlerinde yapılan kazılarda bol miktarda cam ürünlerine rastlanması burada da cam yapımının gelişmiş olduğunu ve toplumun her kesimi tarafından kullanıldığını göstermektedir. Yeşil şeffaf veya mavi camdan yapılan sürahiler cam ürünleri içerisinde en yaygın olan örneklerdir. Sürahiler koyu yeşil, kırmızı veya koyu mavi renkli yağlı iplerle süslenmiştir. Yaygın olan diğer bir cam ürünü de güğümlerdir. Ayrıca bardaklar ile diğer bazı mutfak eşyaları da camdan imal edilmiştir. Bölgede cam üreticileri sadece mutfak eşyalarını yapmakla kalmayıp yuvarlak şekilde pencere camları da üretmişlerdir. Bunlardan beyaz, buzlu, yeşil ve pembe renkli pencere cam kalıntıları Taraz şehri kalıntılarında bulunmuştur²⁰.

Madencilik/Demircilik

Tarihin bilinen en eski devirlerinden beri Türk yaşam tarzında madencilik özellikle de demirciliğin önemli bir yeri olmuştur. Yerli yabancı kaynakların hepsinde Türklerin atalarının demirci olduğundan bahsedilir²¹. Türklere büyük imparatorluklar kurduran askeri vasıfları ve sahip oldukları yüksek harp sanayiinin temeli demirdi²². Eski Türkçede bu işle uğraşanlara "Tämirçi" ya da "Tämürçi" deniyordu²³. Arkeologların Baykal ötesinde İvolgi Nehri'nin Selenge mansabında keşfettiği bir Hun kasabasında demir işleme atölyeleri ve bronz dökümhaneler ortaya çıkarılmıştır. Buluntular arasında yer alan dökme saban demirleri, saban döküm kalıpları, demir oraklar ve taş değirmenler dikkat çekicidir²⁴. Çin kaynakları Göktürklerin önceleri Altaylarda yaşadığını ve demircilikle uğraştığını naklediyor. Uygurlar, dönemlerinin en iyi demir ve çelik işçilerindendir. İslam coğrafyacıları Tuğuzguz (Uygur) ülkesinde demirden her tür nadir eşyanın üretildiği çarşıların bulunduğunu, Tibet'e ve Çin'e demirden imal edilmiş pek çok şey ihraç edildiğini bildirmektedir²⁵.

Eski Türk toplumunda özel bir yeri olan ve başta silahlar olmak üzere at koşumları ve günlük ev eşyaları üreten demirciler hanedan kurucularına ya da kamlara denk büyüleyici insanlar olarak kabul edilmiştir. Başlıca meslekleri demircilik ve madencilik olan Bozkır Türk topluluğunda mükemmel kılıç, kalkan, kargı ve mızrak temrenleri imal edilmiştir. Türk kılıçlarının hayvan figürlü kabzaları

20 Abdilhakim, *Orta Sırderya Havzası*, 188.

21 Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 229-231.

22 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989), 307.

23 Şen, *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinleri*, 111.

24 S. G. Klyashtorny ve T. İ. Sultanov, *Kazakistan: Türkün Üç Bin Yılı*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yayınları, 2004), 68.

25 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 98.

altın levhalarla kaplanmış ve kıymetli taşlarla süslenmiştir. Kemer tokaları, kayış uçları, ok kutuları, zırhlar, tolgalar işlemeli altın ve gümüş ile bezenmiştir. Her çeşit madeni ev eşyası üretilmiş ve yaygın kullanılmıştır. Bu durum eski bozkır Türk topluluğunda madencilik üzerine kalabalık esnaf ve zanaatkar zümresinin bulunduğunu gösterir²⁶. İdrisi, Cumruh (Hurmuk) şehrinden bahsederken “bu şehirde sadece silah sanatlarına ait bir çarşı bulunur”²⁷ diye yazmaktadır. İbn Havkal, Maveraünnehir’den bahsederken “ülkelerinde ihtiyaçtan çok, ticaretlerinden artacak kadar demir madenleri vardır. Orada altın, gümüş çokluk bakımından diğer İslam ülkelerinde benzeri olmayan cıva madenleri bulunur” diye yazmaktadır²⁸. Silah üretiminin Karluk coğrafyasında Karahanlı döneminde de yaygın olarak sürdürüldüğü bilinmektedir.

Talas Vadisi ve Sır Derya bölgesinin iktisadi hayatında yöre halkının ekonomik ve sosyal yaşamında madenciliğin önemli bir yer tuttuğunu, bronz, demir, gümüş ve altın objelerden oluşan arkeolojik bulgular da teyit etmektedir. Taraz’ın güneydoğusunda yer alan şehirlerden Şilci şehri, dağların arasında yer alan konumuyla orta çağın büyük ticaret ve endüstri merkezlerinden biriydi. IX-XI. asırlarda madenleri dolayısıyla bir hayli gelişmiş olan bu şehirde yoğun bir yabancı nüfus yaşıyordu; Makdisi bu şehirde on bin İsfahanlının yaşadığını nakleder. Şilci’nin yanı sıra, Sûs, Köl ve Tekabket şehirleri de gümüş madenlerinin bulunduğu dağların yamacında kurulmuş ve madenleri dolayısıyla şöhreti yayılmış, Orta çağ metal üretiminin gerçek merkezleri haline dönüşmüş diğer şehirlerdi²⁹. Öyle ki gümüş ticaret endüstrisi Şilci’ye müstakil bir şehir hüviyeti kazandırmıştır. Bazı kaynaklarda ismi ya da ünvanı “Hilaş-Erken” olan bir Şilci hükümdarından bahsedilmiştir. Samani İsmail b. Ahmet’in 893’teki Taraz seferinin bir amacının da zengin gümüş yataklarına sahip olmak olduğu bilinmektedir³⁰.

Taraz ve civarında elde edilen buluntuları arasında yer alan demir ok uçları, bronz kemerler, çeşitli madeni ev eşyaları; Karluk-Kıpçak konar-göçer boyların maddi kültürüyle Talas vadisi şehirlerinin yerleşik unsurları arasındaki kültürün ortaklığını, üretimsel faaliyetlerini, bozkırla ekonomik, kültürel bağların sürekliliğini ortaya koymuştur³¹. Karahanlı döneminde Taraz’da gümüş işlemeciliği geniş bir pazar oluşturmuştur. Taraz’da elde edilen buluntular arasındaki kadın süs eşyaları ve geometrik desenli gümüş takılar, Kimek-Kıpçak süsleme geleneğini çağrıştırmaktadır.

26 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 308.

27 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 98.

28 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 213.

29 Osman Ciner, *El-Makdisi’nin Ahşenü’t-Tekâsîm Fî Ma’rifeti’l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, 2018), 231-233; Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 256-257; Faruk Sümer, *Eski Türklerde Şehircilik* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), 60-61; Senigova, *Sredne-Vekovyı Taraz*, 143.

30 Senigova, *Sredne-Vekovyı Taraz*, 171.

31 Senigova, *Sredne-Vekovyı Taraz*, 122.

Aşağı Sırderya buluntuları da madencilik ve demir ürünleri ile ilgili sanatların şehirlerde en yaygın mesleklerden biri olduğunu göstermektedir. Bilindiği üzere Orta Asya'da demirin ana üreticileri Fergana ile Uğruşane'dir. Makdisi; İsficab ile Fergana'da üretilen ürünlerin arasında askeri ürünleri, kılıçları ve diğer demir ürünlerini saymaktadır. Ayrıca Şâş'ta makas ve iğneler imal ediliyordu. Atölyelerde bu alanda uzmanlaşan özel ustaların çalıştığı bilinmektedir. Makdisi'nin verdiği bilgilere göre Sayram'da silah, kılıç, demir ve bakır eşya imalatı yapan üretim mekanları vardı. Sayram'da şehrin demircileri adet olduğu üzere belirli bir mahallede toplanmıştır. Demir ilk önce bulunduğu yerde işlenip sonra madenci yerleşim yerlerinde dökümü yapılırdı. Sayramlılar sadece polimetallik madenleri çevredeki en yakın şehirlerde işliyorlardı. Çünkü elde edilen metalin pahalı olması, zenginleştirilen madenin uzak mesafeye taşınmasını karşılıyordu. Birçok şehirde demirciler işlenmemiş ham demirlerle veya demir parçaları ile çalışıyordu. Demirciler sadece şehirlerde değil tüm yerleşim yerlerinde ve kasabalarda bulunurdu, fakat şehirdeki demirciler kendi alanında daha çok uzmanlaşmış kişilerdi. Yazılı kaynakların verdiği bilgilerden demircilikte ne kadar mesafenin katedildiğini anlamak zordur. Buna rağmen silahların sıradan bir demirci tarafından yapılamayacağını söylemek mümkündür. Zira sıradan bir demirci hazır demiri kullandığı halde silah yapan demirci, sakladığı karışık teknolojileri devreye sokarak kılıç için kendisi çelik hazırlamak zorundaydı³².

Bakırcılık

Bakırcılık, demircilikten sonra esnaf ve sanatkârlar arasında en yaygın olan zanaat türüdür. Kaynaklarda bakırcılara az değinilmesine rağmen onların ürettikleri ev ve mutfak eşyalarına sıkça rastlanmaktadır. Bakır ürünlerinin yapımı daha çok şehirlerde yaygındı. Zira polimetallar ile bakırı işleme sanatı Karatav, Kırgız, İli Nehri ve Talas Aladağları civarındaki şehir merkezlerine yakın olan yerlerde

32 Abdilhakim, *Orta Sırderya Havzası*, 188-189.

yapılmaktaydı. Bakırcılar mutfak eşyaları, şamdanlar, mumlar ve süs eşyaları yaptıkları için bir taraftan kuyumculuk işlerine de dahil olurlardı. Orta Sır Derya havzasında ve Yedisu'da yürütülen arkeolojik kazı faaliyetlerinde bol miktarda bakır ve bronzdan yapılan eşyalar ele geçirilmiştir. IX-XII yüzyıllara ait metalden yapılan ürünler arasındaki en çok bilineni lamba ile lamba altlığıdır. Söz konusu lambanın altlığı büyük bir sanatsal estetikle yapılmıştır. 25-35 santimetre yükseklikte olan ve yarı yuvarlak üç ayaklı palet dayanan sütunları yuvarlak ve çok yüzlüdür³³. Bakır madeni askerî mühimmatta da kullanılmıştır; El-Biruni, demir olmayan ya da az bulunan yerlerde demir yerine bakır kullanıldığını, Oğuz ülkesinde bakır ok uçlarının varlığını haber vermektedir³⁴.

Kuyumculuk

Türkler ilk dönemlerinden itibaren altın işlemede ileri gitmişlerdir. Hunlarda altın işçiliği son derece zengindir. İlk Türk merkezlerinden sayılan Andronovo kültürü çağında Altaylarda gerçek bir "altın endüstrisi"nden bahsedilmektedir³⁵. Birinci Göktürk Devleti Kağanını ziyaret eden Bizans elçisi hükümdar çadırındaki altından yapılmış eşyalardan bahsetmiştir. Tarihçiler, eski Türk toplumunda at koşumlarının yapımında, bu nesnelerin süslenmesinde kesinlikle Türk olan demircilerin veya kuyumcuların birlikte çalıştıklarını yazmaktadırlar. Birinci Göktürk Kağanı İstemi'yi ziyaret eden Bizans elçisi onun çadırında gümüşten yapılmış kap-kacakla dolu arabacıkların bulunduğunu haber verir. Kuyumcular; bronz, gümüş ve altından bilezikler, kolyeler, küpeler ve takılar yapardı. Otrar'da bulunan XIII. yüzyıla ait süs eşyası koleksiyonu bu bakımdan dikkat çekicidir. Bunlar, her ucu sekiz yönlü başlı olan bronz bilezik, karışık desen arz eden bronz bilyeli şeritleriyle kafa şeridi, çizgili camdan ve mavi macundan yapılan gerdanlıklardır. Diğer süs eşyaları ise kalıplara dökülerek yapılırdı. Mesela böyle kalıplar Taraz'ın X-XII. yüzyıllara ait kalıntılarında ortaya çıkarılmıştır. Süs eşyalarının içinde en yaygın olanları camdan ve renkli taşlardan yapılan, ayrıca akik, kristal, lapis lazuli, mercan ve inciden üretilen gerdanlıklardır. Bu gibi ürünler Orta Sır Derya havzasında Otrar'da ve Kuyruktöbe'de yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Taşlardan daha çok değirmen taşı yapımında istifade edilirdi. Kazılar sırasında bunlara sıkça rastlanmıştır. Orta çağda işletilen değirmen taşlarının kalıpları günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşmıştır³⁶.

33 Abdilhakim, *Orta Sırderya Havzası*, 189.

34 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 204.

35 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 307.

36 Abdilhakim, *Orta Sırderya Havzası*, 189-190.

Tekstil/Dokumacılık

Bozkır Türk giyim eşyasının başlıca malzemesi hayvansal ürünlerden oluşuyordu. Eski Türklerin bez dokudukları, giyecek için kendir yetiştirdikleri, yün kumaş ve bezden iç çamaşırı giydikleri bilinmektedir. Hun çağında Çin'e yünlü kumaş ve keçeler ihraç ediliyordu³⁷. Türkler elbise dikimiyle uğraşanlara terzi anlamında "Tonçı" ya da "Yiçi" diyordu³⁸. Giyim kuşam hususunda ilk dönemlerinden başlayarak uzmanlaştığını bildiğimiz eski Türklerde geniş anlamda kıyafet hatta moda ile uğraşanlar ortaya çıkmıştır. Kaynaklar Türklerin Karahanlı döneminde elbisecilik alanında hayli yol katettiğini ortaya koyar. Türklerin tarihin erken devirlerinden başlayarak ütü kullanması giysilerine ve dış görünüşleri ne derece önem verdiklerini göstermektedir. Giysi imalinin esas aleti olan iğne "yignä", Türkler arasında son derece kıymetli idi³⁹. Hayvancılıkla uğraşan konar-göçer Türkler kıyafetlerini esas olarak deriden üretmişlerdir. Gerdizi, Kırgızların elbiselerinin vahşi hayvan derisinden yapıldığını söyler⁴⁰. Yerleşik hayatı benimseyen Türk topluluklarında kumaştan dikilen elbiseler revaçtadır.

37 Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 306.

38 Şen, *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinleri*, 84.

39 Şen, *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinleri*, 86.

40 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 77.

Hayvancılığın yan kolu olarak gelişen giyim ve tekstil işleri zamanla Türklerin uzmanlık alanlarından biri haline gelmiştir. Türkler, deri ve yün gibi, hayvanlardan sağladıkları ham maddelerin yanında başlangıçta Çin'den ithal ettikleri ipekli kumaşlardan kıymetli giysiler üretmişlerdir⁴¹. Gerdizi; Oğuzlardan bahsederken, hükümdarlarının elbisesinin Çin dibası ve ipekli olduğunu, halkın ise ipekli ve pamuklu ham bezden kıyafet giydiğini nakleder. Elbiseleri harmani (lihaf), yenleri geniş ve etekleri uzundur. Hükümdarlarının kemeri ziynetlidir. Hükümdar “meclisinde insanlar toplanınca başına taç giyer” şeklinde nakleder⁴². İdrisi; Kimak ülkesinden bahsederken “burada ipek elbise imal etmek için tırazlar (atlaslar) dokunur, çok güzel yünlü elbiseler yapılır. Türk tüccarları bu elbiseleri diğer Türk ülkelerine ihraç ederler” der. İdrisi, Kimak ülkesi halkının “giydikleri şeyler kırmızı ve sarı ipektendir. Bu çeşit elbiseleri ancak yüksek tabakadan olanların giydiğini” yazar⁴³.

Bunların yanında pamuk da dönemin dokumacılığında ham madde olarak kullanılmıştır. Göktürklerin etkin olduğu Buhara'da yoksulların giydiği pamukluların yanında halılar da dokunmuştur⁴⁴. Halı dokumacılığı ilk dönemlerden itibaren Türkler arasında yaygındır. Nitekim başta Pazırık olmak üzere değişik kurganlardan çıkan halı parçaları bunun delilidir. Türk giyim modası Göktürk ve Uygur döneminde de Çin sarayında rağbet görmüştür. Ötüken Uygur devleti döneminde hem iç hem de dış pazara hitap eden, pamuk, ipek ve yünden giyim malzemesi üretimi gelişmişti. Orta Çağ kaynaklarında giyim kuşam ve tekstille ilgili pek çok kayıta bulunması Türk toplumunda bu alanda çalışan meslek erbabının Karahanlı devresinde de ekonomideki yerini koruduğunu göstermektedir. Kürk, deri, yün ve keçeden börk yapıp satan kimseler “börkçi”, kumaş dokuyucuları “bözçi” adlandırılmıştır⁴⁵. Pamuk ziraatının yapıldığı Turfan bölgesinde dokumacılık oldukça ilerlemiştir. Turfan Uygurlarından kalan vesikalar içinde pamuk ya da pamuklu kumaş ile ilgili olanların çokluğu, kadın kölelerin dokumacı olmaları Uygurlarda dokumacılığın büyük bir zanaat kolu olduğunu göstermektedir.

Orta Çağ Türk kentlerinde kumaş ticareti asil bir iş sayılıyordu ve kumaş satıcılarının dükkânları, parfümcüler, kuyumcularla birlikte çarşıların tam merkezinde idi. Çarşının diğer bir ucuna dokumacılar, pamuk temizleyicileri ve demirciler yerleşirdi. Eserini X. asrın sonlarında tamamlayan Makdisi Sayram'da kapalı çarşıda kumaş satan elbiseciler ve dokumacılar çarşısından bahseder. Yukarıda zikrettiğimiz gibi Sayram'daki büyük kervansaraylarda keten bezi karbas denilen kumaşlar satılırdı⁴⁶.

41 Klyashtorny ve Sultanov, *Kazakistan: Türkün Üç Bin Yılı*, 156.

42 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 80-81.

43 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 109.

44 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 109.

45 Şen, *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinleri*, 76-78.

46 Abdilhakim, *Orta Sırderya Havzası*, 190.

Dericilik

Hayvancılığın en başta gelen uğraşı alanı olduğunu bildiğimiz Eski Türk topluluklarında deriye dayalı zanaatların gelişmesi doğaldır. Orta ve İç Asya'da erken dönemden itibaren ortaya çıkan ve kesin şeklini bozkır kültüründen alan kıyafet tarzı ve buna bağlı olan çizimler Ön-Türk ve Hunlardan sonra birçok Türk topluluğunda, Göktürklerde, Uygurlarda ve diğer bozkır topluluklarında yaygın biçimde kullanılmıştır.

Hududül Alem'de Karluk topraklarından bahsederken, Yağma boyu arasında ziraatın çok az olduğu, buna karşın çok kürk imal edildiği yazılıdır. Karluk ülkesinden, Tohsılardan çeşitli kürklerin getirildiği, zenginliklerinin kürk olduğu nakledilir⁴⁷. Kimak ülkesinden samur kürklerin geldiğini, yine Kırgızlardan çok miktarda kürk getirildiğini yazar⁴⁸. Gerdizi Kimaklardan bahsederken av hayvanlarının samur ve kakum olduğunu nakleder.⁴⁹ İdrisi, Türk ülkelerinden kaplan, sansar, sincap, panter kürkleri, misk, köle ve ipek ihraç edildiğini kaydeder⁵⁰.

Ayakkabıcı, pabuççu, kavaflara eski Türkçede "Ätükçi" deniyordu⁵¹. Deriye dayalı ürünlerden ayakkabıcılığın VIII. yüzyılda Türklerin yaşadığı Sayram şehrinde on bin ätükçi bulunduğunu haber veren kaynaklar mübalağalı rakamlardan bahsetse de bir gerçeği aksettirmektedir⁵².

Keçe İmalatı/Yüncüler

Yün işleriyle uğraşanlara Eski Türkçede "Yunçı" deniyordu⁵³. Küçükbaş hayvancılığın yoğun olarak yapıldığı eski Türk toplumunda yüne dayalı bir ekonominin gelişmesi doğaldır. Türklerin çadırla başlattıkları yünden mamuller üretme uğraşı zamanla uzmanlık halini almış, yünü işleyip ticaretini yapan zümreler oluşmuştur. Halkın çadırlarda yün eğirip keçe giydiğini söylemesi, Türklerin ilk dönemlerden başlayarak yün imali yaptığını işaret etmektedir. Türkler ürettikleri yün örtüleri, yün kumaşları ve muhtelif cinsten keçeleri Hun döneminden başlayarak Çin'e ihraç etmişlerdir. Yünden imal edilen ipliklerden örgü, dokumacılık ve halı-kilim yapımında istifade edilmiştir.

Keçe sanatı, ham maddesi yün olduğundan, Türklerin yarattığı ve geliştirdiği bir sanat olarak kabul edilmiştir. Keçecilere, keçe imalatçısına eski Türkçede "Kedizçi" deniyordu. Arap tarihçiler Türklerin keçe imalinde insanların en

47 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 63-66.

48 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 64-67.

49 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 75.

50 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 101.

51 Şen, *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinleri*, 80.

52 Şen, *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinleri*, 81.

53 Şen, *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinleri*, 87.

ustaları olduğunu, keçe kıyafetler giydiklerini yazar⁵⁴. Tarihî seyrine göre tepilip dövülerek yapılan keçe ve keçecilik, dokuma sanayiinden önce gelişmiştir. Orta Asya'da, Türk kalıntıları içinde keçeden kesilmiş ecdat tasvirlerinin bulunuşu bunun Asya içlerinde erken çağlarda doğup geliştiğini gösterir. Keçenin önemli kullanım alanlarından birisi de halıcılıktır. Türk bölgelerinde yapılan kazılarda miladi dönemlerden kalma keçe halılar çıkarılmıştır. Keçenin kullanıldığı başka bir alansa Türk çadırıdır. Türk çadırlarının örtülerinin keçeden imal edildiğini Arap tarihçiler haber vermektedir. Yakubi; Türklerin keçe imalini en iyi bilen bir millet olduğunu ve elbiselerinin keçeden imal edildiğini yazar⁵⁵. Türkler keçeyi sadece günlük hayatlarında kullanmamışlar, ticarî meta olarak da değerlendirmişlerdir.

Sonuç

Orta Çağ'da Talas Vadisi'nden Aşağı Sır Derya'ya uzanan hat, Türklerin konar-göçer bozkır kültüründen tevarüs ettirdikleri pratik bilgileri, yerleşik hayatın getirdiği kurumsallaşma ile harmanladıkları bir "altın çağa" tanıklık etmiştir. Özellikle Taraz ve Sayram gibi merkezler, sadece ticaret durakları değil, aynı zamanda hammaddeyi işleyen ve ihraç eden birer endüstriyel üretim üsleri hüviyeti kazanmıştır.

Zanaat ve üretim işlerinde kültürel devamlılık ve uzmanlaşma söz konusudur. Arkeolojik bulgular, Türklerin yerleşik hayata geçtiklerinde eski sanat geleneklerini terk etmediklerini, aksine yeni formlar ve tekniklerle geliştirdiklerini göstermektedir. "Uz kişi" olarak adlandırılan usta zanaatkarların, toplumun üst kademesinde yer alması, zanaata verilen sosyal değer bir göstergesidir. Bu dönemde zanaat kolları; çömlekçilikten cam işçiliğine, madencilikten tekstile kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır.

Bölgenin iktisadi gücünün temelinde madencilik ve demircilik yatmaktadır. Türklerin genetik bir mirası olan demir işleme sanatı, bu dönemde kılıç ve zırh gibi askeri mühimmatın yanı sıra, tarım aletleri ve ev eşyalarıyla sivil ekonomiyi de beslemiştir. Özellikle Şilci gibi şehirlerin gümüş yatakları sayesinde kazandığı ün, bölgenin jeopolitik önemini artırmış; cam üretimi gibi ileri teknoloji gerektiren alanlarda ulaşılan seviye ise bölge zanaatkarlarının dünyadaki gelişmeleri yakından takip ettiğini kanıtlamıştır.

Şehir planlamasında zanaatkarların meslek gruplarına göre mahalleler ve çarşılar kurması, lonca benzeri mesleki bir teşkilatlanmanın erken sinyallerini vermektedir. Hayvancılığın bir yan kolu olarak gelişen dericilik ve keçe imalatı, Türklerin bu alandaki dünya liderliğini korumasını sağlamış; dokumacılık ise ipek ve pamuk kullanımıyla uluslararası ticarete rekabetçi bir sektör oluşturmuştur.

54 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 90, 189.

55 Şeşen, *Türkler ve Türk Ülkeleri*, 189.

VIII. ve XIII. yüzyıllar arasında zirve noktasına ulaşan bu üretim kültürü, Moğol istilasının getirdiği fiziksel yıkım ve demografik değişimle büyük bir darbe almıştır. Şehirlerin yakılması ve üretim komplekslerinin yok edilmesi, sadece ekonomik bir kayıp değil, aynı zamanda yüzyıllardır biriken teknik bilginin de kesintiye uğramasına yol açmıştır. Ancak bu dönemde üretilen eserlerdeki estetik anlayış ve aslan, pars, geyik motifli sembolizmin, Türk sanatının köklerinin ne kadar derin ve dirençli olduğunu günümüze ulaşan arkeolojik verilerle kanıtlamaktadır.

Özetle, Orta Çağ Türk dünyasında Talas ve Sır Derya havzası; ham maddeyi işleyen, kendi teknolojisini üreten ve ticareti zanaatla destekleyen, kendi kendine yetebilen ve dış dünyaya yön veren bir medeniyet havzasıdır.

Kaynaklar

- Abdilhakim, Burkhanadin. *Fethinden Moğol İstilasına Kadar Orta Sirderya Havzası ve İslam Tarihindeki Yeri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Bernştam, A. N. *Pamyatniki Starını Talasskoy Dolını İstoriko-Arheologičeskiy Oçerk*. Alma-Ata, 1941.
- Chavannes, E. *Çin Kaynaklarına Göre Batı Türkleri*. Çev. Mustafa Koç. İstanbul: Selenge Yayınları, 2023.
- Ciner, Osman. *El-Makdisi'nin Ahsenü't-Tekâsım Fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm İsimli Eserinin Değerlendirilmesi ve Türkçe Tercemesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.
- İnanc, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler II*. Ankara: TTK, 1998.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1989.
- Klyashtorny, S. G. ve T. İ. Sultanov. *Kazakistan: Türkün Üç Bin Yılı*. Çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2004.
- Senigova, T. N. *Sredne-Vekovyy Taraz*. Alma-Ata: Akademiya Nauk Kazahskoy SSR, 1972.
- Sümer, Faruk. *Eski Türklerde Şehircilik*. Ankara: TTK, 2006.
- Şen, Serkan. *Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2007.
- Şeşen, Ramazan. *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. Ankara: TTK, 2001.

ЯСАУИ ДӘСТҮРІНЕН АХИЛІККЕ ДЕЙІНГІ РУХАНИ САБАҚТАСТЫҚ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ КӨРІНІСІ: АБАЙ ОРТАЛЫҒЫНЫҢ МӘДЕНИ КӨПІР РЕТІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ

Osman KABADAYI**

Кіріспе

Қазіргі гуманитарлық ғылымдарда рухани сабақтастық мәселесі өркениеттік дамуды түсіндіретін негізгі ұғымдардың бірі ретінде қарастырылады. Әсіресе түркі әлемі сияқты кең географиялық әрі мәдени кеңістікте бұл ұғым тарихи жады мен мәдени кодтың сақталуын қамтамасыз ететін маңызды фактор болып табылады.

Түркістаннан бастау алған сопылық ілімдердің Анадолыға дейін таралуы тек діни экспансия емес, сонымен қатар мәдени трансфердің күрделі үдерісі ретінде бағалануы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, Ясауи дәстүрі мен Ахилік арасындағы байланыс – рухани идеялардың әлеуметтік құрылымдарға айналуын көрсететін ерекше феномен.

Зерттеудің мақсаты – Ясауи ілімінен бастау алатын рухани-этикалық қағидалардың Ахилік жүйесі арқылы институционалдануын және олардың қазіргі кезеңдегі көрінісін Абай орталығы мысалында талдау.

* Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kabadayiosman@yandex.com, ORCID ID: 0000-0002-3607-5384.

Теориялық негіздер: Рухани сабақтастық және мәдени жад

Рухани сабақтастық ұғымы қазіргі мәдениеттану мен өркениеттану ғылымдарында кеңінен қолданылатын категориялардың бірі. Бұл ұғым белгілі бір қоғамның тарихи тәжірибесі мен құндылықтарының уақыт пен кеңістік шеңберінде үздіксіз жалғасуын білдіреді.

Мәдени жад теориясы тұрғысынан алғанда, Ясауи дәстүрі – түркі халықтарының ұжымдық жадында сақталған символдық жүйе.¹ Ол тек діни ілім ғана емес, сонымен қатар тілдік, әдеби және этикалық кодтардың жиынтығы болып табылады.

Ахилік осы мәдени жадтың әлеуметтік практикаға айналған формасы ретінде қарастырылуы мүмкін. Яғни, рухани идеялар нақты қоғамдық құрылымдар арқылы өміршеңдікке ие болады. Бұл құбылыс өркениеттік сабақтастықтың негізгі механизмі болып табылады.

Ясауи дәстүрінің өркениеттік сипаты

Ясауи дәстүрі түркі сопылық мектебінің негізін қалап, ислам дінін жергілікті мәдениетпен табиғи үйлесімде тоғыстырды. Оның басты ерекшелігі – діни ілімді халықтың ана тілінде жеткізуі арқылы кең әлеуметтік негіз қалыптастыруы.

Ясауи ілімінің өркениеттік маңызын бірнеше қырынан қарастыруға болады:

- ✿ Тілдік аспект: Түрік тілінің діни және әдеби тіл ретінде орнығуы;
- ✿ Этикалық аспект: Адалдық, әділеттілік сияқты құндылықтардың жүйеленуі;
- ✿ Әлеуметтік аспект: Қоғамдық бірлік пен ынтымақтастық идеясының қалыптасуы;
- ✿ Педагогикалық аспект: Ұстаз-шәкірт дәстүрі арқылы білім беру жүйесінің дамуы.

Осы қасиеттер Ясауи дәстүрін тек діни ілім емес, тұтас өркениеттік құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

1 Mustafa Tatci, ed., *Divân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî* (Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2017), 28.

Ахилік: Әлеуметтік-экономикалық модель

Түркістан өңіріндегі түркілердің экономикалық және рухани өміріне ықпал еткен Қожа Ахмет Ясауи сияқты, Ахи Эвран да Анадолы түріктерінің өміріне әсер етті. Ахилік тек экономикалық және қоғамдық өмірді қалыптастырып қана қоймай, фүтүввет жолының қағидаларын да жүзеге асырды.²

Ахилік – ортағасырлық Анадолы қоғамында қалыптасқан ерекше әлеуметтік бірлестік. Ол кәсіптік ұйым болумен қатар, моральдық-этикалық нормаларды реттейтін жүйе ретінде де қызмет атқарды.

Ахиліктің құрылымдық ерекшеліктері:

- ✿ кәсіби шеберлік пен рухани тәрбие синтезі;
- ✿ әлеуметтік әділеттілік қағидасы;
- ✿ экономикалық қатынастардағы адалдық;
- ✿ қауымдастыққа негізделген басқару жүйесі.³

Ахилік жүйесінде әрбір мүшенің тек кәсіби біліктілігі ғана емес, оның моральдық деңгейі де маңызды болды. Бұл тұрғыдан алғанда, ахилік Ясауи дәстүрінің практикалық жалғастығы ретінде көрінеді.

Түркістан мен Анадолы арасындағы рухани кеңістік

Ясауи дәстүрі мен Ахилік арасындағы байланыс Түркістан мен Анадолы арасындағы мәдени кеңістіктің біртұтастығын көрсетеді. Бұл кеңістік тарихи тұрғыдан көші-қон, сауда және білім алмасу арқылы қалыптасты.

Рухани кеңістік ұғымы тек географиялық шекарамен шектелмейді. Ол ортақ құндылықтар, символдар және мәдени тәжірибелер арқылы анықталады. Осы тұрғыдан алғанда, Ясауи-Ахилік желісі түркі әлемінің мәдени картасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарды.

2 İlker Türkmen, “Yesevîlik Düsturu ve Fütüvvet Kurumuyla Anadolu Coğrafyasında Şekillenen Ahilik,” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 115 (2025): 620.

3 B. Murzaraimov, “Yeseviliğin Ahilik Kültürüne Etkisi (Kırgızistan Örneği),” in *Uluslararası Ahilikte İş ve Ticaret Ahlâkı Sempozyumu* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018), 92.

Абай орталығы: Заманауи мәдени-институционалдық жалғастық

Қазіргі жаһандану жағдайында тарихи рухани дәстүрлердің сақталуы мен жаңғыруы жаңа институционалдық формаларды талап етеді. Кършехир Ахи Эвран университеті Абай атындағы қазақ тілі, әдебиеті және мәдениеті ғылыми-зерттеу орталығы осы қажеттіліктің нәтижесі ретінде қарастырылуы мүмкін.

Орталықтың қызметі бірнеше бағытта жүзеге асырылады:

- ✿ білім беру және ғылыми-зерттеу;
- ✿ мәдени алмасу және халықаралық ынтымақтастық;
- ✿ түркі халықтарының ортақ мұрасын насихаттау;
- ✿ тіл мен әдебиетті сақтау және дамыту.⁴

Абай тұлғасы бұл контексте ерекше символдық мәнге ие. Оның шығармашылығы мен дүниетанымы Ясауи дәстүрінің гуманистік және этикалық қағидаларын жаңа тарихи жағдайда жалғастырады.

Осылайша, Абай орталығы тек академиялық мекеме ғана емес, сонымен қатар мәдени дипломатияның тиімді құралы ретінде қызмет атқарады. Ол Түркістан мен Анадолы арасындағы тарихи байланысты жаңғыртып, оны қазіргі заман талаптарына бейімдейді.

Талқылау: Рухани мұраның заманауи интерпретациясы

Қазіргі кезеңде рухани мұраны қайта қарастыру және оны жаңа контексте түсіндіру маңызды ғылыми міндеттердің бірі болып табылады. Ясауи-Ахилік дәстүрі осы тұрғыдан алғанда, тек тарихи зерттеу нысаны емес, сонымен қатар қазіргі қоғам үшін практикалық мәні бар құбылыс.

4 Osman Kabaday, "Türk Dünyasında Bilimsel İş Birliği ve Kültürel Bütünleşme: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Abay Kazak Dili, Edebiyatı ve Kültürünü Uygulama ve Araştırma Merkezinin Akademik Misyonu," in *Abai's Language: Philosophical Thought and Cognitive Image: Proceedings of the International Scientific and Theoretical Conference Dedicated to the 180th Anniversary of the Great Poet Abai Qunanbayev* (Almaty: Balawsa Baspası, 2025), 6.

Бұл дәстүрдің заманауи интерпретациясы:

- ✿ мәдени бірегейлікті нығайту;
- ✿ әлеуметтік ынтымақтастықты дамыту;
- ✿ этикалық құндылықтарды жаңғырту;
- ✿ халықаралық мәдени диалогты кеңейту сияқты бағыттарда көрініс табады.

Қорытынды

Ясауи дәстүрінен Ахилікке дейінгі рухани сабақтастық – түркі өркениетінің тарихи дамуын түсіндіретін негізгі факторлардың бірі. Бұл сабақтастық сопылық ілім мен әлеуметтік құрылымдардың өзара байланысы арқылы жүзеге асқан. Қазіргі кезеңде бұл дәстүр Абай орталығы сияқты мекемелер арқылы жаңа мазмұнмен толықтырылып, заманауи мәдени кеңістікте өз жалғасын табуда. Осы тұрғыдан алғанда, Ясауи–Ахилік желісі тек өткеннің мұрасы ғана емес, болашақтың да рухани негізі ретінде бағалануы тиіс.

Әдебиеттер тізімі

- Kabadayı, Osman. “Türk Dünyasında Bilimsel İş Birliği ve Kültürel Bütünleşme: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Abay Kazak Dili, Edebiyatı ve Kültürünü Uygulama ve Araştırma Merkezinin Akademik Misyonu”. İçinde *Abai's Language: Philosophical Thought And Cognitive Image Proceedings of the International Scientific and Theoretical Conference dedicated to the 180th anniversary of the great poet Abai Qunanbayev*, 4-7. Almatı: Balawsa baspası, 2025.
- Murzaraimov, B. “Yeseviliğin Ahilik Kültürüne Etkisi (Kırgızistan Örneği)”. İçinde *Uluslararası Ahilikte İş ve Ticaret Ahlâkı Sempozyumu*, 91-99. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018.
- Tatcı, Mustafa [Editör]. *Dîvân-ı Hikmet, Hoca Ahmed Yesevî*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2017.
- Türkmen, İlker. “Yesevîlik Düsturu ve Fütüvvet Kurumuyla Anadolu Coğrafyasında Şekillenen Ahilik”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 115 (2025): 615-629.

3
BÖLÜM

**MEDENİYETİN
İNŞASINDA AHİLER:
KURUMSALLAŞMA
VE İSKÂN**

OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞ COĞRAFYASINDA AHİLER VE AHİ ZAVİYELERİ*

Burcu AKBULUT**

Giriş

Ahi kelimesi, Arapçada “kardeşim” manasına gelmektedir¹. Ahilik üzerine yapılan araştırmalar, kelimenin Divanü Lûgat’it-Türk² ve Kutadgu Bilig’de³ geçen, cömert, eli açık, alicenap gibi anlamlara gelen Türkçe “Akı” kelimesiyle anlam benzeşimi içerisinde olduğunu göstermektedir⁴.

Kurum olarak ise Ahilik, 13. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar Balkanlar’ı ve Kırım’ı içine alacak kadar yaygınlık kazanarak⁵ bir taraftan fetih ve gaza hamlelerini kolaylaştıran askerî bir yapı, diğer taraftan da şehir ve kasabalarda sanatkârları ve çalışanları himayesine alarak ticari faaliyetlere yön veren iktisadi bir kurumdur⁶. Selçuklular Dönemi’nden başlayarak Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve gelişmesindeki faaliyetlerine kadar önemli roller üstlenen Ahiler üretim ve ticarete verdikleri önemle ekonominin gelişmesine büyük katkılar sağlamışlardır⁷.

* Bu çalışma “XVI. Yüzyılda Batı Anadolu’da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., burcu_5552@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1229-8188.

1 Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 1.

2 Kaşgârlı Mahmud, *Divanü Lûgat’it-Türk*, çev. Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara, 1939, C. 1, s. 90.

3 Yusuf Has Hâcîp, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, TTK Yayınları, Ankara, 1959, S. 2, s. 27.

4 Taeschner, Franz, “İslam Ortaçağında Futuvva”, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 15, S. 1-4, İstanbul, 1953, s. 2.

5 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 1; Neşet Çağatay, *Ahilik Nedir*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1990, s. 40.

6 Adnan Gülerman-Sevda Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993, s. 3; Yaşar Bozyiğit, *Simav’da Ahilik ve Ahiler*, Erkam Yayınları, Kütahya, 2000, s. 10.

7 Sevgi Işık Erol, *Osmanlı Devleti’nde Çalışma Hayatı ve Sosyal Güvenlik Açısından Ahilik Teşkilatı*, Ekin Yayınları, Bursa, 2017, s. 1.

Ahiliğin kökenleri de doğuda özellikle Araplar arasında gelişmiş olan fütüvvet teşkilatına dayandırılmaktadır. Fütüvvet ehlini temsil eden ve cem'i fityan kelimesinden türemiş olan⁸ "Feta" kelimesi sözlükte "genç, yiğit, cömert" anlamlarına gelmektedir. Ahi teşkilatı, yapısı itibarıyla her ne kadar Abbasi Halifesi Nasır Lidinillah'ın kurduğu fütüvvet teşkilatına benzese de⁹ Ahiliğin tamamen fütüvvetçilikten geldiğini söylemek de doğru olmayacaktır¹⁰. Ahi olmak için kişinin her şeyden önce bir mesleğinin ve sanatının olması şarttır. Fakat fütüvvetçi olmak için böyle bir zorunluluk yoktur. Bu bakımdan Ahiliğin, fütüvvetçiliğin aynısı veya onun bir devamı olduğunu belirtmek yanlış olacaktır¹¹. Ancak Ahiliğin inanç esasları, hayat felsefesi, İslami düşüncesi ve ahlak anlayışı fütüvvetnâmelerle şekillenmiştir¹².

Ahiliğin İslami anlayışa bağlı kalması ve tasavvufta önemli bir yeri bulunan uhuvveti hatırlatması da Türkler arasında kabul görmesini sağlamıştır. Bu teşkilatın Anadolu'daki kuruluş sürecinde fütüvvet teşkilatının büyük etkisi vardır¹³. Anadolu'ya gelirken Müslüman olup yerleşik medeniyet olan İran kültürüyle karşılaşan Türkler, bu medeniyetten etkilenerek başlangıçta tasavvufî bir hareket gibi doğan ve giderek bir teşkilat hâline gelen fütüvvet hareketini burada tanımışlardır¹⁴. Sonuç olarak, Ahiliğin fütüvvet ve tasavvuf ile olan ilişkisi inkâr edilemez bir gerçektir. Bir yapı oluşturulurken farklı yapılardan güzellikler alınır. Bu sentezler zamanla alıntılardan farklı, düzgün bir yapının ortaya çıkmasını sağlar. Dolayısıyla Ahiliğin de fütüvvet ve tasavvuf ekollerinden olan Melâmet, Bektâşilik, Mevlevilik ve İhvân-ı Safâ'dan etkilendiğini söylemek mümkündür.

8 Mehmet Ali Hacıgökmen, *XIII-XIV- XV. Yüzyıllarda Ankara'da Ahilik ve Ahiler*, Kömen Yayınları, Konya, 2011, s. 17.

9 Mikail Bayram, *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Damla Yayınları, Konya, 1991, s. 151.

10 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 45-46.

11 Yusuf Ekinci, *Ahilik*, Ankara, 1991, s. 13; Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1990, s. 19.

12 Mehmet Şeker, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-Nâmelerin Yeri*, Seyyid Hüseyin el-Gaybî'nin "Muhtasar Fütüvvet-Nâme'si", Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, s. 23.

13 Ziya Kazıcı, "Ahilik", *DİA*, C. 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 540.

14 Kazım Ceylan, "Ahiliğin Oluşumu ve Etkileri", *Postmodern Çağda Ahilik*, Nobel Yayınları, Ankara, 2016, s. 18.

Ahiliğin Anadolu'da Yayılması

Selçuklular Döneminde Ahiler

9. yüzyıl sonlarında Abbasi Halifesi Nasır Lidinillah tahta geçtiğinde siyasi ve sosyal durumu bozulan devletin otoritesini yeniden sağlamak istiyordu¹⁵. Bu sebeplerle halife, o zamanlar İslam dünyasının birçok yerinde yaygın ve beğenilen bir kurum olan fütüvveti düzene sokup başkanlığını ele alarak politik durumu güçlendirmek istiyordu¹⁶. Siyasi ve sosyal durumu gittikçe bozulan devletin otoritesinin yeniden kurulmasında ve içtimai huzurun sağlanmasında fütüvvet birliklerinin büyük bir güç olacağını düşünülmüş, bu faaliyetin bir parçası olarak ilk defa Anadolu Selçuklu Devleti'yle I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında temas kurmuştur¹⁷. 1204 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev, ikinci kez tahta geçince tahta çıkışını Abbasi Halifesi Nasır'a bildirmek için hocası Mecdüddin İshak'ı Bağdat'a göndermiştir. Mecdüddin İshak diplomat olarak aynı yıl içinde hacca da gitmiş, dönüşte Bağdat üzerinden Anadolu'ya gelirken Muhyiddin İbnü'l Arabi, Ebu Cafer Muhammed el-Berzai, Evhadüddin Kirmani gibi birçok şeyh ve bilgini Anadolu'ya çağırıştır¹⁸.

Ahi Evran'ın de bu hac seyahati sırasında Türk asıllı bir sufi olan Evhadüddin Kirmani ile tanışarak ona intisap ettiği anlaşılmaktadır. 1205 yılında Sadreddin Konevi'nin babası Mecdüddin İshak'ın aracılığıyla Evhadüddin, Muhyiddin ve İbnü'l Arabilerle Anadolu'ya gelmiştir¹⁹. Bundan sonra Anadolu'nun her tarafında irşad faaliyetleri için çok sayıda tekke ve zaviye yapılmıştır²⁰. 1206 yılında Kayseri'ye yerleşen Ahi Evran burada bir deri atölyesi açarak debbağlık yapmaya başlamıştır. Aynı zamanda yöre halkının manevi duygularını yükseltmek üzere tasavvufi yaşam tarzını da yaymaya çalışmıştır. Böylece Asya'dan gelen sanatkârlar için uygun ortamın oluşmasını sağlayarak bir dayanışma örgütü kurmayı hedeflemiştir. Bu sayede güvenilir, sağlam ve standartlara uygun malların üretimini birlik ve dayanışma ortamı içerisinde temin etmeye çalışmıştır²¹.

İslam dünyasındaki dağınık dinî ve siyasi birlikler hâlinde bulunan fütüvvet hareketini yeniden organize eden Nasır, zamanındaki tüm Müslüman devlet adamlarına mektuplar ve elçiler göndererek kurduğu fütüvvet teşkilatına katılmalarını talep etmiştir. Bu amaçla I. İzzeddin Keykavus'a Bağdatlı Şeyh

15 Kazıcı, "Ahilik", s. 540.

16 Cemal Anadol, *Türk İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1991, s. 11.

17 Kazıcı, "Ahilik", s. 540.

18 Fatih Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik*, Snf Yayınları, Kırşehir, 2011, s. 11; Bayram, *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, s. 81 - 82; Mikail Bayram, *Ahi Evran Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, s. 18.

19 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 49.

20 Kazıcı, "Ahilik", s. 540.

21 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 50.

Şehabeddin Ömer Sühreverdi'yi göndermiştir²². İzzeddin Keykavus'tan sonra tahta çıkan Alaaddin Keykubat da Şeyh Sühreverdi'ye iltifat ederek fütüvvet teşkilatına girmeyi kabul etmiştir. Böylece her iki Selçuklu sultanı tarafında da kabul gören fütüvvet teşkilatı artık Ahilik adı altında iktidar çevresi dışında tüccarlar, zanaatkârlar ve halk arasında da hızla yayılmaya başlamıştır. Alaaddin Keykubat'ın Ahilerle iyi ilişkiler kurması teşkilatın, başta Konya olmak üzere tüm Anadolu'ya hızla yayılmasını sağlamıştır²³.

Beylikler Döneminde Ahiler

Türklerin Anadolu'ya ilk akınları Çağrı Bey'in önderliğinde gerçekleşmiş olup Çağrı Bey, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya keşif hareketinde bulunmuştur. 1018 yılında başlayan ve 1040'a kadar geçen zaman içerisinde Anadolu'ya yapılan akınlar keşif hareketinden başka bir nitelik taşımaz. Fakat 1040 ve 1071 yılları arasındaki akınlar Anadolu'da Bizans'ın direnişinin kırılmasında ve Anadolu'nun Türklere açılmasında önemli sonuçlar doğurmuştur²⁴.

Karahanlı ve Gazneli devletlerinin sürekli takipleri ile sıkışan yersiz ve yurtsuz kalan Selçuklu Türkmenleri, zorlandıkça Anadolu hudutlarını aşmışlardır. Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan Malazgirt Zaferi'ne kadar otuz yıl süren gazalar, bir yandan büyük Türkmen göçleri, diğer yandan da Selçuklu ordularının himayesi dolayısıyla gittikçe Anadolu'da yayılmıştır. Bizans İmparatorluğu'nun mukavemeti kırılarak Türklere yeni bir vatan hazırlamıştır. Tuğrul Bey başta olmak üzere Büyük Selçuklu beyleri, Türkmen boylarını korumak ve Bizans taarruzlarını kırmak maksadıyla Anadolu'ya birçok sefer yapmışlardır. Tuğrul Bey, Selçuklu Devleti'ni kurunca Türkistan'dan sel hâlini alan Türkmen göçleri için artık Gazneli ve Karahanlı devletlerinin oluşturduğu setler yıkılmış; İslam ülkeleri göçebelere açılmış ve her taraf Türklerle dolmuştur. 1071'deki Malazgirt Zaferi ile birlikte Bizans direnişi büyük ölçüde kırılmış ve bundan sonra büyük çoğunluğunu Oğuzların teşkil ettiği çeşitli Türk toplulukları Anadolu'ya akmaya başlamıştır²⁵.

Türklerin ikinci kez büyük kitleler hâlinde Anadolu'ya gelişleri ise Moğol istilasının başladığı yıllara rastlamaktadır. Moğolların ortaya çıkışı doğudan batıya doğru yeni ve büyük bir göç dalgasını başlatmıştır. Birçok Türk boyunun ve oymağının kalabalık bir nüfusla Anadolu'ya gelmesini sağlayan bu göç dalgası Anadolu'ya yapılan göçlerin en önemlilerinden biri olmuştur²⁶.

22 Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E Yayınları, İstanbul, 1979, s. 65.

23 İlhan Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", *Osmanlılar Döneminde Konar-Göçerler*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 303.

24 Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003, s. 291.

25 Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 15.

26 M. Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s. 57.

Selçuklu Devleti, Moğol baskısıyla yıkılmaya yüz tutarken Batı Anadolu'da, aralarında Osmanlı Beyliği'nin de bulunduğu Türkmen Beylikleri teşekkül etmeye başlamıştır. Böylece Selçukluların sahip olduğu topraklarda irili ufaklı yirmiye yakın Türk beyliği kurulmuş ve "Tavaif-i Mülük" olarak bilinen dönem başlamıştır²⁷. Batı Anadolu bölgesinde kurulan bu beylikler Türkmen nüfus potansiyeline dayalı olarak ortaya çıkmışlardır. Bunlardan önce Eskişehir, sonra Bursa merkezli Osmanlılar, Balıkesir merkezli Karesioğulları, Kütahya merkezli Germiyanogulları, Manisa merkezli Saruhanoğulları, Birgi merkezli Aydınogulları, Milas ve Peçin merkezli Menteşeoğulları bağımsız birer beylik olarak yaşamışlardır²⁸.

Beyliklerin kurulması Ahilerin daha fazla güç sahibi olmalarına neden olmuştur. Merkezî yönetimin zayıflamasıyla fütüvvetin de gücü artmaya başlamış, fütüvvetin kendisini açıkça ortaya koyabileceği bir ortam oluşmuştur²⁹. Bu coğrafyada kurulan ve toplumsal hizmet anlayışına sahip olan zaviyeler, iktidar mensubu olan veya iktidara yakın kişiler tarafından desteklenmişlerdir. İlk beylerden itibaren gerek beylerin desteğiyle gerekse zaviyeleri idare eden Ahilerin şahsi gayretleriyle çok sayıda zaviye kurulmuştur³⁰. Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerindeki Ahilere ait zaviye ve vakıflardan bazıları Batı Anadolu beyliklerinin kurucuları tarafından vakfedilmişlerdir. Devlet anlayışının bir sürekliliği olarak beyler tarafından kurulan bu zaviyeler, Osmanlı Dönemi'nde de varlıklarını sürdürmüşlerdir. Lazkıyye'nin merkezinde bulunan Ahi Tuman Zaviyesi Aydınogulları tarafından³¹, Tanozlu kazası, Yere-giren karyesindeki Ahi Tumanoglu Zaviyesi Hüdevendigâr zamanından beri Aydınoglu tarafından³², Tire'ye tabi Fota karyesinde bulunan Ahi Baba Zaviyesi Aydınoglu Umur Bey tarafından³³, Kütahya'nın Kurucak karyesinde bulunan Ahi Mahmud Hatun Vakfı Aydınoglu İsa Bey tarafından Ahi Mahmud Hatun'un dedesi Ahi Mustafa'ya vakfedilmiştir³⁴.

Osmanlılar Döneminde Ahiler

Ahiler, Osmanlı Devleti'nin kurulup gelişmesinde varlığını hissettiren bir zümredir. Özellikle Selçuklular ve Beylikler döneminden itibaren varlıkları bilinen Ahiler, en önemli faaliyetlerini Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde gerçekleştirmişlerdir. Ahiler, zamanla yeni bölgelerin fethi ile bu bölgelerdeki şenlendirme faaliyetlerini

27 Erdoğan Merçil, "Anadolu Beylikleri", *DİA*, C. 3, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 138.

28 Feridun Emecen, **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 177.

29 Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 328.

30 Haşim Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2020, s. 288.

31 BOA, TD, nr. 369, s. 451-452.

32 MAD, nr. 262, s. 430-431.

33 KKA, TD, nr. 571, v. 62b.

34 MAD, nr. 262, s. 433.

diğer dinî ve sosyal zümrelerle birlikte yürütmüşlerdir. Böylece birçok Ahi vakfı ve zaviyesi tesis edilmiştir. Osmanlı padişahları da Ahilerin fethettikleri yerlere yerleşmelerine olumlu yaklaşmışlardır. *Özellikle* yeni yerleşim alanlarındaki şenlendirme faaliyetlerinde Ahi zaviyeleri etkin rol oynamışlardır. Arşiv vesikalarına bağlı olarak Batı Anadolu bölgesini incelediğimizde; Kütahya Sancağı'nda 32³⁵, Hüdavendigar Sancağı'nda 12³⁶, Sultanönü Sancağı'nda 6³⁷, Karahisar-ı Sahip Sancağı'nda 11³⁸, Hamid Sancağı'nda 13³⁹, Biga Sancağı'nda 1⁴⁰, Karesi Sancağı'nda 3⁴¹, Saruhan Sancağı'nda 9⁴² Aydın Sancağı'nda 24⁴³, Menteşe Sancağı'nda 34⁴⁴ son olarak Teke Sancağı'nda 6 zaviye⁴⁵ olmak üzere vakıflar, çiftlikler, mescidler ve yerleşim yerleri hariç toplam 151 zaviye tespit edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Ahiliğin büyük rolleri olduğunu ilk kez Mehmet Fuat Köprülü izah etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nde uç bölgelerdeki içtimai hayat şartlarından hareketle "Ahiyan-ı Rum" başlığı altında Ahilerden bahsetmiştir. I. İzzeddin Keykavus'un fütüvvet teşkilatına girmesinden sonra bu teşkilatın Anadolu'da önemli nüfuz kazandığını ve kurdukları zaviyelerle birlikte tasavvufi yönden Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında diğer gaziler ve abdallar gibi maneviyatı güçlendirici faaliyetlerinin olduğunu belirtmiştir⁴⁶.

İlk Osmanlı hükümdarları Ahi zaviyelerini, Osmanlı Beyliği topraklarındaki Türkmen kitlelerini serbest düşünceli ve hoşgörülü bir İslam anlayışının bayrağı altında toplamakla görevli bir yönetim aracı olarak kullanmışlardır⁴⁷. Orhan Gazi ve oğlu Süleyman'ın yeni fethedilen yerlerde Ahiler ve öteki dervişler için vakıflar

-
- 35 Zaviyeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Burcu Akbulut, *XVI. Yüzyıl'da Batı Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, Ordu Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Ordu 2021; BOA. TD. nr. 369; KKA. TD. nr. 560; BOA. MAD. nr. 262; BOA. MAD. nr. 617; BOA. C. EV, nr. 531, s. 26818; KŞS. nr. 6302, s. 54/328; BOA. C. EV, nr. 91, s. 4535/4; BOA. C. EV, nr. 525, s. 26531; BOA. C. EV, nr. 73, s. 3610; BOA. C. EV, nr. 242, s. 12052; İE. EV. nr. 34, s. 3965; VGMA. D. nr. 189, s. 52-53/392.
- 36 BOA. TD. nr. 453; KKA. TD. nr. 585; BOA. TD. nr. 23; BOA. TD. nr. 111; BOA. TD. nr. 555; BOA. C. EV, nr. 482, s. 243951; BOA. C. EV, nr. 235, s. 11741; VGMA. D. nr. 188, s. 64/487; BŞS, nr. 3257-1, s. 1318/B4.
- 37 BOA. MAD. nr. 27; BOA. MAD. nr. 18333; KKA. TD. nr. 541; BOA. C. EV, nr. 526, s. 26555; VGMA. D. nr. 189, s. 26-27/187; VGMA. D. nr. 224, s. 214-215/1993.
- 38 KKA. TD. nr. 575; BOA. C. EV, nr. 36, s. 1799; BOA. C. EV, nr. 646, s. 32574; VGMA. D. nr. 189, s. 262/2098; KŞS. nr. 548, s. 79/265; KŞS. nr. 552, s. 91/240.
- 39 KKA. TD. nr. 566; BOA. MAD. nr. 3331; BOA. C. EV, nr. 607, s. 306151; BOA. MAD. nr. 617, s. 380.
- 40 İE. EV, nr. 7, 811.
- 41 KKA. TD. nr. 568; BOA. C. EV, nr. 217, s. 10835; BOA. C. EV, nr. 425, s. 21536.
- 42 BOA. TD. nr. 398; KKA. TD. nr. 544; BOA. C. EV, nr. 604, s. 30494.
- 43 KKA. TD. nr. 571; AE. SMST. II. 45/4433; AE. SMST. II. 139/15377; AE. SAMD. III. 175/17024; AŞS. nr. 6450, s. 20/8.
- 44 BOA. TD. nr. 338; KKA. TD. nr. 569; BOA. C. EV, nr. 501, s. 25325; VGMA. D. nr. 215, s. 22-23/0083; VGMA. D. nr. 210, s. 174-175/1283.
- 45 KKA. TD. nr. 567; VGMA. D. nr. 532.
- 46 Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, s. 110-111.
- 47 Selahattin Döğüş, "Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi Zaviyeleri ve Şeyh Edebalı Meselesi", *OTAM*, S. 37, Ankara, 2015, s. 65.

tahsis etmeleri, Osmanlı devlet ve hanedanının kuruluşunda Ahilerin ve dervişlerin önemli rol oynadıklarını göstermektedir⁴⁸. Süleyman Paşa tarafından vakfedilen yerlerin varlığı önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Örneğin, Ahi Ali'nin tasarruf ettiği, Göynük'teki, Gül-özü mezarı, Ahi Ali Vakfına⁴⁹; Kirasiye mezarı, Ahi Çoban Zaviyesi'ne⁵⁰; Beypazarı'ndaki Oluklu mezarı, Ahi Hacı Vakfına⁵¹; Ezine merkezinde bulunan Ahi Yunus Vakfı, şehirde olan zaviyesiyle Ahi Yunus'a⁵²; Göynük'teki Ahur karyesi de Ahi Hacı Vakfına⁵³; Akhisar'daki Çökre-yi Kebir karyesi, köprü hizmeti için Ahi Sadık'a⁵⁴; Akhisar'daki Mide (?) karyesi köprü hizmeti için Ahi Hamza oğluna⁵⁵; Göynük'teki Boyaluca mezarı Ahi Timurhan oğlanları Mehmed ve Musa'ya⁵⁶ verilmiştir.

Ahiliğin Orhan Gazi'den sonra Murad Hüdavendigar tarafından da desteklendiği görülmektedir. Şükrullah Ahi reisliğinin Şeyh Edebalı'den sonra I. Murad'a intikal ettiğinden ancak I. Murad'ın bu reisliği Gelibolu Ahi reislerinden olan Ahi Musa'ya verdiğinden bahsetmektedir⁵⁷. Yine dönemin önde gelen isimlerinden birisi olan Çandarlı Kara Halil de I. Murad Devri'nin Ahilerinden birisidir⁵⁸. I. Murad tahta çıkarken kendisine yardım eden Ankara Ahileri için birçok arazi vakfetmiştir. Göl kazası, Ak-ova mezarında bulunan Ahi Gündüz Çiftliği⁵⁹ ile Tarhala'nın merkezinde bulunan Beratlı Halil Çiftliği⁶⁰ Murad Hüdavendigar tarafından tahsis edilen vakıflardır.

Yıldırım Bayezid Dönemi'nde de Anadolu ve Rumeli'de Ahi zaviyeleri yapıldığı bilinmektedir. Yıldırım Bayezid'in Dimetoka'da Kasaplar Mahallesi'nde inşa ettirdiği Ahi Denek Zaviyesi buna örnek gösterilebilir⁶¹. Aynı şekilde Anadolu'da

48 Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 41.

49 BOA, TD, nr. 453, v. 208a; KKA, TD, nr. 585, v. 445a.

50 KKA, TD, nr. 585, v. 340a.

51 KKA, TD, nr. 585, v. 378a.

52 BOA, TD, nr. 59, s. 292; BOA, TD, nr. 536, s. 27; KKA, TD, nr. 550, v. 15a.

53 BOA, TD, nr. 453, v. 145b.

54 BOA, TD, nr. 453, v. 168a.

55 BOA, TD, nr. 453, v. 169a.

56 BOA, TD, nr. 453, v. 201b.

57 Şükrullah, *Behcettü't Tevârih Osmanlı Tarihleri I*, haz. Nihal Atsız, İstanbul, 1949, s. 57.

58 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s. 525.

59 BOA, TD, nr. 453, v. 224b; KKA, TD, nr. 585, v. 272b.

60 BOA, TD, nr. 44, s. 130.

61 Mehmet Akif Erdoğan, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 4, İzmir, 2000, s. 45.

da Yıldırım Bayezid nişanıyla Ahilere ait vakıf arazileri bulunmaktadır. Sivrihisar kazasında bulunan Ahi Asıl-beyi'nin 1 çiftlik vakıf yeri ve 5 parça bahçesi buna örnek verilebilir⁶².

Fatih Sultan Mehmed Dönemi'nde uygulanan vakıf politikası neticesinde Ahilere ait zaviye ve vakıfların da tımara devredildiği görülmektedir. Bu zaviyelerden Sanduklu kazası merkezinde bulunan Ahi Zaviyesi⁶³, Sanduklu kazası, Kasım Mahallesi'ndeki Ahi Osman Zaviyesi⁶⁴, Bolavadin kazasında bulunan Ahi Mehmed Zaviyesi⁶⁵, Karacaşehir kazası, Sultan Deresi karyesinde bulunan Ahi Şeyh Zaviyesi⁶⁶, Bilecik kazası, Pınar karyesindeki Ahi İdris Zaviyesi⁶⁷ bunlardan bazılarıdır.

Fatih'ten sonra tahta geçen II. Bayezid Dönemi'nde ise Ahilere ait birçok vakıf sahiplerine devredilmiştir. Ahilerin varlığının devamlılığı açısından önem arz eden bu bilgiler sayesinde 1575-1576 tarihinde yapılan tahrirlerle Kanuni ve III. Murad Dönemi'ne kadar birçoğunun varlığını devam ettirdiğini net bir şekilde görebilmekteyiz. Böylelikle Ahilerin 13. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar zaviyeleri vasıtasıyla varlıklarını sürdürdüklerini söylemek mümkündür.

Ahiler ve Zaviyeleri

Ahi Kimdir?

Ahiliğin belli edep, ilke ve uygulamaları bulunmaktadır. Ahi kişi eline, diline, beline sahip çıkmalı; alnı, kapısı ve sofrası açık olmalıdır⁶⁸. Fütüvvetnâmelere göre Ahi, helalinden kazanan, yerine ve yeterince harcayan, ölçü tartı ehli olan, yararlı şeyler üreten, konuksever, güzel ahlaklı ve yardımsever kimse şeklinde tarif edilmektedir⁶⁹. Ahiler, fütüvvet ehli kimse oldukları için fütüvvetin temel manası olan cesaret, cömertlik, fedakârlık, kendini topluma adama, başkalarının hak ve menfaatlerini kendi hak ve menfaatlerinden üstün tutma, kusur aramama ve hataları görmezlikten gelme, sadakat gösterme, insanlarla iyi geçinme, kendisini inciteni affetme, herkese ikramda bulunma gibi fütüvveti tanımlayan ve fütüvvetin gerekliliklerinden olan hususlar, aynı zamanda Ahiliğin de temel prensiplerindendir⁷⁰. Bu prensiplerin dışında fütüvvete alınmayan kişiler

62 BOA, TD, nr. 453, v. 87a.

63 KKA, TD, nr. 575, v. 60b.

64 KKA, TD, nr. 575, v. 64a.

65 KKA, TD, nr. 575, v. 76b-77a.

66 KKA, TD, nr. 541, v. 27b.

67 MAD, nr. 27, s. 108; KKA, TD, nr. 541, v. 53b.

68 Şinasi Gündüz, "Maniheizm", C. 27, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 2003, s. 575-577.

69 Refik Soykut, *Orta Yol Ahilik*, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu Eğitim Yayınları, Ankara, 1971, s. 89.

70 Muharrem Çakmak, "Ahiliğin Tasavvufi Temelleri ve Ahilik-Fütüvvet İlişkisi", *Hikmet Yurdu Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, C. 7, S. 13, 2014, s. 157.

de fütüvvetnâmelerde sıralanmışlardır. Bunlar; kâfirler, münafıklar, gayba hükmedenler, içki müptelası olanlar, tellaklar, çulhalar, kasaplar, cerrahlar, avcılar, alemdarlar, matrabazlar ve muhteriklerdir⁷¹.

İslami anlayışa doğrudan bağlı olan Ahiliğin, tasavvufta önemli bir yeri bulunan uhuvveti hatırlatmasından dolayı kabul görmesi mümkün olmuştur. İslam'ın yayılmasına paralel olarak Türkler, Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte fütüvvet ülküsünü benimseyip kendilerine has yiğitlik, cömertlik ve kahramanlık vasıflarıyla süslemişlerdir. Bu yüzden de Ahiliğin temel belirleyicisi olan tasavvufi düşünüş ve yaşayış, her dönemde geçerliliğini korumuştur⁷². Ahi Evran, Ahi teşkilatını kurarken tasavvuftan yararlanmıştır. Tarikatlardaki şeyh, halife, mürit ve muhipler arasındaki ilişkiyi iş yerlerinde uygulayarak buralarda çalışan usta, kalfa, çırak ve yamak arasındaki münasebetleri tarikatlardaki esaslara göre düzenlemiştir⁷³. Ahi zaviyelerine mutasarrıflık yapan şahıslardan birçoğunun da pîr, şeyh, halife, fakih, derviş, seyyid ve hacı gibi unvanlar almaları tasavvuf-Ahilik ilişkisinin bağını ortaya koymaktadır. Örnek vermek gerekirse; Ahi zaviyelerini yöneten şahısların Pîr Ahmed⁷⁴, Pîr Ali⁷⁵, Şeyh Hamid⁷⁶, Şeyh İbrahim⁷⁷, Şaban Halife⁷⁸, Hacı Halife⁷⁹, Hamid Fakih⁸⁰, Ali Fakih⁸¹, Derviş Süleyman⁸², Seyyid Ahmed⁸³, Seyyid Mahmud⁸⁴, Hacı İvaz⁸⁵ ve Hacı Hızır⁸⁶ gibi isimler aldıkları görülmektedir.

Ahiliğin Melâmet ile olan ilişkisi ise her ne kadar tartışmalı bir konu olsa da tüm Horasan ve Türkistan'a hâkim duruma gelen bir meslek hâlini almış olan⁸⁷ Melâmet anlayışının fütüvvet ehli kişiler tarafından benimsendiğini belirtmek gerekir. Ahilerin Melâmet ile olan ilişkilerinden olsa gerek "baba" ve "dede" unvanını

71 Sarıkaya, Mehmet Saffet, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelerine Göre Dinî İnanç Motifleri*, TTK Yayınları, Ankara, 2002, s. 67.

72 Ziya Kazıcı, "Ahilik", s. 540.

73 Bayram, *Ahi Evran Tasavvufi Düşüncenin Esasları*, s. 49.

74 BOA, TD, nr. 453, v. 149b.

75 BŞS, nr. 3257-1, s. 1318/B4.

76 AE, SMST, II. 45/4433.

77 AE, SAMD, III. 175/17024.

78 BOA, TD, nr. 369, s. 270.

79 BOA, TD, nr. 369, s. 298.

80 KKA, TD, nr. 560, v. 268b.

81 BOA, TD, nr. 369, s. 315.

82 KKA, TD, nr. 571, v. 60b.

83 BOA, TD, nr. 338, s. 18.

84 KŞS, nr. 552, s. 91/240.

85 BOA, TD, nr. 338, s. 100; KKA, TD, nr. 569, s. 100.

86 BOA, TD, nr. 369, s. 258.

87 Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 14.

taşıyan birçok kişi ve Ahi zaviyesinin varlığı ile İbn Bâttuta'nın Ahi zaviyelerindeki ibadetlere ilişkin verdiği bilgiler Ahilerin de heterodoks bir karakterin etkisinde olduğunun göstergesi olabilir. Bu zaviyelerden Güzelhisar kazası, Ziyaret Depesi karyesinde bulunan Ahi Baba Zaviyesi⁸⁸; Tire'ye tabi Fota köyünde bulunan Ahi Baba Zaviyesi⁸⁹; Eğrigöz kazası, Yenice karyesinde bulunan Ahi Baba Çiftliği'nin⁹⁰ "baba" adını taşıdıkları görülmektedir. Yine "dede" unvanını taşıyan zaviyelerden Güzelhisar'a tabi Debbaglı karyesinde kayıtlı olan Ahi Dede Zaviyesi⁹¹ ile "dede" adını taşıyan kimselerin tasarrufunda olan zaviyelerden Kütahya'nın Altuntaş kazası, Yalnızsaray karyesinde bulunan Ahi Timur Çiftliği Bali ve Dede'nin⁹²; Kütahya'nın Kalınviran kazası, Gümüş karyesinde kayıtlı olan Ahi Ali Zaviyesi Ahi Dede'nin⁹³; Bolavadin kazasında bulunan Ahi Mehmed Zaviyesi de Dede'nin⁹⁴ tasarrufundadır.

13. yüzyılın büyük seyyahı olan İbn Battûta'ya göre sanatın ve zanaatın erbabı olan genç bekârları bir araya toplayan kişiye "Ahi" denilmektedir⁹⁵. İbn Battûta'dan farklı olarak Fuat Köprülü, Ahilerin yalnız genç ve bekâr işçiler olmadıklarını hatta evli olup büyük hükümdarların hürmetini kazandıklarını, büyük servet ve nüfuz sahibi olduklarını, içlerinde yüksek idari mevkilere gelmiş olan adamların mevcut olduğunu belirtmektedir⁹⁶. Burada biz de Fuat Köprülü'nün görüşünü destekliyoruz. Çünkü Kütahya'nın Tanozlu karyesi, Kurucak karyesindeki Ahi Mahmud Hatun Vakfı⁹⁷; Lazkiyye merkezinde bulunan Ahi Paşa Zaviyesi⁹⁸; Hüdavendigâr sancağı, Gönen kazasında bulunan Ahi Ali Zaviyesi⁹⁹; Avşar kazası, Barla karyesinde bulunan Ahi Mustafa Zaviyesi¹⁰⁰ gibi birçoğu evlatlık vakıf statüsünde olan Ahi zaviyelerindeki intikal babadan oğla, kardeşten kardeşe geçmektedir. Bu durumda Ahilerin bekâr insanlar olduklarını söylemek mümkün değildir.

88 KKA, TD, nr. 544, v. 48a.

89 KKA, TD, nr. 571, v. 62b.

90 KKA, TD, nr. 158, v. 72b-73a.

91 KKA, TD, nr. 571, v. 111b.

92 BOA, TD, nr. 369, s. 124; KKA, TD, nr. 560, v. 100b.

93 KKA, TD, nr. 560, v. 58b.

94 KKA, TD, nr. 575, v. 76b-77a.

95 Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, İbn Battûta Seyahatnâmesi, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, C. 1, s. 404.

96 Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, s. 111.

97 MAD, nr. 262, s. 433.

98 BOA, TD, nr. 369, s. 451-452.

99 BOA, TD, nr. 453, v. 48a.

100 KKA, TD, nr. 566, v. 74b.

Ahi Zaviyeleri

Ahiliğin 13. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da görülmeye başladığı, 16. yüzyıldan itibaren ise Anadolu'nun hemen her yerinde mevcut olduğu bilinmektedir. Fütüvvet anlayışının Müslüman Türk ruhuna kattığı zindeliğin tipik örnekleri olan Ahi zaviyeleri vasıtasıyla esnaf ve sanatkârların dayanışma ve tanışmasını sağlayan iktisadi ve içtimai bir dernek olduğu kadar, üyelerin ruhi ve manevi ihtiyaçlarını da gereği gibi karşılayan bir tasavvuf ve kültür yuvası hâline gelmişlerdir¹⁰¹.

Ahi zaviyeleri hakkında Nâsiri'nin fütüvvetnâmesinde ve İbn Battûta seyahatnamesinde önemli bilgilere rastlamaktayız. Nâsiri, fütüvvet erbabının topluluk yeri olan Ahi zaviyesine asitane yani büyük tekke dendiğini, asitanenin dört taraflı, yani başka bir yapıya bitişik olmayıp avlu içinde bulunması gerektiğini, kapısını ve avlusunun iyi bir şekilde yapılması ve aydınlık olması için duvarlarının beyaz olması gerektiğini bildirir¹⁰². Nâsiri'nin Ahi zaviyelerine dair önemli bilgiler verdiği muhakkaktır. Ancak zaviyelerde kadınların bulunmaması konusundaki gözlemleri en azından 16. yüzyıllara gelindiğinde geçerliliğini yitirmektedir. Elimizdeki verilere göre birçoğu evladlık vakıf statüsünde olan Ahi zaviyelerinde, mutasarrıflıktan, meşihate ve mütevelliliğe kadar birçok görevde kadınların varlığına şahit olmaktayız. Ahi zaviyelerdeki intikal her ne kadar çoğunlukla babadan oğula veya erkek kardeştan erkek kardeşe geçse de birçoğu evladlık vakıf statüsünde olan zaviyelerin yönetimlerinde kadınların da aktif olduklarını görmekteyiz. Örneğin, Lazkıyye'de bulunan Ahi Paşa Zaviyesi meşihati Han Devren Hatun'a¹⁰³ Bursa'nın Bergama merkezinde bulunan Ahi Atlu Sinan Zaviyesi mutasarrıflığı Ahi Ayşe'nin kızı Ahi Aslı Paşa'ya¹⁰⁴; Bergama'da bulunan Ahi Muhyiddin Vakfı mütevelliliği Hamza'nın kızı Ahi Nur Hatun'a¹⁰⁵; Mazon kazası, Karacadağ karyesinde bulunan Ahi Ömer Zaviyesi mutasarrıflığı Melek ve Eslem Hatunlara¹⁰⁶; Elmalu merkezinde bulunan Ahi Yusuf Zaviyesi mutasarrıflığı Ayşe ve Hanife Hatunlara¹⁰⁷; Kütahya'nın Kurucak karyesinde bulunan Ahi Mahmud Hatun Vakfı mutasarrıflığı Güne (?) Hatun'a¹⁰⁸; Kütahya'nın Altuntaş nahiyesi, Renye karyesindeki Ahi Nasuh Zaviyesi'nin zaviyedârlığı da sırasıyla Âlime ve Şükûfe Hatunlara verilmiştir¹⁰⁹. Bu durumda Bacıyan-ı Rum'un müstakil

101 Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2015, s. 127.

102 Abdülbâki Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 2, S. 11 / 1-4, İstanbul, 1950, s. 339.

103 KKA, TD, nr. 560, v. 234a-234b.

104 BOA, TD, nr. 453, v. 64b.

105 BOA, TD, nr. 453, v. 62b.

106 BOA, TD, nr. 338, s. 28; KKA, TD, nr. 569, s. 104.

107 KKA, TD, nr. 567, v. 21b.

108 MAD, nr. 262, s. 433.

109 KŞS, nr. 6294, s. 24/53.

bir teşkilat olarak varlığını kesin bir delile dayandıramasak da Ahi teşkilatının içerisinde aktif olarak çalışan ve üreten kadınlardan oluşan bir yapının var olduğunu söyleyebiliriz.

Ahilerde zaviyeleri Ahi başkanları yaptırır, halılar ve kilimler ile döşer, kandillerle aydınlatırdı. Her zaviyenin bağlı olduğu bir sanatkâr grubu vardı. Bu kişiler, akşamüzeri işlerini bitirdikten sonra kazançlarından bir kısmını Ahi başkanına getirir, bu paralar ile zaviyelerin giderlerinin karşılanmasını sağlardı. Zaviyeleri yaptıran başkanlar, Ahi yiğitlerine önderlik yapan, her biri belli bir zanaat kolunda ustalaşmış kişilerdi. İbn Battûta Antalya'da kendisini ağırlamak isteyen bir Ahi önderinden bahsederken kendisinin derici tayfasının ustalarından cömertliğiyle tanınmış, aşağı yukarı iki yüz adamı olan bir Ahi olduğunu anlatır. Bu kişinin önderliğinde olan derici tayfasının bir tekke yaptırdıklarından ve gündüz kazandıklarını geceleri orada harcadıklarından bahsetmektedir¹¹⁰.

Ahi zaviyelerinin kuruluş meselesine gelirse zaviyelerin her birinin belli bir meslek grubuna bağlı olan kişiler tarafından yaptırıldıklarını görürüz. Evliya Çelebi, "Seyahatnâme"sinde Ahilerden bahsederken onların daha çok debbağlık yaptığını söylemektedir¹¹¹. Debbağlar haricinde de bahsettiği meslek grupları vardır. Ancak Ahi Evran'ın debbağların piri olması sebebiyle olsa gerek daha çok debbağlar içerisinde Ahilere yer vermiştir. Belgelerde de Ahi zaviyelerinden birçoğunun debbağ, pabuççu, nalcı, saraç gibi isimler aldıkları görülmektedir. Örneğin Çine'deki Ahi Debbağ Zaviyesi¹¹², Ayasluğ'daki Ahi Pabuççu Zaviyesi¹¹³, İstanos'taki Ahi Nalcı Zaviyesi¹¹⁴, Göynük'teki Saraç Mahmud Zaviyesi¹¹⁵ bunlardan bazılarıdır.

Zaviyelerin İşlevleri

Zaviyelerin herhangi bir topluluğa üye olan kimseler tarafından vakıflara bağlanarak kurulmuş, gelen geçen yolculara yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan binalardan meydana geldikleri bilinmektedir¹¹⁶. Osmanlı Devleti'nde zaviyeler üç farklı şekilde kullanılmıştır. Bunlardan ilki herhangi bir tarikata ait olup içerisinde dervişlerin yaşadığı ve gelen geçen misafir edildiği binalar; ikincisi şehirlerde mescit, medrese, hamam vb. mimari yapıları meydana getiren külliye; üçüncüsü ise derbentlerde, geçitlerde ve yol üzerinde yolculara sığınak vazifesi görerek yiyecek, içecek yatacak yer sağlayan misafirhanelerdir¹¹⁷.

110 İbn Battûta, İbn Battûta Seyahatnâmesi, s. 405.

111 Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996, C. 1, s. 322.

112 BOA, TD, nr. 338, s. 79.

113 KKA, TD, nr. 571, v. 37a.

114 KKA, TD, nr. 567, v. 14b-15a.

115 KKA, TD, nr. 585, v. 445b.

116 Ahmet Yaşar Ocak, Suraiya Faroqhi, "Zaviye", İA, C. 13, MEB Yayınları, İstanbul, 1964, s. 468.

117 Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 12, VGM Yayınları, Ankara, 1978, s. 249.

Ahilere ait zaviyeler de fonksiyonlarına göre farklı şekillerde kullanılmışlardır. Özellikle büyük şehirlerde bu durumun daha da iyi teşkilatlandığı görülmektedir. Özellikle büyük çaptaki zaviyelerin¹¹⁸ hayır işleri arasında en çok “ayende ve revendeye” yani hacılar ve yolculara hizmet etmek anlayışı vardır. Çok eski zamanlara dayanan bu vazife Ahi zaviyelerinde umumiyetle uygulanmaktadır. Nitekim Kalınviran kazasındaki Ahi Ali Zaviyesi'nin¹¹⁹, Kütahya'daki Ahi Hoca Zaviyesi'nin¹²⁰, Simav'daki Ahi Bazarlı Zaviyesi'nin¹²¹, Avşar'daki Ahi Mustafa Zaviyesi'nin¹²², Gölhisar'daki Ahi Hasan Zaviyesi'nin¹²³, Gönen'deki Ahi Tur Bey Zaviyesi¹²⁴ bu hizmeti yerine getirdiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yöneticileri, ticaret yollarını korunmasına çok önem verdiklerinden bazı köylerde yaşayan ahaliyi derbent ve köprü hizmeti için tayin etme yönünde uygulamalara yönelmişlerdir. Ancak derbent, han ve kervansarayların olmadığı yerlerde tüccar ve yolcuların korunma ve barınma gibi ihtiyaçları zaviyeler vasıtasıyla sağlanmıştır¹²⁵. Bunlar yeni fethedilen yerleri şenlendirmek, askeri sevk ve idareyi kolaylaştırmak gayeleriyle mühim noktalarda, تنها yerlerdeki bölge ve geçitlerde vazifelerini sürdürmüşlerdir¹²⁶.

118 Ocak, “Zaviyeler”, s. 268.

119 KKA, TD, nr. 560, v. 58b.

120 BOA, TD, nr. 369, s. 258.

121 MAD, nr. 262, s. 206.

122 KKA, TD, nr. 566, v. 74b.

123 MAD, nr. 3331, s. 67.

124 MAD, nr. 3331, s. 104.

125 Mustafa Demir, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Yerleşim Yapısı ve Şehirleşme”, *Osmanlı*, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 101.

126 Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 182.

Batı Anadolu bölgesindeki Ahilerin üstlendikleri görevlerden biri olan köprü hizmeti ise kaynaklardan anlaşıldığına göre, ağaç köprülerin bakımını yapmak, nehir yataklarında sel sonucu biriken taşları temizleyerek taşkınlarla engel olmak ve köprülerin eskiyen kısımlarını tamir etmek olarak tanımlanmaktadır. Bu hizmetleri karşılığında ise merkezî idare tarafından kendilerine veya zaviyelerine araziler vakfedilmekteydi¹²⁷. Örneğin Akhisar'a tabi Çökre-yi Kebir karyesinin, Süleyman Paşa'dan köprü hizmeti için Ahi Sadık'a¹²⁸, Akhisar kazası, Mide (?) karyesinin ise Ahi Hamza Oğlu'na vakfedildiği görülmektedir¹²⁹.

Zaviyelerin dervişleri barındırmanın yanında zaviye civarında yaşayan fakir fukaranın beslenip barındırılmasında ve giydirilmesinde de hizmette bulundukları görülmektedir. Hayatlarını zaviyelerdeki yardım sayesinde sürdüren bu fukaraların zamanla zaviye etrafına yerleşmeleri yeni mahalle, köy ve kasabaların oluşumuna da zemin hazırlamıştır¹³⁰. Manyas kazasında bulunan Ahi Yahşi ve Ahi Yunus Zaviyesi'nin Şeyh Abdullah Efendi'nin vefatından sonra harap olduğu için ayende ve revendeye ve fukaraya ikramı olamadığı belirtilmektedir¹³¹. Buradaki "fukara" tabiriyle dervişlerin yanında, başka muhtaç durumdaki kimselerin de kastedildiği anlaşılmaktadır.

İşkândaki Roller

Ahiler, Anadolu şehir ve köylerinde sadece Türkleşme ve İslamlaşmayı teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda en ücra köylerden şehirlere kadar giderek kurdukları zaviyelerle buraların iskânını ve şehirleşmesini sağlamışlardır¹³². Anadolu'ya yapılan derviş akınları ve dervişlerin kentlerden köylere yerleşerek ziraat ve din işleri ile uğraşmaları zamanın beyleri tarafından verilen birtakım muafiyetler elde etmelerine sebep olmuştur. Böylelikle bu dervişlerin memleketleri istila ve iskânları Anadolu'nun yerleşime açılmasında etkili olmuştur¹³³.

Osmanlıların Rumeli ve Batı Anadolu'da fethettikleri yerleri göçmen nakliyle yerleşime açarak şenlendirmelerinde şüphesiz en önemli hizmeti Ahi zaviyeleri görmüştür. Zaviyeler devletin kurulmasına hizmet etmiş, Ahilere ve alperenlere vakıf olarak verilmişlerdir. En ıssız ve ücra yerleri bile ekip biçmek, hayvan yetiştirmek gibi ekonomik faaliyetlere zemin hazırlayarak elde edilen gelirler, bu zaviyeleri mekân edinen Türkmen şeyh ve dervişlerin, Horasan erenlerinin,

127 Haşim Şahin, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299–1402)", *Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 322.

128 BOA, TD, nr. 453, v. 168a.

129 BOA, TD, nr. 453, v. 169a.

130 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 496.

131 BOA, C. EV, nr. 425, s. 21536.

132 Erdoğan, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri", s. 42.

133 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, Ankara, 1942, s. 297.

garip ve yolcuların istifadelerine sunulmuştur. Üstelik konargöçer nüfusla kentliler arasında sosyal bir çatışmaya fırsat vermeden bu sürecin uzlaşısıyla sonuçlanmasında Ahi zaviyelerinin önemli rolleri olmuştur¹³⁴.

Osmanlıların zaviye kurma fonksiyonlarından birisi de şehirleşmeyi sağlamaktır. Fethedilen yerlerdeki Bizans şehirlerinin dışında, Türk şehirlerinin merkezi ile yerleşim yerleri ayrı olarak planlanmaktaydı. Orhan Bey'in İznik'te kurmuş olduğu imaretle birlikte yeni bir Türk-İslam şehir modeli ortaya çıkmıştır. Bu tür şehir anlayışı tasavvuf düşüncesinin ve bu düşüncenin kurumları olan külliye, cami, aşevi, hamam, şifahane gibi kurumlar merkezde yer alarak yerleşme çoğu zaman zaviyenin de içinde bulunduğu sosyal tesisler, dış mahallelere kaydırılmıştır. Böylece sosyal kurumlar bir site içerisine toplanmışlardır¹³⁵.

16 ve 17. yüzyıllardaki şehirlerin dağılımı ile Ahi zaviyelerinin oluşturduğu tabloya göre, Batı Anadolu bölgesi Ahilerin zaviye ve yapılarının yoğunlaşma yeri olmakla kalmamış, yoğun bir şehirleşme alanı hâline gelmiştir. Şehirlerdeki Ahilerin yerleşimi Bursa, Kütahya, Sultanönü, Aydın ve Menteşe bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Biga, Karesi ve Teke bölgesinde ise daha az sayıda Ahi yerleşimi bulunmaktadır. 16 ve 19. yüzyıllarda da Batı Anadolu bölgesindeki şehirleşmenin etkisiyle Ahilerin zaviyelerinin bu bölgede yoğun olarak var olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre Kütahya Sancağı merkezinde 13¹³⁶, Hüdavendigar Sancağı merkezinde 9¹³⁷, Sultanönü Sancağı merkezinde 4¹³⁸, Karahisar-ı Sahip Sancağı merkezinde 6¹³⁹ Hamid Sancağı merkezinde 5¹⁴⁰, Biga Sancağı merkezinde 1¹⁴¹,

134 Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", İA, C. 12, MEB Yayınları, İstanbul, 1970, s. 292; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 3; Doğuş, "Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi Zaviyeleri ve Şeyh Edebali Meselesi", 2015, s. 72.

135 Demir, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Yerleşim Yapısı ve Şehirleşme", s. 100.

136 Kütahya sancağı ve diğer sancak merkezlerinde kurulan Ahi zaviyeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akbulut, *XVI. Yüzyıl'da Batı Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, s. 63-65. Kütahya sancağı Ahi zaviyeleri: BOA, TD, nr. 369; KKA, TD, nr. 560; MAD, nr. 262; MAD, nr. 617; BOA, C. EV, nr. 531, s. 26818; KŞS, nr. 6302, s. 54/328; BOA, C. EV, nr. 91, s. 4535/4; BOA, C. EV, nr. 525, s. 26531; BOA, C. EV, nr. 73, s. 3610; BOA, C. EV, nr. 242, s. 12052; İE, EV, 34/3965; VGMA, nr. 189, s. 52-53/392.

137 Hüdavendigar sancağı Ahi zaviyeleri: BOA, TD, nr. 453; KKA, TD, nr. 585; BOA, TD, nr. 23; BOA, TD, nr. 111; BOA, TD, nr. 555; BOA, C. EV, nr. s. 482, 243951; BOA, C. EV, nr. 235, s. 11741; VGMA, nr. 188, s. 64/487; BŞS, nr. 3257-1, s. 1318/B4.

138 Sultanönü sancağı Ahi zaviyeleri: MAD, nr. 27; MAD, nr. 18333; KKA, TD, nr. 541; BOA, C. EV, nr. 526, s. 26555; VGMA, nr. 189, s. 26-27/187; VGMA, nr. 224, s. 214-215/1993.

139 Karahisar-ı Sahip sancağı Ahi zaviyeleri: KKA, TD, nr. 575; BOA, C. EV, nr. 36, s. 1799; BOA, C. EV, nr. 646, s. 32574; VGMA, nr. 189, s. 262/2098; KŞS, nr. 548, s. 79/265; KŞS, nr. 552, s. 91/240.

140 Hamid sancağı Ahi zaviyeleri: KKA, TD, nr. 566; MAD, nr. 3331; BOA, C. EV, nr. 607, s. 306151; MAD, nr. 617, s. 380.

141 Biga sancağı Ahi zaviyeleri: İE, EV, 7/811.

Karesi Sancağı merkezinde 3¹⁴², Saruhan Sancağı merkezinde 6¹⁴³, Aydın Sancağı merkezinde 11¹⁴⁴, Menteşe Sancağı merkezinde 14¹⁴⁵ ve Teke Sancağı merkezinde 3¹⁴⁶ olmak üzere şehir merkezlerinde toplam 76 adet Ahi zaviyesi bulunmaktadır.

Ahilerin Batı Anadolu bölgesinin şehirleşmesindeki etkilerinden birisi de şehirlerin birçoğunda Ahi ön ve son adıyla kurulan mahalle ve karyelerin varlığıdır. Ahi isimlerini taşıyan tüm mahalle ve karyelerin mevcudiyeti, adı geçen yerlerin civarında Ahilere ait tekke, zaviye ve vakıfların mevcudiyetini göstermektedir. Osmanlı şehir ve mahallelerinin oluşumlarına baktığımızda birçoğunun bir cami, tekke ve pazar yeri etrafında teşekkül ettiklerini ve adlarını da bulundukları yerlerdeki yapılardan aldıklarını görürüz. Bu sebeple çalışmamızda da Kütahya, Hüdavendigâr, Sultanönü, Hamid, Biga, Saruhan, Aydın ve Menteşe gibi Batı Anadolu şehirlerinde Ahi adını almış olan mahalle ve karyelere bolca rastlamaktayız. Kütahya'da Ahi Yahşi¹⁴⁷, Ahi Erbasan¹⁴⁸, Ahi İzzeddin¹⁴⁹, Ahi Mustafa¹⁵⁰, Ahi Dudu¹⁵¹ Mahalleleri ve Ahi oğlu Karyesi¹⁵², Hüdavendigâr sancağında Ahi Ömer¹⁵³, Ahi Fethüddin¹⁵⁴ ve Ahi oğlu Baba zaviye Mahalleleri¹⁵⁵, Sultanönü sancağında Ahi Otak Karyesi¹⁵⁶, Hamid sancağında Ahi Şemseddin Mahallesi¹⁵⁷, Biga sancağında Ahi Bayezid Mahallesi¹⁵⁸, Saruhan sancağında Ahi Hızır Mahallesi¹⁵⁹, Aydın sancağında Ahi İman¹⁶⁰, Ahi Germiyan¹⁶¹ ve Ahi Sinan Mahalleleri¹⁶², Menteşe sancağında ise Ahi Hüseyin Paşa¹⁶³ ile Ahi Karyesi¹⁶⁴ bulunmaktadır.

142 Karesi sancağı Ahi zaviyeleri: KKA, TD, nr. 568; BOA, C. EV, nr. 217, s. 10835; BOA, C. EV, nr. 425, s. 21536.

143 Saruhan sancağı Ahi zaviyeleri: BOA, TD, nr. 398; KKA, TD, nr. 544; BOA, C. EV, nr. 604, s. 30494.

144 Aydın sancağı Ahi zaviyeleri: KKA, TD, nr. 571; AE, SMST, II. 45/4433; AE, SMST, II. 139/15377; AE, SAMD, III. 175/17024; AŞS, nr. 6450, s. 20/8.

145 Menteşe sancağı Ahi zaviyeleri: BOA, TD, nr. 338; KKA, TD, nr. 569; BOA, C. EV, nr. 501, s. 25325; VGMA, nr. 215, s. 22-23/0083; VGMA, nr. 210, s. 174-175/1283.

146 Teke sancağı Ahi zaviyeleri: KKA, TD, nr. 567; VGMA, nr. 532.

147 KKA, TD, nr. 47, v. 265b; BOA, TD, nr. 49, s. 5.

148 BOA, TD, nr. 49, s. 5; KKA, TD, nr. 47, v. 3b-4a.

149 KKA, TD, nr. 47, v. 2a.

150 KKA, TD, nr. 47, v. 4a.

151 KKA, TD, nr. 48, v. 105a.

152 BOA, TD, nr. 49, s. 217.

153 BOA, TD, nr. 23, s. 346; BOA, TD, nr. 555, s. 10; KKA, TD, nr. 68, v. 9b.

154 KKA, TD, nr. 67, v. 96b.

155 BOA, TD, nr. 1050, s. 10.

156 KKA, TD, nr. 145, v. 8b.

157 BOA, TD, nr. 121, s. 204; KKA, TD, nr. 51, s. 128b.

158 BOA, TD, nr. 59, s. 211; KKA, TD, nr. 79, v. 136b.

159 BOA, TD, nr. 165, s. 98; KKA, TD, nr. 115, v. 85b; KKA, TD, nr. 125, v. 23b.

160 BOA, TD, nr. 806, s. 80; KKA, TD, nr. 129, v. 25b.

161 BOA, TD, nr. 1-1, s. 332; BOA, TD, nr. 87, s. 197-198; BOA, TD, nr. 8, s. 3; BOA, TD, nr. 148, s. 365; KKA, TD, nr. 129, v. 85b.

162 KKA, TD, nr. 129, v. 29b.

163 BOA, TD, nr. 61, s. 160.

164 KKA, TD, nr. 110, v. 218b.

Ahilerin cami ve mescitler inşa ettikleri de bilinen bir husustur. Çünkü İslam dininin Anadolu ve Rumeli'de yayılması için çok çaba sarf etmişlerdir. Ahi zaviyelerinin yoğunlukta olduğu Batı Anadolu bölgesinde de mescitlerin bulunduğu görülmektedir. Kütahya sancağında bulunan Ahi Erbasan¹⁶⁵, Ahi İzzeddin¹⁶⁶ ve Ahi Mustafa¹⁶⁷ Mescitleri ile Hamid sancağındaki Ahi Şemseddin Mescidi¹⁶⁸ Batı Anadolu bölgesinde bulunan Ahi mescitleridir.

Yeni toprakların fethedildiği, fethedilen yerlerin büyük kısmının da harap ve boş olduğu ilk dönemlerde, Osmanlı topraklarında yaşayan dervişler yeni fethedilmiş bir alana gelir, bir parça toprak seçer ve buralarda zaviye kurarak Sultan'dan bu toprağın zaviyenin vakfı olduğunu onaylayan bir belge elde ederlerdi. Zaviye üyelerinin vergiden muaf olmaları ve topraklarına yeni göçmenlerin akın etmeleri sonucunda bulundukları yerler yeni bir Türk köyünün çekirdeğini oluştururdu¹⁶⁹. 16. yüzyılda yeni fethedilen Batı Anadolu kırsalları Ahilerin yüzlerce zaviye kurmalarına imkân sağlamıştır. Karyelerden yaylalara kadar en ücra köşelere bile zaviyeler kuran Ahiler, şenlendirme faaliyetlerine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Batı Anadolu'da Kütahya Sancağı köylerinde 19¹⁷⁰, Hüdavendigar Sancağı köylerinde 3¹⁷¹, Sultanönü Sancağı köylerinde 2¹⁷² Karahisar-ı Sahip Sancağı köylerinde 5¹⁷³, Hamid Sancağı köylerinde 8¹⁷⁴, Saruhan Sancağı köylerinde 3¹⁷⁵, Aydın Sancağı köylerinde 13¹⁷⁶, Menteşe Sancağı köylerinde 19¹⁷⁷ ve Teke Sancağı köylerinde 3¹⁷⁸ olmak üzere toplam 75 adet Ahi zaviyesi vardır.

165 MAD, nr. 262, s. 30a.

166 MAD, nr. 262, s. 31a

167 MAD, nr. 262, s. 44b.

168 MAD, nr. 262, s. 42-43.

169 Halil İncalık, *Devlet-i Aliyye*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 155.

170 Kütahya sancağı ve diğer sancak köylerinde kurulan Ahi zaviyeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akbulut, XVI. Yüzyıl'da Batı Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri, s. 67-69; Kütahya sancağı Ahi zaviyeleri: BOA, TD, nr. 369; KKA, TD, nr. 560; MAD, nr. 262; MAD, nr. 617; BOA, C. EV, nr. 531, s. 26818; KŞS, nr. 6302, s. 54/328; BOA, C. EV, nr. 91, s. 4535/4; BOA, C. EV, nr. 525, s. 26531; BOA, C. EV, nr. 73, s. 3610; BOA, C. EV, nr. 242, s. 12052; İE, EV, 34/3965; VGMA, nr. 189, s. 52-53/392.

171 Hüdavendigar sancağı Ahi zaviyeleri: BOA, TD, nr. 453; KKA, TD, nr. 585; BOA, TD, nr. 23; BOA, TD, nr. 111; BOA, TD, nr. 555; BOA, C. EV, nr. 482, s. 243951; BOA, C. EV, nr. 235, s. 11741; VGMA, nr. 188, s. 64/487; BŞS, nr. 3257-1, s. 1318/B4.

172 Sultanönü sancağı Ahi zaviyeleri: MAD, nr. 27; MAD, nr. 18333; KKA, TD, nr. 541; BOA, C. EV, nr. 526, s. 26555; VGMA, nr. 189, s. 26-27/187; VGMA, nr. 224, s. 214-215/1993.

173 Karahisar-ı Sahip sancağı Ahi zaviyeleri: KKA, TD, nr. 575, v. 64a; VGMA, nr. 189, s. 262/2098; KŞS, nr. 548, 79/265; KŞS, nr. 552, 91/240.

174 Hamid sancağı Ahi zaviyeleri: KKA, TD, nr. 566; MAD, nr. 3331; BOA, C. EV, nr. 607, s. 306151; MAD, nr. 617, s. 380.

175 Saruhan sancağı Ahi zaviyeleri: BOA, TD, nr. 398; KKA, TD, nr. 544; BOA, C. EV, nr. 604, s. 30494.

176 Aydın sancağı Ahi zaviyeleri: KKA, TD, nr. 571; AE, SMST, II. 45/4433; AE, SMST, II. 139/15377; AE, SAMD, III. 175/17024; AŞS, nr. 6450, s. 20/8.

177 Menteşe sancağı Ahi zaviyeleri: BOA, TD, nr. 338; KKA, TD, nr. 569; BOA, C. EV, nr. 501, s. 25325; VGMA, nr. 215, s. 22-23/0083; VGMA, nr. 210, s. 174-175/1283.

178 Teke sancağı Ahi zaviyeleri: KKA, TD, nr. 567; VGMA, nr. 532.

Kırsala kadar yayılan Ahilerin mezralarda kurulan yerleşim birimleriyle de şenlendirme ve ıssız yerleri imara açma faaliyetlerinde etkin rol oynadıkları görülmektedir. Ahilere ait mezralardaki tarımsal faaliyetin, nüfusun ve gelirlerin yaygınlığı Ahilerin küçük yerleşim birimlerinde bile aktif rol oynadıklarını ortaya koymaktadır. Kütahya'nın Uşak kazasında bulunan Ahi Göçer Mezrası'nın II. Bayezid Dönemi'nde yapılan tahrirde toplam 202 akçe¹⁷⁹, 1570-71 tarihinde yapılan tahrirde de 887 akçe geliri bulunmaktadır¹⁸⁰. Hüdavendigâr sancağında bulunan Ahi Sadır Mezrası 700 akçe¹⁸¹, Yarhisar kazasında bulunan Ahi Tuzcu Mezrası 800 akçe¹⁸², Tarhala kazasında bulunan Ahi Aslıhan Mezrası 400 akçe¹⁸³, Göynük'te kayıtlı olan Ahi Sevindik Mezrası 260 akçe¹⁸⁴, Sivrihisar'da kayıtlı olan Ahi Pınarı Mezrası ise 2043 akçe¹⁸⁵ gelire sahiptir. Sultanönü sancağında bulunan Ahi Süleyman Mezrası'nın 310 akçe¹⁸⁶, Karacaşehir kazası, Sultan-deresi karyesinde bulunan Ahi Salih Mezrası'nın 250 akçe¹⁸⁷ ve Bilecik karyesinde bulunan Ahi Bereket Mezrası'nın da 243 akçe¹⁸⁸ geliri bulunmaktadır. Yine Biga sancağı, Bergos kazasında bulunan Ahi Bayezid Mezrası'nın 100 akçe¹⁸⁹, Çan kazasında bulunan Ahi Fakih Mezrası'nın ise 200 akçe¹⁹⁰ gelire sahip olduğu görülmektedir.

Ahilerin çiftlik, bağ, bahçe ve tarlaları ekip biçerek ziraata önem verdikleri bilinmektedir. Kırsal kesimde kurulan Ahi zaviyeleri Anadolu'ya yapılan göçler neticesinde tarım alanlarının ziraata açılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Zaviye gelirleri konusunda ayrıntılarıyla vereceğimiz üzere vakıf gelirlerinden birçoğunun bu zirai alanlardan olduğu bilinmektedir. Zaviyelerin birçoğunun gelip geçen yolculara hizmet etmek, zaviyelerde barınan şeyh ve dervişler için bir yaşam alanı oluşturmak, fakir fukarayı doyurmak gibi görevleri vardır. Bu sebeple özellikle kırsal kesimde bulunan zaviyelerde bu görevlerin yerine getirilebilmesi, gelir kaynaklarının devamlılığının sağlanabilmesi için tarımsal faaliyetlerin sürdürülmesi gerekmektedir. Daha çok esnaf olarak nitelendirilen Ahilerin, kırsal kesimlerde bu görevleri yerine getirebilmek maksadıyla ziraatla uğraşmaları kaçınılmazdır. Zirai faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı çiftlikler, Batı Anadolu bölgesinde önemli yer tutmaktadır. Kütahya Sancağı'nda 40¹⁹¹, Hüdavendigâr

179 BOA, TD, nr. 45, s. 241.

180 KKA, TD, nr. 48, v. 353a.

181 BOA, TD, nr. 453, v. 9a.

182 BOA, TD, nr. 453, v. 22a.

183 BOA, TD, nr. 453, v. 70a.

184 BOA, TD, nr. 453, v. 211b; KKA, TD, nr. 585, v. 447b.

185 KKA, TD, nr. 68, v. 102a-102b.

186 MAD, nr. 18333, s. 6.

187 MAD, nr. 18333, s. 22.

188 KKA, TD, nr. 145, v. 105b.

189 KKA, TD, nr. 550, v. 27b.

190 KKA, TD, nr. 550, v. 28b.

191 Kütahya sancağı ve diğer sancaklarda kurulan Ahi çiftlikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akbulut, XVI. Yüzyıl'da Batı Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri, s. 72-73. Kütahya sancağı Ahi çiftlikleri: BOA, TD, nr. 369; KKA, TD, nr. 560; MAD, nr. 262; KKA, TD, nr. 48; KKA, TD, nr. 47; BOA, TD, nr. 49; KKA, TD, nr. 158.

Sancağı'nda 4¹⁹², Sultanönü Sancağı'nda 10¹⁹³, Karahisar-ı Sahib Sancağı'nda 2¹⁹⁴, Hamid Sancağı'nda 2, Saruhan Sancağı'nda 6¹⁹⁵ ve Menteşe Sancağı'nda 1¹⁹⁶ olmak üzere toplam 65 adet Ahi çiftliği mevcuttur.

Zaviye Görevlileri

Şeyh

İncelediğimiz kaynaklardan görüldüğü kadarıyla tam teşekküllü bir tekke; şeyhler, dervişler ve hizmetlilerden oluşmaktadır. Şeyh, zaviyedeki en aktif şahıs olup tekke kurucusunun soyundan gelmektedir¹⁹⁷. Sözlükte “yaşlı kimse” anlamına gelen şeyh kelimesi, İslam toplumlarında saygınlık ifadesi olarak birçok anlamda kullanılmıştır¹⁹⁸. Başında olduğu tarikat veya topluluğun rehberi vazifesinde olan şeyhin ahlaki meziyetlere sahip, kanaatkâr, faziletli ve ilim sahibi olması gerekmektedir¹⁹⁹.

Batı Anadolu'daki Ahi zaviyelerinin birçoğunda da derviş ve şeyhlerin barındıkları görülmektedir. Bu zaviyelerden Aydın'ın Tire kazası, Pişirevli karyesindeki Ahi Süleyman Zaviyesi'ne derviş Süleyman şeyhlik yapmaktadır²⁰⁰. Saruhan sancağında bulunan Manisa'nın Yenibeyli karyesindeki Ahi Yunus Vakfına derviş Hamza mutasarrıf olmuştur²⁰¹. Yine Avşar Kazası, Barla karyesinde bulunan Ahi Mustafa Zaviyesi şeyhliğine Selim²⁰²; Uluborlu kazası, Senirkent karyesinde bulunan Ahi Mahmud Veledi Ahi Ali Zaviyesi'nin şeyhliğine de Ahmed evladından Ahi Veli ile Mahmud²⁰³ geçmişlerdir.

Ahi zaviyelerine dair elde ettiğimiz bilgiler şeyhliğin, babadan oğula, kardeşten kardeşe geçerek belirli bir ailenin soyundan ilerlediğini göstermektedir. Kütahya sancağı, Zimmîye karyesinde bulunan Ahi Musa Zaviyesi'nin meşihatini oğulları Musa ve Süleyman devralmışlardır²⁰⁴. Lazkıyve merkezinde bulunan Ahi Paşa Zaviyesi'nin meşihatine de Ahi Mahmud ve hemşireleri, Ahi Mahmud'un hemşiresi oğlu Bali, Ahi Mahmud Han Paşa ve Fatma nam oğlu kızları kalınca Han Paşa, Han Paşa Hatun; ölünce de Çelebi oğlu Murad mutasarrıf olmuşlardır²⁰⁵.

192 Hüdavendigâr sancağı Ahi çiftlikleri: BOA, TD, nr. 453; KKA, TD, nr. 585; BOA, TD, nr. 44.

193 Sultanönü sancağı Ahi zaviyeleri: MAD, nr. 27; KKA, TD, nr. 541; KKA, TD, nr. 145.

194 Karahisar-ı Sahib sancağı Ahi çiftlikleri: KKA, TD, nr. 162; KKA, TD, nr. 566.

195 Saruhan sancağı Ahi çiftlikleri: BOA, TD, nr. 398; KKA, TD, nr. 544.

196 Menteşe sancağı Ahi çiftlikleri: BOA, TD, nr. 47; BOA, TD, nr. 61.

197 Suraya Faroqhi, *Anadolu'da Bektaşilik*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s. 131.

198 Casim Avcı, “Şeyh”, *DİA*, C. 39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 49.

199 A. Cour, “Şeyh”, *İA*, C. 9, MEB Yayınları, İstanbul, 1979, s. 461.

200 KKA, TD, nr. 571, v. 60b.

201 KKA, TD, nr. 544, v. 22a.

202 MAD, nr. 3331, s. 20.

203 MAD, nr. 3331, s. 41.

204 BOA, TD, nr. 369, s. 127; KKA, TD, nr. 560, v. 102b.

205 BOA, TD, nr. 369, s. 451-452.

Zaviyedar

Tekke ve zaviyelerin yönetiminde bulunan bir diğer görevli olan zaviyedâr, zaviyenişin, zaviye şeyhi, tekkenişin, postnişin, seccâdenişin ise bir veya daha fazla kişiden oluşmaktadır. Zaviyedârların mutasarrıfı oldukları zaviyenin yönetimi görevlerine karşılık zaviye mallarından gelir elde ettikleri görülmektedir. Kütahya'da bulunan Ahi Evran Zaviyesi'nin, Akkilise karyesinde bulunan iki göz değirmen vakfından zaviyedâr Şeyh Ahmed'e senede 5 kile 3 şinik kendisi için, seksen kile hintaya ise zaviye hizmetkârları için hizmet bedeli verildiği görülmektedir²⁰⁶.

Ahkâm defterlerini incelediğimizde haksız yere kazanç elde etmek üzere birçok kişinin vakıflara ait gelirleri zimmetlerine geçirdiklerini görmekteyiz. Ezine Kazdağı kazasında bulunan Ahi Yusuf Zaviyesi zaviyedârı ve vakfının mütevellisi olan Halil, zaviyenin hududu olan yerlerin gelirini 1151 senesinde Hacı Beyoğlu'ndan 90 guruş iltizam bedeli ile almıştır. Zaviyeye müteveli olan Habib ise Hacı'nın iltizamını fesh ederek 70 guruşa iltizam eylemiştir²⁰⁷. Kütahya'da bulunan Ahi Mustafa Zaviyesi Vakfı'nın gelirleri ise ayende ve revendeye hizmet için kullanılırken vakıf müsaadesi dışında Ali, Mehmed'in ölümüyle yevmi 2 akçeyi askeriye'ye berat ettirip Mehmed'in gelirini zapt etmek istemiştir²⁰⁸.

Zaviye ve vakıf yönetimi konusunda zaviyedârlık yapan şahısların kendi zaviyelerine ait gelir kaynakları dışında başka vakıf ve çiftliklerin gelirlerine de müdahale ettikleri görülmektedir. Hasan ve Seyfi çavuşların zeametine dâhil olan Kütahya'nın Şeyhlü kazasına tabi İmranlar köyü sınırları içerisinde bulunan Baba Boyacı Çiftliği'nin öşür ve resmine Ahi Hayreddin Zaviyesi zaviyedârı olan Kadı Abdurrahman'ın müdahale ettiği görülmektedir²⁰⁹.

Hizmetkârân-ı Zaviye

Zaviyelerin kuruluşlarından itibaren hizmetlerinin, evlad-ı vakıf, akraba ve tabilerince görüldüğü söyleyebilir. Diğer bütün zaviyelerde olduğu gibi zaviyeler, bir şeyh ailesi tarafından kurulup asırlar boyu varlığını devam ettirmektedir. Belli bir ailenin soyuna dayanan bu yönetim şeklinde vakıfların akrabalar arasında tasarruf edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin, Kütahya'daki Ahi Mustafa Vakfına ait Sultanbağı denilen arazi Ayşe'nin tasarrufunda iken kendisinin ölümüyle vakfın idaresi Ayşe'nin akrabası Mustafa'ya geçmiştir²¹⁰.

206 KŞS, nr. 6294, s. 53, 19.

207 AAD, nr. 3, s. 93/407.

208 AAD, nr. 1, s. 191/318.

209 BOA, MD, nr. 91, s. 122/380.

210 AAD, nr. 2, s. 208/888.

Zaviyelerde ve bunların yerleşim yerleri olan mahalle ve karyelerde rastladığımız isimler de vakıflara hizmet eden kişilerin akrabalığını ortaya koymaktadır. Bu cümleden yola çıkarak Kütahya'daki Ahi oğlu Karyesi²¹¹ ile Hüdavendigâr sancağındaki Ahi oğlu Baba Zaviye mahalleleri²¹² örnek gösterilebilir. Defterlerdeki zaviye kayıtlarından bazılarında zaviyelerin hizmetkârlarının bulunduğu ve hizmetleri karşılığında vergilerden muaf tutuldukları anlaşılmaktadır. Ezine merkezinde bulunan Ahi Yunus Vakfı hizmetkârlarının “*Garibden, sürgünden, salgundan, avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olalar.*” diye ellerinde kadıdan ahkâm-ı şerifeleri bulunmaktadır²¹³.

İmam

Ahi zaviye ve vakıflarında imam, hatip ve müezzinlik yapan şahıslar görevlerinin karşılığı olan gelirlerini, zaviyelere ait vakıflar aracılığıyla elde etmektedirler. Mesela, Ahi Timurhan Oğulları Cami Vakfı, Göynük kazası, Boyaluca Mezrası Süleyman Paşa'dan Ahi Timurhan oğulları Mehmed ve Musa'ya tevcih edilmiş vakf-ı camidir. Mehmed ve Musa ellerinde tarik-i icare üzere tutarlar ve 5 müd tahılı icare üzere ellerinde tutarlarmış. Vakfı, camiye Müezzin İshak Fakih tasarruf edermiş. Müezzine icareden hâsıl olan üç yüz akçeyi verirlermiş²¹⁴.

İmamlara gelince incelediğimiz zaviyelerde bulunan imamların gelirleri belirtilmese de sayılarından bu gelirlere sahip oldukları anlaşılabilmektedir. Bunlara göre Kütahya sancağında bulunan Ahi Alaaddin Zaviyesi'nin 1²¹⁵, Ahi Tuman Zaviyesi'nin 1²¹⁶ ve Ahi Tuman oğlu Zaviyesi'nin de 1²¹⁷, Hüdavendigâr sancağındaki Ahi Rüstem Zaviyesi'nin 1²¹⁸ ve son olarak Sultanönü sancağındaki Ahi İdris Zaviyesi'nin 2 imam²¹⁹ nüfusu bulunmaktadır.

Vakıf Sistemi ve Gelirleri

Ahi Vakıfları

Vakıf kelimesi Arapçada “durdurmak, alıkoymak” manasından türemiştir. Lügat karşılığı olarak pek çok manası bulunan vakıf kelimesine farklı anlamlar verilmiştir. Bununla birlikte bunlar birbirlerine çok benzemekte ve aynı hüviyeti

211 BOA, TD, nr. 49, s. 217.

212 BOA, TD, nr. 1050, s. 10.

213 BOA, TD, nr. 59, s. 292; BOA, TD, nr. 536, s. 27; KKA, TD, nr. 550, v. 15a.

214 BOA, TD, nr. 453, v. 201b.

215 MAD, nr. 262, s. 19.

216 BOA, TD, nr. 369, s. 452-453; KKA, TD, nr. 560, v. 234b-235a.

217 MAD, nr. 262, s. 430-431.

218 BOA, TD, nr. 23, s. 368.

219 MAD, nr. 18333, s. 19.

taşımaktadırlar²²⁰. Vakıf, 8. yüzyıldan 19. yüzyıl sonlarına kadar İslam ülkelerinin iktisadi ve içtimai hayatında önemli bir rol oynayan dinî-içtimai bir müessese olup bir kimsenin Allah'a yakın olma gayesiyle menkul veya gayrimenkul mülk veya emlağını dinî, hayri veya içtimai gaye için tahsis etmesidir²²¹.

Osmanlı vakıflarının dinî, hayri, askerî, idari, beledi, ticari ve sosyal anlamda çok yönlü olan hizmet ve yardım fonksiyonlarından medreseler, camiler dışında tekke ve zaviyelerde istifade etmişlerdir. Devletin kuruluş yıllarından başlayarak Selçuklu ve Beylikler Dönemi'nde Anadolu'da kurulan tekke ve zaviyelerin vakıf hak ve hukukları korunurken ihtiyaç duyulanlara yeni vakıf gelirleri ilave edilmeye çalışılmıştır²²². Tekke, zaviye ve hanikah adlarıyla tanınan bu kuruluşlar 18. yüzyılda vakıf olarak kurulmuş ve çok önemli vakıf gelirleriyle desteklenmiş müesseseler arasında önemli bir yer işgal etmekteydi. Vakıf harcamalarına personelin ücretleri dışında, bazı zaviyelerin kullanımına, vakıf mal varlıklarının kiralınmasından gelen ve önceden tespit edilmiş nakit para değil, dervişlerin bizzat işlettikleri tarım işletmelerinin tahsis edildiğini vurgulamak gerekir²²³.

Ahi zaviyelerini yaptıran Ahi babalarının da sanatlarında yüksek düzeye ulaşmış zengin kişilerden olmaları, zaviyelerin geniş avlulu görkemli yapıları, gelir miktarlarının fazlalığı zaviyelerin zengin vakıflara bağlı olduklarının göstergesidir²²⁴. Kurdukları vakıflar sayesinde toplum içerisinde önemli faaliyetler üstlenen Ahilerin Batı Anadolu bölgesinde kurdukları vakıfların önemli bir yekûn tuttuğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu cümleden hareketle Kütahya Sancağı'nda 17²²⁵, Hüdavendigâr Sancağı'nda 21²²⁶, Sultanönü Sancağı'nda 2²²⁷, Hamid Sancağı'nda 1²²⁸, Biga Sancağı'nda 1²²⁹ Karesi Sancağı'nda 2²³⁰ olmak üzere toplam 44 Ahi vakfı mevcuttur.

220 İsmet Binark, *Vakıf Medeniyeti*, Zahir Yayınları, İstanbul, 2015, s. 1.

221 Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", İA, C. 13, MEB Yayınları, İstanbul, 1986, s. 153.

222 Yediyıldız, "Vakıf", s. 153.

223 Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, TTK Yayınları, Ankara, 2003, s. 221.

224 Çağatay, *Ahilik Nedir*, s. 33.

225 Kütahya sancağı ve diğer sancaklarda kurulan Ahi vakıfları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Akbulut, *XVI. Yüzyıl'da Batı Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*, s.82-94. Kütahya sancağı Ahi vakıfları: BOA, TD, nr. 369; KKA, TD, nr. 560; MAD, nr. 262; KŞS, nr. 6298.

226 Hüdavendigâr sancağı Ahi vakıfları: BOA, TD, nr. 453; AE, SABH, I. 172/11488; KKA, TD, nr. 585; BOA, C. EV, nr. 76.z

227 Sultanönü sancağı Ahi vakıfları: MAD, nr. 27; KKA, TD, nr. 541.

228 Hamid sancağı Ahi vakıfları: KKA, TD, nr. 566.

229 Biga sancağı Ahi vakıfları: BOA, TD, nr. 59; BOA, TD, nr. 536; KKA, TD, nr. 550.

230 Karesi sancağı Ahi vakıfları: KKA, TD, nr. 568; BOA, C. EV, nr. 63; VGMA, nr. 189.

Gelir Kaynakları

Osmanlı Devleti'nin kırsal ekonomisi ve tımar sistemi büyük ölçüde zirai üretime dayanıyordu. Tarım üretim kaynaklarının en önemlilerinden olan tarım arazi ve işletmeleri, aynı zamanda vakıf kurumlarının da önemli gelir kaynakları arasındaydı²³¹. Ahi vakıflarına ait bilgilerde zaman zaman bir köy ya da mezranın tamamının vakfedildiği görülmektedir. Bu toptan vakfediş, vakfa önemli bir gelir kaynağı sağlama ve kırsal kesimdeki tarımsal faaliyetleri destekleme düşüncesiyle gerçekleştirilmiş olabilir. Hüdavendigâr sancağında yer alan Çökre-i Kebir köyü Ahi Sadık'a²³², Eşen-Güney köyü Ahi Hızır'a vakıftır²³³. Vakfedilen mezzarlar içerisinde de Oluklu Mezzarası Ahi Hacı'ya²³⁴, Gül-özü Mezzarası Ahi Ahi'ye²³⁵, Göynük Mezzarası Ahi Paşa'ya²³⁶, Günay Mezzarası da Ahi Davud'a²³⁷ vakfedilenler arasında yer almaktadır.

Ahi vakıflarının en önemli gayrimenkul gelir kaynaklarının başında bağ ve bahçeler gelmektedir. Bağ ve bahçeler şehrin içinde veya çevresinde yer alan, genelde etrafı çevrili alanlardı. İçinde tek bir ağaç türü bulunan bağ ve bahçeler olduğu gibi meyveli ve meyvesiz çeşitli ağaç cinsleri olanlar da vardı²³⁸. Örneğin, 16. yüzyılda Menteşe vilayeti, Mekri kazası, Sandılu karyesinde bulunan Ahi Beytimur Zaviyesi, Sandılu'da üç çiftlik, 12 kıta bahçe, Amas'da iki dönüm bağ, Ovacık'ta bir parça incir bahçesi, Sandılu'da iki değirmen hâsılından 1.280 akçe gelire sahiptir²³⁹. Menteşe sancağında bulunan Ahi Mehmed Zaviyesi'nin 4 kıta bağ, 1 kıta incir bahçesi, 5 müdlük yer ve 6 ay yürür bir değirmen hâsılından 630 akçe²⁴⁰, Dalaman karyesinde bulunan Ahi Yunus Zaviyesi'nin ise 6 parça öşürlü yer, 4 dönüm bağ ve 14 dönüm yeri olup yıllık hâsılı 520 akçeden müteşekkildir²⁴¹.

Vakıfların gelir kaynakları arasında bulunan diğer gayrimenkul gelir kaynakları da çiftlik ve değirmenlerdir. Çiftlik, tımar sistemi içerisinde bir çiftçi ailesinin ihtiyacını karşılayabilecek toprak birikimi iken sonrasında zirai işletmeleri içerisine alan bir anlam kazanmıştır. Osmanlı arazi sisteminde bir çiftlik toprağın ölçüsü verim durumuna göre 60-150 dönüm arasındadır²⁴². Karacadağ karyesinde bulunan Ahi Ömer Zaviyesi, toplam 1.800 akçe gelire sahiptir. Gelir kalemleri,

231 Bahaeddin Yediyıldız, "XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, S. 18, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1984, s. 9.

232 KKA, TD, nr. 585, v. 326a-326b.

233 KKA, TD, nr. 585, v. 328a-328b.

234 KKA, TD, nr. 585, v. 378a.

235 KKA, TD, nr. 585, v. 445a.

236 KKA, TD, nr. 585, v. 445b.

237 KKA, TD, nr. 585, v. 272b.

238 Yediyıldız, "XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", s. 7.

239 KKA, TD, nr. 569, s. 88.

240 KKA, TD, nr. 569, s. 91.

241 KKA, TD, nr. 569, s. 79.

242 Halil İnalçık, "Çiftlik", *DİA*, C. 8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 313.

4 çiftlik yeri hasılından senelik 550 akçedir²⁴³. Yine Hamid sancağı, Uluborlu merkezinde bulunan Ahi Şemseddin Zaviyesi Vakfı'nın senede 6 ay çalışan değirmeninden senede 50 akçe²⁴⁴, Ahi Ömer Zaviyesi'nin Uluborlu şehir sınırında bir sebil değirmeninden yıllık 100 akçe geliri bulunmaktadır²⁴⁵.

Gündelik yaşamda kullanılan ve kap kacak tabir edilen ev eşyaları, ilgili dönemin maddi kültür öğeleridir. Bu öğelere en çok tereke defterlerinde, alım satım belgelerinde ve vakfiyelerde rastlanabilmektedir. Ev eşyaları alım satıma, mirasa konu olduğu gibi vakıflara da konu olmuştur. Ev eşyaları daha çok bir mahallenin taam vakfında veya zaviyelerde kullanılmak üzere vakfedilmişlerdir. Bunun yanı sıra eşyaların vakfedildikten sonra satılıp ele geçen paranın vakfın esas şartları için değerlendirildiği de görülmüştür²⁴⁶. Menteşe sancağında bulunan Ahi Eyne Hace Zaviyesi Vakfı'nın malları arasında çeşitli ev eşyaları görülmektedir. Bunlar zaviyeye şeyh tarafından vakfedilen 1 adet kazan ve 2 adet dığandan oluşmaktadır²⁴⁷. Yine Yenişehir'in Boyasini karyesinde bulunan Ahi Süleyman veledi Ahi Mustafa Zaviyesi'ni Ahi Süleyman veledi Ahi Mustafa yaptırmış ve zaviyeye iki kazgan, bir hereni, üç tava, iki balta, üç keser, bir çapa ve bir bel vakfetmiştir²⁴⁸.

Arazilerden sonra vakıf malı olan dükkân ve iş yerleri de büyüklüklerine göre bedesten, çarşı, kervansaray, han olmak üzere değişik tür ve nitelikteki dükkânlardan meydana gelmekteydi²⁴⁹. Bu ticari yapıların Ahi zaviyelerine ait vakıfların gelir kaynakları içerisinde de yer aldığı görülmektedir. Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı Karahisar merkezindeki Ahi Ulubey Vakfı'nın Karahisar'da bulunan kasap dükkânından yıllık 1440 akçe, Akviran karyesindeki 2 hamamın birinden 200 akçe, diğerinden ise 180 akçe yıllık geliri bulunmaktadır²⁵⁰. Yine Sandıklı'da bulunan Ahi Bayezid Zaviyesi'nin 9 adet dükkânından yıllık 357 akçe, 2 adet debbağhanesinden de yıllık 45 akçe gelir elde ettiği görülmektedir²⁵¹.

İçinde oturulan, iskân edilen yer anlamına gelen meskenler, düzenli gelir getirmeleri münasebetiyle vakıflara konu olmuşlardır. Vakfiyelerde meskenlerle ilgili olarak "menzil" "beyt", "dâr", "hâne", "ev" ve "oda" kelimeleri geçmektedir. Bunlardan Arapça olan menzil, beyt, dâr ve hâne kelimeleri eş anlamda kullanılmıştır. Fakat bu kelimelerin seçiminde ve kullanımında evlerin büyüklüğü ve özellikleri önemli olmuştur. Örneğin; menzil, imar görmüş genellikle belli bir

243 BOA, TD, nr. 338, s. 28.

244 KKA, TD, nr. 566, v. 101b.

245 KKA, TD, nr. 566, v. 101b.

246 Samettin Başol, "Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle XVII. Yüzyıl Bursa Vakıfları", *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara, 2008, s. 105-106.

247 BOA, TD, nr. 338, s. 116.

248 KKA, TD, nr. 571, v. 144b.

249 Başol, "Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle XVII. Yüzyıl Bursa Vakıfları", s. 80.

250 KKA, TD, nr. 575, v. 10a.

251 KKA, TD, nr. 575, v. 61a.

lükse sahip, ikamete mahsus yer, konak anlamına gelirken hâne ise daha küçük ev anlamında kullanılmıştır²⁵². Ahi zaviyelerinin ve vakıflarının da bu evleri vakıf malı olarak işlettiği kayıtlarda mevcuttur. Kütahya merkezindeki, Ahi İzzeddin Mahallesi'nde bulunan evin senelik 12 akçe geliri Ahi İzzeddin Vakfına aittir²⁵³. Yine Menteşe sancağı, Peçin merkezinde bulunan Ahi Hüseyin Zaviyesi'nin 4 evi²⁵⁴, Milas'taki Ahi Hacı Zaviyesi'nin 2 evi²⁵⁵, Hamid sancağı, Uluborlu kazasındaki Ahi Şemseddin Zaviyesi'nin tekke civarında 1 evi²⁵⁶ vakfiyet üzere işletilmektedir.

Vakıflara ait bu gelir kaynakları ise genellikle belirli şartlarda işletilmektedir. İlk olarak İslam hukukunda belirtilen şartlara uygun olarak hareket etmek mecburiyeti vardı. Bunun için tek yol, değişik şartlar altında ortaya çıkan kiralama *icar* sistemiydi. Muhtemelen 16. asırdan itibaren görülmeye başlanan ve Osmanlılarda yaygın olarak tatbik edilen "*icâreteyn*" usulü, vakıf emlakının kiralanmasında en çok kullanılan şekildi²⁵⁷. Ahi zaviyelerinin önemli gelir kaynaklarından biri olan ticari işletmelerin de *icar* sistemiyle işletilmesi sonucunda, zaviyeler önemli gelir kaynaklarına kavuşturulmuşlardır. Kütahya'daki Ahi Mustafa Zaviyesi gelirleri arasında çok sayıda dükkân icaresi vardır. Toplamda 31 dükkânın *icarı* 4.072 akçedir²⁵⁸. Yine Hamid sancağı, Uluborlu kazasında bulunan Ahi Şemseddin Zaviyesi'nin 1'i kasap dükkânı olmak üzere toplam 5 dükkân icaresinden yıllık 110 akçe geliri bulunmaktadır²⁵⁹.

Çiftçiden alınan öşür, resm-i çift, resm-i ağnam ve ticari işlemlerden alınan bütün vergiler rûsûm-ı şeriyye kapsamındadır. Rûsûm-ı örfiyye ise devlet işlerinin yürütülmesi karşılığında toplanan cürm-i cinayet, arus, bennak, mücerred vb. vergilerdir²⁶⁰. Ahi zaviyelerinin yoğunlukta olduğu bölgelerdeki zaviye ve vakıfları incelediğimizde bu vergilerin çoğunun zaviyelerin gelir kaynakları arasında yer aldığını görmek mümkündür. Bursa'nın Akhisar kazası, Eşengüney karyesinde bulunan Ahi Hızır Zaviyesi'ne ait vakıf kaydında 16 nefer 10 hane, 1'i imam 6 nimçift, 5 bennak, 5 mücerredten oluşan nüfusun çift ve bennak resmi 144 akçedir. Öşür miktarı ise hıntadan 14, aleften 2, burçaktan 2, bahçeden 120, kovandan 10, resmi asiyaptan 75 akçedir²⁶¹.

Vakıflara ait mahsulün toplanması da vakıf topraklarının ne şekilde işletildiği ile alakalıdır. Vakıf topraklarının işletilmesi, "*icare-i sahiha*" adı verilen kiralama usulüyle gerçekleşiyordu. Bu sistemde zamanla gelir kaynaklarının tahrip olması ve bunları vakıf parasıyla tamir etme imkânının kalmaması üzerine "*mukataa*"

252 Yediyıldız, "XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", s. 9.

253 MAD, nr. 262, s. 19.

254 BOA, TD, nr. 338, s. 52.

255 BOA, TD, nr. 338, s. 59.

256 KKA TD, nr. 566, v. 101b.

257 Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 141.

258 KKA, TD, nr. 560, v. 19b.

259 KKA, TD, nr. 566, v. 101b.

260 Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, s. 553-554.

261 BOA, TD, nr. 453, v. 168b.

usulü tatbik edilmeye başlanmıştır²⁶². Mukataa hükümetin hazineden doğrudan yapılacak harcamalar için ayırmış olduğu vergilerden ya da farklı kaynaklardan oluşmaktadır. Bunlar, merkez tarafından gönderilen *eminler* ya da *mültezimler* aracılığıyla yönetilmektedir²⁶³. Bu sistemde mültezimler belli bir süreliğine devlete bedel ödeyerek yönetme hakkını elde etmekteydiler. Mukataada icareteyndeki gibi kısa süreli değil, daha uzun süreli bir antlaşma yapılyordu. Buna göre vakıf mülklerini kiralayan kiracının, vakıf mülkü üzerinde bina yapmasına ve ağaç dikmesine müsaade ediliyordu. Aynı zamanda mukataa bu hak kiracının tüm mirasçılara intikal ederken icareteynde sadece evlatlar mirasçı olabiliyor, eşler bundan faydalanamıyordu²⁶⁴.

Ahi zaviyelerinin gelir kaynaklarını incelediğimizde de Aydın'ın İzmir merkezinde bulunan Ahi Osman Zaviyesi'nin mukataa gelirleri göze çarpmaktadır. Zaviyenin Yağlıca tarafında Abaoğlu bağı mukataasından 110 akçe, Hacı Hızır bağı mukataasından 80 akçe, Eyüboğlu mukaatasından 50 akçe, Ahi Bahşayış mukataasından 30 akçe, Halkapınarı Han Beyi mukataasından 30 akçe, Yorgi bağ mukataasından 12 akçe, Çölmekçi İskender mukataasından 80 akçe olmak üzere yıllık toplam 392 akçelik geliri bulunmaktadır²⁶⁵. Yine Kütahya'da bulunan Ahi Hayreddin Zaviyesi'nin 3 adet mukataa-yı zeminden toplam 105 akçe, 2 adet mukataa-yı bahçeden de toplam 25 akçelik gelirinin kayıtlı olduğu görülmektedir²⁶⁶.

Mukataa sistemi zamanla yeterliliğini kaybedince 17. yüzyıl sonlarında malikâne usulüne geçiş yapılmaya başlanmıştır. Bu işletim biçiminde malikâne sahibi antlaşma şartlarına uyduğu takdirde hayatı boyunca malikânesini işletme hakkına sahip olabiliyordu²⁶⁷. Ahi zaviyelerinin vakıflarından bazılarının da malikâne usulüyle işletildiği görülmektedir. Bunlar malikâne sahibine yani vakfa ait olan gelirlerden oluşmaktadır. Hamid sancağı, Burdur merkezinde bulunan Ahi Muhammedi Zaviyesi'nin 2 kıta zeminden malikâne hissesi 150 akçe, 1 kıta bağ öşrü malikânesinden 10 akçe, 1 bağ dönümü malikânesinden de 100 akçe olmak üzere toplam 260 akçelik malikâne geliri kayıtlıdır²⁶⁸. Aynı zaviyenin 3 kıta zeminden malikâne hissesinden 300 akçe, 2 dönüm bağ öşrü malikânesinden de 100 akçe olmak üzere toplam 400 akçelik malikâne gelirine ulaştığı göze çarpmaktadır²⁶⁹.

262 Yediyıldız, "Vakıf", s. 158.

263 Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, s. 595-596.

264 Nazif Öztürk, "Mukataalı Vakıf", *DİA*, C. 31, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 133-134.

265 KKA, TD, nr. 571, v. 6a.

266 KKA, TD, nr. 560, v. 257a-257b.

267 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 101-102.

268 KKA, TD, nr. 566, v. 28b.

269 MAD, nr. 3331, s. 87.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Coğrafyasında Anadolu'da Ahiler ve Ahi zaviyeleri adlı çalışma daha çok Batı Anadolu bölgesinde bulunan Ahi zaviyeleri, vakıfları, çiftlikleri, mescitleri ve Ahi isimli yerleşim yerlerini tespit etmeye yöneliktir. Temelde tahrir defterlerine dayanan çalışma evkaf defterleri, şeriiye sicilleri, mühimme ve ahkâm defterleri, müteferrik vesikalar ile seyahatnamelerin de eklenmesiyle zenginleştirilmeye çalışılmıştır. Bu bilgilerden hareketle bölgedeki Kütahya sancağında 32 zaviye, 17 vakıf, 3 mescit, 40 çiftlik ve 7 yerleşim yeri; Hüdavendigar sancağında 12 zaviye, 21 vakıf, 4 çiftlik ve 9 yerleşim yeri; Sultanönü sancağında 6 zaviye, 2 vakıf ve 10 çiftlik ve 4 yerleşim yeri; Karahisar-ı Sahib sancağında 11 zaviye ve 2 çiftlik; Hamid sancağında 13 zaviye, 1 vakıf, 1 mescit, 2 çiftlik ve 1 yerleşim yeri; Biga sancağında 1 zaviye, 1 vakıf, 3 mezra ve 1 yerleşim yeri; Karesi sancağında 3 zaviye ve 2 vakıf; Saruhan sancağında 9 zaviye, 6 çiftlik ve 1 yerleşim yeri; Aydın sancağında 24 zaviye ve 3 yerleşim yeri; Menteşe sancağında 34 zaviye, 1 çiftlik ve 2 yerleşim yeri; Teke sancağında ise 6 zaviye bulunmaktadır.

Anadolu Selçuklu Devleti zamanında kurulmaya başlamış ve Osmanlı Dönemi'nde yapımları sürmüş olan Ahilik eğitiminin merkezi olan zaviyelerin iktisadi yapısı hakkında önemli bilgiler muhteva eden tahrir defterlerine göre, zaviyeler kendilerinden sonra da işlevlerini sürdürmeleri ve sağlam olarak korunmaları için zengin vakıflara bağlanıyorlardı. İncelediğimiz belgelerden elde ettiğimiz bilgiler, Ahi zaviyelerine ait vakıfların, ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli gelir kaynaklarına bağlandıklarını ortaya koymaktadır. Bunları zirai alan ve işletmeleri içerisine alan köy, mezra, çiftlik, bağ, bahçe ve değirmenler; ticari alan ve işletmeleri içerisine alan dükkân, han, ev ve karhaneler; rûsûm gelirlerini içerisine alan öşür, resm-i çift, resm-i ağnam ve ticari işlemlerden alınan bütün vergiler ile cürm-i cinayet, arus, bennak, mücerred vb. vergiler olarak gruplandırabiliriz.

Ahi teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nde önemli roller üstlenmiştir. Kuruluş sürecinde ilk Osmanlı padişahları Ahilerle iyi ilişkiler kurarak kolonizasyon faaliyetlerinde onların nüfuzlarından faydalanmışlardır. Bu sayede kendilerine birçok Ahi tekke ve zaviyesi tesis edilmiştir. Tahrir defterlerinde "kadimden vakıf" şeklinde kaydedilen vakıfların Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminden itibaren varlıklarını sürdürdüklerini görmekteyiz. Yeni fethedilen bölgelerde Türkleşme ve İslamlaşmanın sağlanmasında önemli roller üstlenen Ahiler, şehir merkezlerinden köylere ve hatta mezralara kadar kurdukları zaviyeleriyle bölgenin imara açılmasına katkı sağlamışlardır. Ahilere ait zaviyeler, vakıflar, çiftlikler, mescitler, Ahiler tarafından veya Ahilere ithafen kurulduğunu düşündüğümüz yerleşim yerlerinin varlığı Ahilerin iskân konusundaki faaliyetlerini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Tahrir Defterleri (TD): 369, 453, 23, 111, 555, 398, 338, 59, 536, 44, 49, 1050, 148, 8, 121, 165, 806, 1-1, 87, 61, 45, 47
- Maliyeden Müdevver Defter (MAD): 262, 617, 27, 18333, 3331
- Cevdet Evkaf (C. EV): 217/10835, 36/1799, 425/21536, 91/4535/4, 525/26531, 63/3144, 73/3610, 76/3752, 482/243951, 242/12052, 607/306151, 531/26818, 526/26555, 501/25325, 604/30494, 646/32574.
- Kütahya Sancağı Şeriyye Sicilleri (KŞS): 6302, 6294, 6298
- Hüdavendigâr Sancağı Şeriyye Sicilleri (HŞS): 3257-1
- Aydın Sancağı Şeriyye Sicilleri (AŞS): 6450
- Karahisar-ı Sahib Sancağı Şeriyye Sicilleri (KŞS): 548, 552
- Mühimme Defterleri (MD): 91
- Anadolu Ahkâm Defterleri (AAD): 1, 2, 3.
- Mütferrik Vesikalar: İE, EV, 7/811, AE, SMST, II. 45/4433, AE, SMST, II. 139/15377, AE, SAMD, III. 175/17024, İE, EV, 34/3965, AE, SABH, I. 172/11488.

Kuyud-ı Kadime Arşivi (KKA)

- Tahrir Defterleri (TD): 571, 560, 541, 585, 575, 566, 568, 544, 569, 567, 550, 158, 47, 48, 67, 68, 145, 129, 51, 79, 115, 125, 110, 162
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA): 189, 532, 188, 224, 215, 210.

Kronikler ve Seyahatnameler

- Şükrullah. *Behcettü't Tevârih Osmanlı Tarihleri I*. Haz. Nihal Atsız. Ankara: TTK Yayınları, 1949.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. Çev. A. Sait Aykut. C. 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı. C. 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Akbulut, Burcu. *XVI. Yüzyıl'da Batı Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ordu Üniversitesi, 2021.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihî*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

- Anadol, Cemal. *Türk İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*. Ankara: Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, 1991.
- Avcı, Casim. "Şeyh." *DİA* 39. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. ss. 49.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri." *Vakıflar Dergisi*, no. 2 (Ankara, 1942): 279-304.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Tımar." *İA* 12. İstanbul: MEB Yayınları, 1970. ss. 286-333.
- Bayram, Mikail. *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*. Konya: Damla Yayınları, 1991.
- ———. *Ahi Evran Tasavvufi Düşüncenin Esasları*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Binark, İsmet. *Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Zahir Yayınları, 2015.
- Bozyiğit, Yaşar. *Simav'da Ahilik ve Ahiler*. Kütahya: Erkam Yayınları, 2000.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. Çev. Yıldız Moran. İstanbul: E Yayınları, 1979.
- Ceylan, Kazım. "Ahiliğin Oluşumu ve Etkileri." İçinde *Postmodern Çağda Ahilik*. Ankara: Nobel Yayınları, 2016.
- Cour, A. "Şeyh." *İA* 9. İstanbul: MEB Yayınları, 1979. ss. 461-462.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- ———. *Ahilik Nedir*. Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, 1990.
- Çakmak, Muharrem. "Ahiliğin Tasavvufi Temelleri ve Ahilik-Fütüvvet İlişkisi." *Hikmet Yurdu Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 7, no. 13 (2014): 143-158.
- Demir, Mustafa. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Yerleşim Yapısı ve Şehirleşme." İçinde *Osmanlı*, 4:98-102. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Döğüş, Selahattin. "Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi Zaviyeleri ve Şeyh Edebalı Meselesi." *OTAM*, no. 37 (Ankara, 2015): 61-86.
- Ekinci, Yusuf. *Ahilik ve Meslek Eğitimi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1990.
- ———. *Ahilik*. Ankara, 1991.
- Emecen, Feridun. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.
- Erdoğan, Mehmet Akif. "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, no. 4 (İzmir, 2000): 37-55.
- Faroqhi, Suraiya. *Anadolu'da Bektaşilik*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2013.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları." *İktisat Fakültesi Mecmuası* 11, no. 1-4 (İstanbul, 1950): 3-354.
- ———. *Melâmilik ve Melâmiler*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2015.
- Gülerman, Adnan ve Sevda Taştekil. *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

- Gündüz, Şinasi. "Maniheizm." *DİA* 27. Ankara: TDV Yayınları, 2003. ss. 575-577.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. *XIII-XIV-XV. Yüzyıllarda Ankara'da Ahilik ve Ahiler*. Konya: Kömen Yayınları, 2011.
- Hâcîp, Yusuf Has. *Kutadgu Bilig*. Çev. Reşid Rahmeti Arat. C. 2. Ankara: TTK Yayınları, 1959.
- Halaçoğlu, Yusuf. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: TTK Yayınları, 1991.
- ———. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK Yayınları, 1991.
- İnalçık, Halil. "Çiftlik." *DİA* 8. İstanbul: TDV Yayınları, 1993. ss. 313-314.
- ———. *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- ———. *Devlet-i Aliyye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Kara, Mustafa. *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Kaşgârlı Mahmud. *Divanü Lûgat'it-Türk*. Çev. Besim Atalay. C. 1. Ankara: TDK Yayınları, 1939.
- Kazıcı, Ziya. "Ahilik." *DİA* 1. İstanbul: TDV Yayınları, 1988. ss. 540-541.
- ———. *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Bilge Yayınları, 2003.
- Köksal, Fatih. *Ahi Evran ve Ahilik*. Kırşehir: Snf Yayınları, 2011.
- Köprülü, M. Fuad. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2009.
- Merçil, Erdoğan. "Anadolu Beylikleri." *DİA* 3. İstanbul: TDV Yayınları, 1991. ss. 138-139.
- Ocak, Ahmet Yaşar ve Suraiya Faroqhi. "Zaviye." *İA* 13. İstanbul: MEB Yayınları, 1964. ss. 468-476.
- ———. "Zaviyeler." *Vakıflar Dergisi*, no. 12 (Ankara, 1978): 254-256.
- Öztürk, Nazif. "Mukataalı Vakıf." *DİA* 31. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. ss. 132-134.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnâmelerine Göre Dinî İnanç Motifleri*. Ankara: TTK Yayınları, 2002.
- Soykut, Refik. *Orta Yol Ahilik*. Ankara: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu Eğitim Yayınları, 1971.
- Şahin, Haşim. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2007.
- ———. *Dervişler, Fakihler, Gaziler: Erken Osmanlı Döneminde Dinî Zümreler (1300-1400)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Şahin, İlhan. "Anadolu'da Oğuzlar." *İçinde Osmanlılar Döneminde Konar-Göçerler*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.
- Şeker, Mehmet. *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-Nâmelerin Yeri: Seyyid Hüseyin el-Gaybî'nin Muhtasar Fütüvvet-Nâme'si*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Taeschner, Franz. "İslam Ortaçağında Futuvva." *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15, no. 1-4 (İstanbul, 1953): 1-32.

- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996.
- ———. *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2003.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. C. 1. Ankara: TTK Yayınları, 1988.
- Yediyıldız, Bahaeddin. “Vakıf.” *İA* 13. İstanbul: MEB Yayınları, 1986. ss. 153-172.
- ———. “XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu.” *Vakıflar Dergisi*, no. 18 (Ankara, 1984): 5-41.
- ———. *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi*. Ankara: TTK Yayınları, 2003.

XV. YÜZYILDA KARAMAN TOPRAKLARINDA AHİLER VE AHİ VAKIFLARI*

Doğan YÖRÜK**

Giriş

Anadolu Selçukluları zamanında kurulan ve etkisini XVIII. asra kadar devam ettiren ahilik¹, bilhassa beylikler dönemi ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş devirlerinde önemli fonksiyonlar icra etmiştir². Bu teşkilatın kurucusu Ahi Evren Kayseri, Konya, Denizli ve Kırşehir gibi şehirlerde yaşayıp buralarda faaliyette bulunmasının yanında, bütün Anadolu'yu da nüfuzu altına alabilmiştir. Nitekim bu coğrafyada ahiler adına kurulmuş sayısız zâviye, mescid, cami, medrese gibi yapılar buna işaret etmektedir³.

* Bu makale 15-17 Ekim 2008 tarihinde Kırşehir'de düzenlenen I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, dyoruk@selcuk.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3358-384X.

1 Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Konya 1981, s.3 vd, 51 vd; Mikâil Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Konya 1991, s.3-6

2 Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1332, s.29, 36, 101; Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1991, s.89-94; Friedrich Giese, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi", *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Derl. Oktay Özel - Mehmet Öz), Ankara 2000, s.157-172; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 1994, s.530-531; Mikâil Bayram, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi", *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Konya 2005, s.71-74; Ahmet Gündüz, "Beylikler ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahilerin Siyasî ve Askerî Rolü", *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu, 12-13 Ekim 2004 Kırşehir*, (Haz. M. Fatih Köksal), Kırşehir 2005, s.465-491.

3 TT 387; TK 564; MC.O.116/1; TK 565; Abdülbâki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, İstanbul 1949-1950, s.74-83; Cevat Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehri - Gülşehri ve Babailer - Ahiler - Bektaşiler*, İstanbul 1948, s.48-101; M.

Başlangıçta esnaf ve sanatkârlar arasında meslekî ve ahlakî bir örgüt şeklinde teşkilatlanan ahilik⁴, zamanla ilmî, askerî, bürokrasi ve siyasî alanlara da sirayet edebilmiştir⁵. Öyle ki, I. Alâeddin Keykubad'ın destek ve himayesiyle devrin siyasî ve fıkri cereyanlarına yön veren kesimlerin başında gelmiştir⁶. Moğollara karşı Kayseri'de direnişi örgütlemeleri⁷, Konya'yı tehdit eden Türkmenlerle mücadele etmeleri⁸, Konya'daki ahilerin reisi Ahi Ahmet Paşa'nın emrinde birkaç bin asker ve rindin bulunması, Moğol hükümdarı Geyhatu'yu yine Ahi Ahmet Paşa'nın ağırlaması⁹, ahilerin siyasî güçlerini gösteren delillerdendir¹⁰. Moğol istilasından sonra Anadolu'da siyasî istikrarsızlığın ve anarşinin ortaya çıkmasıyla şehirlerde idareyi ele alan ahi reisleri, içtimâî düzeni korumaya yönelik tedbirlerle toplumun huzur, asayiş ve güvenliğini de temin etmişlerdir¹¹. Nitekim Ankara'da meydana gelen iktidar boşluğu sırasında yönetimi ele geçirip uzun süre hüküm süren ahiler¹², 1362 yılında şehri I. Murad'a savaş yapmadan teslim etmişlerdir¹³.

Kösedağ Savaşı'ndan (1243) sonra Anadolu'yu istilaya başlayan Moğollara karşı en ciddi direnişin Türkmenler ile ahilerden geldiği bilinmektedir. Özellikle Kayseri ve Kırşehir gibi şehirlerin savunmasında gösterilen direnç ile Moğol tahakkümünün önüne geçmek adına 1256, 1261 ve 1277 yıllarında yapılan mücadeleleri örgütlediklerini söylemek mümkündür. Başarısızlıkla sonuçlanan bu kıyam hareketlerinin neticesinde ahilere ait ev ve iş yerleri yakılıp yağmalanmış, teşkilatları dağıtılmış, büyük bir kısmı öldürülmüş, kurtulabilenler de yerlerini yurtlarını terk edip uç bölgelere kaçmışlardır. Ayrıca, Moğol egemenliği altında iktidarını devam ettiren Anadolu Selçuklu yönetiminin de ahilerle mücadeleye giriştiğini belirtmek gerekir¹⁴.

Akif Erdoğan, "Anadolu'da Ahi Zaviyeleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV, İzmir 2000, s.39-55; Aynı Müellif, "Karaman Vilâyeti Zâviyeleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, İzmir 1994, s.89-105.

4 Çağatay, *Ahilik*, s.52.

5 Ziya Kazıcı, "Ahilik", *DİA*, I, İstanbul 1989, s.541.

6 Mikâil Bayram, "Ahi Evren Kimdir? Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri", *Türk Kültürü*, S.191, Ankara 1978, s.658-668.

7 Mikâil Bayram, *Sosyal ve Siyasî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Konya 2006, s.34-36.

8 Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1994, s.327-328.

9 Ahmed Eflakî, *Âriflerin Menkıbeleri*, II, (çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul 2001, s.184-187.

10 A. Gündüz, "Ahilerin Siyasî", s.470-471.

11 Köprülü, *Osmanlı*, s.89-94; Cahen, *Anadolu'da Türkler*, s.326-331; Halil İnalcık, "Ahilik, Toplum, Devlet", *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, 13-15 Ekim 1999 Kırşehir, Ankara 1999, s.191-192.

12 Mehmet Ali Hacıgökmen, "Ankara'da Ahi Hâkimiyeti", *Türkler*, VI, Ankara 2002, s.833-834.

13 Halil İnalcık, "Murad I", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s.156; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet/Tekke Münasebetleri*, İstanbul 1989, s.19.

14 Bayram, *Ahi Evren*, s.73-127; Aynı Müellif, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.191-223; Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi", *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, (Derl. Oktay Özel – Mehmet Öz), Ankara 2000, s.227-232.

Bu dönemde, Moğol vesayeti altında idare edilen Selçuklu topraklarında yeni yeni ortaya çıkan beylikler, ahiler için önemli bir sığınak merkezi olmuştur. Nitekim 1330'lu yıllarda Anadolu'yu gezen İbn Battuta'nın gittiği her yerde misafir olduğu ahi zaviyeleri ve konuştuğu ahiler¹⁵ bu durumu destekler mahiyettir. Yine Âşık Paşa-zâde'nin Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerinde Anadolu'da varlığından bahsettiği dört ana gruptan biri de ahilerdir¹⁶. Beylikler döneminde ahilerin ve onların hayrî faaliyetlerini kayıtsız şartsız desteklendiği, bizzat bu beylerin kurdukları zaviyelerden anlaşılmaktadır. Örneğin, Manisa Demirci'deki Ahi İshak Zâviyesi Saruhanoğlu İlyas Paşa, Dimetoko'daki Ahi Dinek Zâviyesi de I. Bayezid tarafından yaptırılmıştır¹⁷.

XIII-XV. yüzyıl Anadolu'sunda güçlü bir merkezî otorite olmadığından dolayı zanaatın dışında birkaç kamu (beledî) hizmetini birlikte yürüten ahiler, zaman içerisinde şehirlerde siyasi bir güç merkezi haline gelmişlerdir. Nitekim Ankara ahilerinin teşkilat yapılanmaları bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir¹⁸. Aynı şekilde, ilk dönem Osmanlı devletinin teşkilatlanmasında ve toplum yapısının teşekkülünde de önemli bir rol oynamışlardır¹⁹. Ancak Fatih'le birlikte merkezileşme eğilimi gösteren devlet, ahileri gittikçe kendi denetimine almış, böylelikle ahiler şehirlerde basit bir esnaf lonca teşkilatına dönüşmüştür²⁰.

Fatih döneminde ahiler de dâhil olmak üzere, çeşitli sosyal ve dinî zümrelerin elindeki vakıf ve mülklerin bir kısmının neshedildiği veya timara çevrildiği bilinmektedir²¹. Böylelikle, söz konusu vakıf ve mülkleri tasarruf eden kişi ve zümrelerin etkinliğinin kırıldığı da muhakkaktır. Bu yüzden vakıf defterlerindeki vakıfların sevk ve idaresini elinde tutan şeyh, müteveli, imam ve hatip gibi görevleri ifa eden ahilerin varlığı konumuz açısından son derece önemlidir. Zira Karaman'la ilgili Fatih ve II. Bayezid dönemine ait defterlerdeki vakıfları tasarruf eden ahilerin, ellerindeki vakıfların zamanla azalması veya artması, yine ahi vakıflarının bu süreç içerisindeki durumları, ahilerin sıradan bir meslek kuruluşu haline dönüştürülmesiyle ilgili merkezî politikanın uygulamadaki yansımaları gösterebilir. Bunun için öncelikle kaynaklardaki ahiler ve ahi vakıfları tespit

15 İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâibü'l-Ensâr ve Acâibü'l-Esfâr Seyahatnâme-i İbn Battuta*, (Mtr. Mehmed Şerif), İstanbul 1333-1335.

16 Âşık Paşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osman*, s.205.

17 Erdoğan, "Ahi Zaviyeleri", s.45.

18 Hacıgökmen, "Ankara'da Ahi", s.833.

19 Osman Çetin, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahiler", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kurucusu Osman Gazi ve Dönemi – Sempozyum Sonuç Bildirileri*-, Bursa 1996, s.105-115.

20 Kazıcı, "Ahilik", s.541; Halil İncelik, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003, s.158.

21 Zeki Arıkan, "Hamit Sancağındaki Timar Düzenine Toplu Bakış", *IX. Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 1981*, II, Ankara 1988, s.879; Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", *II. Türk Tarih Kongresi İstanbul 20-25 Eylül 1937*, İstanbul 1943, s.1006; İncelik, *Klâsik Çağ*, s.35; Doğan Yörük, "Karaman Eyaletinde Timara Çevrilen Vakıf ve Mülkler (1476-1483)", *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, VI, Ankara 2007, s.61-74.

edilerek tablolaştırılmış, böylelikle iki devir (Fatih - II. Bayezid) arasında ahilere yönelik uygulamalardaki farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İncelememize konu olan vakıfların ekseriyetinin Anadolu Selçuklu ve Karamanoğulları döneminde kurulduğunu öncelikle belirtmek gerekir. Bu bağlamda vakıf kurucusu ahilerin de Osmanlı hâkimiyeti öncesinde yaşadığı kabul edilmelidir. Ayrıca vakıfların yönetim itibarıyla ekseriyetinin vâkıfın kendi soyundan gelenlerce yönetildikleri gerçeği de unutulmamalıdır²². Bu durumda vakıf defterlerinde herhangi bir vakfın yöneticisi olarak karşımıza çıkan kişiler, silsile halinde vâkıfa bağlanmalarına rağmen, isimlerinin önüne bazen ahi terimi yazılmış, bazen de ahilerle bağlantısı zikredilmemiştir. Burada, kaynaklardaki “ahi” ifadesinden hareketle bir sonuca varmaya çalıştığımızdan, ahi unvanlı kişiler dikkate alınmış, diğer yönetici veya mütevelliler göz ardı edilmiştir.

Karaman Eyaletinde Ahiler ve Ahi Vakıfları

Ereğli ve Çevresindekiler

Ahiliğin başlangıçtan itibaren Kayseri, Konya ve Kırşehir ekseninde teşkilatlandığı ve geliştiği²³ daha sonra bütün Anadolu ve Rumeli'ye yayıldığı söylenebilir. Moğol saldırılarıyla birlikte Orta Anadolu'daki birçok ahinin uç bölgelere kaçmasının yanında Ereğli ve Akşehir kentlerini de sığınma merkezi olarak kullandıkları görülmektedir. Bilhassa, Ahi Şeyh Şehabeddin ve Şeyh Bedreddin'in Ereğli'de ahilerin hamisi olmasıyla, burası kuvvetli bir ilim merkezi, aynı zamanda da barınma yeri olmuştur²⁴. Ahi Evren'in eşi Fatma Bacı'nın da Moğol esaretinden kurtulduktan sonra Ereğli'ye yerleşmek istemesi bunu destekler mahiyettedir²⁵. Yine Ereğli'deki Helvacı Baba lakaplı Ahi Zekeriya'nın da bu dönemde yaşadığı sanılmaktadır²⁶. Ancak kaynaklarda, ahiler açısından bu kadar önemli olduğu ifade edilen şehirde, incelediğimiz dönemde sadece Cahi Zâviyesi'ni tasarruf eden Ahi Piri dışında herhangi bir ahi kaydına rastlanmaması da oldukça ilginçtir²⁷. Hacıgökmen bu durumu, Moğolların 1288'de Ereğli'de ahi ve Türkmenlere yönelik gerçekleştirdiği temizlik hareketine bağlamaktadır²⁸. Yine Anadolu'daki

22 Hasan Yüksel, “Türk Toplumunda Vakıf Aile İlişkisi”, *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.462; Bahaeddin Yediyıldız, “Müessese Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, XV, Ankara 1982, s.28.

23 Buralardaki ahi vakıfları için bkz. Muallim Cevdet, *İslâm Fütüvveti ve Türk Ahiliği İbn-i Battuta'ya Zeyl*, (çev. Cezair Yazar), İşaret Yayınları, İstanbul 2008, s.159, 162, 213-236, vd.

24 Mehmet Ali Hacıgökmen, “Selçuklular Zamanında Ereğli'de Ahiler”, *III. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu 11-17 Ekim Ekim 2004*, yayınlanmamış bildiri.

25 Mikâil Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşkilâtı)*, Konya 1994, s.27-30; Hacıgökmen, “Ereğli'de Ahiler”.

26 Hacıgökmen, “Ereğli'de Ahiler”; Konyalı Ahi Zekeriya'nın Kanuni döneminde (1520-1566) yaşadığını tahmin etmektedir. Bkz. *Abideleri ve Kitâbeleri İle Ereğli Tarihi*, İstanbul 1970, s.548.

27 TK 564, vr.71b.

28 Hacıgökmen, “Ereğli'de Ahiler”.

ilk ahilerden olduğu zikredilen Şeyh Şehabeddin'in kurduğu zâviye, Osmanlılar döneminde de işler vaziyette olmasına rağmen, bu müessese ile ilgili resmî belgelerde ahi teriminin hiç zikredilmediğini de belirtmemiz gerekir²⁹.

Ereğli'de 1500 tarihli mufassal defterde Karaca v. Ahi Karaca'nın Esfidad köyünde³⁰, Mehmed v. Ahi Bey'in de Varsak Ceamaati raiyyeti içerisinde kaydedilmesi³¹ ahilerin köy hatta konar-göçer zümreler içerisinde faaliyette bulunduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Akşehir ve Çevresindekiler

Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde Ereğli'den farklı bir konumda olan Akşehir, bu devletin batıya açılan kapısıdır. Bundan dolayı da Akşehir'e ahi ve Türkmen göçü Moğol saldırılarıyla birlikte daha da artmış, neticede buraya kalabalık bir ahi nüfusu yerleşmiştir³². Nitekim Akşehir'deki XIII-XIV. yüzyıllara ait ahi mezar taşlarının bolluğu buna delalet etmektedir³³. Yine, XV. yüzyılda Ahi Cemal, Ahi Celal, Ahi Mahmud, Ahi Yadigâr, Ahi Yakub, Ahi Hoca Ömer ve Ahi Musa tarafından kurulmuş mahalle, mescid ve zaviyeler Akşehir'deki ahi varlığına işaret etmektedir³⁴. Ayrıca Akşehir, bu dönemde çeşitli meslek dallarının icra edildiği önemli bir ticaret merkezi haline de gelmiştir. Öyle ki, XV. yüzyılın ikinci yarısında astarcı, aşçı, attar, bağbân, balıkçı, bezci, bezzâz, börekçi, cullâh, çerçi, çıkırıkçı, çiftçi, çulcu, debbağ, değirmenci, dellâk, demirci, elekçi, eskici, habbâz, haffâfiye, hallâc, hasırcı, helvâcı, kağnıcı, kalkancı, kasap, kâsedûz, kazancı, kıncı, kirişçi, kuşçu, kürekçi, merkepçi, mutaf, nalband, neccar, nemeddûz, okçu, pabuççu, paşmakçı, sabuncu, sarraç, sığırıcı, sirmakeş, takacı, takkaz, takyeci, terzi, toprakçı gibi 50'den fazla esnaf ve zanaatçı zümresi Akşehir'de faaliyet göstermekteydi³⁵. Benzer şekilde, XIX. yüzyıl Akşehir'inde de 114 çeşit meslek dalının varlığı tespit edilmiştir³⁶. Bu esnaf topluluğunun 1466'daki Ahi Kethüdası Yunus iken oğlu da Ahi Baba olarak kaydedilmiş³⁷, fakat ismi yazılmamıştır. Bir Türk Kurumu olan ahiliğin Akşehir'deki en büyük temsilcilerinin (Kethüda ve Ahi Baba) Ermeni Mahallesi'nde yazılması³⁸ ve bunların Ermeni olma ihtimalini akla

29 Konyalı, *Ereğli*, s.515-528.

30 TT 40, s.1029.

31 TT 40, s.1029, 1078.

32 Bayram, *Ahi Evren – Mevlâna Mücadelesi*, s.256.

33 İbrahim Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir*, İstanbul 1945, s.528-529; Akşehir ve çevresindeki ahiler ve ahi vakıfları için bkz. M. Cevdet, s.212, 215, 221, 227, 232, 256.

34 TK 564, vr.49b-56b; MC.O.116/1, vr.81b-86b; TK 565, vr.114a-132b.

35 MAD 241, vr.9b-23b; Feridun Nâfiz Uzlu, *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*, Ankara 1958, s.42-49; M. Akif Erdoğan, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar III", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/1, İzmir 2004, s.131-146.

36 Muhittin Tuş, "XIX. Yüzyılın ve Anadolu'nun Ortasında Akşehir", *M.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, S.17, Bişkek 2007, s.112-113.

37 Ahi Baba hakkında bilgi için Bkz. Ziya Kazıcı, "Ahi Baba", *DİA*, I, İstanbul 1989, s.527-528.

38 MAD 241, vr.23b; Bkz. Ek I.

getirmesi, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Gerçi bu dönemde, *Mahalle-i Ermeniyân* başlığı altında yazılan erkeklerin daha çok Kaplan, Çoban, Satılmış, Tanrıvermiş, Aydın, Murad, Sinan, Karagöz, İskender, Arslan, Şehabeddin ve Durmuş gibi isimler³⁹ almış olmalarından dolayı, bunların Ermeni yerine Karamanlı Ortodoks Türkler olma ihtimali çok daha yüksektir. Nitekim sonraki tahrirlerde bu zümre gebran olarak nitelendirilmiştir⁴⁰.

İncelediğimiz dönemde ahiler adına kurulmuş en fazla vakfın Akşehir ve çevresinde olduğu görülmektedir. Bunlar Ahi Yakup Zâviyesi, Ahi Hoca Ömer Zâviyesi, Ahi Cemal Mescidi, Ahi Celal Mescidi, Ahi Mahmud Mescidi, Ahi Yedigâr Mescidi, Ahi Musa Zâviyesi, Ahi Cemal Zâviyesi, Ahi Süleyman Camii ve Şeker Ahi Zâviyeleridir. Bu vakıflardan Ahi Yakub Zâviyesi Mevlânâ Ahi Habib⁴¹, Ahi Hoca Ömer Zâviyesi de Ahi Polad – Mehmed b. Sadeddin'in tasarruflarında⁴² iken, diğer ahi vakıfları ahi olmayan veya ahi oldukları belirtilmeyen kişilerin eline geçmiştir. Buradaki vakıflardan Ahi Musa Zâviyesi'nin daha çok Mevlevihane diye anıldığının belirtilmesi⁴³, Mevleviler ile Ahiler arasında var olduğu bilinen rekabetin şiddetini hafifletecek niteliktedir⁴⁴. Ayrıca 1466'da şehir merkezinde Ahi Yaman v. Osman, Ahi Mahmud v. Göcek, Ahi Hasan, Ahi Hasan Fakih, Ahi Sinan, Ahi Mehmed gibi şahıslar da dikkat çekmektedir⁴⁵. Fakat 1500 tarihli mufassal defterde ahi sıfatlı kişilere rastlanmadığı da belirtilmelidir.

Kayseri ve Çevresindekiler

Ahi Evren'in ilk defa Kayseri'ye gelip yerleştiği ve ilk sanayi sitesini de burada kurduğu bilinmektedir⁴⁶. Ancak incelediğimiz döneme ait buradaki ahi izleri oldukça azdır⁴⁷. 1500'de, Ahi İsa⁴⁸ adına kurulmuş mahalle, zâviye ve mescidin dışında bir de Ahi Devletyar Zâviyesi bulunmaktadır. Ahi İsa Mescidi ve Zâviyesi'nin kimin tasarrufunda olduğu belirtilmezken, Ahi Devletyar Zâviyesi'nin Ahi Yahşi elinde olduğu zikredilmektedir. Bu ahi vakıflarının dışında Alemdar Zâviyesi Ahi Yusuf, Mürcî (?) Âb-ı Kennâs da Ahi Yahşi'nin tasarrufuna geçmiştir⁴⁹.

39 MAD 241, vr.23b; Bkz. Ek I.

40 Bkz. Doğan Yörük, "XV-XVI. Asırlarda Akşehir Kent Merkezinin Nüfus Yapısı", *Bilig*, s.45, Ankara 2008, s.180-181.

41 TK 565, vr.123b.

42 MC.0.116/1, vr.86b; TK 565, vr.124a.

43 TK 564, vr.54b.

44 Bkz. Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*.

45 MAD 241, vr.10b-23a.

46 Bayram, *Ahi Evren*, s.82.

47 Buradaki ahiler ve ahi zaviyeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet İnbaşı, "Kayseri'deki Ahiler ve Ahi Zaviyeleri (XV-XVI. Yüzyıl)", *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004 Kırşehir)*, (Haz. M. Fatih Köksal), İstanbul 1996, s.541-551.

48 Kadı Burhaneddin'in güvendiği ve itimat ettiği emirlerinin başında gelen Ahi İsa, kadı ile birlikte birçok sefere katılmış, bir ara vezirliğini de yapmıştır. 1392 yılında vefat etmiştir. Bkz. Mehmet Ali Hacıgökmen, "Kadı Burhaneddin Devleti'nde Ahilerin Faaliyetleri", *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 16, Konya 2006, s.219, 221.

49 TK 565, vr.205a-219a.

Yine bu dönemde, Ahi Mustafa v. Şeyh Ahmed, Ahi Ali b. Sıddık, Hacı Kasım b. Ahi İsmail, Ahi Yahşi ve Saru b. Gafur Ahi⁵⁰, Ahi Baba b. Hacı Mansur, Ahi Mahmud b. Ahi Çelebi, Ahi Mustafa zevci Sultan Hacı ve Ahi Konur kızı⁵¹ gibi şahısların da Kayseri'nin farklı yerlerinde mülk tasarruf ettikleri görülmektedir.

Konya ve Çevresindekiler

Ahi Evren'in Kayseri'den sonra yerleştiği ve faaliyette bulunduğu şehir, Anadolu Selçuklu payitahtı Konya'dır⁵². Bu dönemde, Lala Hankâhı, Ziya Hankâhı, Ahi Gühertaş Tekkesi ve Mesud b. Şerefşah Hankâhı olmak üzere 4 ayrı zaviye ahiler tarafından idare edilmektedir⁵³. 1476-1500 tarihleri arasında Konya'daki ahi vakıfları Ahi Ali, Ahi Hoca Ali, Ahi Câhken Zâviyesi ve Ahi Veliyüddin Türbesi'dir⁵⁴. Fakat bunlardan sadece Ahi Ali vakfı Ahi Ali b. Ahi Ahmed'in tasarrufunda⁵⁵ iken, diğer ahi vakıfları ya başkasının eline geçmiş ya da, bununla ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Öte yandan başkaları tarafından kurulmuş olan vakıflar da zaman zaman ahiler tarafından idare edilmiştir. Örneğin, Hoca Fakih, İlaldı Hâtun Dârülhuffâzı ile Şâdi Bey Mescidi ve Zâviyesi Ahi Ali oğlu, Şeyh Ali Zâviyesi Ahi Yusuf ve Ahi Hacı, Şems-i Tebrizî Zâviyesi de Ahi Ali oğlu Mehmed Çelebi eliyle yönetilmiştir⁵⁶. Hem vâkıf hem müteveli olan Ahi Ali'nin, babası da ahi iken oğlu Mehmed Çelebi'nin ahi olmadığı anlaşılmaktadır. Bunların aynı zamanda Mevlânâ Celâleddin soyundan, Arif Çelebi evladından geldiği bilinmektedir⁵⁷. Diğer taraftan Şeyh Ali Zâviyesi'nin mutasarrıfı Ahi Yusuf da 1430 yılında Bursa'da ölen meşhur Molla Fenari'nin 7 çocuğundan birisidir⁵⁸.

Yine bu dönemde Piri v. Ahi Beyi, Hasan v. Ahi İsmail, Şeref v. Ahi Şeref, Ahi Mehmed v. Ahi Şeref adlı kişilerin⁵⁹ dışında, Karamanoğulları döneminde dizdarlık yapan Ahi Murad'a ait bir hamam⁶⁰, Ahi Melek adlı bir mevki ve Ahi Ahmed v. Ahi Mustafa'ya ait mülk⁶¹ kayıtları dikkat çekmektedir.

50 Mehmet İnbaşı, *XVI. Yüzyılın Başında Kayseri*, Kayseri 1992, s.150-153.

51 TT 38, s.132-153; İncelenen dönem dışındaki ahiler ve ahi vakıfları için bkz M. Cevdet, s.162, 163, 197, 214-234, 256, 298, 334, 477.

52 Konya'daki ahilik ve ahiler hakkında bkz. Tuncer Baykara, *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Konya 1998, s.84-92; Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Döneminde Konya'da Ahilik ve Ahiler", *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri (13-15 Ekim 1999 Kırşehir)*, Ankara 1999, s.216-224.

53 Bayram, *Ahi Evren*, s.83; İ. Hakkı Konyalı, *Konya Tarihi*, Ankara 1997 s.387-388.

54 TK 564, vr.19a, 20b, 22a; MC.0.116/1, vr.28a, 31a, 31b; TK 565, vr.34a, 37b, 38a,

55 TK 565, vr.37b.

56 TK 564, vr.6b, 16a, 18b, 21b; MC.0.116/1, vr.8b, 21a, 25b, 29a, 32b; TK 565, vr.9a, 24b, 30b, 39b.

57 MC.0116/1, vr.29a; TK 565, vr.34b.

58 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, (Haz. Mustafa Tatcı - Cemal Kurnaz), Ankara 2000, s.390-392.

59 TT 40, s.3, 5, 13

60 TK 564, vr.19a; TK 565, vr.74a.

61 TK 564, vr.82a; Konya ve çevresindeki ahi ve ahi vakıfları hakkında geniş bilgi için bkz. M. Cevdet, s.159, 160, 194-197, 214-235, 242, 252, 253, 255, 334, 489.

Niğde ve Çevresindekiler

Niğde’de ahilerin elindeki 7 vakıftan 2’si ahi, 5’i de ahi olmayan veya ahiliği belirtilmeyen kişilerce kurulmuştur. Bunlardan Ahi Paşa Zâviyesi bâni Ahi Paşa’nın oğlu Şeyh Ahi Kasım, Ahi Mustafa Mescidi de İmam Ahi Kemal tasarrufunda iken, Nizâmiye Zâviyesi Ahi Mustafa ve Ahi Pir Ahmed, Ali Bey Medresesi Müderris Ahi-zâde, Sultan Hasan Bey Mescidi İmam Ahi Pir Ahmed, Hond Hâtun Zâviyesi Ahi Kasım, Çalış Zâviyesi de Halil Ahi b. Tayrın yönetimi altındadır. Nizâmiye Zâviyesi’nin mutasarrıfları Ahi Mustafa ve Ahi Pir Ahmed kardeşler vakfın bânisi Nizameddin’in evlatları olmaları⁶² hatta 1476’da mutasarrıf Pir Ahmed için *Ahi-zâde* ibaresi kullanılmasına⁶³ rağmen, vakıf ve baba adında ahi teriminin bulunmaması oldukça ilginçtir.

Kaynaklarda vakıfların dışında Kasım b. Ahi Cafer⁶⁴, Ahi Hüsam b. Mehmed⁶⁵ gibi mülk ve timar sahipleri yanında Ahi Şeker oğlu’na ait bir bağ geliri⁶⁶ yer almaktadır. Ayrıca Şeyh İsa evlâdına vakfedildiği bildirilen Mücmeriye Zaviyesi’nin 1483’te Ahi Şerefeddin kızı Hâtun’un tasarrufuna geçmesi, kadınların zâviye yöneticiliği yapmasına örnek teşkil etmesi bakımından önemlidir⁶⁷. Aynı şekilde Konya ve Ankara’da da bacıların faaliyetleri yanında, Ahi isimli kadınlara rastlanılmaktadır⁶⁸.

Aksaray ve Çevresindekiler

Aksaray’da, yönetiminde ahilerin söz sahibi olduğu 6 vakıftan sadece Ahi Süleyman Zâviyesi doğrudan ahi vakfı olarak adlandırılabilir. Bu dönemde, İbn Battuta’nın 1331-32’de Aksaray’a gittiğinde ziyaret ederek, evinde misafir kaldığı Eratna hükümdarı Alâeddin Eratna’nın buradaki vekili Ahi Şerif Hüseyin⁶⁹ ve zaviyesinden herhangi bir iz bulunmamaktadır. Sözü edilen tarihler arasında Ölüler İçin Gülsuyu vakfı, Ahi Süleyman Zâviyesi ve Eslim Paşa Hâtun Türbesi Ahi Süleyman’ın, Kızılca Mahallesi Mescidi ile Muzafferîye Medresesi Mevlânâ Ahi Ali’nin, Fıkâî Zâviyesi de Ahi Mehmed’in tasarrufundadır⁷⁰. Fıkâî Zâviyesi için

62 MC.O.116/1, vr.98b; TK 565, vr.139a

63 TK 564, vr.62b.

64 TK 564, vr.87a.

65 MAD 567, s.102.

66 MC.O.116/1, vr.102b; TK 565, vr.144b; Niğde ve çevresindeki ahi ve ahi vakıfları hakkında geniş bilgi için bkz. M. Cevdet, s.162, 217, 221, 255, 490.

67 Benzer örnekler için bkz. Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, s.302; Barkan – Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, Ankara 1988, s.143.

68 M. Cevdet, s.254, 255, 262-265; Hacıgökmen, “Ankara’da Ahi”, s.832.

69 İbn Battuta, s.325; M. Cevdet, s.161.

70 TK 565, vr.180a, 182b, 184a, 186a, 187b, 192a; Doğan Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*, Konya 2005, s.242-281.

1584 tarihli vakıf defterinde *Ahi Sinan Zâviyesi'yle marufdur*⁷¹ şeklinde bir nota yer verilmesi, zâviyeyi ya Ahi Sinan'ın yaptırdığına ya da Ahi Sinan'ın tasarrufuna geçtiğine delalet etmektedir. Nitekim XVI. yüzyılda birçok ahi zâviyesinin isim değiştirdiği veya zâviyeyi işleten son ahinin ismiyle anıldığı tespit edilmiştir⁷².

Yine Aksaray'daki Şeyh Hamid Veli Türbesi haziresindeki bir mezar taşına kayıtlı cüz vakfiyesinde vakıf mütevellisi olarak Hacı Ahmed oğlu Ahi Çelebi'nin ismi geçmektedir⁷³. Ayrıca, İ. H. Konyalı'nın zikrettiği Ahi İnci, Ahi Reşid oğlu Ömer, Ahi Ramazan, Ahi Şihne oğlu Mehmed Yahya, Ahi Abdi oğlu Ahi Mehmed, Hüsameddin Hüseyin oğlu Ahi Mü'min, Fütüvvet Efendisi Ahi Ömer, Ahi Mehmed b. Ahi Yunus ve Hac Emiri Ahi Mehmed'e ait mezar taşları⁷⁴ ile tahrir ve vakıf defterlerindeki Ahi Süleyman Kervansarayı⁷⁵ ve Ahi Bey mülklerini de⁷⁶ göz önünde bulundurmak gerekir.

Beyşehir ve Çevresindekiler

Beyşehir'de ahilerle bağlantısı tespit edilen 5 vakıftan 3'ü ahilerin tasarrufunda iken, 2 ahi vakfı da başkalarının idaresine geçmiştir. Beyşehir'in Hassün Köyü'ndeki Ahi Segid Zâviyesi'nin Subaşı Muslihiddin, Ahi Yakub Mescidi'nin ise kimin elinde olduğu belli değildir⁷⁷. Bunun yanında Seydişehir'in Çalmanda Köyü'ndeki Ahi Segid Zâviyesi Ahi Yusuf, Beyşehir'deki meşhur Eşrefoğlu Camisi Ahi Kemal, Ertunzâde Zâviyesi Ahi Seydi v. Ahi Habib, Ahi Kemal Zâviyesi Ahi Mehmed b. Ahi Kemal, Ahi Mesud Zâviyesi de Ahi Kemal – Ahi Mehmed ve Ahi Sa'di marifetiyle yönetilmektedir⁷⁸. Bunlardan Ahi Mesud Zâviyesi yıkıldığından ümera eliyle iki yerde yeniden zâviye ihdas edilmiş vakfın biri Ahi Kemal, diğeri de Ahi Mehmed ile Ahi Sa'di'ye verilmiştir⁷⁹. Ayrıca, Beyşehir'e tabi Seydişehir'de de 1476 ve 1483'te Ahi Güvendik oğulları ile Ahi b. İvaz Hacı'nın mülklerine rastlanılmaktadır⁸⁰.

Larende (Karaman) ve Çevresindekiler

Karamanoğulları beyliğinin başkentliğini yapan Larende'de doğrudan ahilerle bağlantılı herhangi bir vakıf bulunmamaktadır. Yalnız, 1483'te Armağan Derviş b. Adil Zâviyesi'ni tasarruf eden Emir Ali (b. Ahi Ali)'nin babasının ahi olduğu

71 TK 584, vr.80b; Yörük, *Aksaray*, s.267.

72 Erdoğan, "Ahi Zaviyeleri", s.43.

73 İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitâbeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*, II, İstanbul 1974, s.1217.

74 Konyalı, *Aksaray*, II, s.1519-1521, 1574, 2201- 2202.

75 TK 565, vr.186a.

76 TK 564, vr.91a; TT 40, s.877; İncelenen dönem dışındaki ahi ve ahi vakıfları hakkında bkz. M. Cevdet, s.161, 234, 255, 490.

77 TK 564, vr.41a; MC.O.116/1, vr.75a; TK 565, vr.106b.

78 TK 564, vr.37a, 45b, 46a; MC.O.116/1, vr.60b, 64b, 74a, 81b; TK 565, vr.95b, 100a, 105b.

79 TK 564, vr.46a; MC.O.116/1, vr.74a.

80 TK 564, vr.82b; MAD 567, s.175; Daha fazla bilgi için bkz. M. Cevdet, s.152, 226, 256.

anlaşılmaktadır⁸¹. Yine, buradaki Kalemî Zâviyesi'nin Karamanoğulları devri büyüklerinden Kalemî oğlu Ahi Mehmed Bey tarafından yaptırıldığı belirtilirken⁸², incelediğimiz dönemde ahilerle ilgili hiçbir kayda rastlanmadığı gibi, sonraki dönemlerde Mevlevî Tekkesi, Akteke vs. gibi isimlerle anıldığı zikredilmektedir⁸³. Ayrıca Karamanoğulları beylerinden Alâeddin Ali Bey ve oğlu II. Mehmed Bey devirlerinin ileri gelenlerinden Ahi Osman adıyla kurulan mahalle XVI. yüzyıl boyunca varlığını sürdürmüştür⁸⁴. Bu mahallenin en azından 1476'dan beri varlığı Larendeli Ahmet Paşa Cüzleri vakfının buradaki gelir kalemlerinden tespit edilmektedir⁸⁵.

Ermenek ve Çevresindekiler

Son olarak, 1476 ve 1483 tarihli vakıf defterlerinde yer almayan sadece 1500 tarihli vakıf defterinde görülen Ermenek'te, Karamanoğlu Mahmud Bey Cami'nin hatiplik vazifesinin Ahi Paşa tarafından yürütülmekte olduğunu söyleyeceğiz⁸⁶.

Ahiler ve Ahi Vakıfları Hakkında Değerlendirme

Yukarıdan beri anlatılanları toparlayacak olursak, XV. yüzyılda Karaman bölgesindeki ahi vakıfları ile ahilerin tasarrufundaki vakıflara bakıldığında ortaya çıkan tablo şöyledir: 1476'da 14 ahi vakfından 5'i, 1483'te 15'inden 7'si, 1500'de de 18'inden 7'si ahiler tarafından yönetilmektedir. Bu durumda, ahiler tarafından kurulmuş vakıfların ekseriyetinin, ahi olmayan veya ahi oldukları belirtilmeyen kişilerin tasarrufuna geçmesi oldukça dikkat çekicidir. Bunların dışında farklı kişiler tarafından kurulan, fakat ahilerin tasarrufunda olan vakıfların sayısı ise 1476 ve 1483'te 6, 1500'de ise 14'tür. Bu rakamlar dikkate alındığında ahilerin ahi vakıflarından çok, kurucusu ahi olmayan veya ahi oldukları belirtilmeyen vakıfları işlettikleri görülmektedir.

81 MC.O.116/1, vr.52a; TK 565, vr.71b.

82 Feridun Nafiz Uzluk (Terc.), *Ulu Ârif Çelebinin Rubailerî*, İstanbul 1949, s.89-90; Alâaddin Aköz, *XVI. Asırda Karaman Kazâsı*, S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya 1992, s.46.

83 Aköz, *Karaman*, s.46.

84 Aköz, *Karaman*, s.21-22.

85 TK 564, vr.31a; MC.O.116/1, vr.53b; TK 565, vr.73b; Daha fazla bilgi için bkz. M. Cevdet, s.160, 214, 215, 222, 227-232.

86 TK 565, vr.222a.

Tablo I- Ahi Adıyla Anılan Vakıflar

	Vakıf Adı	Yeri	Ttarih	Ahilerle Bağlantısı	1476	1483	1500
1	Ahi Hoca Ali	Konya	1476 1483 1500	Vakıf adı Vakıf adı Vakıf yazılmamış	+	+	-
2	Ahi Câhken Zâviyesi	Hatunsaray	1476 1483 1500	Vakıf adı Vakıf adı Vakıf adı	+	+	+
3	Ahi Veliyüddin Türbesi	Konya	1476 1483 1500	Vakıf adı Vakıf adı Vakıf adı	+	+	+
4	Ahi Segid Zâviyesi	Beyşehir	1476 1483 1500	Vakıf yazılmamış Vakıf adı Vakıf adı	-	+	+
5	Ahi Yakub Mescidi	Beyşehir	1476 1483 1500	Vakıf adı Vakıf yazılmamış Vakıf yazılmamış	+	-	-
6	Ahi Cemal Mescidi	Akşehir	1476 1483 1500	Vakıf adı Vakıf yazılmamış Vakıf yazılmamış	+	-	-
7	Ahi Celal Mescidi	Akşehir	1476 1483 1500	Vakıf adı Vakıf adı Vakıf adı	+	+	+
8	Ahi Mahmud Mescidi	Akşehir	1476 1483 1500	Vakıf adı Vakıf adı Vakıf adı	+	+	+
9	Ahi Yedigâr Mescidi	Akşehir	1476 1483 1500	Vakıf yazılmamış Vakıf adı Vakıf adı	-	+	+
10	Ahi Mûsa Zâviyesi	Akşehir	1476 1483 1500	Mevlevihane diye şöhet bulmuştur Vakıf yazılmamış Vakıf yazılmamış	+	-	-
11	Ahi Cemal Zâviyesi	Akşehir	1476 1483 1500	Vakıf adı Vakıf adı Vakıf adı	+	+	+
12	Şeker Ahi Zâviyesi	Akşehir	1476 1483 1500	Vakıf yazılmamış Vakıf yazılmamış Vakıf adı	-	-	+
13	Ahi Süleyman Camii	İshaklı	1476 1483 1500	Vakıf yazılmamış Vakıf yazılmamış Vakıf adı	-	-	+
14	Ahi İsa Zâviyesi	Kayseri	1476 1483 1500	Defter eksik Defter eksik Vakıf adı	-	-	+
15	Ahi İsa Mescidi	Kayseri	1476 1483 1500	Defter eksik Defter eksik Vakıf adı	-	-	+
				Toplam	9	8	11

(+) Ahi vakıfları; (-) Ahi bağlantısı olmayan vakıflar.

Tablo II- Ahilerin Sevk ve İdaresinde Olan Vakıflar

	Vakıf Adı	Yeri	Tarih	Ahilerle Bağlantısı	1476	1483	1500
1	Hoca Fakih	Konya	1476	Meşihat Ahi Ali oğlu elinde	+	-	-
			1483	Ahilerin elinden çıkmış			
			1500	Ahilerin elinden çıkmış			
2	İlaldı Hâtun Dârül-huffâzı	Konya	1476	Tevliyet Ahi Ali oğlu elinde	+	+	-
			1483	Tevliyet Ahi Ali oğlu elinde			
			1500	Ahilerin elinden çıkmış			
3	Şâdi Bey Zâviye ve Mescidi	Konya	1476	Tevliyet Ahi Ali oğlu elinde	+	-	-
			1483	Ahilerin elinden çıkmış			
			1500	Ahilerin elinden çıkmış			
4	Şeyh Ali Zâviyesi	Konya	1476	Meşihat Ahi Yusuf elinde	+	+	+
			1483	Meşihat Ahi Yusuf elinde			
			1500	Ali Paşa ve Ahi Hacı'nın tasarrufunda			
5	Ahi Ali	Konya	1476	Vakıf yazılmamış	-	+	+
			1483	Ahi Ali b. Ahi Ahmed tasarrufunda			
			1500	Ahi Ali b. Ahi Ahmed tasarrufunda			
6	Ahi Segid Zâviyesi	Seydişehir	1476	Ahi Yusuf tasarrufunda	+	+	-
			1483	Ahi Yusuf tasarrufunda			
			1500	Ahilerin elinden çıkmış			
7	Süleyman Bey b. Eşref Camii	Beyşehir	1476	Başkasının tasarrufunda	-	+	-
			1483	Tevliyet Ahi Kemal tasarrufunda			
			1500	Ahilerin elinden çıkmış			
8	Ahi Mesut Zaviyesi	Beyşehir	1476	Ahi Sa'di ve Ahi Kemal tasarrufunda	+	+	+
			1483	Ahi Sa'di ve Ahi Kemal tasarrufunda			
			1500	Ahi Sa'di ve Ahi Kemal tasarrufunda			
9	Ahi Kemal Zaviyesi	Beyşehir	1476	Ahi Mehmed b. Ahi Kemal tasarrufunda	+	+	-
			1483	Ahi Mehmed b. Ahi Kemal tasarrufunda			
			1500	Vakıf yazılmamış			

10	Ertunzâde Zâviyesi	Beyşehir	1476	Başkasının tasarrufunda	-	-	+
			1483	Başkasının tasarrufunda			
			1500	Ahi Seydi v. Ahi Habib tasarrufunda			
11	Ahi Yakub Zaviyesi	Akşehir	1476	Vakıf adı	-	-	+
			1483	Vakıf adı			
			1500	Mevlânâ Ahi Habib tasarrufunda			
12	Ahi Hoca Ömer Zâviyesi	Akşehir	1476	Vakıf yazılmamış	-	+	+
			1483	Ahi Polad ve Mehmed b. Sadeddin tasarrufunda			
			1500	Ahi Polad ve Mehmed b. Sadeddin tasarrufunda			
13	Ahi Paşa Zâviyesi	Niğde	1476	Ahi Paşa oğlu Şeyh Ahi Kasım tasarrufunda	+	+	+
			1483	Ahi Paşa oğlu Şeyh Ahi Kasım tasarrufunda			
			1500	Ahi Paşa oğlu Şeyh Ahi Kasım tasarrufunda			
14	Nizamiye Zâviyesi	Niğde	1476	Ahi Pir Ahmed ve Ahi Mustafa an evlâd-ı Nizâmeddin tasarrufunda	+	+	+
			1483	Ahi Pir Ahmed ve Ahi Mustafa an evlâd-ı Nizâmeddin tasarrufunda			
			1500	Ahi Pir Ahmed ve Ahi Mustafa an evlâd-ı Nizâmeddin tasarrufunda			
15	Ahi Mustafa Mescidi	Niğde	1476	İmam Ahi Kemal tasarrufunda	+	+	-
			1483	İmam Ahi Kemal tasarrufunda			
			1500	Ahilerin elinden çıkmış			
16	Ali Bey Medresesi nd. Akmedrese	Niğde	1476	Başkasının tasarrufunda	-	+	+
			1483	Müderris Ahi-zâde'nin tasarrufunda			
			1500	Müderris Ahi-zâde'nin tasarrufunda			
17	Sultan Hasan Bey Mescidi	Niğde	1476	Vakıf yazılmamış	-	+	-
			1483	İmam Ahi Pir Ahmed tasarrufunda			
			1500	Ahilerin elinden çıkmış			

18	Hond Hâtun Zâviyesi	Niğde	1476	Başkasının tasarrufunda	-	-	+
			1483	Başkasının tasarrufunda			
			1500	Ahi Kasım tasarrufunda			
19	Caliş Zâviyesi	Niğde	1476	Başkasının tasarrufunda	-	-	+
			1483	Başkasının tasarrufunda			
			1500	Halil Ahi b. Tayı tasarrufunda			
20	Ahi Devletyar Zâviyesi	Kayseri	1476	Defter eksik	-	-	+
			1483	Defter eksik			
			1500	Ahi Yahşi tasarrufunda			
21	Alemdar Zâviyesi	Kayseri	1476	Defter eksik	-	-	+
			1483	Defter eksik			
			1500	Ahi Yusuf tasarrufunda			
22	Mürcî (?) Âb-ı Kennâs	Kayseri	1476	Defter eksik	-	-	+
			1483	Defter eksik			
			1500	Ahi Yahşi tasarrufunda			
23	Mahmud Bey b. Karaman Camii	Ermenek	1476	Defter eksik	-	-	+
			1483	Defter eksik			
			1500	Hatibi Ahi Paşadır			
24	Cahı Zâviyesi	Ereğli	1476	Ahi Piri tasarrufunda	+	-	-
			1483	Defter eksik			
			1500	Ahilerin elinden çıkmış			
25	Eslim Paşa Hatun Türbesi	Aksaray	1476	Başkasının tasarrufunda	-	-	+
			1483	Defter eksik			
			1500	Ahi Süleyman tasarrufunda			
26	Ahi Süleyman Zâviyesi	Aksaray	1476	Vakıf yazılmamış	-	-	+
			1483	Defter eksik			
			1500	Ahi Süleyman tasarrufunda			

27	Kızılca Mahallesi Mescidi	Aksaray	1476	Vakıf yazılmamış	-	-	+
			1483	Defter eksik			
			1500	Mevlânâ Ahi Ali tasarrufunda			
28	Fıkâî Zâviyesi	Aksaray	1476	Başkasının tasarrufunda	-	-	+
			1483	Defter eksik			
			1500	Ahi Mehmed tasarrufunda			
29	Ölüler İçin Gülsuyu	Aksaray	1476	Başkasının elinde	-	-	+
			1483	Defter eksik			
			1500	Ahi Süleyman tasarrufunda			
30	Muzafferîye Medresesi	Aksaray	1476	Vakıf yazılmamış	-	-	+
			1483	Defter eksik			
			1500	Mevlânâ Ahi Ali tasarrufunda			
				Toplam	11	13	21

(+) Ahi vakıfları veya yöneticileri; (-) Ahi bağlantısı olmayan vakıf ve idareciler.

Fatih ve II. Bayezid dönemi arasındaki ahilere yönelik uygulamaları yukarıdaki Tablo I ve II çerçevesinde anlamlandırmaya çalıştığımızda, 1476'daki ahilerin tasarrufunda bulunan 11 vakıftan⁸⁷ 2'sinin⁸⁸ 1483'te, 6'sının da⁸⁹ 1500'de farklı kişilerin eline geçtiği görülmektedir. Bunun yanında 1476'da ahi olmayan şahısların elindeki 2 vakfın⁹⁰ 1483'te ahilere geçtiği anlaşılmaktadır. Ayrıca 1476'da bulunmayan, ancak 1483'te kaydedilen 3 vakfın⁹¹ idaresinin ise ahilerde olduğu belirtilmektedir. 1483'te ahilerin tasarrufundaki 13 vakıftan 1500'de 1'i⁹² yazılmayıp, 5'i⁹³ de başkalarının eline geçerken, bunun aksine, 1483'te ahi olmayanların tasarrufundaki 2 vakfın⁹⁴ yönetimini ise 1500'de ahiler devralmıştır. Buna göre, 1476 (11 vakıf) ve 1483'ten (13 vakıf) 1500'e gelen vakıfların 1'si deftere yazılmamış⁹⁵,

87 Bunlar Hoca Fakih, İlaldı Hatun Dârülhuffazı, Şadi Bey Zâviye ve Mescidi, Şeyh Ali Zâviyesi, Ahi Segid Zâviyesi, Ahi Mesut Zâviyesi, Ahi Kemal Zâviyesi, Ahi Paşa Zâviyesi, Nizamiye Zâviyesi, Ahi Mustafa Mescidi ve Câhi Zâviyesi'dir.

88 Bunlar Hoca Fakih ve Şadi Bey Zâviye ve Mescidi'dir.

89 Bunlar Hoca Fakih, İlaldı Hatun Dârülhuffazı, Şadi Bey Zâviye ve Mescidi, Ahi Segid Zâviyesi, Ahi Mustafa Mescidi ve Câhi Zâviyesi'dir.

90 Bunlar Süleyman Bey b. Eşref Camii ve Ali Bey Medresesi nd. Akmedrese'dir.

91 Bunlar Ahi Ali, Ahi Hoca Ömer Zâviyesi ve Sultan Hasan Bey Mescidi'dir.

92 Bu Ahi Kemal Zâviyesi'dir.

93 Bunlar İlaldı Hatun Dârülhuffazı, Ahi Segid Zâviyesi, Süleyman Bey b. Eşref Camii, Ahi Mustafa Mescidi ve Sultan Hasan Bey Mescidi'dir.

94 Bunlar Ertunzâde Zâviyesi ve Ahi Yakub Zâviyesi'dir.

95 Bu vakıf Ahi Kemal Zâviyesi'dir.

8⁹⁶ de ahi olmayan kişilerin tasarrufuna geçmiştir. Öte yandan 1476 ve 1483'te başkalarının tasarrufunda olan 4 vakfın⁹⁷ idaresi ise 1500'de ahilerde kalmıştır. Bu durumda 1476-1500 arasında ahilerin nüfuzlarının kırıldığı ve vakıfların yönetiminden uzaklaştırıldıkları söylenebilir.

Ancak incelememize konu olan defterlerin 1476 ve 1483'te Kayseri ve Ermenek'in, 1483'te de Aksaray ve Ereğli vakıflarının eksik olması, yapılacak bu tür genellemelere gölge düşürecek boyuttur. Zira 1483'teki defterin eksikliği, 1476'da deftere yazılmamış⁹⁸ veya başkasının elinde⁹⁹ olan 10 vakfın¹⁰⁰, 1500'de ahilerin tasarrufuna geçmesi, bu dönemde ahilerin nüfuzunun daha da güçlendiğine delalet edebilir. Öyle ki, incelediğimiz devrede ahilerle ilişkilendirdiğimiz vakıfların sayısı 1476'da 20 iken, 1483'te 21'e, 1500'de 32'ye yükselmesi de bu durumu destekler mahiyettedir.

Şu hâlde Osmanlı merkezileşmesinin ilk defa I. Bayezid döneminde gerçekleştirilmeye çalışıldığı, fakat Ankara yenilgisiyle akamete uğradığı malumdur. Yıldırım'ın yarım bıraktığı devlet merkezileşmesini Fatih'in tamamladığı da bilinen bir gerçektir¹⁰¹. Fakat bu sultanın ölümünden sonra oğulları arasında çıkan taht mücadelesinde, Fatih'in sağlığında ses çıkaramayan muhalefet unsurları II. Bayezid etrafında toplanmış, Bayezid de bunlara eski haklarını iade edeceğine dair söz vermişti¹⁰². Nitekim 1483 tarihli vakıf defterindeki kayıtlardan da bu durum açıkça görülmektedir¹⁰³. Böylelikle toplum içindeki nüfuzlu yerel unsurların güçlerinin kırılmasına yönelik merkezi politikanın bu dönemde, sonuçlandırılmadığı söylenebilir.

96 Bunlar Hoca Fakih, İlaldı Hatun Dârülhuffazı, Şadi Bey Zâviye ve Mescidi, Ahi Segid Zâviyesi, Süleyman Bey b. Eşref Camii, Ahi Mustafa Mescidi, Sultan Hasan Bey Mescidi ve Câhi Mescidi'dir.

97 Ertunzâde Zâviyesi, Ahi Yakub Zâviyesi, Hond Hâtun Zâviyesi ve Çalış Zâviyesi.

98 Ahi Süleyman Zâviyesi, Kızılca Mahallesi Mescidi ve Muzafferîye Medresesi.

99 Eslim Paşa Hâtun Türbesi, Fıkâî Zâviyesi ve Ölüler İçin Gülsuyu Vakfı.

100 Ahi Devletyar Zâviyesi, Alemdar Zâviyesi, Mürcî (?) Âb-ı Kennâs, Karamanoğlu Mahmud Bey Camii, Eslim Paşa Hâtun Türbesi, Ahi Süleyman Zâviyesi, Kızılca Mahallesi Mescidi, Fıkâî Zâviyesi, Ölüler İçin Gülsuyu Vakfı ve Muzafferîye Medresesi.

101 Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantrilizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII/152, Ankara 1974, s.660-662.

102 Geniş bilgi için bkz. Zeki Arıkan, "Hamit Sancağındaki Timar Düzenine Toplu Bakış", *IX. Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 1981*, II, Ankara 1988, s.879; Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri", *II. Türk Tarih Kongresi İstanbul 20-25 Eylül 1937*, İstanbul 1943, s.1006; İnalçık, *Klâsik Çağ*, s.35; Doğan Yörük, "Karaman Eyaletinde Timara Çevrilen Vakıf ve Müllkler (1476-1483)", *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, VI, Ankara 2007, s.61-74.

103 MC.0116/1; Fahri Coşkun, *888/ 1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin)*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996; *İncelemeleri Dergisi*, XVIII/1, İzmir 2003, s.119-160; aynı müellif, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar II", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVIII/2, İzmir 2003, s.99-140; aynı müellif, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar III", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/1, İzmir 2004, s.119-154; aynı müellif, "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar IV", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX/2, İzmir 2004, s.141-176.

Sonuç

Karamanlılardan Osmanlılara geçen topraklar üzerinde kurulmuş ahi vakıfları ile ahi oldukları belirtilmeyen kişiler tarafından tesis edilmiş vakıfların yönetimindeki ahilerin varlığı ve bunlara ait izlerin mevcudiyeti, XIII ve XIV. yüzyıldaki kadar olmasa da XV. yüzyılın sonlarında bile, ahilerin toplum içindeki etki ve nüfuzunu göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre 1476'da 9'u ahi vakfı, 11'i ahilerin idaresinde toplam 20; 1483'te 8'i ahi vakfı, 13'ü ahilerin idaresinde toplam 21; 1500'de 11'i ahi vakfı, 21'i ahilerin idaresinde toplam 32 vakıf ahilerle ilişkilendirilmiştir. Bu durum, ahilerin güç ve nüfuzunun 1476-1500 yılları arasında artarak devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca bunların, şehir merkezleri yanında en ücra köy ve mezralarda bile faaliyette bulundukları, buralarda sadece zâviyeler değil, aynı zamanda cami, mescid, türbe ve medrese gibi vakıflar kurdukları ve bunları idare ettikleri anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (TK): 564, 565, 584.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu Tahrir Defterleri (TT): 38, 40, 387,
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): 241, 567.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları (MC): 0.116/1.
- Ahmed Eflakî. *Âriflerin Menkıbeleri*. C. 2. Çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul, 2001.
- Aköz, Alâaddin. *XVI. Asırda Karaman Kazâsı*. Yayınlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1992.
- Ankan, Zeki. "Hamit Sancağındaki Tımar Düzenine Toplu Bakış." İçinde *IX. Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 1981*, 2:879-885. Ankara, 1988.
- Âşık Paşa-Zâde. *Tevârih-i Âl-i Osman*. İstanbul, 1332.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler." *Vakıflar Dergisi* 2 (Ankara, 1942): 279-387.
- ———. "Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri." İçinde *II. Türk Tarih Kongresi İstanbul 20-25 Eylül 1937*, 1002-1013. İstanbul, 1943.
- Barkan, Ömer Lütfi ve Enver Meriçli. *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*. Ankara, 1988.
- Baykara, Tuncer. *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*. Konya, 1998.
- Bayram, Mikâil. "Ahi Evren Kimdir? Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri." *Türk Kültürü*, no. 191 (Ankara, 1978): 658-668.
- ———. *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*. Konya, 1991.
- ———. *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları Teşkilâtı)*. Konya, 1994.
- ———. "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi." İçinde *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, 61-74. Konya, 2005.

- ———. *Sosyal ve Siyâsi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*. Konya, 2006.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. C. 1. Haz. Mustafa Tatçı ve Cemal Kurnaz. Ankara, 2000.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. İstanbul, 1994.
- Muallim Cevdet. *İslâm Fütüvveti ve Türk Ahiliği İbn-i Battuta'ya Zeyl*. Çev. Cezair Yazar. İstanbul: İşaret Yayınları, 2008.
- Coşkun, Fahri. 888/1483 Tarihli Karaman Eyaleti Vakıf Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin). Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Konya, 1981.
- Çetin, Osman. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahiler." İçinde *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kurucusu Osman Gazi ve Dönemi – Sempozyum Sonuç Bildirileri*, 105-115. Bursa, 1996.
- Erdoğan, Mehmet Akif. "Karaman Vilâyeti Zâviyeleri." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 9 (İzmir, 1994): 89-105.
- ———. "Anadolu'da Ahi Zaviyeleri." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 4 (İzmir, 2000): 39-55.
- ———. "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar I." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 18, no. 1 (İzmir, 2003): 119-160.
- ———. "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar II." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 18, no. 2 (İzmir, 2003): 99-140.
- ———. "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar III." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 19, no. 1 (İzmir, 2004): 119-154.
- ———. "Murad Çelebi Defteri: 1483 Yılında Karaman Vilâyetinde Vakıflar IV." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 19, no. 2 (İzmir, 2004): 141-176.
- Giese, Friedrich. "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu Meselesi." İçinde *Söğütten İstanbul'a*, ed. Oktay Özel ve Mehmet Öz, 149-175. Ankara, 2000.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları." *İktisat Fakültesi Mecmuası* 11 (İstanbul, 1949-1950).
- Gündüz, Ahmet. "Beylikler ve Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Ahilerin Siyasî ve Askerî Rolü." İçinde *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu 12-13 Ekim 2004 Kırşehir*, haz. M. Fatih Köksal, 465-491. Kırşehir, 2005.
- Gündüz, İrfan. *Osmanlılarda Devlet/Tekke Münasebetleri*. İstanbul, 1989.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. "Ankara'da Ahi Hakimiyeti." İçinde *Türkler*, 6:830-839. Ankara, 2002.
- ———. "Kadı Burhaneddin Devleti'nde Ahilerin Faaliyetleri." *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Konya, 2006): 215-224.
- ———. "Selçuklular Zamanında Ereğli'de Ahiler." III. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu 11-17 Ekim 2004. Yayınlanmamış bildiri.
- İbn Battuta. *Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâibü'l-Ensâr ve Acâibü'l-Esfâr Seyahatnâme-i İbn Battuta*. Çev. Mehmed Şerif. İstanbul, 1333-1335.

- İnalçık, Halil. "Ahilik, Toplum, Devlet." İçinde *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri (13-15 Ekim 1999 Kırşehir)*, 189-200. Ankara, 1999.
- ———. "Osmanlı Devleti'nin Doğuşu Meselesi." İçinde *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, ed. Oktay Özel ve Mehmet Öz, 225-240. Ankara, 2000.
- ———. *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*. Çev. Ruşen Sezer. İstanbul, 2003.
- ———. "Murad I." *DİA* 31. İstanbul, 2006. ss. 156-164.
- İnbaşı, Mehmet. *XVI. Yüzyıl Başlarında Kayseri*. Kayseri, 1992.
- ———. "Kayseri'deki Ahiler ve Ahi Zaviyeleri (XV-XVI. Yüzyıl)." İçinde *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004 Kırşehir)*, haz. M. Fatih Köksal, 541-551. İstanbul, 1996.
- Kazıcı, Ziya. "Ahilik." *DİA* 1. İstanbul, 1989. ss. 540-542.
- ———. "Ahi Baba." *DİA* 1. İstanbul, 1989. ss. 527-528.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir*. İstanbul, 1945.
- ———. *Abideleri ve Kitâbeleri İle Ereğli Tarihi*. İstanbul, 1970.
- ———. *Abideleri ve Kitâbeleri İle Niğde Aksaray Tarihi*. İstanbul, 1974.
- ———. *Konya Tarihi*. Ankara, 1997.
- Köprülü, Fuad. *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*. Ankara, 1991.
- Küçükdağ, Yusuf. "Osmanlı Döneminde Konyada Ahilik ve Ahiler." İçinde *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri (13-15 Ekim 1999 Kırşehir)*, 214-228. Ankara, 1999.
- Tarım, Cevat Hakkı. *Tarihte Kırşehir-Gülşehir ve Babailer-Ahiler-Bektaşiler*. İstanbul, 1948.
- Tuş, Muhittin. "XIX. Yüzyılın ve Anadolu'nun Ortasında Akşehir." *M.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 17 (Bişkek, 2007): 109-121.
- Uzluk, Feridun Nâfiz. *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*. Ankara, 1958.
- ———. *Ulu Ârif Çelebinin Rubaileri*. İstanbul, 1949.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. C. 1. Ankara, 1994.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Müesseses Toplum Münâsebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi." *Vakıflar Dergisi* 15 (Ankara, 1982): 23-53.
- Yörük, Doğan. *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*. Konya, 2005.
- ———. "Karaman Eyaletinde Timara Çevrilen Vakıf ve Mülkler (1476-1483)." *H.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 6 (Ankara, 2007): 61-74.
- ———. "XV-XVI. Asırlarda Akşehir Kent Merkezinin Nüfus Yapısı." *Bilgi*, no. 45 (Ankara, 2008): 165-198.
- Yücel, Yaşar. "Osmanlı İmparatorluğunda Desantrilizasyona Dair Genel Gözlemler." *Belleten* 38, no. 152 (Ankara, 1974): 660-662.
- Yüksel, Hasan, "Türk Toplumunda Vakıf Aile İlişkisi", *Türkler*, X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.461-469.
- EK I- 1466 tarihinde Akşehir kent merkezindeki Ermeniyân Mahallesi'nde ilk iki sırada kayıtlı Ahi Baba ve Ahi Kethüdası (BOA MAD 241, s.25b)

ارمنيان
 کفزالغی نون اوغلی با با چو با ولد اوغلی نون کوز بوز
 اوغلی قیلان ایدین ولد معقودیلد اوغلی مالد خاش ولد
 لولاسم بولد لوان ولد سنان دلیتسکر معقودیلد اوغلی کوز
 کوز اوغلی ایرو برا وگل کین سوتینغون اوغلی سکر
 برا وگل ایرو شر طاش لور ولد اوغلی کوز سکر ولد
 لولاسم بولدو حضور ولد اوغلی کوز عوص ولد رمین
 دایم ولد عظیم ننهال الله ولد لولاسم ولد بایر شهاب ولد
 اوغلی ولد اوغلی بایر

خانه هور ولد غور ولد ولد غور ولد

ZAVİYELERİN İSKÂN VE İMAR ÜZERİNE ETKİSİ: EYALET-İ RUM'DA ZAVİYELER VE ZAVİYELER ETRAFINDA ŞENLENEN HAYAT

Gülay BELEN*

Giriş

Türk-İslam medeniyetinde ibadethaneler, şehirlerin temel yapı taşları arasında yer alır. Eski bir yerleşim yerinin imarı ya da yeni bir yerleşim yerinin kurulmasında cami, mescid, medrese, imaret, tekke, zaviye gibi yapılar tamamlayıcı unsurlar olarak işlev görmüştür. Bu tür ibadethaneler vakıflarla desteklenmiş; böylece yerleşimin gelişimine katkı sağlanmış ve dini, sosyal, kültürel altyapı güçlendirilmiştir.¹

Türk-İslam medeniyetinin önemli müesseselerinden biri olan zaviyeler Anadolu ve Rumeli'de ilk askerî fetihlerle birlikte kurulmaya başlanmıştır.² Yeni ele geçirilen yerlerde ilk olarak cami, zaviye, medrese gibi kurumlar inşa edilip, böylece o yerin şenlenmesi sağlanmıştır.³ Anadolu'nun iskânında ve İslamlaşmasında büyük bir etkiye sahip olan zaviyeler "herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan, yerleşme merkezlerinde veya yol üzerindeki bina yahut bina topluluğu"⁴ olarak tanımlanmaktadır.

* Dr. Bağımsız araştırmacı, gulay_bln_52@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-9174-626X

1 Güler Yarcı, "Tarih Boyunca Tokat Vakıfları," in *Horoztepe'den Günümüze 6000 Yılda Tokat*, Ed. Celal Şenol, (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022), 67-68.

2 Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu," 279-386; Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviyeler," *Vakıflar Dergisi*, cilt 12, (1978): 254.

3 Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009), 354; KKA TD, nr. 10, v. 35b, 46b.

4 Ahmet Y. Ocak-Surayı Faruki, "Zaviye", in *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 468.

Selçuklular döneminde Anadolu'nun cami, medrese, tekke, zaviye, çarşı gibi müesseselerle adeta birer İslam şehri hüviyetine bürünmüş şehirleri arasında Amasya, Tokat ve Sivas gibi Rum Eyaleti şehirleri de yer almaktadır.⁵ Anadolu'da İslamiyet'in öncüleri olan Türkmen şeyh ve dervişleri sıklıkla abdal, baba, dede, şeyh, pir, halife, ata gibi unvanlar kullanmışlardır.⁶ Bu unvanların çoğu Yesevi, Haydari, Babai, Bektaşî gibi tarikatların bünyesindeki zaviye kurucuları tarafından tercih edilmiştir.⁷ Bu zaviye kurucu dervişler çoğunlukla Anadolu'nun fethi ile birlikte buraya gelip yerleşen bölgenin Türk yurdu haline gelmesinde katkısı olan muharip Türkmen dervişlerdir.⁸ Orta Asya menşeli bu dervişler Rum Eyaleti'nin her bir köşesinde yerleşerek çoğunlukla kırsalda zaviyeler kurmuşlardır.⁹

Osmanlı Devleti'nde 15. yüzyıldan itibaren Anadolu'nun tamamı için *iklim-i Rum*, *memleket-i Rum* ifadeleri kullanılmıştır. Amasya, Tokat ve Sivas yöresini kapsayan kısmına ise küçük Rum anlamında *Rumîyye-i suğra* adı verilmiştir.¹⁰ Eyalet-i Rum,

- 5 A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş (En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar)*, vol. 1 (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981) 205; Osman Turan, "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 9, sayı 4 (1951): 452-454; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Dünya Tarihi: Osmanlı Tarihi*, sayı 1 (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988) 28.
- 6 Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş: Dede Garkın ve Emirci Sultan* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014) 13, 26; Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar* (İstanbul: Alfa, 2014) 19; Sadullah Gülten, "Çorum'da Kalenderi Geleneğinden Bir Abdal: Kutbu'l-Büdelâ Abdal Ata ve Zaviyesi," içinde *Türk Tarihine Dair Yazılar II: Kerkük Çok Irak Değil Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan*, ed. Alpaslan Demir, Tuba Kalkan, and Eralp Erdoğan (Ankara: Gece Kitaplığı, 2017), 426; Tahrir defterlerine göre Eyalet-i Rum'da zaviyelerin %11,76'sı baba, abdal, dede, ata adını taşımaktadır. Gülay Belen, "Eyalet-i Rum'da Zaviyeler (15. ve 16. Yüzyıllar)" (Doktora tezi, Ordu Üniversitesi, 2022), 466-470; Örneğin ata adı çoğunlukla Yesevi dervişleri arasında yaygın bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Gülten, "Çorum'da Kalenderi Geleneğinden Bir Abdal," 105.
- 7 Moğol istilası ile birlikte Harezmi, Horasan ve Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya çok sayıda derviş grupları halinde gelmiştir. 12. yüzyıldan itibaren Anadolu Yesevi, Kalenderi, Haydari ve Babai gibi "batını" tarikat mensubu dervişlerin faaliyet alanı olmuştur. 13. yüzyıldan itibaren sayıları artmaya başlayan ve zamanının büyük bir kısmını gezgincilikle geçiren Kalenderi ve Haydari derviş grupları yoksulluk halinde ve dilenerek gezerlerdi. Bu derviş gruplarının Anadolu'daki en erken ve en önemli temsilcileri ise Barak Baba ve müritleridir. Ocak, 2012, s. 13, 19; Ocak, "Zaviyeler," 254; Ocak-Faruki, "Zaviye," 470; Sadullah Gülten, *Heterodoks Dervişler ve Aleviler* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018) 26.
- 8 Sarı Saltık, Otman Baba, Şeyh Edebalı, Geyikli Baba gibi bu nevi dervişlerin kurduğu zaviyelere Osmanlı hâkimiyetindeki Anadolu ve Rumeli coğrafyasının hemen her köşesinde rastlamak mümkündür. Ö. Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I-II," *Vakıflar Dergisi* II (1942): 279-387. Tıpkı Basım, Ankara: PYS Vakıf Sistem Matbaası, 2006.
- 9 Örneğin Vefai şeyhi olan Şeyh Çoban Anadolu'ya geldikten sonra zaviyesini kurup buradan tasavvufî fikirlerini müritleri aracılığı ile yaymaya başlamıştır. Onun ölümünden sonra fikirleri yayılmaya devam etmiş Anadolu'da farklı yerlerde Şeyh Çoban'a dair bir kült oluşmuştur. Nitekim onun adına farklı bölgelerde zaviye, türbeler kurulmuş ve ayrıca mahalle gibi yerleşim yerlerinde adı yaşatılmıştır. Şeyh Çoban ile birlikte Anadolu'ya geldiği düşünülen Şeyh Behlül ve Şeyh Merzuban da Vefai tarikatına mensup zaviye kurucularındandır. Gülten, *Heterodoks Dervişler ve Aleviler*, 158.
- 10 Tayyib Gökbilgin, "15. ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum," *Vakıflar Dergisi*, sayı 6, (Ankara, 2006): 51-62; Coğrafi olarak Eyalet-i Rum ifadesi için bkz. Belen, "Eyalet-i Rum'da Zaviyeler," 23-28.

Osmanlı Devleti'nin erken döneminde teşkil edilen ilk eyaletlerden biri olup 1413 yılında kurulmuştur. Eyalet, 15. ve 16. yüzyılda Sivas, Tokat, Amasya, Canik, Çorum, Karahisar-ı Şarki sancaklarından meydana gelmektedir.¹¹ *Vilayet-i Rum-ı kadim* olarak da ifade edilen bu saha, araştırmanın mekânını oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında, Anadolu'nun dinî-içtimai hayatında tarikatların ve dolayısıyla zaviyelerin etkisi Fuad Köprülü'nün konuya dair çalışmalarından bu yana bilinmektedir. Onun *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı çalışması hem monografik çalışmalara hem de zaviyelerle ilgili müstakil çalışmalara öncülük etmiştir.¹² Fuad Köprülü'nün ardından Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmaları ise Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu meselesinin anlaşılmasında Anadolu'ya gelen, yerleştikleri yerlere ismini veren, kendi emeği ile dağ başlarında yer açan ve buralarda bağ bahçe işleriyle meşgul olan kolonizatör dervişlerin rolünü net bir şekilde ortaya çıkarmıştır. Barkan'ın *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler* adlı çalışması kendi ifadesiyle ne Anadolu din tarihi ne de tarikatların benzerlikleri ve farklılıkları üzerine bir çalışmadır. Onun bu çalışması Osmanlı Devleti arşiv kaynaklarına özellikle tahrir defterlerine dayalı olarak tekke ve zaviyelerin iskân tarihine etkilerini anlatan ilk incelemedir.¹³

Tahrir defterleri Osmanlı Devleti'nin sosyo-ekonomik hayatına dair önemli veriler sunmaktadır. Bu çalışma kapsamında 15. ve 16. yüzyıla ait özellikle mufassal tahrir defterlerinden yola çıkılarak Eyalet-i Rum'daki zaviyeler ve zaviye merkezli yerleşim yerleri tespit edilmiştir (Ek 1). Eyalet-i Rum'daki zaviyelerin bazıları Selçuklu ve Beylikler dönemine aitken 15. ve 16. yüzyılda bölgede Osmanlı hâkimiyetinin tesisiyle birlikte yeni zaviyelerin kurulması ve dolayısıyla iskân faaliyetleri devam etmiştir.¹⁴

İskân terimi sözlükte "sürekli oturmak üzere bir kimseyi bir yere yerleştirmek, yurt edinmek, boş bir yeri meskûn hale getirmek" olarak tanımlanırken ova, yayla, dağ, mezra, köy, kasaba, şehir, mesken gibi her çeşit beşeri yerleşmeyi içine almaktadır.¹⁵ Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren vakıflar aracılığı ile imparatorluğun her bir köşesinde iskân ve imâr faaliyetleri yürütülmüştür. Vakıflar şehirlerde cami, hastane, medrese, zaviye, imaret, han, hamam, çeşme vb. kurum ve kuruluşlar yoluyla sağlık, eğitim-öğretim, dini, sosyal yardımlaşma, belediye hizmetleri gibi farklı hizmetlerin yürütülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu hizmetlerin yerine getirilmesinde kurum ve kuruluşların devamlılığı önem arz

11 Ali Açikel, "Rum Eyaleti", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, cilt 35, (İstanbul, 2008): 225-226.

12 Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, ; Mehmed Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* (İstanbul: Alfa, 2018).

13 Geniş bilgi için bkz. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu," 279-386.

14 Belen, "Eyalet-i Rum'da Zaviyeler," 49-443.

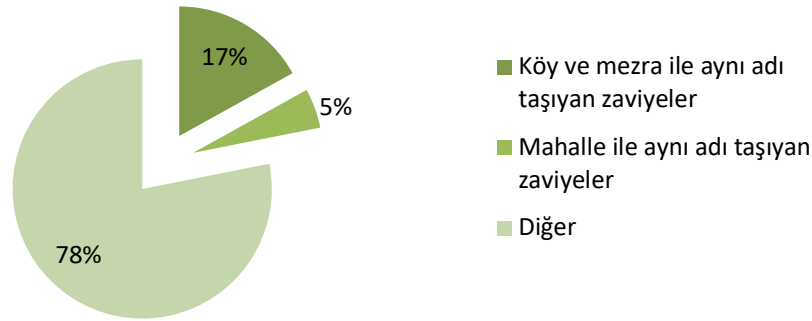
15 Yunus Koç, "İskân," in *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt ek-1 (İstanbul, 2020), 649-650.

ettiğinden vakıf kurucusu tarafından çeşitli mal ve mülkler vakfedilerek düzenli gelir temini sağlanmıştır.¹⁶ Ülkenin hemen her tarafına yayılmış olan tekke ve zaviyeler devletin kontrolünde ve aynı zamanda onların desteği ile uzun yıllar varlıklarını koruyup pek çok hizmeti yerine getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti, hâkimiyeti altındaki toprakları mamur hale getirmek için uyguladığı iskân siyaseti içinde dervişlere de görev ve sorumluluk yüklemiştir.¹⁷ Zaviye kurucusu dervişlerin; vakıflarla desteklenerek ıssız, dağlık, geçit, bataklık gibi yerleşimin olmadığı, güvenlik sorunlarının yaşandığı yerlerin mamur hale getirilmesi amaçlanmıştır. Anadolu ve Rumeli coğrafyasında yerleşim alanlarının ahi, baba, abdal, ata, fakih gibi isimler taşımaları, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da rol oynayan *Kolonizatör Türk Dervişleri'nin* iskân faaliyetleri üzerine etkilerini göstermesi açısından önemlidir.¹⁸

Zaviyelerin kuruluş amaçlarından biri ıssız ve dağlık alanları şenlendirmek olup Rum Eyaleti'nde bu amaç doğrultusunda çok sayıda zaviye kurulmuş; mahalle, köy, mezra gibi yerleşim yerleri zaviyelerin etrafında oluşmuş buralara ise genellikle zaviyelerin adı verilmiştir (Grafik 1).

Grafik 1: Eyalet-i Rum'da Yer Adı Olarak da Anılan Zaviyelerin Tüm Zaviyelere Oranı¹⁹

16 Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu," 354; Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 10, Sayı 1, (2008): 157-175; Yusuf Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme," in *Osmanlı*, vol. 4 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999) 581; Davut Şahbaz, "Derviş ve İskân: Konya'da Şeyh Yatağan Ahmed Mürsel Örneği," *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 19, sayı 37 (Kış 2025): 173-176.

17 Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar," 164, 170.

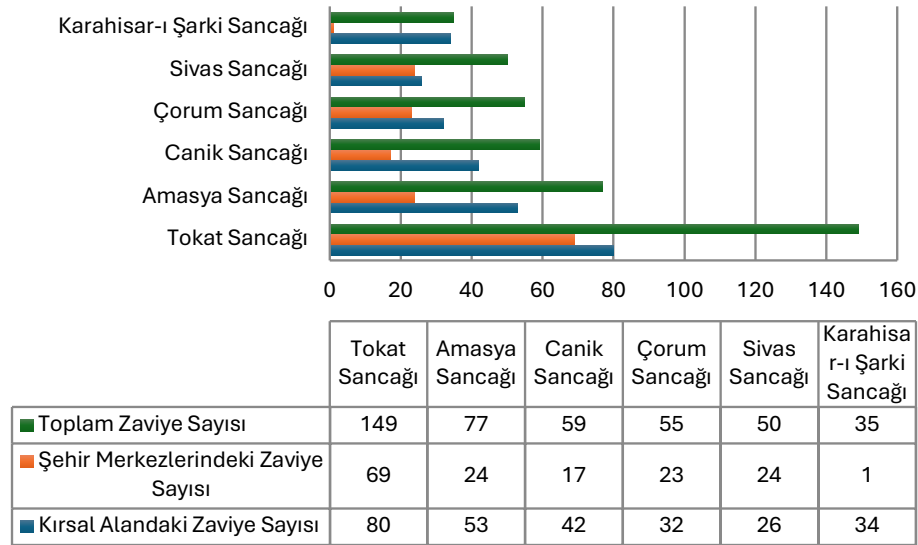
18 Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme," 581-582.

19 Grafik doktora tezinden alıntıdır. Bkz. Belen, "Eyalet-i Rum'da Zaviyeler," 465.

Tahrir defterlerine göre 15. ve 16. yüzyılda Eyalet-i Rum'da 425 zaviye tespit edilmiştir. Bu zaviyelerden 151'i şehir merkezlerinde 274'ü köy ve mezralarda kurulmuştur (Grafik 1).²⁰ Bölgede yer alan zaviyelerin özellikle Tokat sancağında kümелendiği görülmektedir.²¹ Nitekim bu dönemde Tokat'ta 149 zaviye faaliyettedir. Zaviyelerin % 46,31'i şehir merkezinde iken % 53,69'u kırsal alanda yer almaktadır. Tokat'ta zaviyelerin daha çok kırsal alanda kümелendiği görülse de şehir merkezlerinde de yoğun bir faaliyet alanına sahiptir. Tokat'a nazaran Amasya sancağı kırsalında zaviyelerin çok daha fazla yer aldığı görülmektedir. Nitekim Amasya sancağında zaviyelerin % 68,83'ü köy ve mezralarda kurulmuşken % 31,17'si şehir merkezinde kurulmuştur. Çorum sancağında ise zaviyelerin % 58,18'i kırsal alanda % 41,82'si mahallelerde ya da şehir merkezine yakın yerlerde inşa edilmiştir. Sivas sancağındaki zaviyelerin % 48'i şehir merkezinde kurulmuşken % 52'si köy ve mezra gibi kırsal kesimde yer almaktadır.

Bu bilgiler doğrultusunda eyalet genelinde zaviyelerin daha çok kırsal alanlarda yoğunlaştığı tespit edilmektedir. Bu istatistik bize bu bölgede kurulan zaviyelerin kuruluş amacının daha çok iskân üzere olduğunu göstermektedir.

Grafik 2: Eyalet-i Rum Genelinde Kırsal ve Kentsel Zaviye İstatistikleri

20 Aynı dönemlerde Konya'da tam tersi bir durum görülmektedir. Karşılaştırma için bkz "Şeyh ve dervişlerin asıl faaliyet alanının kırsal kesimden ziyade şehir merkezi ve çevresi olduğu anlaşılmaktadır. Zira 1476-1584 arasındaki vakıf tahrirlerine yansıyan kayıtlarda şehirdeki zaviye, imaret ve hankâh yapılanmaları daha çok Konya merkezde kümelenmiştir. Yaklaşık 83 civarındaki yapının 52'si şehir, 31'i ise köylerdedir. Şehirdekiler vakıf geliri bakımından yüksek, köylerdeki ise orta veya düşüktür." Doğan Yörük, "Konya Çevresinde Kolonizatör Dervişler (XV-XVI. Yüzyıl)," içinde *Konya Araştırmaları: Göç ve İskân* (Konya: Palet Yayınları, 2017), 137.

21 Belen, "Eyalet-i Rum'da Zaviyeler," 50-443; Yarcı, "Tarih Boyunca Tokat Vakıfları," 67-122.

Zaviyelerin Etrafında Şenlenen Hayat: Zaviye Köyleri ve Mezralar

Zaviyelerin kurulmasında bir yerin iskânı ile gelen-giden yolculara hizmet etmek amacı önemli bir rol oynamıştır. Ö. Lütü Barkan boş ve virane topraklarda zaviyeler açıp bunları vakfa bağlayan dervişleri “kolonizatör” olarak adlandırılmıştır. Osmanlı Devleti yeni yerleşim alanlarının kurulması amacıyla ya da eski yerleşim yerlerine nüfus çekmek için vergi muafiyetleri getirmiştir.²²

Tahrir defterlerinde bir yeri şenlendirmek amacıyla zaviye kurulduğuna işaret eden pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Örneğin Tokat’ta Başçiftlik köyü yol üzerinde olup otuz kırk yıl boyunca harap olarak kaldıktan sonra köye bağlı mezralar ile birlikte Sinan Bey’e *kadimlik yurd* olarak verilmiştir. Köyün şenlenmesi için kimsenin raiyeti olmayanlar gelip yerleşsin diye burada yaşayanlar ‘avarız-ı divaniyeden de muaf tutulmuşlardır. Ayrıca *kimesne dahl edüb eşkün talep etmeye* diye ellerinde hüküm bulunmaktadır. *Kûhi*, yani dağlık alandan açtıkları yeni tarım arazilerinin zaviyeye çiftlik tayin edilmesinde karar kılınmıştır.²³ Niksar’da bir mescit ve muallim-hane inşa ettiren Sinan Bey ayrıca Niksar’a tabi Başçiftlik köyünde ise zaviye ile birlikte cami de inşa ettirmiştir. Başçiftlik köyü sonradan hem zaviyenin hem de zaviye kurucusunun adı ile anılmaya başlamıştır. Tahrirlerde çoğunlukla zaviye olarak bahsi geçen yapının tekke-i Sinan Bey olarak da yazıldığı yerler mevcuttur.²⁴ Niksar merkezde Mescid-i Sinan Bey adıyla bir de mahalle bulunmaktadır.²⁵ Sinan Bey Zaviyesi’nin en önemli geliri Başçiftlik köyüdür. Köy, ona tabi Kuruca Göl ve Uğrun mezraları ile birlikte zaviyeye vakfedilmiştir. Başçiftlik köyünün malikânesinin bir kısmı Sinan Bey mülkü olarak kalmış büyük bir kısmı ise zaviyeye vakfedilmiştir. Başçiftlik köyünde sınırları belli olan ve iki baştan²⁶ tasarruf

22 Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu,” 347, 312-313, 324, 339, 355.

23 “...yerlüsün ve hem kimesnenin ra’iyyeti olmayanlar ki gelüb köyde oturub şenlik olmasına sebep olsun...”, BOA TD, nr. 54, s. 138-139; BOA TD, nr. 387, s. 558; KKA TD, nr. 10, v. 34b-35a; Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu,” 347.

24 1530 yılı muhasebe defterinde “zaviye-i Başçiftlik” olarak da anılmaktadır. Bkz. BOA TD, nr. 387, s. 548, 564; BOA TD, nr. 255, s. 212; 54 numaralı tahrir defterinde zaviye-i Başçiftlik ve mektebhane-i Sinan Bey olarak kayıtlıdır. Vakıf defterinde ve diğer bazı tahrir defterlerinde ise zaviye-i Sinan Bey der karye-i Başçiftlik ifadesiyle geçmektedir. Sinan Bey muallim-hanesi ise zaviyeden ayrı ve hemen sonra yazılmıştır. Bkz. BOA TD, nr. 54, s. 100; BOA TD, nr. 387, s. 548, 558, 564, 599, 600, 605; BOA TD, nr. 255, s. 229, 470; KKA TD, nr. 583, v. 57a; KKA TD, nr. 169, v. 140a-140b, 142b, 143b, 148b; Ali Açık, “Niksar Kazası Sinan Bey Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi* 48 (Aralık 2017) 18.

25 BOA TD, nr. 54, s. 96; BOA TD, nr. 387, s. 547; Sinan Bey mescidinin vakıfları için bkz. KKA TD, nr. 583, v. 54b.

26 Bahaeddin Yediyıldız’ın “bir köy veya mezranın gelirinin belli ölçüler içerisinde malikâne ve divani olmak üzere ikiye ayrılmasıdır” diye tarif ettiği malikâne-divani hissesi çoğunlukla iki eşit hisse olarak bölünürdü. Kanunnamede bu durum “Vilayet-i Rum’un arazisi iki baştan ta’şir olunmak kanun-ı kadim” olarak belirtilmiştir. Bu sisteme göre malikâne genel olarak mülk ya da vakıf şeklinde tahsis edilmişken divani tımara verilmiştir. Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985)

edilen zaviye çiftliğinden 16. yüzyılın başlarında 185 akçe gelir elde edilmiştir. Başçiftlik köyünün hâsılı ise 16. yüzyılın ilk yarısında 1.766 akçe iken ikinci yarısında köye tabi mezralarla birlikte hâsılı 11.100 akçeye çıkmıştır.²⁷

Kilmiğad nahiyesine tabi Deliklükaya köyünün oluşmasında ya da yeniden kurulmasında buradaki zaviyenin etkisi görülmektedir. Köyün malikâne geliri şenlendirmek ve gelen geçen yolculara hizmet etmek için Deliklükaya Zaviyesi'ne vakfedilmiştir.²⁸ Sivas'ta Çit mevziinde aynı amaç doğrultusunda padişah beratı ile Derviş Bahadır, Derviş Sevindük ve Derviş Ümmet tarafından zaviye inşa edilmiştir. Bazı mezraların malikâne gelirleri zaviyeye vakfedilmiştir.²⁹

Karahisar-ı Behramşah'a tabi Sincanlı mezrası zamanla harabe bir yer haline gelmiştir. Mezranın şenlenmesi ve yeniden iskânı için Doğanlu Oğlu Hayran tarafından burada bir zaviye inşa edilmiştir. Mezranın malikâne geliri de hizmetleri karşılığı zaviyeye vakfedilmiştir. Zaviyenin Sincanlı mezrasının yeniden iskân olmasında etkili olduğu 1574 yılı tahrir defterinden anlaşılmaktadır. Bu tahrirde köy olarak kaydedilen Sincanlı'da yaşayan 2 kişi zaviyedarzade olarak tahrir olmuştur.³⁰

Tokat sancağında Halka-i Has nahiyesine tabi Dere Şancı köyündeki Şeyh Bahadır Zaviyesi'nin dervişleri eskiden beri ellerinde olan toprağı işleyerek geçimlerini sağlamıştır. Zaviyeye iki çiftlik bir de değirmen vakfedilmiştir. Zaviye çiftlikleri dervişler tarafından ekilip biçilerek zaviyeye gelir temin edilmiştir. Zaviyenin tasarrufunda olan değirmen ise zaviyeye ayni ve nakdi gelir getirmiştir. 1455 yılında 2 hizmetkâr bulunan zaviyede zamanla nüfus artmıştır. 1485 yılında 5 hizmetkârın yaşadığı zaviye 16. yüzyılda 36 dervişe ev sahipliği yapmıştır. Zaviye muhtemelen yol üzerinde bir yerde olduğundan gelen geçeni eksik olmamış buna bağlı olarak da zaviye hizmetinden sorumlu olan dervişlerin sayısı artmıştır.³¹

83; İstisnai olarak bazı yerlerin hisselerinde değişiklik yaşanmış divani hissesi mülke ya da vakfa dönüştürülmüş, bazı yerlerin ise malikânesi tımara verilmiştir. Ayrıca *iki baştan* tasarruf olunan yani hem malikâne hem de divani hissesi tek bir kurum ya da kişiye ait olan yerler de bulunmaktadır. Bkz. KKA TD, nr. 10, v. 77b, 148a, 208a; KKA TD, nr. 12, v. 58a, 66a, 66b, 67a, 68b, 69a, 70a vd; KKA TD, nr. 14, v. 260b, 280b; KKA TD, nr. 174, v. 98a; KKA TD, nr. 583, v. 103b, 120b, 123a; BOA TD, nr. 19, s. 85; BOA TD, 387, s. 409, 418, 420, 444, 452, vd.; BOA TD, nr. 2, s. 97, 98, 99, vd.; KKA TD, nr. 33, v. 57b; EV. d. nr. 14139, s. 1.

27 BOA TD, nr. 54, s. 138-139; BOA TD, nr. 387, s. 558; KKA TD, nr. 10, v. 34b-35a; Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu," 347.

28 KKA TD, nr. 14, v. 241b, 252b; KKA TD, nr. 583, v. 11a.

29 BOA TD, nr. 387, s. 499; KKA TD, nr. 14, v. 92b-93a.

30 BOA TD, nr. 79, s. 259; KKA TD, nr. 12, v. 188a.

31 Zaviye hizmetkârları belgenin dili ile "eşdiği ve tutageldiği yeriyle" geçimlerini sağlamışlardır. Bkz. BOA TD, nr. 2, s. 319; BOA TD, nr. 19, s. 129; BOA TD, nr. 79, s. 218; BOA TD, nr. 387, s. 459; KKA TD, nr. 12, v. 163b; KKA TD, nr. 583, v. 49a; Zaviye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Belen, "Eyalet-i Rum'da Zaviyeler," 178-179; Ayrıca zaviye çiftlikleri için bkz. Burcu Akbulut, "Vakıf-Çiftlik İlişisine Örnek: Ahi Çiftlikleri," *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/1 (Mart 2025): 33-72.

Zaviyelerin iskân faaliyetlerine önemli bir örnek olarak Canik sancağına tabi Satılmış nahiyesinde bulunan Musa Dede Zaviyesi de verilebilir. Zaviye kurucusu Musa Dede Osmanlı Devleti hâkimiyeti öncesinde bölgeye yerleşen ilk göçerlerden biridir. Musa Dede Zaviyesi'nin zaviyedarları *kûhiden fethettikleri* yerlerin tasarruf hakkına sahiptir. Dervişlerin iskânı ile birlikte zamanla zaviye etrafında Musa Dede olarak adı geçen köy teşekkül etmiştir. Tahrir defterlerine göre zaviye hizmetkârları Musa Dede köyünün nüfusu içinde kaydedilmiş olup 17. yüzyılda köyün nüfusu 100 neferi geçmiştir. 1613 tarihli tahrir defterine göre Musa Dede köyü tımar sahiplerinin eline geçmiştir. Zaviyenin Musa Dede köyündeki *kûhiden* (dağlık alan) fethettikleri topraklar harici yerler ellerinden alınınca yeni bir köy kurmuşlardır.³²

Bayramlı kazasında Kırık İli nahiyesine tabi Saru Yakub köyü zaviye etrafında şekillenen iskân birimlerindendir. Köyde 1547 yılında ayrı ayrı zaviyedarzade oldukları belirtilen 7 nefer kaydedilmiştir. Zaviyedarzadeler dışında köyde 2 kişi daha yaşamaktadır. 1613 yılında zaviyedarzade sayısı 39'a çıkmıştır. Zaviyenin tasarrufunda *bir öküzlük yer* ve bir de değirmen vardır.³³

Tahrir defterlerine göre Lâdik kazasında Gelalaş köyü yakınlarında yer alan Derinöz Zaviyesi'nin dervişleri *altı müdlük* bir yer ziraat edip mahsulü ile *ayende ve revendeye* hizmet etmişlerdir. 16. yüzyılın başlarında 11 nefer kayıtlı zaviyede 1576 yılında nefer sayısı 8'e düşmüştür.³⁴ Geldiklan-abad nahiyesine tabi Kiroğlu köyünde Deve Abdal Zaviyesi'nin kurulmasındaki amaç da *ayende ve revendeye* hizmet etmektir. Deve Abdal'ın *kûhi* yerden fethettiği 6 müdlük zemin zaviyeye konaklama hizmeti için vakfedilmiştir. Zaviye kurucusu ve ailesinden 10 kişinin kayıtlı olduğu zaviyede dervişler bölgede dağlık ve taşlık alanlarda açtıkları yerlerde kendileri bizzat çalışıp üretmişler hem zaviyenin hem de zaviyede konaklayan misafirlerin ihtiyaçlarını karşılamışlardır.³⁵

Mecid-özü'ne tabi Karkın köyünde kurulan Miyane Sultan Zaviyesi'nin 1574 tarihli tahrir defterine göre 19 nefer nüfusu bulunmakta olup defterde *re'aya-yı haricinden zaviye-i Mezar-ı Miyane Sultan...* başlığı ile kaydedilmiştir. Bu ifadeye göre zaviyedeki dervişler köye sonradan gelip yerleşmiştir. Köye geldikten sonra *kûhi* yani dağlık alanlardan açtıkları yerlerden elde ettikleri mahsulü zaviyeye sarf etmişlerdir.³⁶ Bayır Divanı'na tabi *harabe ve hali* olan Uçarı köyünün divani hâsılı Koyun Baba Zaviyesi'nin koyunu kışlasın diye zaviyeye vakfedilmiş, harabe olan köyün şenlendirilmesi halinde mahsulünün de zaviyeye ait olduğu belirtilmiştir.³⁷

32 BOA TD, nr. 37, s. 37; BOA TD, nr. 255, s. 356; BOA TD, nr. 387, s. 627; 1613 tarihli tahrir defterinde geçen... ellerinde olan yerleri *kûhiden fethettikleri bil-cümle tımar tarafından zabt olub zaviyedarlardan ancak kadimden tuta gelüb muafiyet ile mukayyed olan yerlerine mutasarrıf olub...* ifade bu durumu açıklamaktadır. KKA TD, nr. 169, v. 32b, 51b.

33 BOA TD, nr. 255, s. 508; KKA TD, nr. 169, v. 131a.

34 BOA TD, nr. 90, s. 48; BOA TD, nr. 387, s. 368; KKA TD, nr. 34, v. 131b.

35 BOA TD, nr. 387, s. 358; KKA TD, nr. 26, v. 155a.

36 KKA TD, nr. 12, v. 109a-109b.

37 KKA TD, nr. 38, v. 77a.

Yine Kilmigad nahiyesine tabi Gözaçan mezrasında yolculara hizmet etmek için Derviş İl Beyi tarafından bir zaviye inşa edilmiştir. Zaviyenin kurulmasındaki asıl amaç ise kâfir zamanından beri virane olan bölgenin iskân edilmesini sağlamaktır.³⁸

Eyalet-i Rum'da bazı zaviyeler yolculara hizmet etmek, bir yeri şenlendirmekle birlikte derbend vazifesi de üstlenmiştir. Derbendler iskânın olmadığı ıssız noktalarda kurulurdu. Misafirhane olarak kullanılan bu nevi zaviyeleri Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti vakıflarla destekleyerek yolcuların güvenli bir şekilde seyahat etmelerine olanak sağlamıştır. 16. yüzyılda zaviye olarak kayıtlı bu yapılar daha öncesinde ribat olarak anılır kervansaray manasında kullanılırdı.³⁹

Tokat'ta Kilmigad nahiyesine tabi Ayas Göl mezrasında kurulan Derviş Halife Zaviyesi'nin derbend vazifesi de görüldüğü tespit edilmektedir. Ayas Göl mezrasının malikânesi Berat-ı hümayun ile Derviş Halife'nin tasarrufuna verilmiştir. Derbend niteliği taşıyan ve güvenlik açısından riskli olan bu mezranın şenlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede *ayende ve revendeye* hizmet etmek üzere zaviye kurulmuştur.⁴⁰ 1554 yılında caba⁴¹ olarak kayıtlı 3 neferi bulunan Ayas Göl mezrasının zamanla nüfusu artmış 1572 yılında 27 nefer nüfusu bulunan bir köy haline gelmiştir. Nüfus artışında ve mezranın köy statüsüne çıkarılmasında zaviyenin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. 1572 yılında köyde yaşayan Hüseyin veled-i Şeyh Nasrullah, *zaviyedarzade* olarak yazılmıştır. Muhtemelen *misillü* notu ile yazılan kardeşi Mensur ile birlikte zaviyedarlık görevini yürütmektedir.⁴²

Kilmigad nahiyesine tabi Küçük Saru Kaya mezrasındaki Derviş Mehmed Zaviyesi de bu amaç doğrultusunda kurulmuştur. Küçük Saru Kaya mezrasının malikâne geliri de belgenin diliyle *harabe şenledüb zaviye bünyad* olunsun diye Derviş Mehmed'in tasarrufuna verilmiştir. 15. yüzyılda harabe olan Küçük Saru Kaya mezrası 16. yüzyılın ortalarında 15 nefer nüfusu olan bir yerleşim yerine dönüşmüştür. 1576 yılında ise 34 neferi bulunan bir köy olarak kayıtlara geçmiştir. Bu tarihte Küçük Saru Kaya köyünde Hasan veled-i Sad, Mehmed veled-i Hamza ve kardeşi Safa ile birlikte 3 de zaviyedar kaydedilmiş olup zaviye ayrıca bir istihdam alanı da yaratmıştır.⁴³ Bu bağlamda Derviş Mehmed'in kurduğu zaviye mezrayı şenlendirip amacına ulaşmıştır.

38 BOA TD, nr. 387, s. 443; BOA TD, nr. 287, s. 227; KKA TD, nr. 14, v. 245a.

39 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990) 2-3, 10.

40 BOA TD, nr. 387, s. 444; BOA TD, nr. 287, s. 228; KKA TD, nr. 14, v. 245b; Orhonlu, *Derbend Teşkilatı*, 2-3, 10.

41 Caba, Karaman kanununa göre babasının yanında çalışan evlenmemiş reşid şahısları göstermekte ve "kara" karşılığı kullanılmaktaydı. Bkz. Feridun Emecen, "Bennak," in *İslam Ansiklopedisi*, cilt 5 (İstanbul, 1992), 458-459.

42 BOA TD, nr. 387, s. 444; BOA TD, nr. 287, s. 228; KKA TD, nr. 14, v. 245b.

43 BOA TD, nr. 19, s. 537; BOA TD, nr. 79, s. 98; BOA, TD, 387, s. 446; BOA TD, nr. 287, s. 220; KKA TD, nr. 14, v. 241a.

İskilib kazasında kurulan Şeyh Ali Zaviyesi, Şeyh Ali köyünün kurulmasında etkili olmuştur. Zaviyedeki dervişler *ehl-i karye dervişler* ifadesiyle kaydedilmiştir. Bu dervişler Sultan Bayezid Han hükmü ile gelen geçene hizmet etme karşılığında vergilerden muaf tutulmuştur.⁴⁴

Mezid Fakih'ten Nuhi Ziyaret-i köyünde bir zaviye ile birlikte bir de mescid ve kervansaray kurması istenmiştir. Mezid Fakih'e bahsi geçen köy *muhavvef* yer yani korkulu bir yer olduğundan iskânı ve bölgenin güvenliğinin sağlanması için bu görevin verildiği anlaşılmaktadır. Zaviye aynı zamanda bir derbend görevi üstlenmiştir. Nitekim zaviye *memerr-i nass* olan yani herkesin geçtiği bu güzergâhın güvenliğinin sağlanması adına kurulmuştur. Köye gelip yerleşen ahalinin çift toprağı olanından 10'ar akçe, bennak olanından 3'er akçe vergi alınması kararlaştırılmıştır. Nuhi Ziyaret-i köyünün malikâne geliri burada kurulan zaviyeye vakfedilmiş olup gelen giden misafirlerin hizmetine sunulmuştur.⁴⁵ 16. yüzyılda Nuhi Ziyaret-i köyüne tabi çok sayıda mezra olması dikkat çekmektedir. 1520 yılında 9 tane iken 1530 yılında 12 mezra köye tabidir. 1576 yılında ise mezra sayısı azalmakla birlikte köyde *biruniyan*⁴⁶ başlığı altında kayıtlı köy halkından ayrı yazılan 24 nefer nüfus bulunmaktadır. Dışarıdan geldiği anlaşılan bu 24 kişi ile birlikte bu dönem köyün nüfusu 58 nefere çıkmıştır. 16. yüzyılın ilk yarısında köyün nüfusu 20 neferden oluştuğuna göre bu sonradan gelenler nüfusun artmasını sağlamıştır. Bu veriler, zaviyenin bölgenin demografik canlanmasına katkı sağladığını göstermektedir. Ayrıca dışarıdan gelenler arasında yazılmasa da köyde İnal köyünden olan bir camii hatibi bulunmakta olup avarızdan muaf tutulmuştur. Hatib Kutbeddin veled-i Abdulgafur muhtemelen önceden İnal köyünde yaşamakta olup sonradan Nuhi Ziyareti köyüne yerleşmiştir. Ancak bu kişinin sonradan gelenler arasında yer almadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen hatib olduğundan dolayı da vergi muafiyeti sağlanmıştır. Nuhi Ziyareti köyünde olduğu gibi bu nevi derbendler sayesinde yeni yerleşim alanları meydana gelmiştir.⁴⁷

Anadolu'da ünlü şeyh ve dervişlerin zaviyelerinin bulunduğu yerleşim yerleri de nüfus çekmiştir.⁴⁸ Keçeci Baba adıyla da bilinen Ahi Mahmud 13. yüzyılda Anadolu'ya Horasan'dan gelen pek çok dervişten biridir. Türbesi bugün Tokat'ın

44 MAD, nr. 354, s. 1; BOA TD, nr. 444, s. 191; BOA TD, nr. 387, s. 409; KKA TD, nr. 38, v. 189b; KKA TD, nr. 583, v. 119a.

45 KKA TD, nr. 583, v. 123b.

46 Biruni kelimesinin sözlük anlamı dâhil ve haricidir. Dışarıda olanlar ya da dışarıdan gelenler için kullanılan *biruni* kelimesinin çoğulu *biruniyan*dır. Bkz. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317 [1901]) 330; Oktay Özel, *The Collapse Of Rural Order In Ottoman Anatolia: Amasya 1576-1643* (Leiden: Brill, 2016) 3, 124.

47 Rumeli coğrafyasında vakti zamanında Kızıl Delü Sultan'ın oğullarının yerleştiği ve "zaviyelerine inen yolculara hizmet etmek mukabili evlatlık vakıf olarak kayıtlı" Tatar Viranı ve Tatarlık mezarları da bir derbend yerleşimidir. Bkz. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu," 293, 315, 339, 346.

48 Özer Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014) 117.

Erbaa ilçesine bağlı Keçeci köyünde⁴⁹ olan Ahi Mahmud Zaviyesi'nin Fakihler köyünün nüfusunun artmasında etkisi olduğu görülmektedir. Zaviyenin kurulduğu Fakihler köyünün 1485 yılında toplam nüfusu 14 nefer iken 16. yüzyılda köyde 35 nefer ile birlikte *evlad-ı Ahi Mahmud* başlığı altında 16 nefer daha kaydedilmiştir. Böylece Ahi Mahmud'un soyundan gelenler ve zaviyedeki dervişler ile toplam nüfus 51 nefere çıkmıştır.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nden önce kurulmuş olan Şeyh Eylük Zaviyesi Meşhedabad'a tabi Kavacık köyündedir. 1455 yılında mezra olan Kavacık'ta Şeyh Eylük Zaviyesi'nin 6 cemaatinden başka kimse yaşamamaktadır. Çekirdeğini zaviyenin oluşturduğu Kavacık mezarasının nüfusu zamanla artmış 1485 yılında 14 nefer kaydedilmiştir. 16. yüzyılda nüfusu artmaya devam eden Kavacık artık köy statüsü kazanmıştır. 1530 yılında 16, 1574 yılında 33 nefer kayıtlı Kavacık köyündeki 4 kişi zaviyenin zaviyedarlarıdır. Zaviyenin en önemli gelir kalemi de yine Kavacık köyüdür. Köyün hem malikâne hem de divani geliri zaviyeye vakfedilmiştir.⁵¹

Yahya Paşa Zaviyesi Hüseyin Abad nahiyesine tabi Hırka-i Büzürk köyünün çekirdeğini teşkil etmiştir. Hırka-i Büzürk köyüne ve dolayısıyla zaviyeye tahrir defterlerinde ilk defa 1485 yılı tahririnde rastlanmaktadır. Bu tarihte köyde 77 nefer ile birlikte zaviye cemaati de yaşamaktadır ki bunlar padişah emri ile vergiden muaf tutulmuştur. Zaviye şeyhi Yeşil Baba ve imam Pir Ahmed ile birlikte iki dervişin daha yaşadığı zaviyede başka görevli yoktur. 16. Yüzyılda zaviye Yeşil Baba'nın neslinden olanlarca idare edilmiştir. Hırka-i Büzürk köyünün 1530 yılında 60 nefer nüfusu varken 1574 yılında çok büyük bir nüfus artışı ile 287 nefer kaydedilmiştir.⁵² Hırka-i Büzürk köyü muhtemelen yol üzerinde bir yerdedir. Yahya Paşa Zaviyesi'nin de etkisiyle köy zamanla çevre köylerden nüfus çekmiş olmalıdır.

Gedegra kazasında Simre-i Taşan nahiyesine tabi Şeyh Ümmet köyü adını Şeyh Ümmet Zaviyesi'nden almıştır. 1485 yılında Şeyh Ümmet köyünde yer alan 5 neferden biri Şeyh Yakub veled-i Şeyh Ümmet'tir.⁵³ Buna göre zaviyenin 15. yüzyılın ortalarında kurulduğu tespit edilmektedir. 1530 yılında bir hane kalan

49 Ahi Mahmud ya da Keçeci Baba Zaviyesi hakkında bkz. Murat Hanılçe-Melike Tepecik, "Anadolu'nun Manevi Önderlerinden Bir Eren: Ahi Mahmud Veli (Keçeci Baba)", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 12, 2016, s. 141-169; Fahri Maden, "Keçeci Baba Ocağı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, s. 71, 2014, s. 147-169; Ali Açikel, "Ahi Mahmud (Tokat)", in *Ahilik Ansiklopedisi*, C. I, (Ankara, 2014a), 126; Ali Açikel, "Ahi Mahmud Zaviyesi (Kazabad)", in *Ahilik Ansiklopedisi*, C. I, (Ankara, 2014b), 127.

50 BOA TD, nr. 2, s. 95; BOA TD, nr. 19, s. 52, 73; BOA TD, nr. 79, s. 132-133, 154-155; BOA TD, nr. 387, s. 450; BOA TD, nr. 287, s. 316-317, 322; KKA, TD, nr. 14, v. 294a, 297a.

51 BOA TD, nr. 2, s. 281; BOA TD, nr. 19, s. 151; BOA TD, nr. 79, s. 237; BOA TD, nr. 387, s. 461; KKA TD, nr. 12, v. 149b; KKA TD, nr. 583, v. 49b; EV. d. 14139, s. 2.

52 KKA TD, nr. 12, v. 197b-198b; KKA TD, nr. 583, v. 71a-71b.

53 1485 yılında Şeyh Ümmet köyünde tahrir olunan neferler şöyledir: Şeyh Yakub veled-i Şeyh Ümmet, Süleyman veled-i Şeyh Yakub, Derviş İsrail veled-i Şeyh Tursun, Halil veled-i 'Arab? (caba), Latif 'Arab? (imam, caba). Bkz. BOA TD, nr. 37, s. 609.

köyde 16. yüzyılın ikinci yarısında kayıtlı nüfus yoktur. Osmanlı kaynaklarında *karye-i Zaviye-i Şeyh Ümmet* olarak yazılan köy, Şeyh Doğan köyünden ayrılmış bir çiftliktir. Şeyh Ümmet, köy olarak yazılmasına rağmen zaman içinde nüfusunu tamamen kaybetmiştir. Öyle ki 1576 yılında köy olarak dahi yazılmamış yalnızca zaviye olarak tahrir olmuştur.⁵⁴

Sonisa kazasına tabi Zaviye-i Çaşnigir köyü de adını burada kurulan Çaşnigir Hacı Zaviyesi'nden almıştır. 16. yüzyılın başlarında 4 nefer kayıtlı köyde yaşayanlar muhtemelen zaviye kurucusu ve evladından olanlardır.⁵⁵

Anadolu'da Balım Sultan adını taşıyan zaviyelerden biri de bugün Çorum'a tabi Balım Sultan köyünde kurulmuştur. Fakat zaviye 15. ve 16. yüzyıl tahrir defterlerinde Tokat ve Sivas vilayetine tabi Mecid-özü nahiyesinde Balım köyünde tespit edilmektedir.⁵⁶ Zaviyeye dair ilk bilgilerimiz 15. yüzyıla dayanmaktadır. 1485 yılında Balım köyünde yalnızca zaviye cemaatinden 21 derviş yaşamaktadır. Bunlar Balım Sultan Zaviyesi'nin hizmetkârıdır. Balım köyü zamanla zaviye etrafında iskân olunan bir köydür. Zaviyenin hizmetkârı olan köy halkı 3 çift yer olan zaviye çiftliğini işlemektedir. 16. yüzyıl tahrir defterlerinde ise Balım köyünde tahrir olan neferlerin zaviye ile bir bağlantısı olup olmadığı anlaşılmamaktadır.⁵⁷

Çorum kırsalda yer alan zaviyelerden biri de Sadreddin Paşa Zaviyesi olup Sadreddin köyünün çekirdeğini oluşturmuştur. 1455 yılında mezra olan Sadreddin yıllar içinde nüfus alarak 16. yüzyılda köye dönüşmüştür. Zaviye etrafında şekillenen bu yerleşim yerinde başlangıçta yalnızca zaviyedeki dervişler yaşamaktadır. 1455 yılında mezrada kayıtlı 3 nefer zaviyedar ve ailesinden oluşmaktadır. 1520 yılında 10 nefer kayıtlı Sadreddin mezarası 1576 yılında köy statüsüne yükselmiş ve nüfusu 26 nefer olmuştur. 16. Yüzyılın sonlarından itibaren köyün adı Hacı Paşa olarak da anılmaya başlanmıştır. Bu duruma zaviye şeyhi Hacı Paşa'nın etkisinin olduğu muhakkaktır.⁵⁸

54 BOA TD, nr. 37, s. 609, 636; BOA TD, nr. 387, s. 688, 689; KKA TD, nr. 34, v. 54a, 56a-56b; KKA TD, nr. 583, v. 103b.

55 BOA TD, nr. 387, s. 537; BOA TD, nr. 54, s. 68, 72; KKA TD, nr. 12, 56a, 60a-60b; KKA TD, nr. 583, v. 64b; Tokat'ta zaviye ile bir ilgisi olup olmadığı bilinmemekle birlikte bir de Çaşnigir Mahallesi bulunmaktadır. BOA TD, nr. 387, s. 431; BOA TD, nr. 287, s. 1.

56 Bu sebeple sonradan Çorum sınırları içerisinde yer alacak olan zaviyeye ve köye, ele alınan dönem içindeki idari taksimata bağlı olarak çoğunlukla Sivas'a tabi olduğundan, Sivas sancağında bulunan zaviyeler kısmında yer verilmiştir.

57 BOA TD, nr. 19, s. 241; BOA TD, nr. 79, s. 352; BOA TD, nr. 387, s. 480; KKA TD, nr. 12, v. 120b.

58 MAD, nr. 354, s. 158; BOA TD, nr. 444, s. 18; BOA TD, nr. 387, s. 392; KKA TD, nr. 38, v. 56b; Zaviye vakıf defterinde "vakf-ı zaviye-i Hacı Paşa der karye-i Sadreddin" olarak tahrir olmuştur. Bkz. KKA TD, nr. 583, v. 139a.

Çorum'da Nergis Divanı'na tabi Yeni mezrasında kayıtlı nüfusun Ahi Şeyh Zaviyesi'nin kurucusu ve ailesinden oluşması mezranın zaviye etrafında oluşan yerleşimlerden biri olduğunu göstermektedir.⁵⁹ Abdal Budu Zaviyesi⁶⁰ Çorum'un Karahisar-ı Demürlü nahiyesinde zaviye ile aynı adlı mezrada yer almaktadır.⁶¹ Günümüzde Çorum'un köylerinden biri olan Abdal Budu⁶² 1576 tarihli vakıf defterinde Abdal Yurdu mezrası olarak geçmektedir. Ayrıca zaviye de mezra gibi Abdal Yurdu olarak kaydedilmiştir.⁶³ 1455 yılında muafiyet tanınan Abdal Budu mezrasında Dede veled-i Abdal Budu, Bilal Derviş, Teslim Derviş, Ali Derviş, İdris Derviş(?), Saltuk Derviş, Halil Derviş, Seydi Ahmed Fakih ve Hasan Derviş'ten oluşan 9 nefer bulunmaktadır. Neferlerin 6'sı derviş, 1'i dede, 1'i imam olarak yazılmıştır. Seydi Ahmed Fakih imamdır. Diğer dervişler *caba* olarak yazılmışken Dede veled-i Abdal Budu çift yazılmıştır. Dervişlerin ondan ayrı ziraat yapmaları halinde *divanisine behresin* verdikleri notu düşülmüştür. Abdal Budu mezrasında yaşayan dervişler Dede adlı dervişin elinde bulunan bir çift toprağı doğrudan kendileri işletmektedirler. Buranın bayındır hale getirilmesi ya da yolculara hizmet karşılığında da bazı vergilerden muaf tutulmuşlardır.⁶⁴ 1520 yılında 12 nefer nüfusu bulunan mezrada Abdal Budu Zaviyesi'nin dervişlerine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Buna karşılık zaviye şeyhinin Hacı Mahmud olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵ 1530 tarihli muhasebe-icmal defterinde Karahisar-ı Demürlü'de Abdal Budu mezrası kayıtlı iken zaviyenin bahsi geçmemektedir.⁶⁶ 1576 yılında ise Süfla köyüne bağlı olan Abdal Budu mezrasının nüfusunun bir hayli arttığı ve 40 nefere ulaştığı görülmektedir. Bu tahrirde de dervişlere dair bir bilgi bulunmamakla birlikte neferlerden bir tanesi *Budu birader-i O* olarak yazılmıştır. Hacı Mahmud'dan sonra zaviyenin meşihati Sultan berati ile Bali Dede tasarrufundadır.⁶⁷ 17. yüzyılda varlığını koruyan zaviyenin 1899 yılında hâlâ faal olduğu ve gelen geçen yolculara hizmet ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁸

59 MAD, nr. 354, s. 195; BOA TD, nr. 444, s. 40; BOA TD, nr. 387, s. 394; KKA TD, nr. 38, v. 50a.

60 Abdal Budu zaviyesinin başlangıçta hangi tarikata mensup olduğu bilinmemekle birlikte sonraki dönemlerde Bektaşî tekkelerinden biridir. Bkz. Ahmet Cahit Haksever, "Çorum'da Bektaşî Zaviyeleri: Tarihi Süreçler ve Fonksiyonları," *EKEV Akademi Dergisi* 36 (2008): 85; Değerli-Küçükdağ, 2018, s. 108.

61 MAD, nr. 354, s. 227; BOA TD, nr. 444, s. 315; BOA TD, nr. 387, s. 420; KKA TD, nr. 38, v. 235b; KKA TD, nr. 583, v. 123b.

62 Yılmaz Kurt, "Çorum Sancağı Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)," *Belleten* 59, no. 224 (1995): 90; Değerli-Küçükdağ, 2018, s. 108.

63 KKA TD, nr. 583, v. 123b.

64 MAD, nr. 354, s. 227.

65 BOA TD, nr. 444, s. 315.

66 BOA TD, nr. 387, s. 420.

67 KKA TD, nr. 38, v. 235b.

68 Haksever, "Çorum'da Bektaşî Zaviyeleri," 85; Şerif Korkmaz, "Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat-II. Meşrutiyet)" (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2003), 121-122.

Tahrir defterlerine göre Karahisar-ı Şarki kazasında Suşehri nahiyesine tabi Hülün köyünde bir zaviye kurulmuştur. Karye-i Hülün vakf-ı zaviye ifadesine göre Hülün köyünün gelirleri zaviyeye vakfedilmiştir. 16. yüzyılın ilk yarısında Berat-ı hümayun ile Musa, Bey(?) ve Halil adında üç kişinin sorumluluğunda olan zaviye 1547 yılında İsmail veled-i Bey(?) ile Mustafa veled-i Musa Dede tasarrufundadır. 1613 yılında zaviyenin meşihatı Derviş Hasan tasarrufuna vermiştir. Bu tarihte Hülün köyünde kayıtlı 24 neferden 5 tanesi Şeyhzadegân olarak yazılmıştır. Zaviye kurucusunun soyundan gelenlerin Hülün köyünde yaşadığı ve köy ahalisinden kabul edilip vergilerini verdikleri görülmektedir. 1530 yılında hâsılı belli olmayan Hülün köyünün hariçten ekildiği belirtilmiştir. Köyün hâsılı 1547 yılında 749 akçe iken 1613 yılında 1.930 akçeye çıkmıştır.⁶⁹ 17. yüzyıla gelindiğinde zaviyenin de etkisiyle köyün hem nüfusu hem de gelirleri artmıştır.

Sivas'ta Osmanlı döneminde kurulan zaviyelerden biri Alakilisa Zaviyesi'dir. Muhtemelen 16. yüzyılın ikinci yarısında kurulan zaviye bulunduğu köyün adı ile anılmaktadır. Alakilisa köyünde zaviye ile birlikte mescid, kervansaray ve bir de köprü kurulmuş olup köyün malikânesinin yarısı zaviyeye kalan yarısı da diğer yerlere vakfedilmiştir. Bununla birlikte eğer mescid, kervansaray, köprü mevcut olmazsa yani yıkılıp harap olursa onlara tahsis edilen gelirin de zaviyeye devredilmesi şart koşulmuştur. Derviş Hamit tasarrufunda bulunan zaviyenin Alakilisa köyü haricinde Talavbük ve Selman mezralarının malikâne hisselerini de tasarruf ettiği tespit edilmektedir. 1576 yılında en çok geliri Selman mezrasından sağlayan zaviyenin toplam akarı 696 akçedir. Zaviye gelirinden günlük 1 akçe yevmiye olarak meşihatlık cihetine taksim edilmiştir.⁷⁰

15. yüzyılın ortalarında kurucusunun adı ile kayıtlı Kel Abdal Zaviyesi aynı zamanda kurulduğu köyün adıyla anılmaktadır. Vakıf defterinde *zaviye-i Kel Abdal/Gül Abdal nam-ı diğer Pağnik der kaza-i Sivas* olarak bahsi geçen köyde ve aynı zamanda zaviyede 1485 yılında 3 derviş yaşamaktadır. Dervişlerden biri oğlu Kaya iken Derviş Uruz ve Derviş Yar Ali muhtemelen müridi ya da onun soyundan gelenlerdir. 16. yüzyılda köyün nüfusu 15'e çıkmışken zaviyede yaşayanlara dair bir bilgiye rastlanmamaktadır. 16. yüzyılda gelirinin arttığı ve 2.000 akçeye çıktığı anlaşılan Kel Abdal Zaviyesi *memerr-i nas* olan yani herkesin geçtiği bir yol üzerinde kurulduğundan zaviyenin gelirinden günlük 3 akçe meşihatlık ciheti olarak ayrılmakta kalanı da gelen gidene harcanmaktadır.⁷¹

Sivas kazasına tabi Özemiş köyünün ortaya çıkışında etkili olan Özemiş Zaviyesi muhtemelen 16. yüzyılın ortalarında kurulmuştur. 1576 yılında zaviyenin meşihatı *ber-vech-i iştirak* üzere Salih Dede ve Ali Dede tasarrufundadır. Zaviyenin en

69 BOA TD, nr. 387, s. 596; BOA TD, nr. 255, s. 138; KKA TD, nr. 174, v. 102a.

70 KKA TD, nr. 583, v.11b.

71 BOA TD, nr. 2, s. 493; BOA TD, nr. 19, s. 478; BOA TD, nr. 79, s. 623; BOA TD, nr. 387, s. 514; BOA TD, nr. 287, s. 410; KKA TD, nr. 14, v. 60a; KKA TD, nr. 583, v. 12b; EV. d. nr. 14139, s. 1.

önemli vakıf akarı bulunduğu köydür. Özemiş köyünün hem malikâne hem de divani geliri zaviyeye vakfedilmiştir. İki baştan zaviye tasarrufunda bulunan köy ile birlikte köye tabi İni, Hisarcık nam-ı diğer Yaprak, Sağır Viranı mezralarının divani hissesi de zaviyeye vakfedilmiştir. Ayrıca Kömürcü Ali ve Eğrek mezraları da tabi oldukları Özemiş köyü gibi iki baştan zaviye tasarrufundadır. Zaviyenin vakıflardan elde ettiği toplam geliri 1576 yılında 2.880 akçedir.⁷² 19. yüzyılda faal olan zaviyenin 1835 yılındaki toplam geliri 4.757 kuruş olarak hesaplanmıştır.⁷³

Hacı Dede Zaviyesi Simre-i Lâdik'te zaviye ile aynı adı taşıyan köyde yer almaktadır.⁷⁴ Kaynaklarda Dede Zaviyesi olarak da geçmektedir.⁷⁵ 16. yüzyılın başlarında Hacı Dede Zaviyesi'nin meşihatlık vazifesi Mehmed veled-i Tura adlı kişinin tasarrufundadır. Zaviyedar ise Cabbar veled-i Budak olup Hacı Dede köyünde yaşamaktadır. Zaviyedarın az da olsa toprak tasarruf ettiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen zaviye çiftliğinde zaviyedar da dahil zaviyede bulunan dervişler doğrudan tarımsal faaliyetleri kendileri yürütmektedir.⁷⁶ 17. yüzyılda zaviyeye ait vakıf akarları Hacı Bektaş evladından Ebubekir'in tasarrufuna verilmiştir. Zaviye ile ilgili yapılan atamalardan anlaşıldığı üzere 19. yüzyılın başlarına kadar zaviye faaliyetlerini devam ettirmiş gözükmektedir. Fakat sonraki süreçteki durumu hakkında bilgi yoktur.⁷⁷

Şehirleşme ve İmar Sürecinde Zaviyeler

Zaviyelerin etkisi yalnızca kırsal alanla sınırlı kalmamış; şehir merkezlerinde yeni mahallelerin oluşmasına ve kentsel dokunun şekillenmesine de katkı sağlamıştır. “Bir caminin, bir zaviyenin çevresinde kurulan meskenlerden oluşan şehir içi yerleşme birimi”⁷⁸ olarak tanımlanan mahallelerin oluşumunda, cami ve mescid gibi yapılar ile birlikte zaviyelerin de önemli bir rol oynadığı görülmektedir.⁷⁹

72 KKA TD, nr. 583, v. 11a; EV. d. nr. 14139, s. 1.

73 Saim Savaş, *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi: Sivas Ali Baba Zaviyesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992) 122.

74 BOA TD, nr. 90, s. 117-118; BOA TD, nr. 387, s. 372; KKA TD, nr. 34, v. 159a; KKA TD, nr. 583, v. 100b; Değerli - Küçükdağ, 2018, s. 122.

75 Tahrir defterinde “Dede zaviyesi” olarak bahsi geçen zaviye de Hacı Dede zaviyesidir. Bkz. BOA TD, nr. 90, s. 125; KKA TD, nr. 34, v. 162a-162b.

76 BOA TD, nr. 90, s. 117-118; KKA TD, nr. 34, v. 159a.

77 Değerli ve Küçükdağ “Lâdik'te Homa kazasında Hacı Dede köyünde” ayrı bir Hacı Dede zaviyesi daha olduğundan bahsetmektedir. Fakat Homa olarak bahsettikleri kaza adı muhtemelen Havza olmalıdır. Nitekim tahrir defterlerinde Hacı Dede köyü ve zaviyesi Havza kazasına tabi Simre-i Lâdik nahiyesinde tespit edilmektedir. Değerli - Küçükdağ, 2018, s. 121-122.

78 Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, 102.

79 Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001) 94; Ergenç, *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*, 102; Savaş, 1992, s. 25; Alpaslan Demir, “XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı” (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2007), 75-76, 78.

Bazı zaviyeler zamanla yanlarına imaret, medrese, hamam ve cami eklenerek birer külliyeeye dönüşmüştür. Bu tür yapılar zaviyelerin sadece dini değil aynı zamanda eğitim ve iktisadi birer merkez haline gelmesini sağlamıştır. Böylece şehirlerin bayındır hale gelmesine önemli katkılar sunmuşlardır. Tokat'ta kurulan Hamza Bey ve Hacı İvaz Paşa zaviyeleri, bu çok işlevli kentsel gelişimin en tipik örnekleridir. Arşiv kaynaklarında Hamza Bey; imaret, zaviye, mescit ve mahalle adı olarak geçmektedir.⁸⁰ Hamza Bey Mahallesi nüfus çeken ve çok işlevli bir yerleşim birimi haline gelmiştir.⁸¹ Hacı İvaz Paşa ise Tokat'ta zaviye ile aynı adı taşıyan mahallede imaret, medrese, hamam ve mescit gibi farklı yapılar inşa ederek şehrin imarına büyük katkı sağlamıştır.⁸²

Tokat'ın Aceb Şir Mahallesi'nde mescid, türbe, çeşme gibi yapılarla birlikte inşa edilen Aceb Şir Zaviyesi İlhanlı dönemi eserlerindendir. Mahalleye adını veren bu zaviye, mahallenin ortaya çıkışında ve sosyal, ekonomik, kültürel gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir. 1455 tarihli tahrir defterinde hankah olarak kaydedilen Aceb Şir Zaviyesi, 19. yüzyıla kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.⁸³ Bugün Tokat'ta Acebşir Camii'nin bulunduğu sokakta adı hâlâ yaşamaktadır.

Niksar'da Ahi Pehlivan Mahallesi'nin kuruluşunda ve gelişmesinde etkili olan Ahi Pehlivan Zaviyesi, medrese, hamam, türbe ve çeşitli hücrelerden oluşan bir külliye içinde yer almaktadır. Işık Tekke, Âşık Tekke ve Dârü's-Sülehâ olarak da bilinen Ahi Pehlivan Zaviyesi, tahrir defterlerinde Ahi Pehlivan Mehmed

80 1455 tarihli tahrir defterinde Beray köyündeki vakıf geliri kaydedilirken zaviye ve imaret *vakf-ı zaviye-i 'imaret-i Hamza Bey Bicar* ifadesiyle kaydedilmiştir. İmaretin ve zaviyenin Tokat'ta çok sayıda vakfı bulunmaktadır. Bağ, bahçe, zemin gibi tarım arazileri ile birlikte değirmen, dükkânlar ve kervansaray gibi ticari işletmelerin imaretin akarları arasında olduğu anlaşılmaktadır. Tokat merkez harici Kazabad ve Artuk-abad'da bazı köylerin malikânelerinin imarete vakfedildiği görülmektedir. BOA TD, nr. 2, s. 42, 72-73, 78; BOA, TD, 387, s. 434, 451, 453, 482; 1455 yılında *Mahalle-i Mescid-i Hamza Bey* de imam ile birlikte 7 nefer nüfus kaydedilmiştir. BOA TD, nr. 2, s. 40-41; Mescid vakfı için bkz. BOA TD, nr. 287, s. 70; *Vakf-ı zaviye-i Hamza Bey der Geyve*. BOA, TD, 387, s. 385; BOA TD, nr. 287, s. 251-252; KKA TD, nr. 14, v. 260b-261a; KKA TD, nr. 26, v. 65a-65b; KKA TD, nr. 583, v. 80b; Evkaf defterinde ise *vakf-ı zaviye-i merhum Hamza Bey der nefis-i Tokat* olarak kaydedilmiştir. KKA TD, nr. 583, v. 35a-b (ek belge); 18. yüzyıla ait ahkâm defterinde yer alan bir hükümde ise *nefis-i Tokat'ta müteveffa Hamza Bey zaviyesi* olarak bahsi geçmektedir. Bkz. SAD, nr. 3, s. 32/1; SAD, nr. 5, s. 32/3.

81 BOA, TD, 387, s. 385; BOA TD, nr. 287, s. 251-252; KKA TD, nr. 14, v. 260b-261a; KKA TD, nr. 26, v. 65a-65b; KKA TD, nr. 583, v. 80b; KKA TD, nr. 583, v. 35a-b; SAD, nr. 3, s. 32/1; SAD, nr. 5, s. 32/3.

82 Tokat'ta bulunan Hacı İvaz Paşa imaret ve medresesi için Tokat'ta kervansaray ve dükkânlar ile Zile, Turhal ve Kazabad'da köylerin vakfedildiği anlaşılmaktadır. Bkz. BOA TD, nr. 2, s. 391; BOA TD, nr. 387, s. 432, 433, 452, 460, 476; BOA TD, nr. 287, s. 70; Uzunçarşılı, *Dünya Tarihi*, 567.

83 1455 yılında mahalle 53 neferden oluşmaktadır. 1485 yılında ise 38 nefer nüfusu bulunan Seydi Aceb Şir Mahallesi 1530 yılında "Aceb Şar" olarak kaydedilmiş ve nüfusu 18 nefere düşmüştür. 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde tekrar nüfusu artan mahallenin 32 neferi bulunmaktadır. BOA TD, nr. 2, s. 39; BOA TD, nr. 19, s. 14; BOA TD, nr. 387, s. 431; BOA TD, nr. 287, s. 14-15; Aceb Şir Mescidinin vakfı için bkz. KKA TD, nr. 583, v. 21b; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından: Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya* (İstanbul, 1927) 29; Tayyib Gökbilgin, "Tokat," *İslam Ansiklopedisi* 12 (1979): 403, 411.

şeklinde de kaydedilmiştir.⁸⁴ Niksar'daki çok sayıda dükkân, zemin ve köy zaviyeye vakfedilmiştir. 1576 yılında zaviyede görevli bir şeyh, bir mütevellî ve dört türbehan bulunmaktadır. Zaviyenin vakıf gelirleri ile meşihat (şeyh), tevliyet ve türbehanın maaşı ödendikten sonra geri kalanı zaviyede kalan misafirlerin ihtiyaçlarına ayrılmıştır.⁸⁵

Küllîye içinde kurulan veya zamanla etrafında küllîye oluşan bu zaviyelerin bazılarının tahrir defterlerinde *zaviye* ve *medrese* olarak kayıtlı olması, Osmanlı eğitim-öğretim hayatında da etkin bir rol oynadıklarını göstermektedir.⁸⁶ Pervane Zaviyesi tahrir defterinde *medrese* ve *zaviye-i Pervane* ifadesiyle kayıtlıdır.⁸⁷ Bu zaviye muhtemelen Selçuklu Devleti'nin önemli devlet adamlarından Muineddin Pervane tarafından ya da onun adına inşa ettirilmiştir. Eflaki, Mevlana döneminde Tokat'ta Muineddin Pervane tarafından bir hankah kurulduğunu nakletmektedir.⁸⁸ Selçuklu devlet adamları tarafından bu bölgede çok sayıda zaviyenin kurulup vakıflarla desteklendiği bilinmektedir.⁸⁹

Tokat sancağında Aceb Şir, Ahi Pehlivan, Ahi Şahin, Hamza Bey, Melik Ruzbe⁹⁰, Kalenderhane, Veled-i Kaylu, Melik Danişmend, Şeyh Kulu, Mevlevihane, Zaim adlarıyla kayıtlara geçen on bir mahalle, aynı adlı zaviyelerin etrafında şekillenmiş veya zamanla mahalleler, kurulan zaviyelerden ötürü bu adlarla anılır olmuştur.⁹¹ Zaviyeler yalnızca mahallelerin adının değişmesinde değil, gelişmesinde de etkili olmuştur. Niksar'da Ahi Şahin Mahallesi'nde yer alan Ahi Şahin Zaviyesi mahallenin kuruluşunda rol oynadığı gibi nüfusunun artmasında da etkili olmuştur. 1515 yılında 8 kişinin yaşadığı mahallede 1530 yılında 14 kişi

84 BOA TD, nr. 54, s. 17, 97, 114, 120, 128; BOA TD, nr. 387, s. 531, 547, 548, 552, 554, 556, 608; BOA TD, nr. 255, s. 254-255; KKA TD, nr. 583, v. 51b; MAD, nr. 6041, s. 7; Bahaeddin Yediyıldız, "Niksarlı Ahi Pehlivan'ın Dar'üs-sülehası," in *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Editör S. H. Bolay vd. (Ankara: Gelişim Matbaası, 1987), 281-290; Uzunçarşılı, *Anadolu Türk Tarihi Vesikaları*, 68-69; Ali Açikel, "Ahi Pehlivan," içinde *Ahilik Ansiklopedisi*, sayı 1 (Ankara, 2014), 154.

85 KKA TD, nr. 583, v. 51b.

86 Zaviye ve medrese tahrir defterlerinde *Vakf-ı zaviye ve medrese-i Hacı İvaz Paşa der Kazabad* ifadesi ile geçmektedir. BOA TD, nr. 387, s. 535; BOA TD, nr. 12, v. 87a.

87 BOA TD, nr. 2, s. 117-118.

88 Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri (Menakıb al-Arifin)*, Çev. Tahsin Yazıcı, C. I-II, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 60-61.

89 Ocak, "Zaviyeler," 248; Ocak, *Derviş Dede Garkın ve Emirci Sultan*, 303; Ethel Sara Wolper, "The Politics of Patronage: Political Change and the Construction of Dervish Lodges in Sivas," *Muqarnas* 12 (1995): 39-40; Ethel Sara Wolper, *Cities and Saints: Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia* (University Park: Pennsylvania State University Press, 2003) 26-27, 35.

90 Tahrir defterlerinde Hoca Ruzbe zaviyesi olarak da bahsi geçmektedir. BOA TD, nr. 2, s. 181; BOA TD, nr. 19, s. 496; BOA TD, nr. 79, s. 55; BOA TD, nr. 387, s. 439; KKA TD, nr. 14, v. 162b; KKA TD, nr. 583, v. 255b.

91 Bu zaviyeler hakkında geniş bilgi için bkz. Belen, "Eyalet-i Rum'da Zaviyeler," 50-218.

kaydedilmiştir.⁹² Yine Niksar Kalenderhanesi de Kalenderhane Mahallesi'nin kurulmasında ve nüfus çekmesinde rol oynamıştır. Tahrir defterinde Mahalle-i Zaviye-i Kalenderhane olarak bahsi geçen mahallenin 1574 yılında 77 nefer ile kalabalık bir nüfusa sahip olduğu tespit edilmektedir.⁹³

Amasya sancağında Ahi Sadeddin, Mehmed Paşa, Hızır Paşa, Şeyh Cuği⁹⁴, Çadırcı mahalleleri, zaviye kurucularının veya zaviyelerin adını taşımaktadır.⁹⁵ Amasya kazasındaki Mehmed Paşa Mahallesi'nde cami, medrese, imaret, türbe, tabhane, çeşme, hazire ve zaviyeden oluşan bir külliye kurulmuş; bu yapılar için çeşitli vakıflar tahsis edilmiştir.⁹⁶ Diğer adı Papas olan Çadırcı Mahallesi, gayrimüslim nüfusun da yaşadığı bir mahalle olup Çadırcı/Çavırcı Zaviyesi'nden ötürü bu isimle anılmıştır. 1530 yılında 33 kişinin yaşadığı mahallede, 1576 yılında nüfus 46'ya yükselmiştir. Zaviye, mahallenin nüfus artışında etkili olduğu gibi Türk-Müslüman mahallesine dönüşmesinde de rol oynamıştır.⁹⁷ Ahi Sadeddin Zaviyesi de yanında cami ve türbe ile bir kompleks oluşturmuş, uzun yıllar faaliyetlerini sürdürmüştür. Ahi Sadeddin Mahallesi'nde 1530 yılında 16 nefer kayıtlı iken 1576 yılında nüfus 23'e çıkmıştır.⁹⁸ Zaviye ile aynı adı taşıyan bu mahallelerden birçoğu günümüzde hâlâ aynı isimle anılmaktadır. Amasya'da bugün Şeyhcui, Hızırpaşa, Mehmet Paşa mahalleleri zaviyelerin adını yaşatmaya devam etmektedir.

Sivas sancağında Şeyh Çoban, Ali Baba, Hoca Araste⁹⁹ adlı mahalleler, zaviyelerin etrafında gelişip büyüyen yerleşimlerdir. Anadolu'da Şeyh Çoban ismini taşıyan pek çok zaviye, cemaat, türbe, mahalle ve köy bulunmaktadır.¹⁰⁰ Sivas kazasına ait tahrir defterlerinde tespit edilen Şeyh Çoban Mahallesi, Zaviyesi, Camii ve köyü de

92 BOA TD, nr. 54, s. 98; BOA TD, nr. 387, s. 547; KKA TD, nr. 10, v. 11a.

93 KKA TD, nr. 14, v. 10b-11a.

94 Osmanlı kaynaklarında *zaviye-i Şeyh Cuği der Amasya* ifadesiyle de yer alan zaviye -*der kurb-ı Amasya* olarak konumlandırılmıştır. Tahrir defterlerinde köy olarak bahsi geçen Şeyh Cuği Amasya kazasının merkez köylerinden biri olmalıdır. Fakat 16. yüzyılın ikinci yarısında Şeyh Cuği Argoma nahiyesine tabi bir mezra olarak tahrir olmuştur. Belen, "Eyalet-i Rum'da Zaviyeler," 252-254; BOA TD, nr. 387, s. 354; KKA TD, nr. 26, v. 20a, 158b; EV, HMH, d. 5413, v. 10b; SAD, nr. 4, s. 35/2; Vakıf defterinde *vakf-ı zaviye-i Şeyh Cuği der kurb-ı Amasya an kibel-i merhum Hızır Paşa* ifadesiyle bahsi geçmektedir. Bkz. KKA TD, nr. 583, v. 86b; KKA TD, nr. 583, v. 76b; KKA TD, nr. 26, v. 20a.

95 Zaviyeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Belen, "Eyalet-i Rum'da Zaviyeler," 220-221, 224, 239-240, 252-254,

96 BOA TD, nr. 387, s. 608; BOA TD, nr. 255, s. 256; KKA TD, nr. 169, v. 176a.

97 Tahrir defterlerinde zaviyenin adını hem Çadırcı hem de Çavırcı olarak okumak mümkündür. Karşılaştırma için bkz. BOA TD, nr. 387, s. 359, 363, 364; KKA TD, nr. 583, v. 85a, 91b, 92a; KKA TD, nr. 26, v. 14a.

98 Tahrir defterlerinde "Mahalle-i Ahi Sadeddin der şehr-i Enderun" olarak bahsi geçmektedir. BOA TD, nr. 387, s. 353; KKA TD, nr. 26, v. 11a; Hüseyin Hüsameddin, 1327-1330, s. 147-148, 231-232.

99 KKA TD, nr. 583, v. 8a.

100 Sadullah Gülten, "Bir Heterodoks Derviş Kimliğinin İnşası Yahut Vefailikten Aleviliğe: Şeyh Çoban ve Evladına Dair," *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 10 (2014): 95, 97; Aydın, 2020, s. 1362.

bunu desteklemektedir.¹⁰¹ Horasan'dan gelip Sivas'a yerleşen Şeyh Çoban burada bir zaviye kurmuş; bu zaviye zamanla etrafında şekillenen mahallenin çekirdeğini oluşturmuştur. 1455 yılında Şeyh Çoban Mahallesi'nde 19 nefer kaydedilmiş, bunların 6'sı derviş olarak yazılmıştır. Bu kişiler muhtemelen Şeyh Çoban'ın soyundan gelenlerdir. 1485 yılında mahalle nüfusu 45 nefere çıkmıştır. Mahallede yaşayan Mahmud ve Tabib(?) adlı dervişler hizmetkâr olarak kaydedilmiş, bir kişi ise Şeyh Çırak olarak yazılmıştır. Bunlar Şeyh Çoban Zaviyesi'nin hizmetinden sorumlu olan dervişlerdir. 1519 tarihli tahrir defterinde 42 nefer nüfus kaydedilen mahallede derviş ve şeyhlerden bahsedilmemiş fakat 4 *sipahizade* kaydedilmiştir. 1553 yılında mahalle nüfusu 80 nefere yükselmiş, fakat 1572 yılında mahallenin nüfusu 36 nefere düşmüştür. Bu durumun mahallenin nüfusunun bölünmesiyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1572 tarihli tahrir defterine göre Şeyh Çoban Mahallesi'nin yakınında 24 neferden oluşan Kerim Çavuş Mescidi adıyla yeni bir mahalle kurulmuştur. Bu mahalle, Şeyh Çoban cemaatinden ayrılanlar tarafından oluşturulmuştur.¹⁰²

Sivas'ta Ali Baba ve zaviyesinin etkin bir rol oynadığı kurulmasından kısa süre sonra bir mahalle adı olarak kaynaklara yansımından anlaşılmaktadır. Ali Baba, zaviyesini gayrimüslimlerin yoğun olduğu bir yerde kurmuştur. Nitekim 16. yüzyılın ikinci yarısında, gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu Ali Baba Mescidi Mahallesi'nde 55 *gebran* haneye karşılık 9 *Müslim* hane kaydedilmiştir. Ayrıca zaviye hizmetkârları arasında Kiryon gibi gayrimüslimlerin bulunması dikkat çekicidir.¹⁰³ Sivas'ın Hoca Araste Mahallesi hakkında bilgilerimiz ise 1576 tarihli tahrir defteri ile sınırlıdır. Hoca Araste tarafından kurulan zaviye ve mescid etrafında zamanla bir mahalle oluşmuştur, zaviye 16. yüzyıldan itibaren Saru Şeyh Zaviyesi olarak da anılmaya başlamıştır.¹⁰⁴

Canik sancağında Hızır Paşa Mahallesi'nde olduğu gibi Çorum sancağında Şeyh Musa ve Hızırlık mahallelerinin İskanında da zaviyeler rol oynamıştır. İskilib kaza merkezinde kurucusunun adı ile anılan Şeyh Musa Zaviyesi, tahrir defterlerinde bir mahalle adı olarak kaydedilmiştir. 1520 yılında 17 neferi nüfusu olan mahallede, 1576 yılında 45 nefer kaydedilmiştir. Zaviyedeki görevliler hakkında yeterli bilgi bulunmamakla birlikte, 1520 yılında mahallede yaşayan Derviş Ahmed veled-i

101 BOA TD, nr. 79, s. 126; BOA TD, nr. 387, s. 449; BOA TD, nr. 287, s. 208; KKA TD, nr. 14, v. 233a; EV. d. nr. 14139, s. 1.

102 BOA TD, nr. 2, s. 470-471; BOA TD, nr. 19, s. 402; BOA TD, nr. 79, s. 509-510; BOA TD, nr. 387, s. 495; BOA TD, nr. 287, s. 327; KKA TD, nr. 14, v. 15a-15b; Gülten, "Şeyh Çoban ve Evladına Dair," 100-101.

103 BOA TD, nr. 255, s. 219, 223; BOA TD, nr. 287, s. 45; BOA TD, nr. 322, s. 209; BOA TD, nr. 478, s. 329; BOA TD, nr. 482, s. 312; KKA TD, nr. 10, v. 13b-14a, 25b-26a, 28b-29a, 32a, 35a, 36b, 46a-46b; KKA TD, nr. 12, v. 180b-181a; KKA TD, nr. 14, v. 19a, 28b, 29a, 90a, 101b, 115b, 155b, 130b, 131a, 191a, 198b; KKA TD, nr. 169, v. 140a, 145b; KKA TD, nr. 174, v. 140b; Savaş, *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi*, ; Saim Savaş, "Sivas'ta Büyük ve Küçük Ali Baba Zaviyeleri," *Vakıflar Dergisi* 21 (1990): 133-150.

104 BOA TD, nr. 2, s. 479; BOA TD, nr. 19, s. 403; BOA TD, nr. 79, s. 339; BOA TD, nr. 387, s. 497; BOA TD, nr. 287, s. 339; KKA TD, nr. 14, v. 21a; KKA TD, nr. 583, v. 8a, 10b-11a.

Piri Abdal muhtemelen zaviyenin dervişlerindendir. 1576 yılında Şeyh Musa Zaviyesi'nin zaviyedarı olarak Şah Bula Hatun'un adı geçmektedir.¹⁰⁵ Bu durum, 16. yüzyılda bazı zaviyelerin yönetiminde kadınların da rol aldığını gösteren örneklerdendir.¹⁰⁶ Tahrir defterlerine göre İskilib'de Mahalle-i Zaviye-i İsa olarak bahsi geçen mahalle de muhtemelen burada bulunan zaviyeden adını almıştır.¹⁰⁷ Böylece çoğunluğu kırsalda kurulan zaviyeler, şehirlerin çehresini değiştirmiş; hem sosyal hem de ekonomik açıdan canlanmasına katkı sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nde yer adları bulundukları yerin sosyal ve iktisadi yapısını yansıtan örnekler sunmaktadır.¹⁰⁸ Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü gibi Eyalet-i Rum'da da pek çok yerleşim yeri adını tekke, zaviye, cami, mescid gibi sosyal ve dini yapılardan almıştır. Bu durum, genellikle o bölgede kurulan müesseselerin etrafında zamanla yerleşim alanlarının oluşmasından kaynaklanmaktadır. Bu kurumlar vasıtasıyla ya yeni yerleşim alanları ortaya çıkmış ya da mevcut yerleşim alanları bu sayede Türkleşmiştir.

Zaviyelere ait isimler ve yapılar, günümüzde de şehirlerin ve köylerin sosyal, dinî ve kültürel silüetinde varlığını sürdürmektedir. Tokat, Sivas, Amasya, Çorum ve Samsun'da Abdulvahabigazi, Emirci, Karayakup, Ozmuş (Özemiş), Hızırpaşa, Ağcamahmud, Hacıdede, Abdalata Seydim, Elvançelebi, Koyunbaba, Ahi Pehlivan, Acebşir (Acepşir), Gazi, Şeyhabdullah ve Musadede gibi mahalle, sokak ve köy adlarında zaviyelerin izleri açıkça görülmektedir. Bu yer adları, zaviyelerin tarihsel işlevlerini günümüze taşıyarak geçmiş ile gelecek arasında bir bağ kurmakta; aynı zamanda Osmanlı döneminde şekillenen dinî ve sosyal kimliğin mekânsal sürekliliğini göstermektedir.

Sonuç

Zaviyeler, Osmanlı Devleti'nin sosyal devlet anlayışının ve yerel yönetim stratejisinin temel taşlarından birini oluşturmuştur. Bu yapılar sadece dini ve tasavvufi mekânlar değil, aynı zamanda devletin şenlendirme politikasını taşrada icra eden stratejik ve sosyal odak noktalarıdır.

Bu çalışma, Eyalet-i Rum'da zaviyelerin iskân ve imar faaliyetlerindeki rolünü ortaya koymuştur. 15. ve 16. yüzyıl tahrir defterleri ışığında yapılan incelemeler, zaviyelerin yalnızca dinî ve tasavvufî kurumlar olarak değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın şekillenmesinde de etkin bir unsur olduğunu

105 BOA TD, nr. 444, s. 171; BOA TD, nr. 387, s. 407; KKA TD, nr. 38, v. 153b; Kurt, "Çorum Sancağı Kişi Adları," 91.

106 Tokat kaza merkezinde de Ahi Yar Ali Çelebi zaviyesinin tevliyetine mutasarrıf olanlardan ikisi Şeyh Şah Hatun binti Zeyni Çelebi ve Şeyh Şah Hatun binti Yusuf Çelebi'dir. KKA TD, nr. 583, v. 31a.

107 BOA TD, nr. 444, s. 171; KKA TD, nr. 38, v. 153b.

108 Gümüüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende*, 100; Demir, "XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı," 75.

göstermektedir. Zaviyeler, vakıflarla desteklenerek kırsal ve kentsel alanlarda yeni yerleşim birimlerinin oluşmasına, mevcut yerleşimlerin canlanmasına ve güvenliğin sağlanmasına katkı sağlamışlardır.

Elde edilen veriler, zaviyelerin özellikle kırsal bölgelerde yoğunlaştığını ve bu durumun kuruluş amaçlarıyla doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. İssız ve dağlık alanlarda kurulan zaviyeler, çevresinde köy, mezra ve mahallelerin oluşmasına zemin hazırlamış; bu yerleşim birimleri çoğu zaman zaviyelerin adıyla anılmıştır. Şehir merkezlerinde ise zaviyeler, mahallelerin çekirdeğini oluşturmuş ve kentsel dokunun şekillenmesinde cami, medrese, imaret gibi yapılarla birlikte rol oynamıştır.

Zaviyelerin işlevleri yalnızca iskân ve imar faaliyetleriyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel dokusunu da şekillendirmiştir. Zaviyeler, vakıf sistemi aracılığıyla ekonomik istikrar sağlamış, eğitim ve öğretim faaliyetlerine katkıda bulunmuş, yol güvenliği ve sosyal yardımlaşma gibi hizmetlerle devletin kurumsal yapısını desteklemiştir. Bu yönüyle zaviyeler, Osmanlı şehirleşme sürecinde hem kırsal hem de kentsel alanlarda birer çekim merkezi olmuş, etraflarında oluşan mahalle ve köyler aracılığıyla toplumsal kimliğin ve kültürel sürekliliğin taşıyıcıları haline gelmiştir. Dolayısıyla Eyalet-i Rum örneği, zaviyelerin Osmanlı medeniyetinde yalnızca dinî kurumlar değil, aynı zamanda sosyal bütünleşme ve kültürel dönüşümün merkezleri olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Zaviye kurucularının kullandıkları unvanlar ve zaviyelerin konumlandıkları mekânlar, Osmanlı toplumunda dinî ve sosyal kimliğin oluşumuna dair önemli ipuçları vermektedir. Kırsal alanda kurulan ve genellikle baba, abdal, dede gibi unvanlarla anılan zaviyeler, halkın manevi rehberliğini üstlenmiş ve yerleşimlerin İslamî kimlik kazanmasına katkı sağlamıştır. Buna karşılık şehir merkezlerinde veya yakınlarında kurulan ahi zaviyeleri, daha çok ekonomik ve sosyal düzenin sağlanmasında rol oynamış; esnaf teşkilatlarıyla bağlantılı olarak kentsel hayatın örgütlenmesinde belirleyici olmuştur. Bu farklılaşma, zaviyelerin yalnızca dinî kurumlar olmadığını, aynı zamanda bulundukları coğrafyanın sosyo-ekonomik ihtiyaçlarına göre şekillenen çok yönlü yapılar olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, zaviyeler Osmanlı iskân siyasetinin en önemli araçlarından biri olmuş; Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması ve sosyo-ekonomik açıdan bayındır hale gelmesinde belirleyici bir işlev üstlenmiştir. Zaviyeler etrafında şekillenen yerleşim birimleri, hem Osmanlı şehirleşme sürecinin hem de kırsal iskân politikalarının anlaşılmasında kilit bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Zaviyeler, etrafında ortaya çıkan imaret, cami, medrese, hamam, türbe, çeşme gibi yapılarla şehirlerin fiziki gelişimine de etki etmiştir. Ortaya çıkan bu kompleks yapılar sayesinde sosyal ve ekonomik hayat canlanmış; külliyelerin etrafındaki

yerleşim yerlerinde nüfus artmıştır. Tokat'taki Hamza Bey ve Hacı İvaz Paşa zaviyeleri bu çok fonksiyonlu kentsel gelişim modelinin en belirgin örnekleridir.

Zaviyelere ait isim ve yapıların pek çoğu bugün şehirlerin ve köylerin sosyal, dini, kültürel silüetinde kendini göstermektedir. Günümüzde Tokat, Sivas, Amasya, Çorum, Samsun'da Abdulvahabigazi, Emirci, Karayakup, Ozmuş (Özemiş), Hızırpaşa Mahallesi, Ağcamahmud, Hacıdede, Abdalata Seydim, Elvançelebi, Koyunbaba, Ahi Pehlivan, Acebşir (Acepşir), Gazi, Şeyhabdullah, Musadede gibi mahalle, sokak ve köy isimlerinde adına rastlayabildiğimiz zaviyeler geçmişle gelecek arasında bir bağlantı oluşturmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- Tahrir Defterleri (TD): 2, 19, 37, 54, 79, 90, 169, 287, 255, 322, 387, 444, 478, 482.
- Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): 354, 6041.
- Evkaf Defterleri (EV. d.): 14139.
- Sivas Ahkâm Defterleri (SAD): 3, 4, 5.
- Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defteri (EV. HMH): 5413.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (KKA)

- Tahrir Defterleri (TD): 10, 12, 14, 26, 33, 34, 38, 169, 174.
- Vakıf Defteri: 583.

Basılmış Başvuru Kaynakları

- *387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530)II.* Haz. Ahmet Özkılınç vd., Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1997.
- *Defter-i Mufasssal-ı Liva-i Amasya: Cildü'l-evvel.* Haz. Sevgi Işık-Fatma Ayan. Ankara: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, 2015.
- *H.982 (M.1574/1575) tarihli ve TKG. KK. TTd.178 Numaralı Defter-i Mufasssal-ı Livâ-i SivasI-II.* Yay. Haz. Mustafa Engin, Murat Alandağlı. Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- *H.984 (M.1576/1577) tarihli ve TKG. KK. TTd.54 Numaralı, Defter-i Mufasssal-ı Livâ-i Çorum I-II.* Haz. Mustafa Engin, Murat Alandağlı. Ankara: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi,* Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2010.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Açıkel, Ali. "Ahi Pehlivan." İçinde *Ahilik Ansiklopedisi*, 1:154. Ankara, 2014.
- ———. "Niksar Kazası Sinan Bey Vakıfları." *Vakıflar Dergisi* 48 (Aralık 2017): 17-33.
- ———. "Rum Eyaleti." İçinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 35:225-226. İstanbul, 2008.
- Eflaki, Ahmet. *Ariflerin Menkıbeleri (Menakıb al-Arifin)*. Çev. Tahsin Yazıcı. 2 cilt. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I-II." *Vakıflar Dergisi* 2 (1942): 279-387.
- Bayartan, Mehmet. "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi* 10, no. 1 (2008): 157-175.
- Belen, Gülay. "Eyalet-i Rum'da Zaviyeler (15. ve 16. Yüzyıllar)." Doktora tezi, Ordu Üniversitesi, 2022.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1990.
- Demir, Alpaslan. "XVI. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.
- Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyıl Sonlarında Bursa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Gökbilgin, Tayyib. "Tokat." İçinde *İslam Ansiklopedisi*, 12:400-412. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- ———. "15. ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rum." *Vakıflar Dergisi*, no. 6 (Ankara, 2006): 51-62.
- Gülten, Sadullah. "Bir Heterodoks Derviş Kimliğinin İnşası Yahut Vefailikten Aleviliğe: Şeyh Çoban ve Evladına Dair." *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi* 10 (2014): 93-113.
- ———. "Çorum'da Kalenderi Geleneğinden Bir Abdal: Kutbu'l-Büdelâ Abdal Ata ve Zaviyesi." In *Türk Tarihine Dair Yazılar II: Kerkük Çok Irak Değil*, ed. Alpaslan Demir, Tuba Kalkan ve Eralp Erdoğan, 423-435. Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.
- ———. *Heterodoks Dervişler ve Aleviler*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Gümüşçü, Osman. *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2001.
- Haksever, Ahmet Cahit. "Çorum'da Bektaşî Zaviyeleri: Tarihi Süreçler ve Fonksiyonları." *EKEV Akademi Dergisi* 36 (Yaz 2008): 67-86.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Kolonizasyon ve Şenlendirme." İçinde *Osmanlı*, 4. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Koç, Yunus. "İskân." İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, ek-1:649-650. İstanbul, 2020.
- Korkmaz, Şerif. "Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (Tanzimat-II. Meşrutiyet)." Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2003.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. İstanbul: Alfa Basım ve Yayımları, 2018.
- ———. *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. İstanbul: Alfa Basım ve Yayımları, 2014.

- Kurt, Yılmaz. "Çorum Sancağı Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)." *Belleten* 59, no. 224 (1995): 75-119.
- Ocak, Ahmet Yaşar ve Suraiya Faruki. "Zaviye." *İçinde İslam Ansiklopedisi*, 13:468-476. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- ———. "Zaviyeler." *Vakıflar Dergisi* 12 (1978): 247-270.
- ———. *Ortaçağlar Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş: Dede Garkın ve Emirci Sultan*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Özel, Oktay. *The Collapse of Rural Order in Ottoman Anatolia: Amasya 1576-1643*. Leiden: Brill, 2016.
- Savaş, Saim. "Sivas'ta Büyük ve Küçük Ali Baba Zaviyeleri." *Vakıflar Dergisi* 21 (1990): 133-150.
- ———. *Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi: Sivas Ali Baba Zaviyesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Şahbaz, Davut. "Derviş ve İskân: Konya'da Şeyh Yatağan Ahmed Mürsel Örneği." *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 19, no. 37 (Kış 2025): 165-187.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1317.
- Togan, A. Zeki Velidi. *Umumi Türk Tarihine Giriş (En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar)*. Vol. 1. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.
- Turan, Osman. "Selçuklular Zamanında Sivas Şehri." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 9, no. 4 (1951): 447-457.
- ———. *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken, 2009.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Anadolu Türk Tarihi Vesikalarından: Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya*. İstanbul, 1927.
- ———. *Dünya Tarihi: Osmanlı Tarihi*. Vol. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Wolper, Ethel Sara. *Cities and Saints: Sufism and the Transformation of Urban Space in Medieval Anatolia*. University Park: Pennsylvania State University Press, 2003.
- ———. "The Politics of Patronage: Political Change and the Construction of Dervish Lodges in Sivas." *Muqarnas* 12 (1995): 39-47.
- Yarcı, Güler. "Tarih Boyunca Tokat Vakıfları." *İçinde Horoztepe'den Günümüze 6000 Yılda Tokat*, ed. Celal Şenol, 67-122. Çanakkale, 2022.
- Yedişildiz, Bahaeddin. "Niksarlı Ahi Pehlivan'ın Dar'üs-sülehâsı." In *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, ed. S. H. Bolay vd., 281-290. Ankara: Gelişim Matbaası, 1987.
- ———. *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Yörük, Doğan. "Konya Çevresinde Kolonizatör Dervişler (XV-XVI. Yüzyıl)." *İçinde Konya Araştırmaları: Göç ve İskân*, 109-144. Konya: Palet Yayınları, 2017.

Ek 1: Eyalet-i Rum'da Zaviyeler ve Aynı Adı Taşıyan Yerleşim Birimleri¹⁰⁹

Bağlı Olduğu Sancak ¹¹⁰	Zaviye Adı	Yerleşim Birimi (Köy/Mezra/Mahalle)
Amasya	Ağca Mahmud Zaviyesi	Ağca Mahmud köyü
Amasya	Ahi Sadeddin Zaviyesi	Ahi Sadeddin Mahallesi
Amasya	Çadırcı Zaviyesi	Çadırcı Mahallesi
Amasya	Çat Zaviyesi	Çat köyü
Amasya	Hacı Dede Zaviyesi	Hacı Dede köyü
Amasya	Hızır Paşa Zaviyesi	Hızır Paşa Mahallesi
Amasya	Hızırlık Zaviyesi	Hızırlık köyü
Amasya	Panbuklu Zaviyesi	Panbuklu köyü
Amasya	Şeyh Bayezid Zaviyesi	Şeyh Bayezid köyü
Amasya	Şeyh Şadi Zaviyesi	Şeyh Sadi köyü
Amasya	Şeyh Ümmet Zaviyesi	Zaviye-i Şeyh Ümmet köyü
Canik	Gazi Baba Tekkesi	Gazi köyü
Canik	Musa Dede Zaviyesi	Musa Dede köyü
Canik	Saru Şeyh Zaviyesi	Saru Şeyh köyü
Canik	Saru Yakub Zaviyesi	Saru Yakub karyesi
Canik	Şeyh Abdullah Zaviyesi	Şeyh Abdullah köyü
Canik	Şeyh Evren Zaviyesi	Şeyh Evren köyü
Canik	Şeyh Halil Zaviyesi	Şeyh Halil köyü
Canik	Şeyh İdris Zaviyesi	Şeyh İdrislü köyü
Canik	Şeyh Savcı Zaviyesi	Şeyh Savcı köyü
Çorum	Abdal Budu Zaviyesi	Abdal Budu mezarası
Çorum	Elvan Çelebi Zaviyesi	Elvan Çelebi köyü
Çorum	Hızırlık Zaviyesi	Mescid-i Zaviye-i Hızırlık Mahallesi
Çorum	İsa Zaviyesi	Zaviye-i İsa Mahallesi
Çorum	Nuhi Ziyareti Zaviyesi	Nuhi Ziyareti köyü
Çorum	Sadreddin Paşa Zaviyesi	Sadreddin köyü
Çorum	Şeyh Ali Zaviyesi	Şeyh Ali köyü
Çorum	Şeyh Deniz Zaviyesi	Şeyh Deniz Köyü
Çorum	Şeyh Musa Zaviyesi	Zaviye-i Şeyh Musa Mahallesi
Karahisar-ı Şarki	Çoban Emre Zaviyesi	Çoban Emre köyü
Karahisar-ı Şarki	Hozman Bala Zaviyesi	Hozman Bala köyü
Karahisar-ı Şarki	Kara Yakub Zaviyesi	Kara Yakub köyü

109 Tablo yalnızca zaviye ile yerleşim birimi adının birebir aynı olanlarını içermektedir.

110 Tahrir defterlerine göre 15. ve 16. yüzyıl idari taksimatı içinde yerleşim biriminin bağlı olduğu sancaklardır.

Karahisar-1 Şarki	Pardı Zaviyesi	Pardı Köyü
Karahisar-1 Şarki	Seydi Baba Zaviyesi	Seydi Baba köyü
Karahisar-1 Şarki	Sofu Baba Zaviyesi	Sofu Baba köyü
Karahisar-1 Şarki	Yol Beyi Zaviyesi	Yol Beyi Köyü
Sivas	Alakilisa Zaviyesi	Alakilisa köyü
Sivas	Ali Baba Zaviyesi	Ali Baba Mescidi Mahallesi
Sivas	Balım Sultan Zaviyesi	Balım köyü
Sivas	Çeltik Zaviyesi	Çeltik köyü
Sivas	Elmalu Zaviyesi	Elmalu köyü
Sivas	Emirci Zaviyesi	Emirci köyü
Sivas	Hoca Araste Zaviyesi	Hoca Araste Mahallesi
Sivas	Kel Abdal (Pağnik) Zaviyesi	Pağnik köyü
Sivas	Kurucakul Zaviyesi	Kurucakul mezrası
Sivas	Özemiş Zaviyesi	Özemiş köyü
Sivas	Sultan Eymirci (Osman Paşa) Zaviyesi	Sultan Eymirci köyü
Sivas	Şeyh Çoban Zaviyesi	Şeyh Çoban Mahallesi
Sivas	Şeyh Merzuban Zaviyesi	Şeyh Merzuban köyü
Sivas	Tatlucuk Zaviyesi	Tatlucuk köyü
Sivas	Teslim Abdal Zaviyesi	Teslim (Uşacıklar) köyü
Sivas	Tokmak Zaviyesi	Tokmak Mahallesi
Sivas	Yakaviran Zaviyesi	Yakaviran köyü
Tokat	Aceb Şir Zaviyesi	Aceb Şir Mahallesi
Tokat	Ahi Pehlivan Zaviyesi	Ahi Pehlivan Mahallesi
Tokat	Ahi Şahin Zaviyesi	Ahi Şahin Mahallesi
Tokat	Çaşnigir Zaviyesi	Zaviye-i Çaşnigir köyü
Tokat	Doğan Emirci (Çelteke Baba) Zaviyesi	Çeltik/Çelteke köyü
Tokat	Engürün Zaviyesi	Engürün köyü
Tokat	Hacı İvaz Paşa Zaviyesi	Hacı İvaz Paşa Mahallesi
Tokat	Hamza Bey Zaviyesi	Hamza Bey Mahallesi
Tokat	Kalenderhane Zaviyesi	Zaviye-i Kalenderhane Mahallesi
Tokat	Melik Danişmend Gazi Zaviyesi	Melik Danişmend Mahallesi
Tokat	Melik Ruzbe Zaviyesi	Melik Ruzbe Mahallesi
Tokat	Mevlevihane Zaviyesi	Mevlevihane Mahallesi
Tokat	Seydi Ömer Zaviyesi	Seydi Ömer köyü
Tokat	Şeyh Kulu Zaviyesi	Mescid-i Şeyh Kulu
Tokat	Şeyh Mahmud Zaviyesi	Şeyhlü Köyü
Tokat	Veled-i Kaylu Zaviyesi	Zaviye-i Veled-i Kaylu Mahallesi
Tokat	Zaim Hankahı	Zaim Mahallesi

XVI. YÜZYIL TÜRKİYESİ'NDE AHI ADLI ZAVİYELERİN DAĞILIŞI*

İlker YİĞİT**

Giriş

Ahi kelimesi Arapça olup sözlük anlamı “kardeşim”dir. Terim olarak ahilik, belli devrede esnaf ve sanatkârlar birliğini ifade etmektedir. Örgüt olarak ise, XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın başlarına dek Anadolu şehir, kasaba ve hatta köylerindeki esnaf ve sanatkârlar kuruluşlarının eleman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenleyen bir kurumdur.¹

Ahiler, Anadolu'da fütüvvetin ahlaki ilkelerini benimsemiş, zaviyelerde yaşayan, belli bir mesleği ve sanatı olan genç kişilerden oluşan topluluktur.² Bir taraftan İslami-tasavvufi düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekke ve zaviyelerde şeyh-mürîd ilişkilerini, diğer taraftan işyerlerinde usta, kalfa ve çıрак münasebetlerini ve buna bağlı olarak iktisadi hayatı düzenleyen Ahiliğin Anadolu'da kurulup gelişmesinde Ahi Evran'ın büyük rolü olmuştur.³ Kendilerine

* Bu çalışma 2017 yılında *Journal of World of Turks*'te yayınlanmıştır. Bk. İlker Yiğit, “XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Yerleşmeler,” *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks* 9, sy. 3 (2017): 251-267.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, iyigithg@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1473-3438.

1 İsmet Kayaoğlu, “Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31, sy. 1 (1991): 151.

2 İlhan Şahin, “Ahi Evran,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1:529; Ziya Kazıcı, “Ahilik,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1:540.

3 Mikail Bayram, “Ahiliğin Bilimsel Temelleri,” içinde *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Kırşehir, 2011), 1:177.

Ahi denilen teşkilat üyeleri toplumdaki erkek bireylerden oluşur. O dönemde Türkmen esnaf ve sanatkâr hanımlar da Baciyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) adı verilen örgütü kurmuşlardır.⁴

Ahlak ile sanatın uyumlu bileşimi olarak tarif edilen Ahilik, Anadolu'da XIII. yüzyılın başından itibaren görülmeye başlanmış, başta Kayseri, Konya ve nihayetinde Kırşehir'de esnaf birlikleri olarak teşekkül etmiş bir sosyo-ekonomik müesseseseleşmedir. Amacı, zenginle fakiri, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, halk ile devlet arasında iyi ve sağlam ilişkiler kurarak "sosyal adaleti" gerçekleştirmek olan Ahilik, bu amacına, sağlam bir teşkilatlanma modeli ve köklü bir eğitim sistemi aracılığıyla ulaşmaya çalışmıştır.⁵

Ahilik; ahlaki, kültürel ve ticari hayata dair prensipleriyle, toplumu ayakta tutan ve Anadolu'nun her yanına yayılan bir organizasyondur.⁶ Dönemlerinde adeta birer sivil toplum kuruluşu durumunda olan ahi teşkilatı sosyal düzenin korunmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Yaşadıkları toplumda düzeni bozanlara karşı asayiş kuvveti gibi görev üstlenmişler kimi durumlarda ise adeta bir sosyal yardım kuruluşu gibi görev yapmışlar; toplumun derdi ile dertlenmişler çare yolları aramışlardır.⁷

Ahilik, Ahmet Yesevi'den Anadolu'ya uzanan tasavvuf kimliği ile Türk kültürünün bozkır teşkilatçılığına özgü vasıfları bünyesinde birleştirerek Türklere ait bir kurum halinde ortaya çıkmıştır. XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'da Türkleşmenin hızlanmasıyla birlikte, Asya'dan göç eden sanatkâr ve tüccar Türklerin yerli tüccar ve sanatkârlar karşısında tutunabilmeleri ve yaşayabilmeleri için aralarında bir örgüt kurmalarını zorunlu kılmıştır. İşte bu zorunluluk, dini ahlaki kuralları olan esnaf ve sanatkârlar dayanışma ve kontrol örgütünün, yani Ahiliğin Anadolu'da kurulması sonucunu doğurmuştur.⁸

Büyük şehirlerde çeşitli gruplar halinde teşkilatlanmış ahilerin her birinin müstakil bir zaviyesi vardı. Küçük şehirlerde ise muhtelif meslek grupları tek bir birlik teşkil edebiliyorlardı. Mal ve kalite kontrolü, fiyat tespiti, bu birliklerin asli görevi idi. Teşkilata ilk defa girenlere *yiğit* veya *çırak* adı verilir, ahilik daha sonra kazanılırdı. Esnaf birliklerinin başında *şeyh*, *halife* veya *nakibler*, bütün esnafın en üst makamında ise *şeyhül-meşayih* bulunurdu. Ayrıca mesleğin geleceği açısından çırakların yetiştirilmesine de çok büyük önem veriliyordu. Anadolu'da köylere kadar yayılan Ahilik pek çok devlet adamını, askeri zümre mensuplarını, kadı ve

4 Nurettin Öztürk, "Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi," *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 7 (2002): 43.

5 Mehmet Şeker, *Türk İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-namelerin Yeri* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011), 23.

6 Kadir Arıcı, "Ahi Örgütlenmesi ve Sosyal Düzenin Korunmasındaki Roller," içinde *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Kırşehir, 2011), 1:91-92.

7 Ahmet Kolbaşı, "Türk Kültür Turizmi Açısından Ahilik," *Gazi Üniversitesi Ahilik Araştırmaları Dergisi (AHAD)* 1, sy. 2 (2005): 59-61.

8 Kazıcı, "Ahilik," 1:541.

müderisleri, tarikat şeyhlerini bünyesinde toplamıştır. Bu durum XIV. yüzyıla kadar sürdü; bundan sonra ise organize esnaf birlikleri şeklini aldı ve iktisadi faaliyet ön plana çıkmaya başladı.⁹

Yukarıda kısaca yer verildiği üzere ahilik teşkilatı eğitimden sosyal adaletin sağlanmasına varıncaya kadar oldukça geniş bir yelpazede faaliyet göstermiştir. Ahilik üzerine yapılan çalışmaların genel manada yerel olduğu ve Türkiye ölçeğindeki durumun ortaya konulmadığı dikkati çekmektedir. Söz konusu kurumun etkinlik sahasını görmek adına daha geniş bir ölçekten yapılan çalışmalara da ihtiyaç vardır. Aksi halde Ahi teşkilatının Türkiye'de genel durumunu (etki sahasını) görmek mümkün değildir. Söz konusu duruma ilişkin olarak bu araştırmanın amacı XVI. yüzyılda Türkiye'de ahi adlı zaviyelerin dağılışı ortaya koymak ve bu dağılışa etki eden sebepleri değerlendirmektir.

XVI. yüzyılda ahi adlı zaviyelere geçmeden önce çalışmada kullanılan kaynaklardan söz etmekte yarar vardır. Bu çalışmada 1530 yılına ait olan tahrir defterlerinde ve XVI. yüzyıl araştırmalarında geçen ahi adlı zaviyeler taranmıştır.¹⁰ Ahi adlı zaviyelerin daha iyi anlaşılabilmesi ve mekansal dokusunun ortaya konulabilmesi amacıyla taramalar neticesinde sancak bazında elde edilen veriler XVI. yüzyıl sancak merkezlerine göre tablo ve haritaya aktarılarak Türkiye ölçeğinde zaviyelerin dağılışı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'de Ahi Adlı Zaviyeler (XVI. Yüzyıl)

Zaviye; yerleşim merkezlerinde veya yollar-geçitler üzerinde kurulan, bir şeyhin yönetiminde, bir tarikata mensup dervişlerin yaşadıkları ve ilgililerin ya da görevlilerin gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek maddeleri ve yatacak yer sağladıkları, bina yahut binalara verilen isimdir.¹¹

9 Tarama yapılan kaynaklar: a) Arşiv Kaynakları: 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), Hüdavendigar, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alaiye Livaları (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1995); 367 Numaralı Muhasebe-i Vilayeti Rum-ili Defteri İle 114, 390 ve 101 Numaralı İcmal Defterleri I-II (920-937/1514-1530) (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2007); 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri I-II (937/1530) (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2001-2002); 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri I-II (937/1530) (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996-1997); 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II, Bolu, Kastamonu, Kangırı ve Kocaili Livaları (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1994); 75 Numaralı Gelibolu Livası Mufasssal Tahrir Defteri (925/1519) (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2009); 998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-Bekr ve Arab ve Zülkadriyye Defteri II (937/1530) (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1999). b) XVI. Yüzyıl Çalışmaları için Kaynakça'ya bakınız.

10 A. Yaşar Ocak ve Suraiya Faroqhi, "Zaviye," *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB, 1985), 13:468; Ali Açikel, "Osmanlı Dönemi'nde Tokat Kazasında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri," içinde *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Kırşehir, 2011), 1:5.

11 A. Yaşar Ocak, "Zaviyeler," *Vakıflar Dergisi*, sy. 12 (1978): 267.

Zaviyeler her şeyden önce din ve tasavvufun, talim, tatbik ve yayma merkezidir. Buralarda belli bir tarikatın gereklerine göre bir yaşantı takip olunacağı açıktır. Selçuklu ve Osmanlı döneminde medreselerin nüfuz edemediği köylerin ve göçebe çevrelerin dini ve sosyal hayatını ayarlama görevini zaviye ve tekkeler üstlenmişlerdir.¹² *Hangah, savmaa, buka, düveyre, medrese, ribat, asitane, tekke, imaret* ve *dergah* kelimeleri de, aralarında bazı küçük farklar bulunmakla beraber, bazı dönemlerde hemen hemen zaviye ile aynı anlamda kullanılmıştır.¹³ Selçuklu ve Osmanlı zamanında genellikle yol üzerinde kurulan ve vakıf niteliği taşıyan; büyük çiftliklere, bağ, bahçe ve arazilere sahip tekke veya zaviyelerde, sadece tarikat mensuplarına değil, gelip geçen yolculara da bedava konaklama ve barınma imkanı sağlanırdı.¹⁴ Tekke ve zaviyeler kuruluş amaçları ve kurumsal yapıları itibarıyla birbirlerinden pek farklı değillerdir. Ancak hepsine birden tekke veya zaviye denilmemesinin sebebi bulundukları mekândan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Belgelerde zaviye olarak tanımlananlar genel olarak şehrin dışında; yol güzergahlarında veya stratejik mevkilerde, tekkeler ise şehrin merkezinde veya kenarında kurulmuşlardır.¹⁵

Anadolu topraklarında zaviyeler, Anadolu'nun iskanı, Türkleşmesi ve Müslümanlaşması ile bir paralellik arz eder. Bu topraklarda zaviyeler bir iskân unsuru olmuş ve İslamiyet'in yayılmasında önemli roller üstlenmişlerdir.¹⁶ Zaviyeler çok yönlü bir müessese olarak imardan iskana, zanaattan ticarete, askerlikten eğitime ve dini konulara kadar hemen her sahada etkin bir rol oynamıştır. Barkan'ın ifadesiyle "kolonizatör Türk dervişleri" kurdukları zaviyelerle Anadolu'nun kısa sürede İslamlaşmasını ve Türkleşmesini sağlamıştır. XIII. yüzyıl Anadolu'suna psikolojik bir güç sağlayarak kısa sürede Anadolu'da siyasi bir birliğin kurulmasına yardımcı olmuşlardır. Doğu kökenli olan bu dervişler Türk ordularından daha önce kurdukları zaviyelerle hudut boylarına ulaşmışlar böylece gaza, ibadet ve hayır ruhunu canlı tutmuşlardır.¹⁷

Zaviyeler devletin kurulmasında hizmet etmiş, hürmete layık bazı ahilere, babalara ve alperenlere vakıf olarak verilen yerler olup şehir ve kasaba kenarında, köy civarlarında ve yol uğrağında bulunurlardı. Bunlar yeni fethedilen yerleri şenlendirmek, askeri sevk ve idareyi kolaylaştırmak, iç ve dış turizm ile ticaretin

12 Saim Savaş, "Osmanlı Dönemi Zaviyeleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler," içinde *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 4:461.

13 A. Duran Gülçiçek, "Anadolu ve Balkanlar'daki Alevibektaş Dergahları (Tekke, Zaviye ve Türbeler) (13-19. yy.)," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 16 (2000): 270.

14 Mustafa Alkan, "Osmanlı Döneminde Adana Sancağı'nda Kurulan Tekkeler/Zaviyeler ve Türbeler," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 39 (2006): 22.

15 Ocak, "Zaviyeler," 254.

16 M. Akif Erdoğan, "Karaman Vilayeti Zaviyeleri," *Tarih İncelemeleri Dergisi* 9 (1994): 89.

17 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 545; Abdurrahman Memiş, "Osmanlı'da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da Halidi Tekkeleri," içinde *Osmanlı*, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 4:514.

engellerini ortadan kaldırmak, fikir ve mal naklini sağlamak, ahlaksızlara doğru yolu göstermek, ümitsizlere kurtarıcı eli uzatmak, dolayısıyla sosyal, ekonomik ve siyasi hayatı kuvvetlendirmek gibi gayelerle, mühim noktalarda vazifelerini sürdürmüşlerdir. Zaviyedar denilen zaviye sahibi kendisine vakıf olarak verilen yeri ekip, biçerek buranın gelirini zaviyesine sarf ederdi; zaviyeye uğrayan her yolcu burada yiyecek, içecek ve yatacak bir yer bulurdu. Köprü, çeşme ve sair içtimai hayata hizmet eden şeyler de ya vakıf suretiyle veya buraların tamiri için yapacakları hizmete mukabil vergi ve resimlerden affedilmiş bir kısım köylü tarafından idare edilirdi.¹⁸

Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı devlet adamları tarafından topraklarında yer alan şeyhleri ve kurulan zaviyeleri destekledikleri bilinmektedir. Nitekim Selçuklular zamanında XIII. yüzyılda Anadolu değişik tasavvuf akımlarının kaynaştığı ve yeni sistemlerin ortaya çıktığı renkli bir ülke olmuştur. Özellikle Osmanlı hükümdarları dervişler ve şeyhler aracılığıyla halkın birliğini sağladığı gibi, diğer beyliklerden kazanılan topraklardaki Müslüman ahalinin yeni otoriteye alışmalarını kolaylaştırmış ve nihayet bunların yanında yeni fethedilen sahalarda iskân meselesinin çözümünde derviş ve şeyhlerin büyük faydaları olmuştur. Zaviyelerle ilgili olarak Osmanlı hükümdarlarının izlediği politika iki temel noktada toplamak mümkündür: 1) Yeni fethedilen topraklarda yerleşen şeyhlere vakıflar tahsis edip zaviyeler açmak veya vakfı olanların vakfını genişletmek, 2) Selçuklulardan ve beyliklerden geçen zaviyeleri vakıf ve imtiyazlarını olduğu gibi bırakmak, gerekirse yeni vakıflarla takviye etmek.¹⁹

Osmanlı toplumunda zaviyeler ile halk kesimleri arasında sıkı bağlar söz konusuydu. Kırsal kesimde yaşayan göçebe halkın tekke ve zaviyeler ile olan bağlantısı, yerleşik olan şehirli ve köylüye göre daha fazlaydı. Bunun nedeni, göçebe grupların hayat tarzlarından kaynaklanan kültürel özelliklerinin, *abdâl* adı verilen ve Osmanlı'dan önceki dönemlerden beri Anadolu'da göçebe gruplara dini yaşantıyı telkin eden kişilerle uyum içinde olmasıdır. Osmanlı döneminde de abdallara savaşa katılmaları karşılığında toprak veriliyor, onlar da elde ettikleri topraklara zaviyelerini inşa ediyorlardı.²⁰

Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde başlangıçtan itibaren (XI. yüzyıl) ahi zaviyelerinin etkinliğinin olduğunu ve bu etkinliğin Osmanlı döneminde de belirli bir süre devam ettiğini söylemek mümkündür. Barkan, ahi zaviyelerinin etkinliğinin başlangıç zamanı ile ilgili olarak şu ifadelerle yer vermektedir.²¹

18 Ocak, "Zaviyeler," 254-258.

19 Ocak, "Zaviyeler," 254-258.

20 Metin Akis, "16. Yüzyılda Ayıntab Sancağında Zaviyeler ve Mali Kaynakları," *Bilgi*, sy. 46 (2008): 88-98.

21 Ö. Lütü Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler," *Vakıflar Dergisi*, sy. 2 (1942): 292.

Anadolu'ya doğru yapılmış olan derviş akını ve bu dervişlerin köylere yerleşerek toprak işleri ve din propagandası ile meşgul olmaları hareketi ve zamanın beylerinin bu gibi kolonizatör dervişlere birtakım muafiyetler, haklar ve topraklar bahşetmek suretiyle onların kendi memleketlerine yerleşmelerine temine çalışmaları, *Anadolu istila ve iskânları kadar eskidir*. Anadolu'da yer alan zaviyelerin çoğunun Osmanlılardan evvelki beyliklerin himaye ve nişaneleri ile kurulmuş Ahi zaviyesi olması lazım gelir.

Ahilik kurumunun da hem kırsalda hem de şehirlerde zaviyeleri bulunmaktadır. Bu müesseseler, insanların dünya hayatının çeşitli meşakkat ve sıkıntılarından sıyrılıp ruh dünyalarını dinlendirdikleri yerlerdir. Öyle ki psikolojik, pedagojik ve tıbbi müesseselere varıncaya kadar geniş bir hizmet sahasına sahiptir.²²

Ahiliğe mensup olanlar tekke ve zaviyelerde bir araya gelmişlerdir. Bu mekânlar birer kültür ocağı olmasının yanı sıra o şehre veya köye dışarıdan gelmiş misafir yabancıların sığınağıdır.²³ XIII-XIV. ve XV. yüzyıllarda, ahi zaviyeleri çevresinde kurulan köy, kasaba ve mahallelerle hemen bütün Anadolu'da karşılaşmaktadır. Esnaf ve zanaatkârların dernekleri olan bu zaviyeler, tasavvufi kültürle beraber üyeleri arasındaki sevgi ve dayanışmayı da sağlamışlar, siyasi ve iktisadi hayata yön vermişlerdir. Medreselerin olmadığı kırsal bölgelerde bu konuda oluşan boşluğu ikmal etme noktasında daha önemli hale gelen zaviyelerde eğitim, medreselerden farklı olarak geniş bir perspektiften sunulmaktaydı.²⁴

Ahi zaviyeleri aynı zamanda bir eğitim kurumu rolüne sahiptir. Ahlak eğitimi iş dışında, zaviyelerde verilirken, meslek eğitimi iş başında usta-çırak ilişkisi içerisinde verilmiştir. Ahi birliklerinin üyesi olan esnaf ve sanatkârların, iş saatleri dışında akşamları toplandıkları zaviyeler, tam bir halk eğitim merkezi mesabesindeydiler. Özellikle çıraklar, sanatları ile ilgili pratik bilgi ve beceriyi iş yerlerinde öğrenirlerken zaviyelerde onlara, sanat ve teknik adına bir şey gösterilmez, dini ve ahlaki değerler kazandırılırdı. Zaviyelerde eğitim veren kişilere *muallim Ahi, emir* denirdi. Çobanoğlu Fütüvvetnamesine göre Ahi zaviyelerinde Türkçe Fütüvvetname, Kur'an okuma, yemek pişirme, oyun oynama, çalgı çalma, şarkı söyleme, tarih, önemli kişilerin hayat hikâyeleri, tasavvuf, Türkçe, Arapça, Farsça ve edebiyat öğretilirdi.²⁵

22 Memiş, "Osmanlı'da Tekkeler," 4:512-515.

23 Şeker, *Türk İslam Medeniyetinde Ahilik*, 25; Cevdet Yakupoğlu, "Selçuklular, Çobanoğulları, Candaroğulları ve Erken Osmanlı Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler," içinde *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Kırşehir, 2011), 1:1076.

24 Mehmet Topal ve Kâmil Çolak, "Osmanlı Devleti'nde Ahilik ve Ahi Zaviyeleri," *Doğu Batı*, sy. 53 (2010): 168-169.

25 Tayyip Duman, "Ahiliğin Eğitim Anlayışı ve Uygulamaları," içinde *II. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Kırşehir, 2012), 1:185.

Ahi zaviyelerinin üyelerinin farklı görevleri vardı. Burada işleri yürütecek olan imamlar, müderrisler, hatipler, vaizler, silah kullanmayı yazı yazmayı öğreten talimciler, hattatlar, şairler, şarkıcı ve rakkaslar yer alırdı.²⁶ Ahi zaviyelerinde eğitim medreselerden farklı olarak geniş bir perspektifte sunulurdu.²⁷ Ahiler eğitimi kişinin hayatının belirli bir periyoduna sıkıştırmamış, onlar hayat boyu devam eden bir eğitimi benimsemişlerdir. Ahi zaviyelerinde kırk yaşın üstündeki insanlara da okuma-yazma öğretilmiştir ki hatta bunlar arasında divan yazacak olgunluğa ulaşanların varlığı oldukça dikkat çekicidir.²⁸

Teşkilat müntesipleri kendisine uygun her mahfil, toplantı ve eğlenceye katılabilir ve buralarda yeni şeyler öğrenirdi. Ahi zaviyeleri suçluların da terbiye edildiği bir merkezdir. Bu durumu Evliya Çelebi'nin şu ifadelerinden anlıyoruz: "İstanbul'un dört mevleviyet yerinde oniki mahallede debbağ kârhaneleri vardır. Bunların içinde nice şahbaz işçiler vardır ki âdem ejdarhasıdır. Eğer içlerine bir kanlı yahut bir haricî düşse asla hâkime teslim etmezler. Ol kanlı erenlerin elinden halas dahi olamaz. Bıçareyi köpek necisi idman etmeye tayin ederler; ister istemez tâib (tövbekâr) ve tâhir (temiz) olup nihayet bir kâr sahibi olur." Bu ifadelerden Ahi teşkilatının suçluları ıslah ile cemiyete tekrar kazandırma yolunu günümüzden çok önce uyguladıkları anlaşılmaktadır.²⁹

Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler devrinde sosyal, kültürel ve dinî çeşitli hizmetlerin yürütülebilmesi için açılmış olan zaviyelerin önemli bir kısmı Ahiler eliyle tesis edilmiştir. Ulaşım ve ticaret yolları üzerinde açılan zaviyeler, ıssız mekânlarda kurulan zaviyeler, derbend bekleme amacıyla inşa edilmiş zaviyeler, bir mahalli mamur kılmak veya bir yöreye dinî-tasavvufî fikir yaymak için açılan zaviyeler bu kabildendir. Ahiler, aynı zamanda bir esnaf örgütü olarak şehir ve kasaba merkezlerinde, ticaret yollarının kesiştiği önemli kavşak noktalarında ticari amaçlı tekke-zaviye inşa etmişler ve hizmet yürütmüşlerdir.³⁰

Ahiler esnaf ve eğitim örgütü olmasının yanı sıra yerleşim merkezlerinin kuruluşunda ve boş alanların iskana açılmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

26 Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik* (Ankara: TTK Yayınları, 1997), 103.

27 Ahi zaviyelerinde akşam yapılan toplantılarda okunan kitaplar bize eğitim-öğretim müfredatıyla ilgili bir fikir sahibi olmak mümkündür. Fütüvvetnameler bu konuda şu bilgiyi verir: "Kelâmullah-i Teâlâ ve châdis-i enbiyâ ve menâkıbât-ı evliyâ ve muâmelat-ı sulehâ ve evsâf-ı müzekkâ ve sergüzeşt-i Şühedâ ve nisbet-i ahibbâ ve letâyif-i zurefâ ve esrâr-ı fukarâ ve sülûk-i suvefâ ve belâğât-ı Şuarâ okunup sema u safâ olunduktan sonra mahfile işaret olunur." Bunların dışında kişiyi savaşa hazırlayan, kılıç ve silah kullanmak, atıcılık, güreş gibi sporlar da öğretilirdi. M. Saffet Sarıkaya, "Osmanlı Devleti'nin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi," *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı*, sy. 4 (1999): 11.

28 Yusuf Ekinci, "Ahilik ve Eğitim," içinde *II. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Kırşehir, 2012), 1:195; Sarıkaya, "Osmanlı Devleti'nin İlk Asırlarında," 11.

29 Sarıkaya, "Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında," 11.

30 Cevdet Yakupoğlu, "Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Zaviyeleri," *Turkish Studies* 4, sy. 3 (Bahar 2009): 2264.

Ahi zaviyeleri süreç içerisinde kırsal alanda köy ve mezra; kasaba ve şehirlerde ise mahallelerin oluşmasını sağlamışlardır. Adeta “birer iskân politikacısı” olarak faaliyet göstermişlerdir. Nitekim Afyonkarahisar çevresi ile ilgili olarak yapılan bir çalışmada zaviyelerin yeni yerleşmelerin kuruluşuna yaptığı etki şu cümlelerle ifade edilmektedir:

Afyonkarahisar çevresinde Osmanlılar zamanında pek çok zaviye bulunmaktadır. Bu zaviyelerin birçoğunun kuruluşu, bölgenin fetih dönemlerine dayanmaktadır. Türkler Miryokefalon Savaşı’ndan sonra bölgeyi tamamen kontrol altına aldıklarında, yerleşim merkezlerini büyük ölçüde boşalmış halde bulmuşlardır. Bölgenin iskanının sağlanmasında ise zaviyeler vasıtasıyla, Ahî teşkilatları ile çeşitli tarikatların önemli rol üstlendikleri anlaşılmaktadır. Afyonkarahisar vakıflarının kayıtlarını içeren 1575 tarihli Vakıf Tahrir Defteri’nde Karahisâr-ı Sâhip Sancağı’nda en az 105 zaviyenin bulunduğu dair kayıtlar mevcuttur. Bu zaviyelerin isimleri incelendiğinde 20’sinin Ahî, 25’inin Şeyh, 5’inin Dede, 12’sinin Baba, 2’sinin Abdal, 4’ünün Fakih, 1’inin Gazi olduğu görülmektedir. Bunlardan da açıkça anlaşılacağı gibi zaviyeler büyük oranda Ahî birliklerine bağlı insanlar ile tarikat mensubu insanlar tarafından kurularak faaliyet gösteren teşekküllerdir. Bu zaviyelerin ekseriyeti kırsal alanlarda yer almaktadır.³¹

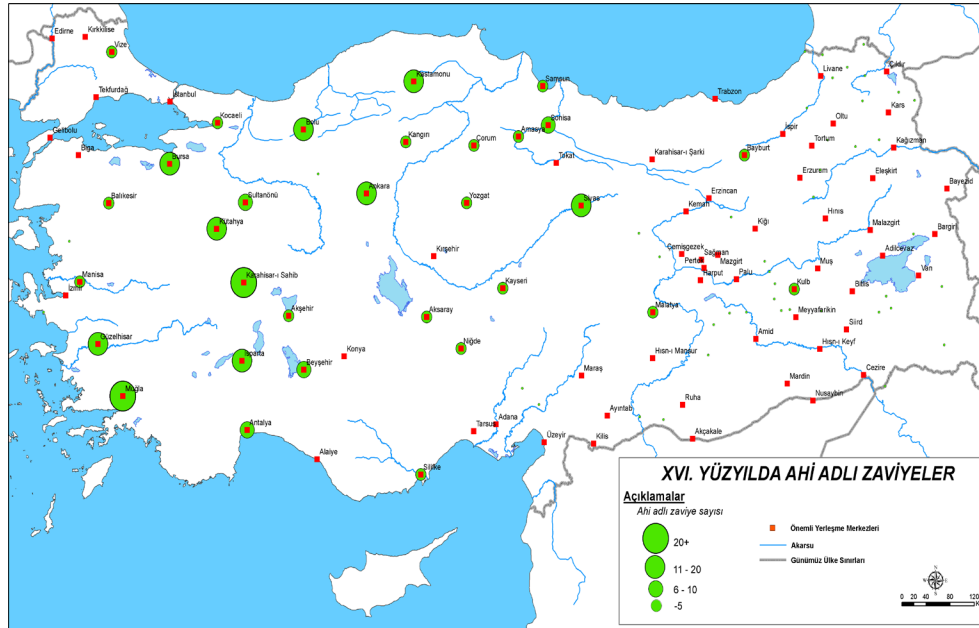
Söz konusu kırsal alanlara şeyh/zaviyedar ve onun yakın çevresiyle bir zaviye kurarak yerleşmişlerdir. Zaman içinde ise söz konusu zaviyenin müntesipleri artmış ve o mekâna yerleşmek suretiyle yeni bir yerleşim birimi meydana gelmiştir. Bu haliyle ahi zaviyelerinin birer iskân çekirdeğini meydana getirdiği, boş olan Anadolu kırsalının iskana açıldığı ve vatanlaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Yapılan taramalar neticesinde elde edilen verilere göre ahi adlı zaviyelerin Türkiye’deki dağılışı şu şekildedir. Doğuda Kulp, batıda Vize, kuzeyde Kastamonu ve Sinop, güneyde Antalya Silifke olmak üzere Türkiye topraklarının dört bir köşesinde ahi adlı zaviyeler bulunmaktadır. Ahi adlı zaviyelerin idari bölünüş esasına göre dağılışına bakıldığında Menteşe Sancağı (33 ahi adlı zaviye), Karahisar-ı sahip Sancağı (21 ahi adlı zaviye), Kütahya ve Hamid Sancağı (19’ar ahi adlı zaviye), Aydın Sancağı (18 ahi adlı zaviye), Sivas-Tokat Sancağı (16 ahi adlı zaviye) şeklinde sıralanmaktadır (Tablo 1, Harita 1).

31 Mustafa Karazeybek, “Afyonkarahisar’da Zaviyeler,” içinde *Afyonkarahisar Kütüğü I* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 2001), 415-416.

Tablo 1. XVI. Yüzyılda Ahi Adlı Zaviyelerin Sancaklara Dağılışı

Sancak	Zaviye	Tekye	Zaviye Toplamı	Sancak	Zaviye	Tekye	Zaviye Toplamı
Kütahya	15	4	19	Hüdavendigâr	16	-	16
Karahisar-ı Sahip	21	-	21	Biga	-	-	-
Sultanönü	6	-	6	Karesi	4	-	4
Hamid	18	1	19	Saruhan	-	-	1
Ankara	11	-	11	Aydın	18	-	18
Bolu	7	-	7	Menteşe	33	-	33
Kastamonu	4	1	5	Teke	8	-	8
Kengiri	1	-	1	Maraş	-	-	-
Kocaili	3	-	3	Bozok	1	-	1
Konya	1	-	1	Paşa Livası	1	-	2
Beyşehir	7	-	7	Vize	3	-	3
Akşehir	2	-	2	Çirmen	1	-	1
Aksaray	2	-	2	Harput	-	-	-
Niğde	2	-	2	Ruha	-	-	-
Kayseri	2	-	2	Hınıs	-	-	-
İç-il	1	-	1	Gelibolu	-	-	-
Amasya	5	-	5	Çemişgezek	-	-	-
Çorumlu	5	-	5	Adıyaman	1	-	-
Sivas-Tokat	16	-	16	Adilcevaz ve Ahlat	-	-	-
Sonisa-Niksar	7	-	7	Malatya	1	-	1
Karahisar-ı Şarki	-	-	-	Ordu	-	-	-
Canik	4	-	4	Tarsus	-	-	-
Trabzon	-	-	-	Zamantı	-	-	-
Kemah	-	-	-	Genel Toplam	143	6	149
Bayburd	3	-	3				

Harita 1. XVI. Yüzyılda Türkiye'de Ahi Adlı Zaviyeler

Ahi adlı zaviyelerin, batıda “uç” bölgelerde yoğunlaştığı görülür. Anadolu Selçuklu Devleti tam bir İslam saltanatı haline geldikten sonra başlıca üç bölge “uç” oldu, ve buralara gaziler gelip yerleşti. 1) Güneyde Klikya (Çukurova)’da Küçük Ermenistan ve Kıbrıs Krallığına karşı bir emaret-i melik al-sevahil (Merkezleri Alaiye ve Antalya), 2) Kuzeyde Trabzon Rum İmparatorluğu hududunda ve Karadeniz kıyılarında kuzey ucu; bu uç doğu (merkezleri Simere, Samsun ve Bafra) ve batı (merkezleri Kastamonu ve Sinop) olarak iki kısma ayrılabilir, 3) Kastamonu bölgesinden güneyde Makri körfezine kadar uzanan Bizans’a karşı batı ucu (başlıca merkezleri Kastamonu, Karahisar-ı Devle, Kütahya ve Denizli).³² İşte söz konusu bu “uç” bölgelerde Anadolu’nun Türkleşmesi ile birlikte kademeli olarak hareket etmişler ve yeni fethedilen bölgelerde Türkleşmeyi ve İslamlaşmayı sağlamışlardır. Barkan bu durumu şu şekilde ortaya koyar:³³

Osmanoğulları ile beraber, birçok şeyhler gelip Anadolu’nun garb (batı) taraflarına yerleşmişlerdi. Anadolu’nun batı kesimine birçok şeyh ve derviş yerleşmiştir. Bu yeni gelen derviş muhacirlerin bir kısmı gazilerle birlikte, memleket açmak ve fütihat yapmakla meşgul bulundukları gibi; bir kısmı da o civarda köylere tamamen boş ve تنها yerlere yerleşmişler ve oralarda müridleri ile beraber ziraatle ve hayvan yetiştirmekle meşgul olmuşlardır. Filhakika, o zamanlar dini cemaatlara Anadolu’nun hemen her tarafında tesadüf edilmekteydi. Onların tercihen boş topraklar üzerinde kurdukları zaviyeleri, bu suretle büyük kültür, imar ve din merkezleri haline giriyordu.

Zaviyelerin dağılışı ile ilgili olarak dikkat çeken önemli bir durum da ahi adlı zaviyelerin yalnızca şehirlerde değil kırsal kesimde de bulunmasıdır. Örneğin 33 ahi adlı zaviyenin yer aldığı Menteşe Sancağı’nda 15; 19 ahi zaviyesinin yer aldığı Kütahya Sancağı’nda 8 ahi adlı zaviyenin köylerde yer aldığı görülmektedir. Genel manada zaviyelerin şehirde yoğunlaştığı söylenebilir de kırsal kesimde de zaviyelerin kurulduğunu, söz konusu örneklerde olduğu gibi neredeyse şehirlere yakın bir seviyeye yaklaşabildiğini ve çeşitli görevlerini bu alanlarda da yerine getirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim bu duruma İbn-i Batuta tanıklık etmiş³⁴ ve seyahatnamesinde şehirlerin dışında köylerde de ahilerle karşılaştığını, onun şu ifadesinden açıkça anlamak mümkündür: “Bursa’dan İznik’e gittik, şehre ulaşmadan gece bastırınca Gürle köyünde Ahi’lerin birinin zaviyesinde yatmak mecburiyetinde kaldık.”³⁵

32 Halil İnalcık, *Osmanlılar: Fütihat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 49.

33 Barkan, “Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler,” 290.

34 İbn-i Batuta Anadolu seyahatinde ahiler tarafından misafir edilmiş ve gördüğü ilgiden oldukça memnun kalmıştır. Batuta’nın seyahat güzergahında ahi zaviyelerinden söz ettiği merkezler: Antalya, Burdur, Gölhisar, Milas, Denizli, Milas Beçin, Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Tire, Manisa, Balıkesir, Bursa, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu ve Sinop’tur. Bk. Şeker, *Türk İslam Medeniyetinde Ahilik*, 40-46.

35 Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 140.

Ayrıca gerek şehirlerde ve gerekse kırsal alanlarda hem insanların eğitilmesinde hem de Anadolu'ya Türk akınları ile gelenlerin yurt edinmesinde tutunması ve meslek sahibi olmalarında etkin rol üstlenmişlerdir. Anadolu'nun fetih süreci ve batıya doğru hareketle birlikte zaviyeler de batıya kaymıştır. Zaviyeler, içtimai ve dini mühim cereyanların doğurduğu mühim propaganda ve kültür müesseseleri, yeni açılan memleketlerde yerleşen Türk muhacirlerinin yerleşme ve teşkilatlanma merkezidirler. Söz konusu zaviyelerin kurucuları ve yahut namına kuruldukları şeyhler ve dervişler de umumiyetle o köylerde yerleşen muhacirlerin o mıntıkada öncüleri ve kafil şefleri veya büyük babalarıdır.³⁶

Şehirlerde etkinliklerinin yanı sıra kırsal alanlarda ıssız yerleri tercih etmişler ve buraların bir yerleşim yeri olmasında öncü olmuşlardır. Adeta kırsal alandaki zaviyeler yerleşim nüvelerini/çekirdeklerini tesis eden bir kurum olmuştur. Türk dervişlerine ve onların köylerde tesis ettikleri zaviyelere, Türk istilas ile birlikte ilerleyen bir şekilde, bütün Anadolu'da tesadüf edilmektedir. Aynı muhacir akını batıya doğru ilerledikçe bu akının öncüleri olan dervişler ve onların kurdukları ma'mureler (zaviyeler) batıya doğru ilerlemiş ve çoğalmıştır. Misyoner dervişlerin dini ve sosyal fikirler propagandası ile de halk kültürleri arasında çok faal bir maya gibi faaliyete geçerek, o memleketlerin sosyal bünyesinde ve siyasi kuruluşunda büyük yenilikler yapmak için müsait kaynaşmayı yaratmakta, temsil ve fütihat işlerini kolaylaştırmakta büyük bir etken oldukları muhakkaktır.³⁷

Sonuç ve Değerlendirme

Ahiler kurmuş oldukları teşkilatları ile hem kırsal kesimde hem de şehirlerde oldukça önemli roller üstlenmişlerdir. Özellikle Anadolu'nun Türkleşme döneminde "uç" bölgelerde misyonlarını devam ettirmişlerdir.

Şehirlerin yanı sıra özellikle kırsal alanlarda ıssız yerlerde kurmuş oldukları zaviyeler ile Anadolu kırsalında yerleşme nüvelerini/çekirdeklerini oluşturmuşlardır. Zaviyeler etrafında toplanan kişilerin zaman içinde adetlerinin artması neticesinde köyler oluşmuştur.

Şehir merkezlerinde kurulan zaviyeler çevresinde toplanan insanlar ile ahi adlı mahalleler kurulmuştur. Bu zaviyeler ile Anadolu'ya yeni gelen Türklere mihmandarlık yapmışlar, onların meslek, yer ve yurt sahibi olmalarını temin etmişlerdir.

Ahi adlı zaviyeler, Menteşe Sancağı (33 ahi adlı zaviye), Karahisar-ı sahip Sancağı (21 ahi adlı zaviye), Kütahya ve Hamid Sancağı (19 ahi adlı zaviye), Aydın Sancağı (18 ahi adlı zaviye), Sivas-Tokat Sancağı (16 ahi adlı zaviye) şeklinde sıralanmaktadır.

³⁶ Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler," 295.

³⁷ Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler," 291-293.

Bu sahalar özellikle Anadolu'nun Türkleşmesinde “uç” bölgeler olduğu hemen dikkati çeken bir durumdur. Anadolu'nun peyder pey Türk yurdu haline gelme sürecinde batıya doğru devam eden fütuhatta ahilerin de “misyoner şeyh ve dervişler olarak” batıya doğru kayarak, şehirde ve kırsalda Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

Kaynaklar

- Açıkel, Ali. “Osmanlı Dönemi'nde Tokat Kazasında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri.” İçinde *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1:1-21. Kırşehir, 2011.
- Akis, Metin. “16. Yüzyılda Ayıntab Sancağında Zaviyeler ve Mali Kaynakları.” *Bilig*, no. 46 (Yaz 2008): 87-104.
- Alagöz, C. Arif. “Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler.” İçinde *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, 11-23. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984.
- Alkan, Mustafa. “Osmanlı Döneminde Adana Sancağı'nda Kurulan Tekkeler/Zaviyeler ve Türbeler.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, no. 39 (2006): 21-32.
- Arıcı, Kadir. “Ahi Örgütlenmesi ve Sosyal Düzenin Korunmasındaki Roller.” İçinde *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1:84-92. Kırşehir, 2011.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler.” *Vakıflar Dergisi*, no. 2 (1942): 279-386.
- Barkan, Ömer Lütfi ve Enver Meriçli. *Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Bayram, Mikail. “Ahiliğin Bilimsel Temelleri.” İçinde *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1:176-184. Kırşehir, 2011.
- Bilgili, A. Sinan. “XVI. Asırda Karahisar-ı Şarki Kazası.” Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 1989.
- Bostan, M. Hanefi. *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.
- Bulduk, Üçler. “XVI. Asırda Kara Hisar-ı Sahib Sancağı.” Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1993.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Çelik, Şenol. “Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584).” Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1994.
- Çınar, Hüseyin ve Osman Gümüüşçü. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çubuk Kazası*. Ankara: Çubuk Belediyesi Yayınları, 2002.
- Doğru, Halime. *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Doğru, Halime. *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*. Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları, 2005.

- Duman, Tayyip. "Ahiliğin Eğitim Anlayışı ve Uygulamaları." İçinde *II. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1:181-190. Kırşehir, 2012.
- Ekinci, Yusuf. "Ahilik ve Eğitim." İçinde *II. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1:191-197. Kırşehir, 2012.
- Emecen, Feridun. *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Erdoğan, M. Akif. "Karaman Vilayeti Zaviyeleri." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 9 (1994): 89-158.
- Erdoğan, M. Akif. *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2006.
- Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Gögebakan, Gökür. *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*. Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.
- Gökbilgin, M. Tayyip. *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952.
- Göyünç, Nejat. *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Gülççek, A. Duran. "Anadolu ve Balkanlar'daki Alevibektaş Dergahları (Tekke, Zaviye ve Türbeler) (13-19. yy.)." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, no. 16 (2000): 270-300.
- Gümüşçü, Osman. *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- Güneş, Ahmet. "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 1994.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis/Kozan Sancağı." *İÜ Tarih Dergisi*, no. 32 (1979): 819-892.
- İnalçık, Halil. *Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- İnbaşı, Mehmet. *XVI. Yüzyıl Başlarında Kayseri*. Kayseri: İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1992.
- İnbaşı, Mehmet. *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı (1549-1650)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008.
- Karazeybek, Mustafa. "Afyonkarahisar'da Zaviyeler." İçinde *Afyonkarahisar Kültürü I*, 415-426. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Kayaoğlu, İsmet. "Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31, no. 1 (1991): 148-155.
- Kazıcı, Ziya. "Ahilik." İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1:540-541. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kılıç, Orhan. *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*. Van: Van Belediyesi Yayınları, 1997.
- Kılıç, Orhan. *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*. Ankara: TAMGA Yayıncılık, 1999.
- Kolbaşı, Ahmet. "Türk Kültür Turizmi Açısından Ahilik." *Gazi Üniversitesi Ahilik Araştırmaları Dergisi (AHAD)* 1, no. 2 (2005): 58-67.

- Memiş, Abdurrahman. "Osmanlı'da Tekkeler, Sosyal Fonksiyonları ve İstanbul'da Halidi Tekkeleri." İçinde *Osmanlı*, ed. Güler Eren, 4:512-520. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Mete, Zekai. "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004.
- Miroğlu, İsmet. *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*. İstanbul: Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, 1975.
- Miroğlu, İsmet. *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Ocak, A. Yaşar. "Zaviyeler." *Vakıflar Dergisi*, no. 12 (1978): 247-270.
- Ocak, A. Yaşar ve Suraiya Faroqhi. "Zaviye." İçinde *İslâm Ansiklopedisi*, 13:468. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1985.
- Öz, Mehmet. *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik (Samsun) Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Öztürk, Nurettin. "Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi." *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 7 (2002): 43-56.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi." *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı*, no. 4 (1999): 2-20.
- Savaş, Saim. "Osmanlı Dönemi Zaviyeleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler." İçinde *Osmanlı*, ed. Güler Eren, 4:459-467. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Solak, İbrahim. *XVI. Yüzyılda Zamantu Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı*. Konya: Tablet Yayınları, 2002.
- Solak, İbrahim. *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Şahin, İlhan. "Ahi Evran." İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1:529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Şeker, Mehmet. *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Şeker, Mehmet. *Türk İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-namelerin Yeri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Şimşirgil, Ahmet. "Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)." Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 1990.
- Togan, Zeki Velidi. *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- Topal, Mehmet ve Kamil Çolak. "Osmanlı Devleti'nde Ahilik ve Ahi Zaviyeleri." *Doğu Batı*, no. 53 (2010): 163-169.
- Tosunoğlu, Ayşe. "Tahrir Defterine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1984.
- Uzunçarşılı, İ. Hakki. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Ünal, M. Ali. *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

- Ünal, M. Ali. *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Ünal, M. Ali. *XV-XVII. Yüzyılda Sinop Kazası*. Isparta: Fakülte Yayınları, 2008.
- Yakupoğlu, Cevdet. "Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Zaviyeleri." *Turkish Studies* 4, no. 3 (Bahar 2009): 2264-2285.
- Yakupoğlu, Cevdet. "Selçuklular, Çobanoğulları, Candaroğulları ve Erken Osmanlı Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler." İçinde *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1:1073-1088. Kırşehir, 2011.
- Yediyıldız, Bahaddin. *Ordu Kazasının Sosyal Tarihi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Yılmaz, Ali. "16. Yüzyılda Birecik Sancağı." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1990.
- Yılmaz, Fikret. "XVI. Yüzyılda Edremit Kazası." Doktora tezi, Ege Üniversitesi, 1995.
- Yiğit, Ahmet. "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası." Doktora tezi, İnönü Üniversitesi, 1998.
- Yörük, Doğan. *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*. Konya: Tablet Kitabevi, 2005.

XVI. YÜZYIL TÜRKİYESİ'NDE AHI ADLI YERLEŞMELER*

İlker YİĞİT**

Giriş

Anadolu'da Ahiliğin kurucusu İran'ın Hoy şehrinde doğan Şeyh Nasırüddin Mahmud olup daha sonraları Ahi Evran ismiyle anılmıştır. Anadolu'ya gelen mutasavvıflardan biri olan Ahi Evran, bir süre Denizli, Konya ve Kayseri'de ikamet ettikten sonra birçok şehir ve kasabayı gezerek ahilik teşkilatının kuruluşunda ve yayılışında önemli bir rol oynamıştır. Daha sonra Kırşehir'e yerleşmiş ve ölümüne kadar burada kalmıştır. Bazı siyasi ve sosyal olaylar, 93 yıl yaşadığı rivayet edilen Ahi Evran'ın hem Hacı Bektaş-ı Veli (Ö. 1270), hem de Mevlana Celaleddin-i Rumi (1207-1273) ile çağdaş olduğunu göstermektedir. Bir taraftan İslami-tasavvufi düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekke ve zaviyelerde şeyh-mürid ilişkilerini, diğer taraftan işyerlerinde usta, kalfa ve çırak münasebetlerini ve buna bağlı olarak iktisadi hayatı düzenleyen Ahiliğin Anadolu'da kurulup gelişmesinde Ahi Evran'ın büyük rolü olmuştur.¹

Ahi kelimesi Arapça olup sözlük anlamı "kardeşim"dir. Terim olarak ahilik, belli devrede esnaf ve sanatkarlar birliğini ifade etmektedir. Örgüt olarak ise, XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın başlarına dek Anadolu

* Bu çalışma 2013 yılında *Turkish Studies- International Periodical For The Languages'te* yayımlanmıştır. Bkz. İlker Yiğit, "XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı," *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 8, sy. 5, (2013): 59-73.

** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, iyigithg@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1473-3438.

1 İlhan Şahin, "Ahi Evran," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1:529-530; Ziya Kazıcı, "Ahilik," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1:540-541.

şehir, kasaba ve hatta köylerindeki esnaf ve sanatkarlar kuruluşlarının elaman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenleyen bir kurumdur.² Kendilerine Ahi denilen teşkilat üyeleri toplumdaki erkek bireylerden oluşmaktadır. O dönemde Türkmen esnaf ve sanatkar hanımlar da Baciyan-ı Rum (Anadolu Bacıları) adı verilen örgütü kurmuşlardır.³ Ahlak ile sanatın uyumlu bileşimi olarak tarif edilen Ahilik, Anadolu'da XIII. yüzyılın başından itibaren görülmeye başlanmış, başta Kayseri, Konya ve nihayetinde Kırşehir'de esnaf birlikleri olarak teşekkül etmiş bir sosyo-ekonomik müesseseseseleşmedir. Amacı, zenginle fakiri, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, halk ile devlet arasında iyi ve sağlam ilişkiler kurarak "sosyal adaleti" gerçekleştirmek olan Ahilik, bu amacına, sağlam bir teşkilatlanma modeli ve köklü bir eğitim sistemi aracılığıyla ulaşmaya çalışmıştır. Ayrıca yerleşik hayata geçiş esnasında birbirleriyle çatışma içerisinde olan grupları uzlaştırmak, zayıflayan boy ve aşiret bağlarının yerine, yerleşik hayat şekline uygun koruyucu değerler koymak, toplumun huzurunu temin etmek de en büyük uğraşları arasında yer alıyordu.⁴

Ahilik; ahlaki, kültürel ve ticari hayata dair prensipleriyle, toplumu ayakta tutan ve Anadolu'nun her yanına yayılan bir organizasyondur. Ayrıca Balkanlar'da ve Kırım'da yaşamış olan Türk halkının sanat ve meslek alanında yetişmelerini ve aynı zamanda ahlaki yönden de gelişmelerini sağlayan önemli bir kurumdur.⁵ Dönemlerinde adeta birer sivil toplum kuruluşu durumunda olan ahi teşkilatı sosyal düzenin korunmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Yaşadıkları toplumda düzeni bozanlara karşı asayiş kuvveti gibi görev üstlenmişler kimi durumlarda ise adeta bir sosyal yardım kuruluşu gibi görev yapmışlar; toplumun derdi ile dertlenmişler çare yolları aramışlardır. Ahiler toplumda kurulu düzenin korunması ve yaşatılmasına katkı sağladıkları gibi sosyal kontrolü etkin bir şekilde sürdürerek toplumun sosyal ve ahlaki bozulmasını önlemişlerdir.⁶

Ahiler, Anadolu'da fütüvvetin ahlaki ilkelerini benimsemiş, zaviyelerde yaşayan, belli bir mesleği ve sanatı olan genç kişilerden oluşan topluluktur. Ahilik, bir Türk kurumu olarak siyasi ve sosyal hayatta aktif bir rol oynamıştır.⁷ Ahilik menşei itibariyle Abbasilere ait olan Fütüvvet teşkilatı ile ilişkilendirilmeye çalışılsa da

2 Neşet Çağatay, Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 1.

3 Mikail Bayram, "Ahiliğin Bilimsel Temelleri," I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Kırşehir: 2011), 1:177.

4 Nurettin Öztürk, "Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi," Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 7, (2002): 43.

5 Mehmet Şeker, Türk İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-namelerin Yeri (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011), 85; Mustafa Şanal ve Mustafa Güçlü, "Bir Toplumsallaştırma Aracı Olarak Ahilik," Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 23, (2007): 379-380.

6 Kadir Arıcı, "Ahi Örgütlenmesi ve Sosyal Düzenin Korunmasındaki Roller," I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Kırşehir: 2011), 1:91-92.

7 İsmet Kayaoğlu, "Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri," Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 31, sy. 1 (1991): 151.

Anadolu'da ve daha sonra yayıldığı topraklarda tamamıyla Türk kültürünün belirgin özelliklerini temsil eden bir hüviyeti yansıtmıştır. Bu yönüyle Ahilik, Ahmet Yesevi'den Anadolu'ya uzanan tasavvuf kimliği ile Türk kültürünün bozkır teşkilatçılığına özgü vasıfları bünyesinde birleştirerek Türklere ait bir kurum halinde ortaya çıkmıştır. XI. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'da Türkleşmenin hızlanmasıyla birlikte, Asya'dan göç eden sanatkar ve tüccar Türklerin yerli tüccar ve sanatkarlar karşısında tutunabilmeleri ve yaşayabilmeleri için aralarında bir örgüt kurmalarını zorunlu kılmıştır. İşte bu zorunluluk, dini ahlaki kuralları olan esnaf ve sanatkarlar dayanışma ve kontrol örgütünün, yani Ahiliğin Anadolu'da kurulması sonucunu doğurmuştur. Ahilik örgütü şekillendiği dönemden itibaren Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminde varlığını sürdürmüş Osmanlı devletinin yükselme döneminden itibaren dönüşüme uğramasına karşın özdeki misyonunu korumuştur. Ahilik, Anadolu Selçukluları zamanında başta Kırşehir olmak üzere Ankara, Kayseri, Sivas, Erzurum gibi şehirlerde kurulup geliştiği gibi Osmanlılar döneminde ülkenin her tarafında ulaşmış ve kökleşmiştir. Anadolu köylerinde ve kırsalında ise ahiliğin uzantısı olan yaranlık teşkilatı yer almıştır.⁸

Ahilikle ilgili farklı bakış açıları ile çeşitli bilim adamları tarafından çalışmaların yapıldığı ve yapılmaya devam edildiği görülmektedir. Söz konusu çalışmaların bazıları köken itibarıyla konuya yaklaşırken bazıları da ahilik teşkilatının, özellikleri, işlevleri ve günümüze yansımaları üzerinde durmaktadır. Bunların dışında günümüz sosyo-ekonomik hayatına ışık tutabilecek bir takım ahilik ile ilgili önerileri de görmek mümkündür. Ancak ahilikle ilgili Türkiye genelini kapsayan (ahiliğin dağılışı ve dolayısıyla etkinlik sahasını ortaya koyan) bir çalışmanın olmadığı dikkati çekmektedir. Nitekim bu hususu A. Açık (2011, s. 3)⁹ şu cümlelerle ifade etmektedir. "Ahi teşkilatının kuruluşu ve faaliyetleri hakkında çok sayıda araştırma yapılmasına rağmen, sonraki yüzyıllarda, özellikle Osmanlı döneminde, yayıldığı coğrafi saha ve gelişimi üzerine yapılan çalışmalar tatmin edici olmaktan uzaktır." Söz konusu bu eksikliği gidermede küçükte olsa bir katkı sağlamak amacıyla bu çalışma kaleme alınmış ve araştırmada XVI. yüzyılda Türkiye sınırları içinde kalan ahi adlı yerleşmeler konu edilmiştir.

Eldeki çalışma veri ve zaman açısından XVI. yüzyıl, mekansal olarak bugünkü Türkiye sınırları referans alınmak suretiyle ahilik konu edinilmiştir. Araştırmada ahiliğe toponimik bir bakış açısı ile yaklaşmış, Türkiye'de XVI. yüzyılda yer alan ahi adlı yerleşmelerin (köy, mahalle, mezraa ve çiftlik) mekansal dağılışı ortaya konulmuş ve değerlendirilmiştir. Hiç şüphesiz bu mekansal dağılışı ahiliğin Türkiye'de yayılma alanını ve etkinliğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

8 Ahmet Kolbaşı, "Türk Kültür Turizmi Açısından Ahilik," Gazi Üniversitesi Ahilik Araştırmaları Dergisi (AHAD) 1, sy. 2 (2005): 59-61.

9 Ali Açık, "Osmanlı Dönemi'nde Tokat Kazasında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri," I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı (Kırşehir: 2011), 1:3.

Bu çalışma yapılırken öncelikle 1530 yılına ait olan tahrir defterlerinde ahi adlı yerleşmeler, daha sonra XVI. yüzyıl çalışmalarında geçen ahi adlı yerleşmeler (tekrara yer vermemek için taramalar isim isim yapılmış ve toplam rakamlar böylelikle elde edilmiştir) taranmıştır. Ahi adlı yerleşmelerin daha iyi anlaşılabilmesi ve mekansal dağılışının ortaya konulabilmesi amacıyla taramalar neticesinde sancak bazında elde edilen veriler tabloya ve CBS (Coğrafi Bilgi Sistemleri) ortamında XVI. yüzyıl sancak merkezlerine göre haritaya aktararak Türkiye ölçeğindeki dağılışı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de Ahi Mührü: XVI. Yüzyılda Ahi Adlı Yerleşmeler

Yerleşme en geniş anlamıyla insanların oturduğu, faydalandığı alandır. Dar anlamıyla ise insanların içinde oturduğu ve diğer faaliyetlerde bulunduğu yerlerdir.¹⁰ Yerleşme mekanları, yeryüzünde insan hayat ve faaliyetlerinin dayanak noktaları ve bu hayat ve faaliyetlerin en karakteristik, en göze çarpanıdır.¹¹ Yerleşmelerin coğrafya biliminde özel bir yeri vardır. Nitekim bu durumu Tümertekin ve Özgüç (2009, s. 361)¹² şu ifadelerle dile getirir: “Doğal coğrafi görünümün, kültürel coğrafi görünüme dönüştürülmesi en dramatik şekilde, insanların yerleştikleri yerlerde gerçekleşmiştir. Bu yüzden de yerleşmeler tüm beşeri coğrafyanın en merkezi kısmını oluştururlar”. İnsanların yerleşik hayata geçmesinden sonra, isabetli noktalara kurulan yerleşme merkezleri, doğal ortam izin verdiği sürece varlığını korurken, bazı merkezler beşeri faktörlerin uygunluğu devam etse de, doğal ortamın olumsuz etkileri yüzünden tarih sahnesinden silinip gitmişlerdir. Sadece, doğal ortamın uygunluğu devam ettiği sürece varlığını koruyan yerleşmeler, sırf bu yüzden insan ile doğal ortam arasındaki “etkileşimin” en iyi göstergesi sayılabilirler.¹³

İnsanlar tarihin ilk dönemlerinden itibaren yaşadıkları çevreyle etkileşim içinde olmuştur. Söz konusu bu etkileşim bilindiği üzere doğanın insanı ve insanın da doğayı etkilemesi şeklinde iki yönlü olmaktadır. Bu etkileşimin bir sonucu olarak ta insanlar yaşadıkları mekana çeşitli isimler vermişlerdir. Bunlar, o ismi kullananların dil ve ağız özelliklerine bağlı olarak değişik şekillerde söylenmiş, zaman içerisinde bir kısmı değişmiş ya da tümüyle ortadan kalkmış ve yerlerine yenileri kullanılır olmuştur.¹⁴ Gerek yerleşmenin tarihi safahatı gerekse coğrafi

10 Reşat İzbirak, Coğrafya Terimleri Sözlüğü (Ankara: Mektupla Öğretim Merkezi Yayınları, 1975), 351-352.

11 Ali Tanoğlu, Nüfus ve Yerleşme (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966), 199; Hilmi Karaboran, “Türkiye’de Mevkii Adları Üzerine Bir Araştırma,” içinde Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984) (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984), 144.

12 Erol Tümertekin ve Nazmiye Özgüç, Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan (İstanbul: Çantay Kitabevi, 2009), 361.

13 Osman Gümüşçü, XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001), 22.

14 Harun Tunçel, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler,” Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 10, sy. 2 (2000): 24.

muhitin eski durumu hakkında bilgi edinilebilen bir kaynak olması nedeniyle yerleşme, yer ve mevkii adları oldukça önemlidir.¹⁵ Anadolu'nun fethi ve Anadolu'ya yerleşmeleriyle birlikte yer adlarında da bir takım değişiklikler olmuştur.

Türkler'in Anadolu'ya yoğun bir şekilde yerleşmeye başlamaları Malazgirt Savaşı'nı takip eden yıllarda olmuştur. İşte bu devirden itibaren artan Türk göçleri aralıklarla XIV. yüzyıla kadar devam etmiştir. Büyük çoğunluğunu Müslüman Oğuzlar'ın (Türkmenler) teşkil ettiği, fakat aralarında Kıpçaklar, Karluklar, Halaçlar ve hatta Uygurlar'ın da bulunduğu Türkler, başta Maverünnehir olmak üzere Harezm, Horasan, Azerbaycan ve Arran bölgelerinden Anadolu'ya akın etmişlerdir.¹⁶

Türklerin Anadolu'ya akını ile Anadolu'nun karakteri tamamen değişmiştir. Bu değişikli coğrafi isimlerde de kendini göstermiştir. O zamana kadar kullanılan antik Bizans isimleri çoğunlukla kullanımdan kalkmış ve bu yerlere Türkçe isimler verilmiştir.¹⁷ Türkler Anadolu'ya geldikten sonra ad vermede şu yolu izlemişlerdir: Eğer bir ad varsa ve kendileri için uygunsa onu Türkçeleştirerek kullanmaya devam etmişlerdir. Ancak gerekiyorsa, kendi ad verme usullerine uygun biçimde ad koymuşlardır.¹⁸ Türkler Anadolu'ya daha önce uzun süre yaşadıkları Orta Asya'da edindikleri ad verme usulünü taşımışlardır.¹⁹ Eröz (1984, s. 43) tarafından bu durum şu cümlelerle ifade edilmektedir: "Milli kültür mirasımızdan anlıyoruz ki, göçebe, yarı göçebe ve yerleşik Türk topluluklar en eski çağlardan beri, arazi parçalarını adlandırıp, belirtmede, adeta bir coğrafyacı dikkati ile durmuşlardır. Dağlara, yaylalara, göllere, ırmaklara, geçitlere, küçük arazi parçalarına, köy ve kentlere, manalı isimler vermişlerdir. Osmanlıların planlı iskanlarında da, kendiliğinden meydana gelen yerleşmelerde de, bu böyle olmuştur".²⁰

15 Hilmi Karaboran, "Türkiye'de Mevkii Adları Üzerine Bir Araştırma," içinde Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984) (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984), 108.; C. Arif Alagöz, "Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler," içinde Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984) (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984), 11.

16 A. Yaşar Ocak, "Anadolu: Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması," Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3:110; Mehmet Şeker, "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi," içinde Türkler, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6:269-282.; Mehmet Şeker, Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 55.

17 Franz Taeschner, Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı, çev. Neşe Epçeli (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2010), 58.

18 Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdari Taksimatı (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988), 7.

19 Tuncer Baykara, "Anadolu Yer Adlarının Orta Asya'daki Benzerleri Üzerine Bir Kaynak," içinde Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984) (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984), 266.

20 Mehmet Eröz, "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları," içinde Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984) (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984), 43.

Türk fethine yakın bulunan ilk tahrir defterlerinde bazı veriler sayesinde, söz konusu yer adlarının bazı oymak veya şahıs adıyla aynileştiği görülebilmektedir. Türklerin Anadolu'da yer adları koymada, boy oymak ve şahıs adlarından yararlanma (Hamza, Mehmed Han vb.) -ayrıca bölgeden bölgeye değişiklik gösteren "Bayındır, Eymür, Alayundlu..." gibi 24 Oğuz boy adına ait yer adları da vardır-, doğal olgulardan hareket ederek yurt olarak seçtikleri yeni sahanın coğrafi görünümünü tasvir eder şekilde isimlendirme (Tepeköy, Kocadağ, Kızılkaya, Abadpınar vb.), meslek adları (Kazancı, Kovancı vb.), dini müessese ve manevi hayat ile ilgili yer adları (Akçakilise, Manastır, Tekkeli vb.folklor ile ilgili yer adları (Gidiköy, Dörtdeği vb.), ticari faaliyetler ile ilgili yer adları (Çarşı, Bazar, Meryamhanı vb.), hayvanlar ile ilgili yer adları (Alacaat, Turnasuyu, Balıklı vb.), bulunmaktadır. Bunların dışında Tahrir defterlerinde Antik Dönem'den veya Bizans'tan, kalan yer adlarına da rastlanmaktadır.²¹ Ayrıca ahilik teşkilatı ve ahi şeyhleri de kurdukları köy, mahalle, mezraa, camii, mescid, tekke, zaviye ve çeşitli vakıf eserlerine kendi adlarını vermişlerdir.

Ahiliğin Anadolu sosyal ve ekonomik hayatında ne denli önemli bir yer tuttuğu İbn-i Batuta'nın²² tanıklığından beri bilinmektedir.²³ Ahilik, klasik bir tarikat görünümü arz etmese de şehirlerden taşraya, köylere kadar yayılan örgütlenmesiyle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Örgütlenme biçimiyle şehir halkıyla göçebe halk arasında köprü vazifesi de gören Ahilik, Anadolu'da şehirli-göçebe dini hayatını bir ölçüde bünyesinde birleştirmeyi başarabildiği için, bu dönemdeki dini tezahürleri büyük ölçüde bünyesinde toplamıştır.²⁴ Ahilerin XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren Anadolu ve Rumeli'nin bir kısmını gerçekten vatan tutmuş Türkler olduklarını Osmanlı belgelerinden anlamak mümkündür. Bunlar Anadolu şehir ve köylerinde

21 Bahaeddin Yediyıldız, "Türkiye'de Yer-Adı Verme Usulleri," içinde Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984) (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984), 26-29.

22 İbn-i Batuta seyahati esnasında Anadolu'da ahiler tarafından ağırlanmış ve görmüş olduğu ilgi ve alakadan oldukça memnun kalmıştır. Bu seyahati sırasında ahi teşkilatından ve ahilikten söz ettiği merkezler; Antalya, Burdur, Gölhisar, Milas, Denizli, Milas Beçin, Konya, Aksaray, Niğde, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Tire, Manisa Balıkesir, Bursa, Geyve, Yenice, Mudurnu, Bolu, Kastamonu ve Sinop'tur, Mehmet Şeker, (2011) Türk İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-namelerin Yeri, s. 40-46). İbn-i Batuta hiç kuşkusuz bu seyahatinde belirli güzergahlara uğramıştır. Söz konusu eserinde ancak burada yer alan ahilere ve ahilik teşkilatına yer verebilmiştir. Güzergah dışında kalan ya da seyyah'ın uğramadığı ya da görmediği ve dolayısıyla metninde aktarmadığı Anadolu'nun diğer alanlarında ahilik teşkilatının olduğunu kestirmek mümkündür. Zira Anadolu'nun güneyinden-kuzeyine; doğusundan-batısına kadar dolaşan ve buralarda ahilik teşkilatı varken diğer alanlarda yok olduğunu düşünmek oldukça zordur. Hal böyle olunca daha XIV. yüzyıl başlarında Anadolu'ya yapılan Türk akınlarının itibaren başlayan süreç söz konusu dönemde Anadolu'nun hemen her yeri (şehirler ve kırsal alanlar) ahilerin yaygın olduğunu söylemek mümkündür.

23 Osman Gümüşçü vd., Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi (Ankara: TÜBİTAK, 2011), 46.

24 Mehmet Saffet Sarıkaya, "Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi," içinde Osmanlı, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 4:393.

Türkleşme ve İslamlaşmayı teşvik etmekle kalmamışlar, aynı zamanda en ücra köy ve şehirlere kadar giderek kurdukları zaviyelerle buraların iskanını ve şehirleşmesini de sağlamışlardır.²⁵

İslami-tasavvufi düşünce ile fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak ahlakla sanatın, konukseverlikle yardımseverliğin uyumlu bir sentezini sunan Ahilik teşkilatı, gerek bağlı bulunduğu prensipler ve gerekse ortaya koyduğu faaliyetler ile fertlerin eğitim, sosyal ve ekonomik durumları ile alakadar olmuş, Asya'nın muhtelif yerlerinden gelerek Anadolu'ya yerleşen Türklere, hem yerleşimlerinde ve yeni hayata adapte olmalarında ve hem de kolayca iş ve meslek edinmelerinde kendilerine yardımcı olmuş, Anadolu'nun ve yeni fethedilen yerlerin Türkleşmesinde mühim roller üstlenmiş, iç güvenliğin sağlanmasında büyük hizmetlerde bulunmuş, iş hayatında en dürüst, cemiyette en edep, siyasette en faziletli, savaşta en cesur, zaviyede ise en mütevazı olmayı gaye haline getirmeye çalışmıştır.²⁶

Köylerin, kasabaların, mahallelerin kurulmasında, şehirlerin genişlemesinde önemli yerlerin olduğu açıkça ortaya çıkan ahilerin, yol, emniyet ve medeniyetimizin kuruluşunda da büyük rolleri olmuştur. Onları tanınmış tarihçilerimiz imparatorluk kurucusu olarak tavsif etmişlerdir. İmparatorluğu kurmakla kalmamışlar, tesis ettikleri ekonomik ve içtimai düzenlerle asırlar boyu yaşamasını da sağlamışlardır.²⁷

Ahi adlı yerleşmelerin zamanla isim değiştirdikleri veya ortadan kalktıkları bilinmektedir. Örneğin; Ankara'daki Mamak'ın eski adı Ahi Mamak'tır. Günümüzdeki Etimesut'un eski adı Ahi Mes'ud'dur. Amasya'daki Yörgüç Kaya külliyesinin 1437 tarihli vakfiyesinde gelir kaynağı olarak vakfedilen yerler arasında Ahi Anuk ve Ahi Hüsam köylerinin adları geçmektedir. Ancak bugün bu köy adları yoktur.²⁸

XVI. yüzyıl ile ilgili yapılan taramalar neticesinde günümüz Türkiye sınırları içinde kalan merkezlerde ahi adlı yerleşmelerin, Türkiye'nin hemen her bölgesinde (doğuda Adilcevaz'dan batıda Trakya'da Vize'ye; kuzeyde Samsun ve Tarbzon'dan güneyde Antalya'ya ve Silifkeye kadar) yer aldığı görülmektedir. Özellikle batıda Kütahya Sancağı (37 yerleşme), Hüdavendigar Sancağı'nda (22) diğerlerine nispetle daha fazla ahi adlı yerleşmenin olduğu görülmektedir. Orta Anadolu'da ise en fazla ahi adlı yerleşmenin bulunduğu yerler Ankara (12 yerleşme) ve Bozok (9 yerleşme) sancaklarıdır. Bu sahalar özellikle Anadolu'nun Türkleşmesi

25 Akif Erdoğan, Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584) (İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2006), 42.

26 Mehmet Metin Hülagü, "Ahi Evran ve Ahilik," (11 Temmuz 2017), 5.

27 Müjgân Cumbur, "Anadolu Şehirlerinin Kuruluşunda Ahilerin Yeri," içinde XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri (Kırşehir: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986), 87-93.

28 Cumbur, Anadolu Şehirlerinin Kuruluşunda Ahilerin Yeri, 92-93.

sürecinde “uç bölgeler”²⁹ olduğu hemen dikkati çekmektedir (Tablo 1; Harita 1). Anadolu’da fetihlerin ve Türkleşmenin devam etmesi ile birlikte batıya doğru kaydığı söylenebilir. Ahilerin batıya “uç” bölgelere olan hareketi M. A. Hacıgökmen tarafından şu gerekçeye bağlanır: “XIII. asrın ortalarında Anadolu’da adı Babailer isyanı olarak bilinen büyük bir isyan çıkmıştır (1240). Ahiler ve Türkmenler takibata uğramışlar, büyük çoğunluğu Ankara olmak üzere “uç” bölgelere göçmek zorunda kalmışlardır.”³⁰

Beş ve üzeri ahi adlı yerleşmenin bulunduğu merkezler Sivas, Yozgat, Ankara, Kütahya, Bursa ve Afyon’dur. Bu sıralanış Anadolu’ya doğudan giren Türk fütühatının genel eğilimini ve hareketini yansıtmaktadır. Sivas üzerinden “dar bir koridor” üzerinden Anadolu’ya giriş orta ve batı Anadolu’da ise alansal bir genişleme görülmektedir. Bu durum jeomorfolojik yapıya uygun olarak Türkleşme akının yönünü ve dolayısıyla “kolonizatör Türk dervişleri” olan ahilerin dağılımını da belirlemiş olduğu fikrini uyandırmaktadır. Nitekim Kıyı bölgeleri (Akdeniz, Karadeniz ve Ege) ve Güneydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde ahi zaviyelerin Orta ve Batı Anadolu’ya nispetle daha az olduğu tespit edilmiştir.³¹

Ahilerin yoğunlaştığı sahaların (Kütahya, Hüdavendigar, Karahisar-ı Sahip, Sivas) dikkat çeken bir özelliği de Anadolu’da ana kara ulaşım ağı güzergahında yer alan ticaret merkezi olmalarıdır. Diğer bir ifadeyle bu sahalarda bulunan merkezler tarihin hemen her döneminde ticarete bağlı olarak önemini korumuş mekanlardır. İstanbul’dan doğuya doğru devam eden (Osmanlı döneminde sağ kol, orta kol ve sol kol olarak isimlendirilen) yollar üzerinde yer alan bu sahalarda Beylikler, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli ticaret merkezi olma hüviyetini koruyarak devam ettirmişlerdir. Bilindiği üzere Ahiler kırsal alanlarda ki faaliyetlerinin yanında şehirselleşen alanlarda da kurdukları esnaf teşkilatı ile etkin roller üstlenerek ticari öneme sahip olan ana yollar üzerindeki merkezlerde bulunmaya özen göstermişlerdir. Nitekim bu durumu C. Yakupoğlu şu cümlelerle ifade etmektedir: “Esnaf ve zanaatkarlıkla iştigal eden, üretimini devamlı artırmaya çalışan,

29 Türkmenler daha çok “uç”larda toplanmışlardır. “uç”lar genellikle göçebe veya yarıgöçebe Türkmen aşiretlerine mahsus yaylak ve kışlakları olmakla birlikte “uç”larda birçok yerleşmeler hatta önemli noktalarda küçük sağlam müstahkem mevkiiler vardı. Sınırlarda Türkmenlerin başında “Uç beyi” denilen aşiret reisleri bulunuyordu ki bunlar hudut muhafızlığı vazifesiyle görevliyidiler. Şeker Mehmet, (2007) Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, s. 94-95. Anadolu Selçuklu Devleti tam bir İslam saltanatı haline geldikten sonra başlıca üç bölge “uç” oldu, ve buralara gaziler gelip yerleşti. 1) Güneyde Kiliya (Çukurova)’da Küçük Ermenistan ve Kıbrıs Krallığına karşı bir emaret-i melik al-sevahil (Merkezleri Alaiye ve Antalya), 2) Kuzeyde Trabzon Rum İmparatorluğu hududunda ve Karadeniz kıyılarında kuzey ucu; bu uc doğu (merkezleri Simere, Samsun ve Bafra) ve batı (merkezleri, Kastamonu ve Sinop) olarak iki kısma ayrılabilir, 3) Kastamonu bölgesinden güneyde Makri körfezine kadar uzanan Bizans’a karşı batı ucu (başlıca merkezleri Kastamonu, Karahisar-ı Devle, Kütahya ve Denizli). Halil, İnalçık, (2010) Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 49.

30 Mehmet Ali Hacıgökmen, “Ankara Ahilerinin Ticari Faaliyetleri ve Baciyan-ı Rum Hakkında Bir Araştırma,” OTAM Dergisi sy. 18 (2005): 186.

31 İlker Yiğit, “XVI. Yüzyıl Türkiyesi’nde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı,” Turkish Studies 8, sy. 5 (Spring 2013): 966.

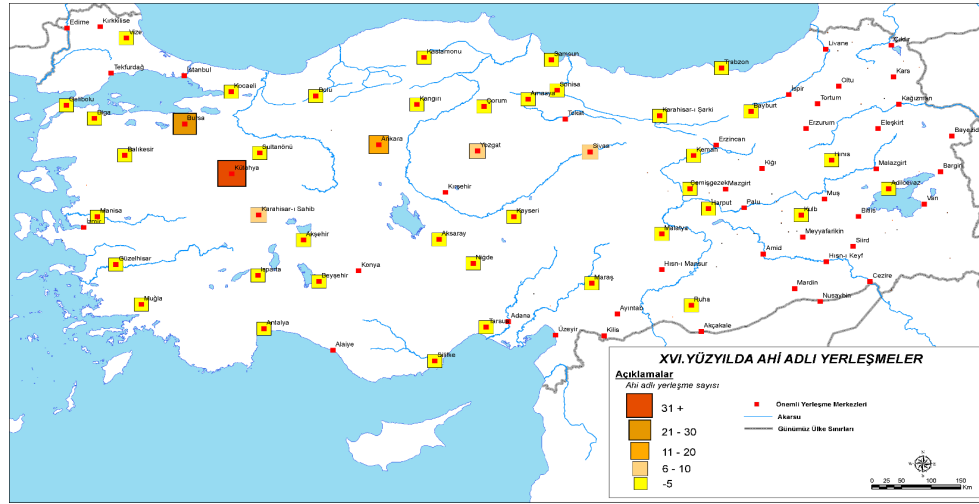
Anadolu'nun ve İslam dünyasının mühim ticaret ve kültür merkezleriyle daimi surette irtibat halinde olmaya dikkat eden Ahiler, elbette ki öncelikli olarak nüfusu fazla, üretim ve tüketim kapasitesi yüksek kentlerde meskun bulunacaktır.³² Ayrıca uç bölgeler olarak nitelenen bu alanlar Anadolu'nun fethi ve batıya doğru ilerlemede Bizans ile geçirgen bir sınırdı. M. Akdağ'ın ifadesiyle Türkler ile Bizanslılar arasında "çok sıkı bir ticari münasebet" vardı.³³ Söz konusu duruma istinaden sınırda yapılan bu ticaretin de ahilerin "uç"larda yoğunlaşması ile ilgili bir kanaat oluşturmaktadır.

Tablo 1. XVI. Yüzyılda Ahi Adlı Yerleşmelerin Dağılışı

Sancak	Köy	Çiftlik	Mezra	Mahalle	Yerleşme Toplamı	Sancak	Köy	Çiftlik	Mezra	Mahalle	Yerleşme Toplamı
Kütahya	2	26	4	5	37	Hüdavendigâr	8	4	7	3	22
Karahisar-ı sahip	1	3	4	-	8	Biga	2	-	-	1	3
Sultanönü	2	2	1	-	5	Karesi	2	-	-	-	2
Hamid	-	3	-	-	3	Saruhan	2	2	-	-	3
Ankara	5	1	-	6	12	Aydın	-	2	-	-	2
Bolu	1	-	1	1	3	Menteşe	1	1	-	1	3
Kastamonu	-	-	2	1	3	Teke	-	1	1	-	2
Kengiri	1	-	-	3	4	Maraş	2	-	2	-	4
Kocaili	1	-	-	-	1	Bozok	-	-	9	-	9
Konya	-	-	3	1	4	Paşa livası	2	-	-	1	2
Beyşehir	-	2	-	-	2	Vize	2	1	-	-	3
Akşehir	-	-	-	4	4	Çirmen	-	2	1	-	3
Aksaray	-	-	1	-	1	Harput	-	-	-	1	1
Niğde	-	-	1	2	3	Ruha	1	-	-	-	1
Kayseri	-	-	1	2	3	Hınıs	-	-	1	-	1
İç-il	3	-	-	1	4	Gelibolu	-	-	-	1	1
Amasya	4	-	-	-	4	Çemişgezek	1	-	-	-	1
Çorumlu	-	-	1	-	1	Adıyaman	-	-	-	-	1
Sivas-Tokat	4	-	2	-	6	Adilcevaz ve Ahlat	1	-	-	-	1
Sonisa-Niksar	-	-	2	2	4	Malatya	1	-	-	-	2
Karahisar-ı Şarki	1	1	1	-	3	Ordu	-	-	-	-	-
Canik	1	-	-	-	1	Tarsus	1	-	-	-	1
Trabzon	1	-	-	-	1	Zamantu	2	-	-	-	2
Kemah	-	-	-	1	1	Genel Toplam	29	38	24	30	120
Bayburd	2	-	-	-	2						

32 Cevdet Yakupoğlu, "Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Ahi Zaviyeleri," *Turkish Studies* 4, sy. 3 (2009): 2282.

33 Bizans halkıyla Türk halkı, gerek Bizans şehirlerinde, gerek Anadolu'da, tabii en geniş çapta uç pazarlarında alışveriş ediyorlar ve sanayi, gıda maddeleri ticaretiyle birbirlerini tamamlıyorlardı. M. Akdağ, 2010. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 34-43.

Harita 1. XVI. Yüzyılda Türkiye’de Ahi Adlı Yerleşmeler.

Anadolu’nun Türkleşip İslamlaşmasında Anadolu gazileri, Anadolu abdalları ve Anadolu bacılarının yanı sıra Anadolu ahileri de öncü rol oynamıştır. Anadolu’nun hemen her tarafında görülen ahiler çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlar ve ahiler tarafından kurulan müessese ve teşkilatlar sayesinde yerleşmeler mamur hale gelmiştir. Ahilerin faaliyetleri sayesinde Anadolu, sosyal ve kültürel anlamada da zenginleşmiş ve bu topraklarda yeni bir medeniyetin temelleri atılmıştır.³⁴

Anadolu’nun fütühatı ile paralel olarak Anadolu’ya gelen ve buraları yurt tutan ahiler tarafından çeşitli yerleşmelerin kuruluşu anlaşılmaktadır. Fethin ilerlemesi ve devamında “uç” bölgelerde Türkleşme ve İslamlaşmaya, neticede de Anadolu’nun Türk yurdu haline gelmesinde mühim bir rol üstlenmişlerdir. Yalnızca şehirlerde bir esnaf teşkilatı olmaktan öte kırsal hayatın egemen olduğu mekanlarda da tekke ve zaviyelerini kurmuşlardır. Barkan (1949, s. 282) bu hususu şu cümleler ile dile getirir: “Yalnız bazı büyük şehirlerde ve burjuvalar muhitinde değil, uç beyliklerindeki köylerde bilhassa şubeleri olan Ahi teşkilatının Anadolu’daki faaliyetlerinin (Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında) Osmanlı İmparatorluğu’nun kurulmasında büyük rol oynamıştır”³⁵. Ayrıca bu duruma, yapılan taramalar neticesinde ortaya çıkan kırsal alanlarda ahi adlı köylerin, mezraaların ve çiftliklerin fazlalığı kanıt oluşturmaktadır. Örneğin, 37 ahi adlı yerleşmenin bulunduğu Kütahya Sancağı’nda, ahi adlı 4 mahalle (şehirde) yer alırken 26 ahi adlı çiftlik, 4 ahi adlı mezraa ve 2 ahi adlı köy yerleşmesi (kırsal alanda) mevcuttur. Benzer durumu Hüdavendigâr Sancağı’nda da görmek mümkündür. 22 ahi adlı yerleşmeden 3 mahalle (şehirde), kırsal alanda yer alan

34 Şeker, Türk İslam Medeniyetinde Ahilik, 37.

35 Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler,” Vakıflar Dergisi sy. 2 (1942): 282.

19 ahi adlı yerleşmeden, 8'i köy, 7'si mezraa ve 4'ü çiftliktir (Tablo 1). Tüm bu örnekler ahilerin şehirlerdeki misyonlarının dışında kırsal alanda ıssız yerlerin şenlendirilip bir yerleşme mekanı olmasında adeta birer çekirdek/tohum misali yerleşme nüvelerini oluşturmadaki üstlendikleri önemli rolü göstermektedir.

Zaman içinde devam eden Türk göçleri neticesinde gelen insanların bir kısmı ahiler tarafından kurulan tekke ve zaviyelerin etrafında toplanmışlar ve söz konusu mekana yerleşmişlerdir. Zaman içinde artan nüfus ve meskenler neticesinde kırsal alanda köyler ve köylere bağlı bugün mahalle tipi kırsal yerleşmeler olarak ifade edilen mezraalar ve çiftlikler meydana gelmiştir. Anadolu'ya yeni gelen Türk boylarına mihmandarlık eden hem de onların yerleşik hayat geçmesinde ve Anadolu'ya adaptasyon sürecini kolaylaştıran (adeta bir katolizör vazifesi yerine getiren) bir teşkilat olmuştur.

Kırsal alanda köylerin kurulmasını ve o yerlerin vatanlaşmasını sağlayan ahiler aynı zamanda şehirlerde de şehre has bir takım uygulamalara devam etmişlerdir. Şehir merkezlerinde cami, mescid, vakıf ve zaviyeler kurarak kendi isimleri ile anılan mahallelerin oluşmasına katkı sağlamışlardır. Bu duruma Ankara'da Ahi, Ahi Çelebi, Ahi Hacı Murad, Ahi Tura, Ahi Yakup, Ahikiçibey; Kütahya'da Ahi Dudu, Ahi Erbasan, Ahi İzzü'd-din, Ahi Mustafa, Ahi Yahşi; Akşehir'de Ahi Celal, Ahi Mahmud, Ahi Reis, Ahi Yadigar mahalleleri örnek olarak verilebilir. Söz konusu örnekleri artırmanın mümkün olduğu bu mahalleler ile şehirlerde Müslüman Türk nüfusun artmasına ve yerleşmesine katkı vermişlerdir. Ayrıca kurdukları esnaf teşkilatı ile şehirde Müslüman Türklerin gayri müslimlere karşı dayanışma içinde olmalarına ve rekabet edebilmelerini de sağlayan bir örgüt olmuştur. Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma döneminde başlayan bu faaliyetler neticesinde, zaman içinde ahilerin yaşadığı mekanlar "ahi" adıyla anılan mahalle, köy ve mezraa olarak XVI. yüzyıl tahrir defterlerine yansımıştır. Günümüze değin bu isimlerin bir çoğunun ulaşmadığı veya kullanımdan kalktığı görülmektedir. Ancak XVI. yüzyıl Türkiye'sindeki ahi adlı yerleşmelerin hemen hemen her bölgede özellikle "uç" bölgeler olarak ifade edilen yerlerde daha yoğun olması Anadolu'nun Türkleşmesinde ve Türk yurdu haline gelmesinde ne denli etkin olduğunu yerleşme isimlerine kendi adlarını vermesinden, adeta mühürlerini vurmasından anlamak mümkündür.

Sonuç ve Değerlendirme

Ahiler kurmuş oldukları teşkilatları ile hem kırsal kesimde hem de şehirlerde oldukça önemli roller üstlenmişlerdir.

Özellikle Anadolu'nun Türkleşme döneminde "uç" bölgelerde misyonlarını devam ettirmişlerdir. Bu sayede hem kırsal kesimde hem de şehir merkezlerinde kendi adları ile köy, mahalle ve mezraalar meydana getirmişlerdir. Tüm bunları XVI. yüzyıl ile ilgili yapılan taramalarda olduğu üzere Türkiye'nin hemen her köşesinde görmek mümkündür.

Ahiler şehirlerin yanısıra özellikle kırsal alanlarda ıssız yerlerde kurmuş oldukları zaviyeler ile Anadolu kırsalında yerleşme nüvelerini/çekirdeklerini oluşturmuşlardır. Söz konusu zaviyeler etrafında zamanla nüfusun artmasıyla köyler ve mezraalar meydana gelmiştir.

Özellikle batıda Kütahya Sancağı (37 yerleşme), Hüdavendigâr Sancağı'nda (22) diğerlerine nispetle daha fazla ahi adlı yerleşmenin olduğu görülmektedir. Orta Anadolu'da ise en fazla ahi adlı yerleşmenin bulunduğu yerler ise Ankara (12 yerleşme) ve Bozok (9 yerleşme) sancaklarıdır.

Ahilerin yoğunlaştığı sahaların (Kütahya, Hüdavendigâr, Karahisar-ı Sahip, Sivas) dikkat çeken bir özelliği de Anadolu'da ana kara ulaşım ağı güzergahında yer alan ticaret merkezi olma hususiyetleridir. Ahi teşkilatı kırsal alanlarda ki faaliyetlerinin yanında şehirselleşen alanlarda da kurdukları esnaf teşkilatı ile etkin roller üstlenerek ticari öneme sahip olan ana yollar üzerindeki merkezlerde bulunmaya özen gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Ahi adlı yerleşmelerin yoğunlaştığı bu sahalar özellikle Anadolu'nun Türkleşmesinde "uç" bölgeler olması dikkat çekici bir durumdur. Anadolu'nun peyder pey Türk yurdu haline gelme sürecinde batıya doğru devam eden fütühatta ahilerinde "misyoner şeyh ve dervişler olarak" batıya doğru kayarak, şehirselleşen ve kırsal alanda Anadolu'nun Türkleşmesi, İslamlaşması ve bir Türk yurdu haline gelmesinde önemli roller üstlendiği değerlendirilmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- Anonim. *438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) II: Bolu, Kastamonu, Kangırı ve Kocaili Livaları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1994.
- Anonim. *166 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530): Hüdavendigâr, Biga, Karesi, Saruhan, Aydın, Menteşe, Teke ve Alâiye Livaları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1995.
- Anonim. *387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rum Defteri I (937/1530): Konya, Beyşehir, Akşehir, Larende, Aksaray, Niğde, Kayseriyye ve İçil Livaları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1996.
- Anonim. *387 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rum Defteri II (937/1530): Amasya, Çorumlu, Sivas, Tokat, Sonisa-Niksar, Karahisar-ı Şarki, Canik, Trabzon, Kemah, Bayburt, Malatya, Gerger-Kâhta ve Divriği-Darende Livaları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1997.

- Anonim. 998 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Diyar-Bekr ve Arab ve Zülkadriyye Defteri II (937/1530): Şam, Gazze, Safed, Salt-Aclun, Haleb, Hama, Humus, Trablus, Ayntab, Birecik, Adana, Üzeyir, Tarsus, Sis, Maraş ve Bozok Livaları. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999.
- Anonim. 370 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Rum-ili Defteri I (937/1530). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2001.
- Anonim. 370 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Rum-ili Defteri II (937/1530). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2002.
- Anonim. 367 Numaralı Muhasebe-i Vilâyeti Rum-ili Defteri İle 114, 390 ve 101 Numaralı İcmal Defterleri I-II (920-937/1514-1530). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- Anonim. 75 Numaralı Gelibolu Livası Mufasssal Tahrir Defteri (925/1519). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2009.

Araştırma ve İnceleme Eserler

- Açıknel, Ali. "Osmanlı Dönemi'nde Tokat Kazasında Ahiler ve Ahi Zaviyeleri." İçinde *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1:1-21. Kırşehir: 2011.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*. Cilt 1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.
- Alagöz, C. Arif. "Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler." İçinde *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, 11-23. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984.
- Arıcı, Kadir. "Ahi Örgütlenmesi ve Sosyal Düzenin Korunmasındaki Roller." İçinde *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1:84-92. Kırşehir: 2011.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler." *Vakıflar Dergisi*, sy. 2 (1942): 279-386.
- Barkan, Ömer Lütfi ve Enver Meriçli. *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Baykara, Tuncer. "Anadolu Yer Adlarının Orta Asya'daki Benzerleri Üzerine Bir Kaynak." İçinde *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, 265-273. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984.
- Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I: Anadolu'nun İdari Taksimatı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988.
- Bayram, Mikail. "Ahiliğin Bilimsel Temelleri." İçinde *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 1:176-184. Kırşehir: 2011.
- Bilgili, Ali Sinan. "XVI. Asırda Karahisar-ı Şarki Kazası." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1989.
- Bostan, M. Hanefi. *XV.-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2002.

- Bulduk, Üçler. "XVI. Asırda Kara Hisar-ı Sahib Sancağı." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1993.
- Cumbur, Müjgân. "Anadolu Şehirlerinin Kuruluşunda Ahilerin Yeri." İçinde *XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, 87-93. Kırşehir: Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Çelik, Şahin. "Osmanlı Taşra Teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994.
- Çınar, Hüseyin ve Osman Gümüşçü. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çubuk Kazası*. Ankara: Çubuk Belediyesi Yayınları, 2002.
- Doğru, Halime. *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Doğru, Halime. *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*. Eskişehir: Odunpazarı Belediyesi Kültür Yayınları, 2005.
- Emecen, Feridun. *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Erdoğan, M. Akif. *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584)*. İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, 2006.
- Ergenç, Özer. *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Eröz, Mehmet. "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları." İçinde *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, 43-53. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984.
- Göğebakan, Gökür. *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*. Malatya: Malatya Belediyesi Kültür Yayınları, 2002.
- Gökbulgin, M. Tayyib. *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1952.
- Göyünç, Nejat. *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Gümüşçü, Osman. *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001.
- Gümüşçü, Osman, Yunus Kılıç, Hüseyin Çınar ve Adnan Uğur. *Açıklamalı Türkiye Tarih Atlası Projesi*. Ankara: TÜBİTAK, 2011.
- Güneş, Ahmet. "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1994.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. "Ankara Ahilerinin Ticari Faaliyetleri ve Baciyan-ı Rum Hakkında Bir Araştırma." *OTAM Dergisi*, sy. 18 (2005): 185-211.
- Halaçoğlu, Yusuf. "Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Sis/Kozan Sancağı." *İÜ Tarih Dergisi*, sy. 32 (1979): 819-892.
- Hülagü, M. Metin. "Ahi Evran ve Ahilik." (11 Temmuz 2017). Erişim Tarihi: 16 Nisan 2026. http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302110400_0.pdf.
- İnalçık, Halil. *Osmanlılar: Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

- İnbaşı, Mehmet. *XVI. Yüzyıl Başlarında Kayseri*. Kayseri: İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1992.
- İnbaşı, Mehmet. *Osmanlı İdaresinde Tortum Sancağı (1549-1650)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2008.
- İzbirak, Reşat. *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Mektupla Öğretim Merkezi Yayınları, 1975.
- Karaboran, Hilmi. "Türkiye'de Mevkii Adları Üzerine Bir Araştırma." *İçinde Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, 97-145. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984.
- Kayaoğlu, İsmet. "Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31, sy. 1 (1991): 148-155.
- Kazıcı, Ziya. "Ahilik." *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1:540-541. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kılıç, Orhan. *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*. Ankara: TAMGA Yayıncılık, 1999.
- Kılıç, Orhan. *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*. Van: Van Belediyesi Yayınları, 1997.
- Kolbaşı, Ahmet. "Türk Kültür Turizmi Açısından Ahilik." *Gazi Üniversitesi Ahilik Araştırmaları Dergisi (AHAD)* 1, sy. 2 (2005): 58-67.
- Mete, Zekai. "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Muğla ve Yöresi." Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004.
- Miroğlu, İsmet. *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*. İstanbul: Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, 1975.
- Miroğlu, İsmet. *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Anadolu: Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması." *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 3:110. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Öz, Mehmet. *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik (Samsun) Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Öztürk, Nurettin. "Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş Ahlakı Açısından Değerlendirilmesi." *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 7 (2002): 43-56.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet. "Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi." *İçinde Osmanlı*, ed. Güler Eren, 4:393-401. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Solak, İbrahim. *XVI. Yüzyılda Zamantı Kazası'nın Sosyal ve İktisadi Yapısı*. Konya: Tablet Yayınları, 2002.
- Solak, İbrahim. *XVI. Asırda Maraş Kazası (1526-1563)*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2004.
- Şahin, İlhan. "Ahi Evran." *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 1:529-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Şanal, Mustafa ve Mustafa Güçlü. "Bir Toplumsallaştırma Aracı Olarak Ahilik." *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 23 (2007): 379-390.
- Şeker, Mehmet. "Anadolu'nun Türk Vatanı Haline Gelmesi." *İçinde Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek ve Salim Koca, 6:269-282. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

- Şeker, Mehmet. *Türk İslam Medeniyetinde Ahilik ve Fütüvvet-namelerin Yeri*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Şeker, Mehmet. *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Şimşirgil, Ahmet. "Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1990.
- Taeschner, Franz. *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*. Çeviren Neşe Epçeli. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2010.
- Tanoğlu, Ali. *Nüfus ve Yerleşme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1966.
- Tosunoğlu, Ayşe. "Tahrir Defterine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı." Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1984.
- Tunçel, Harun. "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10, sy. 2 (2000): 23-34.
- Tümertekin, Erol ve Nazmiye Özgüç. *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan*. İstanbul: Çantay Kitabevi, 2009.
- Ünal, Mehmet Ali. *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Ünal, Mehmet Ali. *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- Ünal, Mehmet Ali. *XV-XVII. Yüzyılda Sinop Kazası*. Isparta: Fakülte Yayınları, 2008.
- Yakupoğlu, Cevdet. "Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Ahi Zaviyeleri." *Turkish Studies* 4, sy. 3 (2009): 2264-2285.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Türkiye'de Yer-Adı Verme Usulleri." İçinde *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, 25-41. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1984.
- Yediyıldız, Bahaeddin. *Ordu Kazasının Sosyal Tarihi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- Yılmaz, Ali. "16. Yüzyılda Birecik Sancağı." Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1990.
- Yılmaz, Fikret. "XVI. Yüzyılda Edremit Kazası." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, 1995.
- Yiğit, Ahmet. "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası." Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, 1998.
- Yiğit, İlker. "XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı." *Turkish Studies* 8, sy. 5 (Spring 2013): 959-973.
- Yörük, Doğan. *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı (1500-1584)*. Konya: Tablet Yayınları, 2005.

AHI EVRAN

XV. VE XVI. YÜZYILLARDA MENDERES HAVZASINDA AHI YERLEŞMELERİ*

Emine SÖNMEZ**

Giriş

Ahi; kendi sanat dalında çalışan, bekar olan fertleri bir arada toplayan ve onların lideri olmak isteyen kişiye denilmektedir. İbn Battuta'nın ahilere Türkmen yurtlarında her bölgede şehir ve köylerde rastlandığını ifade etmiştir¹. Fütüvvet esasına dayanan teşkilat pek çok yönden devletin etkin gücü olmuştur. Osmanlı fethettiği toprakları Türkleştirmek ve İslamlaştırmak adına ahilerden destek almıştır². Yarı göçebe halkın yerleşik yaşama geçişinde ve ekonomik olarak gelişme de ahilerin rolü haizdir³. Şehirleşme ve Türkleşmenin hızlanması için göçebelerin yerleşik düzene geçirilmesi gerekli görülmekteydi. Bu sebepten göçebe halkın yerleştiği bölgede bir mesleki uğraşı olmalıydı⁴. Üstelik sadece bununla da kalınmamış, Türk kültürünü bölgeye yerleştirmek adına zaviyeler ve çeşitli vakıflar kurulmuştur⁵. Ahiler bir zaviye bina ederek burada gelen yolcuları konuk

* Bu çalışma "15. ve 16. Yüzyıllarda Menderes Havzasında Yerleşme ve Nüfus" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Emine Sönmez, e-mail: emine_4034@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1987-5988.

1 Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 48-49, İsmet Kayaoğlu, "Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31/1 (1991): 151.

2 Haşım Şahin, *Dervişler, Fakihler, Gaziler-Erken Osmanlı Döneminde Dini Zümreler (1300-1400)*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 177.

3 Mehmet Ali Hacıgökmen, "Ahi Zaviyeleri-Cemevi Benzerliği Üzerine Bir Çalışma," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 78 (2016): 83.

4 Anzavur Demirpolat- Gürsoy Akça, "Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkısı," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (2004): 364-365.

5 Mehmet Akif Erdoğan, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4 (2000): 42.

ederler. Zaviyeler kurulduktan sonra çevresine mahalleler kurulur ve şehirler böyle iskan edilirdi. Arşiv kayıtları da bunu destekler nitelikte bilgiler sunmaktadır. Mahallelerin çevresinde de pek çok vakıf inşa edilmektedir. Kütahya sancağında bulunan Ahi Mustafa mahallesinde Mevlana Hayreddin bir mescit inşa etmiştir⁶. Mahallelere kurulan vakıflar sayesinde bölgedeki canlılık artarak şehirleşme sağlanmaktadır.

Osmanlı devletinin ilk dönemlerinden itibaren ahi ünvanlı kişiler yaygınlık göstermektedir. Ahiler, ilk dönemlerden itibaren Osmanlı kentlerinde yaşadıkları bölgenin halkı ile iç içe yaşamış sosyal ve kültürel hayatta ön plana çıkmışlardır⁷. Menderes havzasında ahilerin de vakıf kurucuları arasında olduğu görülmektedir. Ahilerin kurmuş olduğu vakıflar genellikle zaviyelerdir. Bu zaviyeler ayende ve revende olarak zikredilen, zaviyelere gelen yolcuların hizmetlerini karşılamaktadır. Vakıflar ahilere ilk dönemlerden itibaren devlet beyleri tarafından verilmiştir⁸. Menderes havzasındaki sancaklarda da durum aynıdır. Ahilere ait bazı vakıflar Batı Anadolu beyliklerinin kurucuları tarafından vakfedilmiştir. Bu zaviyeler şehirlerin şekillenmesinde sosyal bir görev niteliği taşımaktadır⁹. Ahiler sadece zaviye açmamış, bunun yanı sıra mescit ve camiler yaptırarak şehirlerin genişlemesini ve dolayısıyla yeni mahallelerin ortaya çıkışını sağlamışlardır¹⁰. Uc bölgelerde büyük bir nüfuz oluşturan ahiler sadece iktisadi yönden değil siyasi alanda da merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde askeri gücünü de ortaya koyarak yönetime destek vermişlerdir¹¹.

Devlet fethettiği toprağı “şenlendirme” adı verilen politikasını ahilerden destek alarak gerçekleştirmiştir. Bu doğrultuda şenlendirme ve ahilik terimlerini birbirini tamamlayan iki unsur gibi düşünmek mümkündür. Şenlendirme politikasının gereği olarak halkın yerleştirildiği bölgeye cami, imaret, zaviye, yol ve köprüler kurarak bölgenin canlandırılması sağlanmaktadır. Ahilerin iskan ve yerleşme konusunda ki rolü de zaviyeler kurup bu zaviyelerde eğitim vererek bölgede yaşayan halka zanaat öğretmeleri olmuştur. Bu durum iktisadi hayattaki canlılığa doğrudan katkı sağlamıştır. Sancak tahrir ve evkaf defterleri sayesinde bölgedeki ahi zaviyelerin yoğunluğunu görmek mümkündür. Özellikle evkaf defterlerindeki zaviye kayıtları ahilerin bölgedeki yoğunluğu hakkında bilgi vermektedir. Arşiv belgelerindeki verilere dayanılarak zaviyelerin isimlerine bakıldığında bu yoğunluğu görmek mümkündür. Bu durum Menderes havzasında ahi varlığının diğer sancaklara oranla daha yoğun olduğunu göstermektedir.

6 TD 369, s. 44.

7 Şahin, Dervişler, Fakihler, Gaziler- Erken Osmanlı Döneminde Dini Zümreler (1300-1400), 227.

8 İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, 45.

9 Mustafa Demir, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Yerleşim Yapısı ve Şehirleşme,” *Osmanlı*, C.4 (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 100.

10 Demirpolat- Gürsoy, “Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları,” 369.

11 Metin Hülagü, “Ahilik Teşkilatın İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerindeki Etkileri,” *Türk Dünyası Araştırmaları*, 101(1996): 59-60.

Aydın Sancağı'nda Ahi Adı İle Kurulan Yerleşmeler ve Nüfusları

Şehir Yerleşmeleri

14. yüzyılda Batı Anadolu Türk beyleri tarafından fethedilen Batı Anadolu' da ahilik mühim bir rol üstlenmektedir. Özellikle Aydın sancağı önemli ahi merkezi olarak görülmektedir¹². Ahilerin isimlerinin de mahalle, köy, çiftlik ve hatta cemaatlere de verildiği görülmektedir. Bunun ilk örneği olarak Aydın sancağında Nefs-i Birgi'de kayıtlı olan Ahi Germiyan Mahallesi gösterilebilir. Bu mahalle Aydın sancağının ilk tahrir defterinden itibaren kayıt altına alınmıştır. Sancağın en eski tahrir defterlerinden olan 1/1M numaralı tahrir defterinde mahalleye 26 nefer kayıtlıdır. Mahallede kaydolunan sipahioğullarının muaf tutulduğu görülmektedir¹³. Aynı mahalle bir sonraki tahrir defterinde 48 neferle tahrir edilmiştir¹⁴. Nüfusu giderek artan mahallede TD 87 numaralı tahrir defterinde 62 nefer kayıtlıdır¹⁵. Birgi kazasına bağlı olan bu mahallenin TD 148 numaralı tahrirde Tire kazasına kayıtlı olduğu görülmektedir. 1528-29 yıllarına ait bu defterde nefer sayısının 48, hane 33 mücerred sayısının 5 kaydedildiği görülmektedir¹⁶. 1573-1574 yıllarına ait tahrir defterinde ise mahalle nüfusunun daha da azaldığı görülmektedir. TD 129 numaralı bu tahrirde mahalleye 38 nefer kaydedilmiştir¹⁷.

Aydın sancağında Taş-bazar Mahallesi olarak kayıtlara geçen mahalle Ahiler Mahallesi adıyla da zikredilmektedir. Taş-bazar Mahallesi aslında Tire kazasının mahalleleri arasındadır. Bu mahalle ismen ilk olarak 1/1M tahririnde karşımıza çıksa da Nefs-i Birgi'ye ait bir mahalledir. Ahiler adıyla bilinen mahalle aslen Tire'ye bağlı olan mahallesidir. TD 08 numaralı tahrir defterinde Taş-bazarı Mahallesi hem Birgi'de hem de Tire'de bulunmaktadır. Ahiler olarak bilinen mahalle ise Tire'ye kayıtlı olan mahalledir. Sancak hassı olarak kaydedilen mahalleye 126 nefer kayıtlıdır¹⁸. Nefs-i Tire'nin en büyük mahallesi olmasına rağmen TD 87 numaralı tahrir kayıtlarına defterinde görüldüğü üzere bu mahalleye 74 nefer, 64 hane ve 6 mücerred kaydedilmiştir. Muhtemeldir ki Ahi mahallesi olması hasebiyle meslek erbablarındaki çeşitlilik dikkat çekicidir. TD 148 numaralı tahrirde bakıldığında da nefer sayısında yeniden bir artış görülmeye başlanmıştır. Bu defterde de hane sayısı düşmüş olup bekar nüfusun arttığı görülmektedir. 89 neferden 60 tanesi hane kaydedilirken bir önceki tahrir defterine oranla artış göstermiştir¹⁹. Ayrıca TD 129 numaralı tahrir defterinde Taş-bazarı mahallesine 30 nefer kaydedilmiştir²⁰.

12 Kemal Ramazan Haykıran, "Aydın İlinde Ahilik ve Ahi Zaviyelerine Bir Bakış," *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13/26 (2023): 302.

13 TD 1/1M, s.332.

14 TD 08, s.3.

15 D 087, s. 197-198.

16 TD 148, s. 365.

17 TD 129, v. 85b-86a.

18 TD 08, s.725-726.

19 TD 148, s.279.

20 TD 129, v. 25a.

Aydın sancağında Ahi ismiyle kayıtlı mahallelerden bir diğeri de TD 129 numaralı tahrir defterinde karşımıza çıkan Ahi İman ve Ahi Sinan mahalleleridir. Nefs-i Tire'ye kayıtlı Ahi İman Mahallesi'nde 1573-1574 yıllarında 30 nefer kimse bulunmaktadır²¹. Bu bağlamda nefer sayısından yola çıkarak nüfus oranında bir azalma olduğu görülmektedir. Ahi Sinan Mahallesi'nde ise 38 nefer ve 25 hane kaydı bulunmaktadır²². Ayrıca sadece TD 571 numaralı evkaf defterinde rastladığımız Ahi-yakası Mahallesi de 27 neferle tahrir olunmuştur. 27 neferden 21 neferin hane olarak kaydedildiği görülmektedir. 4 mücerred neferinin bulunduğu mahallede 1 imam ve 1 hatib bulunmaktadır²³.

Kırsal Yerleşmeler

Daha önce yapılan araştırmalarda Ahilerin şehir yaşayışı hakkında bilgiler verilmektedir. Ancak ahiler kırsal alanlara kadar gidip çeşitli zaviyeler kurarak iskanın şekillenmesinde faaliyet göstermişlerdir²⁴. Ahi adıyla kurulan kırsal yerleşmeler Aydın sancağında birkaç köyden oluşmaktadır. Kırsal yerleşmelere bakıldığında Ayasuluğ kazasında Akçaova nahiyesine tabi Ahi adıyla kurulan bir köy bulunmaktadır. 6 nefer, 5 hane ve 1 mücerred kaydı bulunmaktadır. Padişah hassı olan köydeki haneleri 4 çift ve 1 bennak neferi oluşturmaktadır²⁵. TD 1080 numaralı tahrir defterinde de Hüdavendigar hassı kaydedilen köye 3 çift hanesi nefer kaydedilmiştir²⁶. Aydın sancağına ait ilk tahrirlerde kaydına rastlanmayan Arpaz kazasına bağlı Ahi-yakası köyü TD 144 numaralı tahrir defterinde kayıt altına alınmıştır. Bu köy Kôte adlı köyden ayrılarak kurulmuştur. Köye 39 nefer kayıtlı olup, neferlerin çoğunluğunu mücerredler oluşturmaktadır. 20 mücerred neferinin yanı sıra 12 nimçift ve 7 bennak köyün neferleri arasındadır²⁷. Sart kazasında ise Ahiler köyü Çınarcık mezrası ile birlikte kaydedilmiştir. Sart zeametinden teferrik olunan bu köye 10 nefer kayıtlıdır. Bu neferlerden 7 nefer bennak hanesi olup, 3 nefer de mücerredten oluşmaktadır. Bu köy ve mezra'ya 6 zemin kaydedilmiştir²⁸.

Dervişlerin köylere yerleşip tarımla uğraşması ve dini işlerle görevli olması onların dönemin devlet adamları tarafından muafiyet kazanmasını sağlamıştır²⁹. Aydın sancağında bazı köylerde ahi nüfusun muaf tutulduğu görülmektedir. Sultanhisar

21 TD 129, v. 25b.

22 TD 129, v. 29b.

23 TD 571, v. 50b.

24 Erdoğan, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri," 42.

25 TD 08, s.589-590.

26 TD 1080, s. 9.

27 TD 144 v. 257b-258a.

28 TD 144 v. 381b.

29 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri," *Vakıflar Dergisi*, 2, (1945): 297.

nahiyesinde Dere-köy olarak da bilinen Kulağuzlu köyünde adı geçen Ahi Hızır oğlu Ahmed, Ahi Hacı Mehmed, Ahi Yunus adlı neferlerin padişah nişanıyla muaf ve müsellemler oldukları zikredilmektedir³⁰. Bunun yanı sıra Birgi kazasına tabi Genev karyesinde kadim ahi oğlanları olarak kaydedilen 10 neferin muaf olduğu görülmektedir. “*Asılhan ve Ahi Alihan oğlu Ahi Lütü, Ahi Elvan oğlu Ahi Halil ve Ahi Alihan oğlu Hızır, Bali ve Ahi Asılhan oğulları Yusuf ve Hasan tekye-nişin dervişleridir. Ahi Lütü oğulları Mustafa ve Muhammedi ve Divane kadimden muaf ve müsellemdir.*”³¹.

Aydın sancağında ahi adıyla tahrir olunan bazı köy altı yerleşim birimleri de bulunmaktadır. Ahi adıyla kurulan kırsal yerleşmeler daha çok çiftliklerden oluşmaktadır. Özellikle ahilere verilen çiftlikler Menderes havzasında bulunan sancaklarda yoğunluk göstermiştir. Aydın ilinde bulunan Ahi-kırı Çiftliği bunlardan biridir. Bu çiftlik TD 08, TD 87, TD 148, TD 129 numaralı defterlerde kaydedilmiştir³². TD 571 numaralı tahrir defterine bakıldığında Birgi’ye bağlı olan Kırk Ahi adıyla vakıf çiftliğine kaydedildiği görülmektedir³³. Evkaf defterinde görülen bazı kayıtlarda Ahilerin vakıflar üzerindeki etkisini görebilmekteyiz. Ahi Mahmud adıyla bilinen nam kişinin Yeni-köy karyesinde mülkü olan tahminen 12 çiftlik yeri yine kendi adıyla kurulan zaviyeye vakfettiği görülmektedir³⁴. Bunun yanı sıra vakıf defterlerinde adı geçen pek çok ahi bulunmaktadır. Çiftliklerin genel olarak Ahi zaviyelerine vakfedildiği görülür.

Cemaatler

Ahiler, 13. yüzyılda Anadolu’da şehirlerden köylere kadar bütün yerleşmelere dağılmış, yerleşik ve göçebe nüfus ile beraber yaşamışlardır³⁵. Yörük gruplarının da ahiler ile doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Aydın sancağındaki Karaca-koyunlu yörükleri bunun bir örneğini teşkil etmektedir³⁶. Ahi adıyla kaydedilen cemaatler Tire ve Sart kazalarında kayıt altına alınmıştır. Tire’de Karaca-koyunlu cemaatine bağlı taifeden olan Ahiler Cemaatine 268 nefer kaydedilmiştir. Bunlardan 221 hane kaydedilirken 47 neferin de bekar erkek olarak kaydedildiği görülmektedir³⁷. Bu cemaat başka kaza ve karyelerde de yayılış göstermektedir. Ahiler cemaatinin Düdekçi-deresi, Çanakçılar, Kara Alilü ve Seyranlı olarak

30 TD 1/1M, s. 144-145.

31 TD 1/1M, s. 349-352.

32 TD 08, s. 55-56.

33 TD 571, v. 103b.

34 TD 571, v. 93b.

35 M. Saffet Sarıkaya, “Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi,” *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1999): 49.

36 Serkan Sarı, “Batı Anadolu’da Yörüklerin Ahi Tekkeleriyle İlişkileri Üzerine Bazı Örnekler,” *Avrasya Bilimler Akademisi Avrasya Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 20, (2025): 11.

37 TD 08, s. 657-660.

bilinen grupları da vardır. Bunun yanı sıra cemaatin Arhanda(Erhunde), Kalu, Mürsellü, Sülelû, Kalabudun, Debbağhane, Şeyhler, Süleymanlu, Saru-yar ve Ahiler, Geri-köy, Saz, Çakırcılar, Yayalu, Göçeri, Dad-begi, Eşleme adlı köylere dağıldığı görülmektedir. Köylere 365 adet Ahi Cemaati hanesi kaydedilmiştir³⁸. Tire kazasındaki bu cemaat yörükân defterinde Düdekçi-deresi Cemaati ile birlikte kaydedilmiştir. 82 neferin kayıtlı olduğu cemaatte 63 hane ve 17 mücerred bulunmaktadır³⁹. Karaca-koyunlu taifesinden bu cemaatin Birgi ve Sart kazasında farklı köylere dağıldığı görülmektedir. (bkz. Tablo 1). Bu durum ahilerin geniş sahalara yayıldığını göstermektedir. Mürsellü köyünde bulunan 2 neferin statüsü defterde silik olmasından dolayı tespit edilememiştir. Ancak bu neferlerin de hane kaydedildiği görülmektedir⁴⁰. Ayrıca Ahiler Cemaatinden bir grubun Çanakçılar ismiyle anıldığı görülmektedir. Çanakçılar olarak bilinen bu ahiler 26 nefer, 24 hane ve 2 mücerred neferinden oluşmaktadır. Haneleri 23 bennak neferi ve 1 çift neferi oluşturmaktadır⁴¹. Sart kazasında ise Kara Alilü olarak adlandırılan taifenin de Ahiler Cemaatinden olduğu görülmektedir. Kara Alilü olarak da bilinen bu ahi cemaatine ise 32 nefer, 28 hane ve 4 mücerred kayıtlıdır⁴². Silik neferlerden birisinin mücerred bir diğeri de bennak ya da çift neferi olduğu söylenebilir. Karaca-koyunlu taifesinden olan Ahi cemaatine toplam 400 hane ve 78 mücerred kaydolunmuştur⁴³. TD 414 numaralı tahrir defterinde 459 neferden 365 hane olan cemaat, TD 176 numaralı defterde ise 488 neferden 400 hane kayıt altına alınmıştır. Ahi cemaatin kayıtlı olduğu köyler aşağıda tablolandırılmıştır. Ahi adı verilen cemaatlerin bir diğeri de Sart kazasında ise perakende olan Ahi Ali Cemaatine bağlı taifedir. Karesibeglü karyesinde kayıtlı olan 21 nefer, 16 hane, 4 mücerred ve 1 imam neferi tahrir edilmiştir⁴⁴.

38 TD 414, s. 25-30. "Defter-i Hüsam Beg'de Ahi cemaati bir kalemdir. Haliya şöhetleri ve oturdukları mevazi adidenin esamisi ile nakl olunub şerh verilmiştir".

39 TD 176, s. 168-174.

40 TD 176, s. 170-171.

41 TD 176, s. 171.

42 TD 176, s. 171-172.

43 TD 176, s. 168-174.

44 TD 148, s. 796.

Tablo 1: TD 176 Numaralı Defterde Ahi Cemaatin Haneleri

Köy Adı	Kaza	Nefer	Hane	Mücerred	Çift	Nim	Bennak	Diğer
Arhanda	Birgi	44	32	8	1	-	31	4
Kalu	Birgi	65	48	13	6	-	42	4
Mürsellü	Birgi	28	20	8	2	-	18	-
Süleli	Birgi	13	13	-	-	-	13	-
Yalabudan	Birgi	6	6	-	-	-	6	-
Debbağhane	Sart	5	4	1	-	-	4	-
Begler	Sart	10	9	1	-	-	9	-
Süleymanlu	Sart	8	8	-	-	-	8	-
Saruyar	Sart	5	5	-	1	-	4	-
Geri-köy	Sart	11	10	1	-	-	10	-
Saz	Sart	7	6	1	-	-	6	-
Çakırcılar	Sart	14	13	1	-	-	13	-
Yayalu?	Sart	3	3	-	-	-	3	-
Göçeri	Sart	18	15	3	-	-	15	-
Çanakçılar	Sart	19	15	4	-	-	15	-
Dad-beği	Sart	18	17	1	1	-	16	-
Esleme	Sart	23	19	4	1	-	18	-
Cemaat Adı								
Düdekçi-deresi	Tire	82	63	17	10	-	53	2
Çanakçılar	Sart	26	24	2	1	-	23	-
Kara Alilü	Sart	32	28	4	1	-	27	-
Seyranlu	Birgi	51	42	9	3	-	39	-
Toplam		488	400	78	27	0	373	10

Ahi cemaati TD 270 numaralı defterde de tahrir edilmiştir. Bu cemaat daha önce TD 176 numaralı defterde de görüldüğü üzere cemaat çeşitli kaza ve köylere dağılmıştır. Birgi kazası Mürsellü köyünde bulunan Ahi cemaati neferleridir. Bu defterdeki kayıtlara göre 40 nefer, 24 hane, 16 mücerred bulunmaktadır⁴⁵. Kalu köyünde bulunan cemaat ise 63 nefer, 38 hane, 20 mücerred, 3 çift, 38 bennak, 1 imam, 1 divane kayıtlıdır⁴⁶. Köyde 3 çift hanesi olmasına rağmen haneleri 38 bennak neferinin oluşturduğu görülmektedir. Seyranlu köyüne kayıtlı Ahiler cemaati nüfusu da 88 nefer, 58 hane, 28 mücerred kayıtlıdır⁴⁷. 58 bennak neferi hane kaydedilmiş olmasına rağmen 2 çift hane kaydedilmemiştir. Ahiler cemaatinin bir kolu da Sart kazasına uzanmaktadır. Sart kazası Göçeri köyünde 23 nefer, 16 hane ve 7 mücerred Ahiler cemaati nüfusu arasındadır⁴⁸. Sart kazasına

45 TD 270, s. 22.

46 TD 270, s. 25-26.

47 TD 270, 34.

48 TD 270, 35.

tabi Geri-köy, Çakırcılar, Saz karyelerine ise 47 nefer, 30 hane, 16 mücerred, 30 bennak ve 1 âmâ Ahi cemaati nüfusu bulunmaktadır⁴⁹. Sart kazasında Çanakçılar köyünde ise 23 nefer, 17 hane, 6 mücerred, 17 bennak bulunmaktadır⁵⁰. Gök karyesinde 10 nefer, 5 hane, 5 mücerred, 5 bennak cemaat neferleri arasındadır⁵¹. Karaca-koyunlu cemaatinin bir kolu olan Ahiler cemaatinin Erhunde ve Düdekçi karyelerine kayıtlı 111 nefer, 64 hane, 47 mücerred bulunmaktadır⁵². Esleme karyesinde ise 30 nefer, 14 hane, 15 mücerred kayıtlıdır⁵³. 1 çift neferinin ise hane kaydedilmediği görülmektedir. Kısacası defterde çift neferleri hane kabul edilmemiş sadece bennaklar hane olarak hesaplanmıştır.

Çanakçılar olarak bilinen Ahi Cemaati bu defterde de tahrir edilmiş ve 39 nefer, 25 hane, 14 mücerred deftere kaydedilmiştir⁵⁴. Diğer tahrir defterlerinden farklı olarak TD 270 numaralı defterde Ahiler cemaatine tabi olan Karataş ve Anavlı Cemaati kayıtlıdır. 58 nefer, 34 hane, 2 çift, 34 bennak, 21 mücerred ve 1 şeyh neferinin bulunduğu cemaat neferlerinin çoğunluğunu 34 bennak neferi oluşturur⁵⁵. Ancak çift hanelerinin bu cemaat içinde de vergi muafiyeti yaşadığı görülmektedir. Karaca-koyunlu cemaatine bağlı Ahiler cemaatinin Dolaylar adı verilen taifesi bulunmaktadır. Birgi kazasına tabi cemaat taifesinde 35 nefer, 18 hane, 17 mücerred kayıtlıdır⁵⁶.

Kütahya Sancağı'nda Ahi Adı İle Kurulan Yerleşmeler ve Nüfusları

Şehir Yerleşmeleri

Kütahya sancağındaki şehir yerleşmelerine bakıldığında ahi adının genellikle mahallelerde bulunduğu görülmektedir. Kütahya sancağındaki mahalle adları yüzyıllar boyunca yaşamıştır. Bölgenin tahrirleri incelendiğinde Kütahya sancağında ahi adıyla toplam 6 mahalle kayıtlı bulunmaktadır. Bunlar Ahi Yahşi, Ahi Mustafa, Ahi Arslan, Ahi Erbasan, Ahi İzzü'd-din ve Ahi Dudu mahalleleridir. Bu ahilerin varlığı 18. yüzyılda da kendini göstermiştir. Bu kişilerden Ahi Arslan, Ahi Erbasan, Ahi İzzü'd-din ve Ahi Mustafa Kütahya'da anılan yedi ahi kardeşten bazılarıdır⁵⁷.

49 TD 270, 38-39.

50 TD 270, 40.

51 TD 270, 41.

52 TD 270, 55-56.

53 TD 270, 59.

54 TD 270, s.24.

55 TD 270, 25.

56 TD 270, 58-59.

57 Özlem Soyer Zeyrek, "XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Hayata Katkıları." (Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2015), 111.

Gediz nahiyesindeki Nefs-i Gediz'e tabi Ahi Yahşi⁵⁸ mahallesidir. TD 45 numaralı tahrirde 25 nefer, 21 hane, 3 mücerred ve 1 müezzin neferinden oluşmaktadır. Ahi Yahşi Mahallesi TD 49 numaralı 1512-1513 yılları arasında tutulan tahrir defterine bakıldığında Ahi Yahşi⁵⁹ mahallesine 46 nefer, 36 hane, 5 mücerred, 2 imam, 1 pir, 1 müezzin ve 1 nesl-i sipahi kaydedilmiş olup mahallenin nüfusunun giderek arttığı görülmüştür. Nefs-i Gediz'de bulunan Ahi Yahşi Mahallesi'ne 1570-1571 yıllarına ait tahrir defterinde 86 nefer kaydedilmiştir. Hane kaydı olmayan deftere 8 bennak ve 1 imam kayıtlıdır⁶⁰. Burada dikkat edilmesi gereken konu Gediz mahallelerinde bekar erkeklerin kayıt altına alınmamasıdır. Diğer mahallelere de baktığımızda hiçbir mahallede mücerred kaydı bulunmamaktadır.

1512-1513 yıllarında Nefs-i Kütahya'ya Ahi adıyla üç mahalle kaydedilmiştir. Bu mahalleler Ahi Mustafa, Ahi Arslan ve Ahi Erbasan mahallesidir. Bunlardan en fazla nüfusa sahip olan Ahi Mustafa Mahallesi⁶¹ olup, 69 nefer, 57 hane, 5 mücerred, 3 sahib-i berat, 2 pir, 1 imam kaydı bulunmaktadır. Ahi Mustafa, bölgenin iskanı için görevlendirilmiş kişilerdendir. Mahalle, Ahi Mustafa zaviyesi kurulduktan sonra giderek büyümüştür⁶². Ahi Mustafa zaviyesinin bölgedeki etkin faaliyetleri nüfusun da mahallede artmasına neden olmuş, mahalle Nefs-i Kütahya mahalleleri arasında en fazla nüfusa sahip mahalleler arasında yerini almıştır. TD 47 numaralı tahrirde bakıldığında ise 117 nefer mahallede kayıt altına alınmıştır. Kütahya sancağını da içerisinde barındıran 1530 yılına ait 438 numaralı muhasebe icmalde ise Mustafa Mahallesi 48 nefer, 10 mücerred kaydedilmiştir⁶³. 1570-1571 yıllarına tarihlendirilen bu tahrirde haneler çoğunluktadır. 17 mücerredin kaydolunduğu deftere 7 muhassıl, 1 pir, 2 hatib, 1 katib, 3 müezzin ve 1 malulde kayıtlıdır. 4 imam bulunan mahallede imamlardan birisi Germiyan İmareti imamı bir diğeri de Ahi Mustafa İmareti imamı olarak nitelendirilmiştir⁶⁴. Bu tahrirde mahalleye kayıtlı 4 imam bulunması mahallenin bölgedeki etkinliğini göz önüne sermektedir. Bu mahallelerin varlığını uzun yıllar devam ettirdiği görülmektedir⁶⁵. O halde Ahi adıyla kurulan yerleşmelerin daha köklü olduğu yadsınamaz.

TD 49 numaralı tahrir defterinde kayıtlı olan bir diğer mahalle ise Nefs-i Kütahya'ya tabi Ahi Arslan mahallesidir. Efendi Bola Mahallesi olarak da bilinen bu mahalleye 14 nefer, 5 hane, 4 mücerred, 1 imam, 2 pir, 1 muhassıl, 1 mütekaid kaydedilmiştir⁶⁶. Ahi Arslan Mahallesi TD 47 numaralı tahrir defterinde Efendi Bola adıyla kayıt

58 TD 45, s. 63.

59 TD 49, s. 303-304.

60 TD 47, v. 256b.

61 TD 49, s. 4.

62 Soyer Zeyrek, "XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Hayata Katkıları." 119.

63 TD 438, s.15.

64 TD 47, v. 4a-4b.

65 Mustafa Çetin Varlık, "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri," *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3 (1988): 200-201.

66 TD 49, s. 9.

altına alınmıştır. Mahallede 32 nefer ve 8 mücerred neferinden başka 1 imam, 1 katib, 1 müezzin bulunmaktadır⁶⁷. 1530 yılında da Efendi Bola Mahallesi olarak kaydedilen Ahi Arslan Mahallesi 2 haneden oluşmaktadır⁶⁸.

Ahi Erbasan Mahallesi Nefs-i Kütahya'ya tabi mahallelerdendir. 1512-1513 yıllarına ait tahrirde 26 nefer, 21 hane, 3 mücerred, 1 imam, 2 pir kayıtlıdır⁶⁹. Ancak pir ve imam neferlerinden birisinin hane kaydedildiği görülmektedir. 1530 yılında mahalleye 23 hane⁷⁰ kaydedilmiş olup, 1570-1571 yıllarına ait TD 47 numaralı tahrirde ise bu mahalleye 70 nefer kaydedilmiştir. Hane kaydı olmasa da neferlerin çoğunluğun hane olduğu görülmektedir. Nitekim diğer neferleri 5 mücerred, 2 imam, 1 pir, 1 kethüda, 1 müezzin, 1 duagu, 1 sahib-i berat ve sahib-i vakf-ı berat oluşturmaktadır⁷¹. TD 47 numaralı tahrir defterinde diğer defterlerden farklı olarak Nefs-i Kütahya'ya İzzü'd-din Mahallesi⁷² de eklenmiştir. Mahalleye 30 nefer, 8 mücerred ve 1 imamın kayıtlı olduğu görülür. Defterde hane kayıtları yazılmasa dahi neferlerin büyük çoğunluğunun hanelerden oluştuğunu söylemek mümkündür. Ancak TD 438 numaralı muhasebe defterinde de bu mahalle kayıt altına alınmıştır. Mahalleye bu yıllarda 7 hane, 1 mücerred ve 1 sahib-i berat kaydolunmuştur⁷³. Kütahya sancağında Ahi ismi verilen bir diğer mahalle Denizli olarak bilinen Ladıkiyye nahiyesine tabi Ahi Dudu Mahallesi⁷⁴ dir. Mahallede 88 nefer, 1 hatib ve 1 nazır kayıtlıdır. Hane kaydı bulunmayan defterde neferlerin çoğunluğunu hanelerin oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 2: XVI. Yüzyıl Kütahya Sancağında Ahi Mahalleleri

Defter No		TD 45			TD 49			TD 47			TD 48		
Mahalle Adı	Nefs	N	H	M	N	H	M	N	H	M	N	H	M
Ahi Arslan	Kütahya	-	-	-	14	5	4	32	-	8	-	-	-
Ahi Dudu	Ladikiyye	-	-	-	-	-	-	-	-	-	88	-	-
Ahi Erbasan	Kütahya	-	-	-	26	21	3	70	-	5	-	-	-
Ahi İzzü'd-din	Kütahya	-	-	-	-	-	-	30	-	8	-	-	-
Ahi Mustafa	Kütahya	-	-	-	69	57	5	117	-	17	-	-	-
Ahi Yahşi	Gediz	25	21	3	46	36	5	86	-	-	-	-	-
Toplam		25	21	3	155	119	17	335	-	38	88	0	0

67 TD 47, v. 6b.

68 TD 438, s. 15.

69 TD 49, s. 5.

70 TD 438, s. 15.

71 TD 47, v. 3b-4a.

72 TD 47, v. 2a.

73 TD 438, s. 15.

74 TD 48, v. 105a.

Kütahya sancağında TD 560 ve TD 47 numaralı tahrir defterlerinde Hacı Evren Mahallesi diğer yüzyıllarda isim değiştirerek Ahi Evren Mahallesi olmuştur⁷⁵. Bu mahalleyi de ahi mahallesi arasında saymak mümkündür. 1570-1571 yıllarına ait tahrirde mahalleye 56 nefer ve 9 mücerred kaydolunmuştur. Hane kaydı olmayan defterde imam, pir, müezzin, müselleme, sahib-i berat neferleri de bulunmaktadır⁷⁶.

Kütahya sancağındaki mahallelerin gelişmesi de zaviyeler ve mescitler gibi çeşitli vakıflar çevresinde kurulmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Kütahya sancağında bulunan Ahi Mustafa, Ahi Erbasan, Ahi İzzü'd-din gibi mahallelerin adıyla mahalle mescidi veya zaviyeleri inşa edilmiştir⁷⁷.

Kırsal Yerleşmeler

Ahi adı verilen kırsal yerleşmeler Kütahya sancağında çeşitlilik göstermektedir. Köy, mezra ve çiftlik kayıtlarında Ahi ismine rastlanmaktadır. İlk tahrirde Yalak nahiyesinde Ahi-oğlu ismiyle kurulan köy hali olup hariçten ekildiği zikredilmiştir. Tımara kaydolunan köye 6 sipahizadegan kayıtlıdır⁷⁸. Aynı köy 1570-1571 yıllarına tarihlendirilen TD 47 numaralı tahrirde görülmektedir. Bu köye 7 neferin yanı sıra 29 zemin kaydedilmiştir⁷⁹. İpsilü nahiyesine bağlı Ahilü karyesinde⁸⁰ ise 30 nefer tahrir edilmiştir. Bu neferlerden 3 çift, 5 nimçift ve 9 bennak vergi mükellefi olan hanelerdir. Tımara kaydolunan bu köyde 6 mücerred, 6 kara ve 1 pir hane dışı sayılmıştır. Kütahya sancağında Tavşanlı nahiyesinde bulunan Yazı karyesinin raiyyetleri eskiden beri Ahi köyde mütemekkinlerdir. Bu yüzden Yazı karyesi hali olup, Ahi köyünde yaşayan halkın çiftliklerini ektiği ve öşürlerini verdiği zikredilmiştir⁸¹.

Köy altı yerleşmelerinden olan mezralarda da Ahi adına rastlanmaktadır. Aydın sancağında örneğini göremediğimiz mezraları Kütahya sancağında görmek mümkündür. Kütahya sancağının ilk tahrir defteri olan TD 45 numaralı tahrir defterinde Uşak nahiyesinde Göçer köyü dahilinde bulunan Ahi Mezrası⁸² buna örnek gösterilebilir. Mezralara genel olarak yerleşik halkın kaydedilmediği bilinse de bu mezra hane kaydı bulunan mahalleler arasındadır. Mezra'ya 1 çift, 1 bennak ve 1 mücerred olmak üzere 3 nefer kayıtlıdır. Ahi Mezrasına TD 49 numaralı

75 Mehmet Bayartan, "Osmanlı'dan Günümüze Kütahya Şehrini Yapı Taşları: Mahalleler," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 18 (2009): 64.

76 TD 47, v. 9a-9b.

77 Mustafa Karazeybek, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kütahya'daki Ticaret Mahalleri," *Tarih Okulu Dergisi*, 11/36 (2018): 385-386, Mesut Aydın, "560 Numaralı Tahrir Defterine Göre 16. Yüzyılın Sonlarında Kütahya Sancağı Vakıfları," (Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2019), 80-83.

78 TD 49, s. 217.

79 TD 47, v. 105a.

80 TD 49, s. 732-733.

81 TD 49, s.258.

82 TD 45, s. 241.

tahrirde 4 nefer⁸³, TD 48 numaralı tahrir defterinde de 4 nefer kaydedilmiş olup, diğer tahrirden farklı olarak 2 zemin kaydedilmiştir⁸⁴. Ayrıca bu 4 neferin nimçift hanesi olduğu görülmektedir.

Diğer köy altı yerleşim birimlerinden olan çiftliklerden Ahi Yakub Çiftliği 1512-1513 yıllarında tutulan tahrirde Tuna Arslan karyesi kurbunda konumlandırıldığı nitelendirilerek hali hariçten ekildiği yazılmıştır⁸⁵. Ancak aynı çiftlik 1570-1571 yıllarında Kütahya'ya bağlı Göçeri karyesine tabi⁸⁶ kaydedilerek konumu daha da netlik kazanmıştır. Bunun yanı sıra Ahi Mahmud Çiftliği⁸⁷ de Kalın-viran nahiyesine tabi olup Kalın-viran nahiyesine bağlı Gulam köyü dahilindedir. Bir diğer çiftlik ise Homa nahiyesine tabi olan Ahi Bektaş Çiftliği⁸⁸ dir. Bu çiftliğe 9 tane zemin kaydedilmiştir. Arslan-apa nahiyesinde bulunan Ahi Halil Çiftliği⁸⁹ de hali hariçten ekilen çiftliklerdendir. Bu çiftliğe diğer tahrir defterlerinde rastlanmamıştır. Bu tahrirlerde toplam 4 çiftlik adı geçmektedir. Tahrir defterlerinin yanı sıra Kütahya sancağı evkaf defterlerinde de ahi adıyla kurulan çiftlikler mevcuttur. TD 369 numaralı defterde de Ahi Pusad Çiftliği, Ahi Çiftliği, Ahi Çakır Çiftliği, Ahi Timur Çiftliği (Altuntaş), Ahi Aslan Çiftliği, Ahi Nasuh Çiftliği, Ahi İrice (Ebrice) Çiftliği?, Ahi Çalış Çiftliği, Ahi Timur Çiftliği (Honaz), Ahi Salih Çiftliği kayıtlıdır⁹⁰.

TD 560 numaralı evkaf defterinde Ahi Pusad Çiftliği, Aslanapa'da İğdecik köyünde bulunan Ahi Çiftliği, Ahi Çakır Çiftliği, Ahi Timur Çiftliği(Altuntaş), Ahi Aslan Çiftliği, Ahi Nasuh Çiftliği, Ahi Ece Çiftliği(Yalak), Ahi Çalış Çiftliği, Ahi Mesud Çiftliği, Ahi Yusuf Çiftliği, Ahi Timur Çiftliği(Honaz), Ahi Ece (Eğrigöz)⁹¹ kayıtlıdır. Özellikle İğdecik köyündeki Ahi Çiftliği'nde 11 nefer bulunmaktadır⁹². Kütahya sancağının diğer arşiv kayıtlarına bakıldığında Kütahya sancağında çiftlik sayısının 40 adet olduğu görülmüştür⁹³. Bu çiftliklerin bazıları vakıfların akaratı olan vakıf çiftlikleridir. Yani ahi vakıflarına akarat olan evkaf çiftlikleridir.

83 TD 49, s. 637.

84 TD 48, v. 353a.

85 TD 49, s. 264.

86 TD 47, v.33a.

87 TD 47, v. 136b.

88 TD 48, v.229a-229b.

89 TD 49, s. 164.

90 TD 369, s. 85-441.

91 TD 560, v. 28a-103a.

92 TD 560, v. 79a.

93 Burcu Akbulut, "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Ahiler ve Ahi Zaviyeleri," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 110 (2024): 242, Burcu Akbulut, "Vakıf-Çiftlik İlişkisine Örnek: Ahi Çiftlikleri," *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/1(2025): 47-49.

Tahrir defterlerinin yanı sıra incelenen Kütahya sancağının en eski evkaf defteri olma özelliği taşıyan maliyyeden müdevver kataloğundaki defterde ise ahi adı taşıyan Ahi Vahur Çiftliği, Ahi Ebrice Çiftliği, Ahi Alpi(Api) Çiftliği bulunmaktadır⁹⁴. TD 158 numaralı defterde ise Ahi Yakub Çiftliği(Kütahya), Ahi Güveği Çiftliği, Baba Ahi Çiftliği, Ahi Mirkad Çiftliği, Ahi Budak Çiftliği, Ahi Su Çiftliği, Ahi İlyas Çiftliği, Ahi Yakub Çiftliği (Kaşı-Yenice), Ahi Sökmen(Sülmen) Çiftliği? Adıyla ahi çiftlikleri kayıtlıdır⁹⁵. Özellikle Kütahya sancağında ahi adı verilen yerleşmelerin fazlalığı ahilerin şehirdeki misyonunu göstermektedir⁹⁶. Ahilerin yerleşmelere de sirayet eden isimleri çevrelerinde kurulan vakıflarla doğrudan ilgilidir. Özellikle Baba Ahi olarak kaydedilen Ahi Baba debbağların(derici) şeyhi olarak bilinmektedir⁹⁷.

Tablo 3: 16. Yüzyıl Kütahya Sancağı Çiftlikleri

TD 49	TD 47	TD 48	TD 158	MAD 262	TD 369	TD 560
Ahi Yakub	Ahi Yakub	Ahi Bektaş	Ahi Yakub (Kütahya)	Ahi Vahur	Ahi Pusad	Ahi Pusad
Ahi Halil	Ahi Mahmud		Ahi Güveği	Ahi Ebrice	Ahi Çiftliği	Ahi Çiftliği
			Ahi Baba	Ahi Alpi ?	Ahi Çakır	Ahi Çakır
			Ahi Mirkad		Ahi Timur (Altuntaş)	Ahi Timur (Altuntaş)
			Ahi Budak		Ahi Aslan	Ahi Aslan
			Ahi Su		Ahi Nasuh	Ahi Nasuh
			Ahi İlyas		Ahi Ebrice	Ahi Ece (Yaylak)
			Ahi Yakub (Kaşıyenice)		Ahi Çalış	Ahi Çalış
			Ahi Sülmen (Sökmen)		Ahi Timur (Honaz)	Ahi Timur (Honaz)
					Ahi Salih	Ahi Yusuf
						Ahi Ece (Eğrigöz)
						Ahi Mesud

94 MAD 262, s. 94-369.

95 TD 158, v. 7b- 241b.

96 İlker Yiğit, "XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Yerleşmeler," *ZfWT(Zeitschrift für die Welt der Türken)*, 9/3 (2017): 261.

97 Sema Filiz, "Ahilik Teşkilatı ve Kütahya Tarihinde Ahiliğin İzleri," (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2023), 96.

Menteşe Sancağı'nda Ahi Adı İle Kurulan Yerleşmeler ve Nüfusları

Şehir Merkezleri

Menteşe sancağında ahi adıyla kurulan şehir yerleşmeleri diğer sancaklara göre daha azdır. Mentese sancağında tahrir defterlerine kayıtlı olan ahi ismi taşıyan tek mahalle Peçin kazasına tabi Ahi Hüseyin Paşa Mescidi Mahallesidir. TD 61 numaralı tahrir defterinde kayıtlı bulunan mahalleye 24 hane kayıtlıdır⁹⁸. 8 mücerred bulunan mahallede bütün neferlerin hane kaydedildiği görülmektedir. Bu defterde hane ve nefer ayrımı yapılmadan tahrir yapılmıştır. Sadece 1 bennak ve 3 kara neferi hane statüsündedir. Hane kaydedilen diğer neferlerin statüsü kayıt altına alınmamıştır. Mücerredler, imam ve malul neferlerinin dahi hane kaydedildiği görülmektedir.

Kırsal Yerleşmeler

Menteşe sancağında Bozüyük kazasına bağlı Ahi-köy karyesi sancak hası kaydedilmiştir. Ahi köyüne 24 nefer kaydedilmiştir. 7 çift, 3 nimçift, 9 bennak ve 5 kara neferi hane statüsündedir⁹⁹. Aynı köy 337 numaralı tahrir defterinde 8 neferle ile kaydedilmiştir. Bunlar 1 nimçift, 4 bennak ve 3 kara neferidir¹⁰⁰. 1583-1584 yıllarına ait TD 110 numaralı tahrirde de nefer sayısı 19 nefer kayıtlıdır neferlerin hepsi hane statüsünde olup 1 nimçift, 8 bennak ve 10 kara neferi haneleri oluşturmaktadır¹⁰¹. Ahilerin çevredeki çeşitli köylere dağıtılarak ahi kültürünün yayılması sağlanmıştır. Bozüyük kazasında Balya-bolu cemaatinin bir kolu olan Kavaklı-dere cemaatinden 16 neferin Ahi karyesinde sakin olduğu görülmektedir¹⁰². Cemaatin farklı köylere dağıtılması, yani ahilerin bir arada tutulmaması ahi kültürünü yaymak amacı taşımaktadır.

Menteşe sancağında köy altı yerleşim birimlerinden olan çiftlikler arasında Ahi adı verilen tek çiftlik Tavas nahiyesinde bulunan Ahi Halil çiftliğidir. Bu çiftlik evkaf-ı mensuh çiftliklerdendir. TD 47 numaralı tahrir defterinden itibaren bütün tahrir defterlerinde kayıt altına alınmıştır¹⁰³.

98 TD 61, s. 160.

99 TD 61, s. 126.

100 TD 337, v. 250b.

101 TD 110, v. 218b.

102 TD 110, v. 227b.

103 TD 47 s. 255, TD 61 s. 286, TD 337, v. 114b, TD 110, v. 116a.

Cemaatler

Çine kazasında bulunan Ahi Evran (Evren) tiri Menteşe sancağına kayıtlı Ahi adıyla anılan cemaat gruplarından. Ahi Evren, ahiliğin kurucuları arasında olup, gelişmesi ve teşkilatın kurulmasında etkin rol oynamıştır¹⁰⁴. Arşiv kayıtlarında Ahi Evren adına pek çok vakıf bulunmaktadır. Menteşe sancağında ise Ahi Evren adına bir tir kaydedilmiştir. Menteşe sancağındaki diğer tir'ler belli bir cemaate bağlı iken Ahi Evren tiri bağımsız, yani herhangi bir cemaate bağlı olmayan tir'lerdendir¹⁰⁵. TD 47 numaralı tahrir defterinde 103 nefer ve 5 mücerred kaydı bulunan tirde 4 çift, 37 nimçift, 16 bennak, 36 kara hanesi bulunmaktadır. Ancak defterdeki kayıtlarda nimçift 36, bennak 15 ve kara neferi ise 30 adet kaydedilmiştir¹⁰⁶. Bu tir bir sonraki tahrir defterinde 62 nefer ile tahrir edilmiştir¹⁰⁷. Hanelerin çoğunluğunu bennaklar oluşturmaktadır. 1 mücerred ve 1 muhassıl neferi hane statüsünde bulunmayan neferlerdir. TD 337 numaralı tahrirde ise Ahi Evran tirine 71 nefer, 68 hane kayıtlıdır. Haneleri 5 nimçift, 40 bennak ve 23 kara neferi oluşturmaktadır¹⁰⁸. Ahi Evren tiri bir de TD 166 numaralı muhasebe icmal defterinde geçmektedir. Burada da Çine kazasında Karpuzlu köyüne kayıtlı bulunan tir'e 45 hane, 15 kara ve 1 mücerred ve 1 muhassıl kaydedilmiştir¹⁰⁹.

Menteşe sancağında etkin rol oynayan cemaatlerin başında Balya-bolu cemaati gelmektedir. Bu cemaatin bir kolu olan Kavaklı-dere cemaati çeşitli kaza ve köylere dağıtılmıştır. Tahrir defterlerindeki kayıtlara göre bu cemaatten 16 nefer Ahi köyüne yerleştirilmiştir. Diğer cemaat neferleri ise Eskihisar'a tabi Bucak köyüne 12 nefer, Karpuzlu'ya tabi Talib karyesinde 7 nefer, Mesavli kazasında 139 nefer ve Gazi karyesinde ise 32 nefer kaydolunmuştur. Farklı kaza ve köylere dağılan Kavaklı-dere cemaatte toplam 206 nefer bulunmaktadır. Bütün neferlerin hane olup bu haneleri 117 bennak ve 89 kara neferi oluşturmaktadır.

Tablo 3: 15-16. Yüzyılda Menderes Havzasında Ahi Adlı Yerleşmeler ve Cemaatlerin Dağılışı

	Aydın	Kütahya	Menteşe
Mahalle	5	6	1
Köy	2	2	1
Mezra	-	1	-
Çiftlik	2	28	1
Cemaat/Tir	1	-	1

104 Mikail Bayram, *Ahi Evran Tasavvufi Düşüncesinin Esasları*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 41.

105 Behset Karaca, "1522-1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/2 (2008): 408.

106 TD 47, s. 40-41.

107 TD 61, s. 531-532.

108 TD 337, v. 233b-234a.

109 TD 166, s.499.

Sonuç

Ahilik, Osmanlı devletinin kuruluş döneminden itibaren şehirleşme ve devletin iskan siyaseti üzerinde etkin olmasının yanı sıra ekonomik olarak da ön plana çıkmışlardır. Ahiler, bölgenin yerleşmesinde kilit rol oynamışlardır. Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde kilit rol oynadıkları aşikardır. Özellikle uc bölgeleri içine alan Menderes havzası sahasında ahi yoğunluğunu görmek mümkündür. Tahrir defterleri incelendiğinde Menderes havzasında Ahi adıyla kurulan yerleşmelerin çoğunluğunu mahalle ve çiftliklerin oluşturduğu görülmektedir. Şehir merkezleri meslek erbaplarının yaşadığı yerler olarak düşünülse de aslında ahilerin de şehir merkezlerinde çoğunluğu oluşturmaları gayet doğal bir sonuç olarak görülmektedir. Ahilerin sadece şehirlerde değil köylerde ve çiftliklerde de isimlerinin yoğun olduğu arşiv belgelerine yansımıştır. Ahilerin en önemli özelliği kurdukları zaviyeler ve bu zaviyelere gelir getiren çiftlikler olmuştur. Özellikle çiftlikler vakıflara gelir sağladığı için vakıflarla doğru orantıda yaygınlık göstermektedir. Vakıflara gelir sağlaması adına ahilere verilen çiftlikler Menderes havzası dahilinde en çok Kütahya sancağında görülmektedir. Bunun yanı sıra şehir ve köy yerleşmelerinde de Kütahya sancağı daha çok ahi adıyla kurulan yerleşmeler bulundurmaktadır. Diğer sancaklara kıyasla ahi adıyla kurulan yerleşmelerin bu sancaktaki yoğunluğu Kütahya sancağını ahilik merkezleri arasına katmaktadır.

Menderes havzasında bulunan Menteşe, Kütahya ve Aydın sancaklarında diğer sancaklara oranla ahi varlığı daha net varlığını göstermektedir. Nitekim kırsal yerleşmelere ve dahi ahi adının verildiği cemaatler de mevcuttur. Ahilerin kendi adlarının yerleşmelere verilmesi onların bölgede ne kadar etkili olduğunu bir kez daha göstermektedir. Aydın sancağında ahi cemaatin pek çok köyde sakin olduğuna bakıldığında ahiliğin kırsal yerleşmelerde daha çok yayıldığını söylemek hatalı olmaz. Cemaatlerin çeşitli köylere yayılmalarındaki amaç toplu yerleşmelerin önüne geçilmek istenmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Farklı köylere yerleştirilmeleri ayrıca ahiliğin yayılmasını sağlamıştır. Daha çok şehirlerde ve köylerde faaliyet gösteren ahilik teşkilatının aslında cemaat taifeleri arasında da olduğu görülmektedir. Bu durum ahilerin şehir tarihi açısından ne derece önemli olduğunu göstermektedir. Ahi adıyla kurulan şehir yerleşmeleri daha fazla yaygınlık göstermektedir. Gerek tahrir gerek evkaf defterlerinde bulunan kayıtlara bakıldığında ahi zaviyelerinin yoğunluğu mevcuttur. Bu kayıtlardan hareketle Menderes havzasında yoğun bir ahi varlığının mevcut olduğu görülmektedir. Çalışma Menderes havzasında bulunan ahilere bakış açısı kazandırmıştır. Kütahya sancağındaki mahalle, köy, mezra ve hatta çiftliklerin sayısının fazla oluşu ahilerin Anadolu'nun İslamlaşma ve Türkleşmesi adına ne derece büyük rol oynadığının kanıtıdır denilebilir. Menderes havzasının coğrafi konumu ve yol ağı bölgede Ahi yerleşmelerinin yoğunlaşmasını sağlamıştır. Dolayısıyla ahilerin şehirleşmeye sağladığı katkı aşikardır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- Tahrir Defterleri (TD): 1/1M, 08, 45, 47, 49, 61, 87, 148, 166, 176, 270, 337, 369, 414, 438, 537, 1080,
- Maliyyeden Müdevver (MAD): 262.

Kuyud-ı Kadime Arşiv Belgeleri

- Tahrir Defterleri (TD): 47, 48, 110, 129, 144, 158, 560, 569, 571.
- Araştırma ve İnceleme Eserler
- Akbulut, Burcu. "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Ahiler ve Ahi Zaviyeleri." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 110 (2024): 227-245.
- Akbulut, Burcu. "Vakıf-Çiftlik İlişisine Örnek: Ahi Çiftlikleri." *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 10/1(2025): 33-72.
- Aydın, Mesut. "560 Numaralı Tahrir Defterine Göre 16. Yüzyılın Sonlarında Kütahya Sancağı Vakıfları." Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2019.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri." *Vakıflar Dergisi*, 11 (1942): 279-386.
- Bayartan, Mehmet. "Osmanlı'dan Günümüze Kütahya Şehrinin Yapı Taşları: Mahalleler." *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 18(2009): 57-70.
- Bayram, Mikail. *Ahi Evran Tasavvufi Düşüncesinin Esasları*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Demir, Mustafa. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Yerleşim Yapısı ve Şehirleşme." *Osmanlı*, C.4, 98-102. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Demirpolat, Anzavur-Akça, Gürsoy. "Ahilik ve Türk Sosyo-Kültürel Hayatına Katkıları." *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15 (2004): 355-376.
- Erdoğan, Mehmet Akif. "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 4 (2000): 37-55.
- Filiz, Sema. "Ahilik Teşkilatı ve Kütahya Tarihinde Ahiliğin İzleri." Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, 2023.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. "Ahi Zaviyeleri-Cemevi Benzerliği Üzerine Bir Çalışma." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 78 (2016): 81-90.
- Haykıran, Kemal Ramazan. "Aydın İlinde Ahilik ve Ahi Zaviyelerine Bir Bakış." *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13/26 (2023): 301-317.
- Hülagü, Metin. "Ahilik Teşkilatın İcra Ettiği Fonksiyonlar ve Cemiyet Üzerindeki Etkileri." *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 101(1996): 57-64.

- İnalçık, Halil. *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Karaca, Behset. "1522-1532 Tarihlerinde Menteşe Bölgesi Yörükleri." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/2 (2008): 403-440.
- Karazeybek, Mustafa. "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kütahya'daki Ticaret Mahalleri." *Tarih Okulu Dergisi*, 11/36 (2018): 373-402.
- Kayaoğlu, İsmet. "Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri." *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31/1 (1991): 148-155.
- Sarı, Serkan. "Batı Anadolu'da Yörüklerin Ahi Tekkeleriyle İlişkileri Üzerine Bazı Örnekler." *Avrasya Bilimler Akademisi Avrasya Sanat ve Medeniyet Dergisi*, 20 (2025): 8-15.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Osmanlı Devletinin İlk Asırlarında Toplumun Dini Yapısına Ahilik Açısından Bir Bakış Denemesi." *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1999): 49-67.
- Soyer Zeyrek, Özlem. "XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Hayata Katkıları." Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2015.
- Şahin, Haşim. *Dervişler, Fakihler, Gaziler-Erken Osmanlı Döneminde Dini Zümreler (1300-1400)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Varlık, Mustafa Çetin. "XVI. Yüzyılda Kütahya Şehri ve Eserleri." *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3 (1988): 189-270.
- Yiğit, İlker. "XVI. Yüzyıl Türkiye'sinde Ahi Adlı Yerleşmeler." *ZfWT(Zeitschrift für die Welt der Türken)*, 9/3 (2017): 251-267.

BÂCİYÂN-I RÛM (ANADOLU KADINLARI) AHİLİK VE ÖZELLİKLERİ

Suzan YILDIRIM*

Giriş

Türkler, Orta Asya'dan Batı'ya doğru ilerleyerek, küçük Asya'yı yurt edinmeleri Malazgirt savaşı gibi görünse de aslında bu savaştan çok önceleri zaman zaman boylar, kabileler, aşiretler ya da aile olarak küçük ve büyük gruplar şeklinde Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdir. Malazgirt ile Anadolu'nun kapısı tamamen Türklere açılmıştır.¹ Anadolu'ya yerleşen Türkmen boyları Anadolu'yu bir geçiş güzergâhı olarak değil, buraları ev- yurt edinmek için çalışmışlar ve kendi içlerinde bir takım güçlü teşkilatlar oluşturmuşlardır. XI. Yüzyıldan itibaren eğitim medrese ile kurumsal hale getirilirken, ticari işleyiş ise ahilik ve loncalar ile sistemleştirilmiştir.² Türklerin kendilerine özgü olarak teşekkül ettirdikleri teşkilatlardan Ahilik, genelde Anadolu (Türkmen) insanının özellikleri, dönemin seyyahlarının dikkatini çekmiştir. İbn Batuta, "er-Rihle" (Seyahatname) isimli eserinde gezdiği memleketlerde karşılaştığı şehirlerin, düzeni, halkın adet ve kültürleri hakkında bilgi verirken, Anadolu insanının özelliklerine de vurgu yapmıştır. Bu çalışmada tebliğ kapsamında; Ahilik teşkilatı temelinde Bâciyân-ı Rûm'un (Anadolu Bacıları) faaliyetleri ve Bacıların özelliklerine değinilecektir. Bu çalışma, tarihsel araştırma tasarımıyla kurgulanmış, birincil ve ikincil kaynaklar nitel doküman incelemesi yöntemiyle taranmış ve elde edilen veriler analitik olarak sınıflandırılmıştır.³

* Dr. Öğr. Üyesi, Ahi Evran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Bilimleri Anabilim Dalı, suzan.yildirim@ahievran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4703-8965.

1 Aleksandr Aleksandrovic Vasiliev, *History of the 'Byzantine Empire*, 2. bs, II (London: The University of Wisconsin Press, 1953), II/429.

2 Ahmet Çelebi, *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*, çev. Ali Yardım (İstanbul: Damla Yayınevi, 1983), 13-20.

3 Yıldırım ve Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 11. bs (İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 2018), 189-201.

Ahilik Teşkilatı ve Bu Teşkilatın Temelini Oluşturan Değerler

Belli bir zaman dilimi içinde zaruretlardan doğan ve teşkilatlanmaya başlayan, halkın maddi ve manevi ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde, gençleri eğiten ve meslek edindirirken ahlaki bir çerçeve içinde sıkı bir kurallar bütününe bağlı olarak, bugünkü deyimle örgütlenen esnaf ve sanatkârlar, dönemin şartları ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak eleman yetiştirmeleri, oldukça önemlidir. Bu kapsamda Ahiyân-ı Rûm “Anadolu Ahileri” olarak bilinen zümrenin isimlendirilmesinde öne çıkan, “Ahilik” kavramı, orijin olarak Arapça “ehi”, Türkçe “akı” kelimelerine dayandırılrsa da bu kelimelerin anlam açılımı; Türklerin İslam’ı kabul etmeleri ve Anadolu’ya yerleşmeleriyle birlikte kendi kültürel motifleri olan yiğitlik, cömertlik, kahramanlık gibi vasıflarla, İslami değerler etrafında şekillenen, yepyeni bir hayat nizamını kapsamaktadır. İslam’dan neşet etmiş olan fütüvvet anlayışıyla, Türkler’in Alplik ve Gazilik gibi kahramanlık ve hizmet kavramlarının bütünlüştüğü bir örgüttür.⁴ Bu örgüt sadece bir ahlaki öğreti değil; aynı zamanda savaşta cesaret, barışta hizmet, ticarete dürüstlük ve toplum içinde adalet, doğruluk ve yardımlaşma gibi yönleri olan çok katmanlı bir kurumsal yapıya evrilmiştir.⁵

Ahilik teşkilatının prensiplerini ya da anayasasını meydana getiren kurallar İslam dünyasında yaygın bir şekilde yer alan fütüvvet teşkilatlarının dayandığı, fütüvvetnâmelerde geçmektedir. İslam dünyasında VIII. yüzyılda Irak ve İran’da başlayıp zamanla tasavvuf çevrelerine ve meslekî oluşumlara etki edip, bunların bir çeşit kurallar manzumesi hüviyetine bürünen risâlelere genellikle fütüvvetnâme adı verilmektedir.⁶ En eski fütüvvetnâme olarak Ebu Abdurrahman es-Sülemi’nin (öl.412/1021) Kitabü’l-Fütüvvet’si ve Hacı Abdullah el-Ensari el-Herevî’ni (öl.481/1089) Fütüvvetnâme’si bilinmektedir. Bu eserler, fütüvvetin adabı, erkânı ve tasavvuf düşüncelerini ortaya koyan kaidelerinin yanında iş hayatını ibadete dönüştürmeye çalışan, ihsan duygu ve şuuru içinde çalışma hayatını düzenleyen bir ahlaki sistemler bütünüdür.⁷ Psikolojik olarak dünyanın geçiciliğine meyiletmeyen özellikle gençlerin eğitimi önceleyen bu değerler sisteminin prensiplerini içeren Fütüvvetnâme, bilhassa XIII. yüzyıldan başlayarak fütüvvet ve Ahi teşkilatı çerçevesinde meslekî nitelikteki nizamnâmeleri ifade eden bir anlam kazanmıştır. Tarih içerisinde kronolojik sıraya göre başlıca üç fütüvvetnâme türünden söz etmek mümkündür. 1. Sûfî Fütüvvetnâmeleri (IX-XIII. yüzyıllar), 2. Fütüvvet Teşkilâtına Ait Fütüvvetnâmeler (XIII-XIV. yüzyıllar), 3. Ahî Loncaları Fütüvvetnâmeleri (XIII-XVI. yüzyıllar).⁸

4 Ziya Kazıcı, “Ahilik”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), I/540-542.

5 Ali Dadan, “Ahilik Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi”, içinde *Medeniyetimizde Ahilik*, ed. Rukiye Aydoğdu Demir ve Ayşe Adan Kurt (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2025), 19.

6 Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), XIII/261-263.

7 Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyri Kuşeyri, *er- Risaleden Firaset Ahlak ve Fütüvvet*, 2. bs, çev. Hikmet Akpur (İstanbul: İber Yayınları, 2023), 27-100.

8 Ocak, md. “Fütüvvet”, 261-63.

Ahi teşkilatının kurucusu olarak kabul edilen,⁹ Şeyh Nasirü'd-din Ebu'l-Hakayık Mahmud b. Ahmed el-Hoyi yani yaygın olarak bilinen ismiyle Ahi Evran'dır. Ahi Evran, İran'ın Batı Azerbaycan tarafında bulunan Hoy kasabasında doğmuş¹⁰, Moğol istilasından dolayı Asya'dan Anadolu'ya göç etmiş Türkmenlerdendir.¹¹ "Dinin yardımcısı" anlamına gelen "Nasiruddin" kelimesi, ona lakap olmuş ve hep bu lakapla anılmıştır.¹²

Ahiliğin anayasası kabul edilen fütüvvetnâmelerde¹³ Ahi teşkilatına girebilmek için gerekli olan şartlar ve teşkilatta Ahi olarak kalabilmek için uyulması zorunlu olan kurallar yer almaktadır. Bu kuralların içerisinde yemek yeme, elbise giyme, eve girme, evden çıkma, sokakta yürüme vs gibi¹⁴ günlük hayat içerisinde uyulması gerekli pek çok kural yer almaktadır. Bu kuralların sayısı, değişik fütüvvetnâmelerde farklı olsa da çırağıktan ustalık ve üstatlık sürecine kadar 740¹⁵ adap ve kuralın bilinmesi ve yaşanması gerekmektedir. Bütün bu kurallar silsilesi zaman içinde akılda kalacak şekilde, Ahide açık ve kapalı olması gereken nitelikler şekline getirilmiştir. Bir Ahide açık olan özellikler şunlardır: 1-Ahinin eli açık olmalı (cömert olmalı), 2-Kapısı açık olmalı (misafir sever olmalı), 3-Sofrası açık olmalıdır (ikramdan kaçınmamalı). Kapalı olanlar: 1-Ahinin gözü kapalı olmalı (kimseye kötü gözle bakmamalı ve kimsenin ayıbını araştırmamalı), 2-Ahinin beli kapalı olmalı (kimsenin ırzına namusuna, haysiyet ve şerefine tasallut etmemeli), 3-Ahinin dili kapalı olmalı (kimseye kötü söz söylememeli, gıybet dedikodu yapmamalı)¹⁶ şeklinde kısaltılmıştır. Fütüvvet nâmelerde geçen bu emirler ve yasaklar Ahilerin bütün hayatını kuşatan İslami ve ahlaki değerler sistemi olup, sosyal hayatın tamamını düzenleyen edepplerdir. Bu prensiplerin temel noktaları, daha sonraki dönemlerde "*eline, beline, diline sahip ol*"¹⁷ şeklinde deyim haline gelmiş ve erkeklere verilen bir öğüt olmuştur. Bu bağlamda Ahiliğin kadınlara yüklediği misyonu ifade kapsamında Çağatay, Ahilerin kız çocuklarına "*İşine, aşına, eşine dikkatli ol*" şeklinde üç öğütü benimsetmeye çalıştıklarını da ifade etmiştir.¹⁸

9 Franz Taeschner, *İslam Ortaçağında Fütüvva*, çev. Fikret Işıltan, (İstanbul) 15, sy 32 (1955): 21-22.

10 M. Fatih Köksal, *Ahi Evran'ın Menkabevi Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser: "Menâkıb-ı Ahî Cihân-ı Nasreddin Ahi Evran"*, sy 62 (2012): 84.

11 Jack Snowden, "Ahi Evran ve Kültür Hayatımıza Etkisi", *Türk Düşünce Hayati Uluslararası Sempozyum Bildirileri 4-5 Mayıs Kastamonu*, 2018, 157.

12 Fatih Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik*, 2. bs (Kırşehir: Kırşehir Valiliği Kültür Hizmeti, 2008), 5.

13 Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik*, 76.

14 Yahya B. Halil Burgazi, *aFütüvvetnâme Fütüvvet Kardeşliğinin Esasları*, çev. Mehmet Can Yalçın (İstanbul: İber Yayınları, 2023), 135-146.

15 Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997), 22.

16 Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik*, 80; Burgazi, *Fütüvvetnâme Fütüvvet Kardeşliğinin Esasları*, 109-12.

17 Yusuf Ekinci, *Ahi Evran'ın İnsan Yetiştirme Modeli Ahilik*, 13. bs (İstanbul: Mihrabad Yayınları, 2016), 361.

18 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 244.

Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları)

Aşıkpaşazâde (1481) Târih-i Âli Osman adlı eserinde Anadolu'daki Türkmenler arasındaki sosyal zümreleri; Gâziyân-ı Rûm (Anadolu Gazileri), Ahiyân-ı Rûm (Anadolu Ahileri), Abdalân-ı Rûm (Anadolu Abdalları) ve Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları)¹⁹ şeklinde zikretmiştir. Bu açıklamadan o tarihlerde Anadolu'da sosyal hayat içerisinde dört zümreden bahsetmek mümkündür. Bu zümrelerden olan Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları) için, Fuad Köprülü, Anadolu Selçukluları dönemi ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında kadınların örgütlendiğini, bu örgütün Aşıkpaşazâde Tarihi'nde adı geçen Bâciyân-ı Rûm olduğunu kabul etmiştir. Bektaşî Menakıbnameleri, İbn Batuta Seyahatnamesi ve Batılı seyyah Bertrandon de la Broquiere'den alıntılanmış notlarının tahliliyle²⁰ bu sonuca ulaştığını zikretmiştir. Ayrıca Köprülü, Bâciyân-ı Rûm ifadesini takip eden cümlelerde Hacı Bektâş-ı Velî'nin onlarla münasebetinin anlatılması ve Bektaşî an'anesinde tarikattan olan kadınlara genellikle "bacı" lakabının verilmesini de göz önüne alarak Anadolu'da Bâciyân-ı Rûm adında bir teşkilâtın varlığını mümkün görmektedir.²¹

Mikail Bayram'ın, "Fatma Bacı ve Bâciyân-ı Rûm"²² isimli eserinde, Fatma Bacı isimli kadının Ahi Evran'ın eşi²³ ve Şeyh Evhadüddin Kirmani'nin kızı²⁴ olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Ancak bir başka bilim insanı olan Hayri Kaplan "Tahrif ve Tahsis"²⁵ isimli eserinde, Bayram hocanın kaynaklarının sıkıntılı olduğunu, kaynaklarda olmayan bazı bilgilerin ilave edildiğini tespit ederek²⁶, "Tahrif ve Tahsis" isimli eseri kaleme aldığını zikretmiştir. Bu konudaki tartışmaları alanın uzmanı hocalara bırakarak, Türkmen kadınların ya da Anadolu bacılarının halkın geneline mal olmuş, gezginlerin kaynaklarına girmiş özelliklerinden bahsedilecektir.

Neşet Çağatay, kadınların Ahi örgütüne üye olamadıklarını fakat o zamanlarda Anadolu kadınının kendisinin ayrı bir örgüt (Bâciyân-ı Rûm) yani Anadolu Bacıları örgütünü kurduklarından bahsetmektedir.²⁷ Çağatay da Aşıkpaşazâde'nin eserine atıf yaparak böyle bir kanaate ulaşmıştır.

19 Aşıkpaşa, *Tevarih-i Ali Osman Aşıkpaşazade Tarihi* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332/1913), 205.

20 M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, 2. bs (Ankara: Başnur Matbaası, 1972), 159-60.

21 Orhan F. Köprülü, "Bâciyân-ı Rûm", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), IV/415.

22 Mikail Bayram, *Fatma Bacı ve Bâciyân-ı Rum* (Konya: Çizgi Kitapevi, 2016).

23 Bayram, *Fatma Bacı ve Bâciyân-ı Rum*, 24.

24 Bayram, *Fatma Bacı ve Bâciyân-ı Rum*, 38.

25 Hayri Kaplan, *Tahrif ve Tashih* (Ankara: Ankara Kalem Neşriyat, 2021).

26 Kaplan, *Tahrif ve Tashih*, 17-20.

27 Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 244.

Türkmen kadını sosyal hayat içerisinde yaptıkları ve duruşları ile zamanın gezginlerinin dikkatini çekmiştir. İbn Batuta “*Bu bölgede hangi eve veya zaviyeye gitsek erkek ve kadın komşularımız halimizi hatırımızı sorar, burada kadınlar erkekten kaçınmazlar. Ayrılışımızda da sanki kendi akrabalarındanmışız gibi bizi candan uğurlarlar...*”²⁸ derken, Türkmen kadınlarının yardımseverliği, samimiyeti ve toplum içindeki duruşlarına dikkat çekmektedir. Anadolu kadınlarının bedensel sağlamlıkları da kaynaklara kadar girmiştir. Nitekim Cahen, Ricoldo de Monte Croce’dan yaptığı alıntıda Türkmen kadınlarının sağlam vücut yapılarına sahip olduğunu ve birlikte oldukları kervanın yolculuğu esnasında, doğum yapan kadınların kervanı dahi durdurmadıklarını nakletmiştir.²⁹

Anadolu bacıları üretkendir ya tarlada, bağda, bahçede üretir ya da örgü, dokuma, dikiş, nakış, boyama, keçecilik vb. alanlarda ürettiklerini satarak aile bütçesine katkısı olduğu gibi ülke ekonomisine de katkıda bulunur. Aşıkpaşa, “*Anadoludan şap, tuz, hububat, kereste, tiftik, v. s. gibi mebzul ham maddelerden başka kumaş ve halı da ihraç olunuyordu. Türkmen aşiretlerindeki halıcılık an’anesi Anadolu halılarına harici ticarete büyük bir ehemmiyet vermişti. Anadolu kumaşları Mısırda pek makbuldü*” sözü bacıların dokuduğu kumaş ve halıların yabancı ülkelerde tercih edilen mallar arasında olduğunu göstermesi açısından kayda değerdir.³⁰ Ayrıca Burgâzî, Fütüvvet-Nâme’sinde “*Pes ahilerin avratları gerek kim hizmetkâr ola*”³¹ derken, Anadolu bacılarının çalışkanlığına vurgu yapmıştır.

Asya’dan gelen Anadolu’ya yerleşen Anadolu Bacıları sulh zamanında evine ve devlete iktisadi katkıda bulunurken, savaş zamanında da eline kılıcı, oku alır gerekirse cephede erkeklerle omuz omuza düşmanla savaşır. Moğollar Kayseri’yi kuşattıkları zaman Ahiler gibi Bacılar da Moğollara karşı şehri savunmaya kalkışmışlardır. Nitekim Menâkibi Ahi Evran Veli isimli eserde, Bacıların savaşlarda yer aldıkları şu şekilde dile getirilmektedir.

“Hatunlar oturuben danuşdılar

Siylerüne kamalar bağlaşdılar

Varıp Kayseri’yi tuttular mekân

Virmediler ol kafiye el aman”³²

28 Ebu Abdullah bin Muhammed bin İbrahim Tanci İbn Batuta, *er-Rihle*, ed. H. A. R. Gibb, çev. The Hakluyt Society (London: Ashgate Book, 1971), 416.

29 Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, 4. bs, çev. Erol Üyepazarcı (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 114.

30 Aşıkpaşa, *Tarih* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), II/283.

31 Abdülbaki Gölpınarlı, *Burgâzî ve 'Fütüvvet-Nâme'si* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 1953), 118.

32 Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik*, 38.

XV. yüzyıl başında Anadolu'yu gezen seyyah, Dulkadiroğulları Beyliği'nin silahlı erkek ve kadınlardan oluşan bir Türkmen kuvvetine sahip olduğunu söylemesi, Türkmen kabilelerinin silahlı kadınlara sahip olduğunu göstermektedir.³³ Buradan Bacıların, gerektiğinde askeri faaliyetlere de katıldıkları anlaşılmaktadır. Kaldı ki yakın zamanda Nene Hatun, Kara Fatma, Gaziantep'li Yirik Fatma, Gördesli Makbule vd. Kurtuluş savaşında da kahramanca yer almışlardır.³⁴

Anadolu bacılarının bir diğer özelliği ise dini tasavvufi alanlarda yaptıkları hizmetlerdir. “Kız Bacı”, “Ahi Ana”, “Ahi Fatma”, “Sakari Hatun”, “Hacı Bacı”, “Kadıncık Ana”³⁵, “Hacı Fatma”, “Ahi İslâm zevcesi”, “Süme Bacı” gibi zaviye sahibi kadınların kaynaklarda ismi geçmektedir.³⁶ Köprülü, Muhyiddin isminde bir Bektâşî şâirinin H. 880 (M. 1475-76)'de yazdığı Hızırnâme adlı manzûmesinde Hünkâr Hacı Bektaş Velî'den bahsederek, hattâ Sarı Saltık, Yunus Emre, Ahmed Bedevî, Mevlânâ, Sultan Veled, Mahmud Hayrânî, Karaca Ahmed, Fâtıma Bacı gibi isimlerin Bektaş Velî Velâyetnâmesi'ne, veya silsileyi-nâmelere giren tanınmış şahsiyetlerin birçoğunun Anadolu erenleri olarak Bektaş Velî tâbii'lerinden olarak gösterildiğini ifade etmektedir.³⁷ Her ne şekilde olursa olsun Anadolu bacılarının zaviyelerde ve tekkelerde de hizmet ettikleri anlaşılmaktadır. Anadolu'daki tasavvuf geleneğinde yer alan “ana, bacı” tabiri ile ya şeyhlerin eşlerine/kızlarına hitap edilmiş ya da zaviye sahibi erkeklerin vefatından sonra işleri yürütecek ehil bir mirasçıları yoksa işler doğrudan eşlerine kalmakta, böylece kadın zaviye/tekke sahipleri ortaya çıkmaktadır.³⁸ Bütün bunların yanında her ne kadar kadınlar zaviyelerdeki çeşitli toplantılara katılmasalar bile evlerinde çocuklarının ilk terbiyecisi ve eşlerinin en büyük destekçisi olarak hayatlarını sürdürdükleri söylenebilir. Din ve değerler eğitiminin en etkili olduğu yer ailedir. Çocukluk yıllarında kazanılan davranışa dönüşmüş değerler, bireyin yetişkinlikteki kişilik yapısını, tavır ve alışkanlıklarını büyük oranda etkilemektedir. İşte bu ‘ana’ ‘bacı’ denilen şeyhlerin eşleri veya kızları çevrelerindeki bacıları yani kadın ve kızları dini, tasavvufi açıdan da eğitmişlerdir. Ayrıca Orta Asya'dan göçen Türkmenleri barındırmak ve onlara dinlerini öğretmek, Müslüman olmayanlarını Müslümanlaştırmak da Bacıların faaliyetleri olarak değerlendirmek mümkündür. Bunun yanında yerli Rum kadınların ihtidalarında da önemli etkileri olmuştur.³⁹

33 Köprülü, md. “Bâciyân-ı Rûm”, 415.

34 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Kadınları* (Bursa: Bursa Nilüfer Belediyesi Yayınları, 2009).

35 Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2013), 77.

36 Ethem Cebecioğlu, “Tasavvuf ve Kadın”, içinde *Türk Aile Ansiklopedisi* (Ankara: Başbakanlık Aile Kurumu, 1991), III/ 650.

37 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 3. bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 111.

38 Mustafa Kara, “Tasavvuf Kültüründe Aile ve Kadın”, içinde *Türk Aile Ansiklopedisi*, III (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1991), III/354.

39 Yasemin Tümer Erdem ve Halime Yiğit, *Bacıyan-ı Rum'dan Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2010), 43; Cebecioğlu, md. “Tasavvuf ve Kadın”, 653.

Türkler, Orta Asya'dan Anadolu'ya hatta Balkanlara kadar uzanan tarihsel yolculukları boyunca ve yerleştikleri yerlerde misafir ağırlama kültürünü yanlarında taşımışlardır. “*Yabancı'nın kusurunu bağışla, onu yedir ve içir; ey âlim hâkim, misafire iyi muamele et*”⁴⁰ şeklinde Kutadgu Bilig'de misafirin hakkına çok önem verilmiş ve onun en iyi şekilde ağırlanması gerektiği belirtilmiştir. Bu özellik İslam dinine girdikten sonra katlanarak devam etmiştir. Hatta seyyah İbn Batuta “*Bu ülkenin âdeti gereğince, ekmek haftada bir gün pişirilir ve pişirilen ekmek de haftanın öteki günlerine elverecek kadar olurdu. Ekmek günü yöre erkekleri sıcak sıcak ekmekler, nefis yemeklerle çevremizi donatırlar, 'bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır dua bekliyorlar', derlerdi*”.⁴¹ Şeklinde Anadolu kadınının misafirperverliklerinden aynı zamanda cömertliklerinden övgü ile bahsetmiştir. Türklerde toplum ve kültür hayatında önemli rol oynayan kurumlardan birisi de vakıflardır. Bir iyilik, diğerkâmlık ve merhamet hareketi olan vakıf tarihi incelendiğinde Anadolu kadınlarının bu sahada da varlığı ve etkinliği dikkat çeker.⁴²

Seyyah Gözünden Anadolu Halkı ve Bacılar

Faslı Müslüman bir gezgin ve bilgin olan İbn Batuta XIV. yüzyılda, 1325-1354 yılları arasında yaklaşık 30 yıl süren yolculuklarıyla Orhan Bey zamanında Anadolu'nun birçok şehir, kasaba ve köylerini gezmiştir. Anadolu'yu gezerken hem bölgeye hem de Türklerin geleneklerine hayran kalmıştır. Seyahatnamede geçen: “*Bilad-ı Rum adıyla anılan bu ülke dünyanın en güzel yeridir. Allah başka yerlere ayrı ayrı verdiği güzelliklerin hepsini birden bu ülkeye vermiş. Oranın sakinleri, yakışıklı güzel yüzlü erkekler, temiz elbiseli, yemekleri lezzetli ve Allah'ın yaratıklarının içinde en merhametli, kibar ve sevecenlerdir*”⁴³ sözü ile Anadolu insanının bir takım pozitif özelliklerine dikkat çekmektedir. “*Bu bölgede hangi eve veya zaviyeye gitsek erkek ve kadın komşularımız halimizi hatırlamızı sorar, burada kadınlar erkekten kaçınmazlar. Ayrılışımızda da sanki kendi akrabalarındanmışız gibi bizi candan uğurlarlar, kadınları görsen üzüntüden ağlarlar*”⁴⁴ ifadesi ise Anadolu kadınlarının güler yüzlülüğünü ve samimiyetini, yapmacıktan uzak, doğallığını göstermektedir. Hatta İbn Batuta, İznik'e geldiğinde Orhan Bey ve eşi Nilüfer Hanım tarafından ağırlanıp, ikram gördüğünü, Orhan beyden övgü ile bahsederek, eşi Nilüfer hanımın da kendisine hizmet ettiğini ve hediyeler verdiğini söyledikten sonra dindar ve mükemmel bir kadın olduğunu dile getirir.⁴⁵ Aynı şekilde Kayseri'den geçerken, Kayseri'de “Ağa” unvanını taşıyan Toğa Hatun tarafından izzet ve ikram

40 Kürşat Koçak, “Türk Kültür Tarihinin Bin Yıllık Başyapıtı: Kutadgu Bilig'den Bugüne Ulaşan Gelenekler”, *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, sy 13 (2016): 61, <https://izlik.org/JA85MJ65DL>.

41 İbn Batuta, *er-Rihle*, 416.

42 Fahameddin Başar, ed., *Vakıf Kuran Kadınlar* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019).

43 İbn Batuta, *er-Rihle*, 416.

44 İbn Batuta, *er-Rihle*, 416.

45 İbn Batuta, *er-Rihle*, 453-54.

gördüğünü, Kayseri'den ayrılırken rahat koşumlu bir atla birlikte eyer, kıyafet ve para verildiğini zikretmektedir.⁴⁶

Batuta'nın seyahatnamesindeki ifadelerden anlaşılmaktadır ki Anadolu'nun Sultanından sıradan halkına kadar, kadınları ve erkekleriyle halkın misafirperver, güler yüzlü, sevecen, cömert insanlar oldukları ortaya çıkmaktadır. İbn Batuta Anadolu halkının kibar, nazik, cömert, misafirperver, sevecen, samimi olduğuna vurgu yaparken seyahatnamesinde şöyle bir ifade yer almaktadır. “*Bilad-ı Rum denilen bu ülke, dünyanın en güzel memleketidir. Tanrının yarattıkları içinde en şefkatli olanlar bunlardır ki, bundan ötürü 'bolluk, bereket Şam'da, Şefkat ise Rum'dadır'*”⁴⁷ diyerek şefkat duygusuna parmak basmıştır. İbn Batuta'nın asıl metninde geçen şefkat kavramının,⁴⁸ Arapçadaki karşılığı “*samimiyet ve sevgiden kaynaklanan incelik*”⁴⁹ anlamına gelmektedir.

Şefkat öyle bir duygudur ki koşulsuzluk söz konusudur. Koşulsuzluk ise hiçbir şekilde şart ve neden olmaması demektir. Şefkat, sevgi duygusunun şartsız halidir. İnsanları olumlu olumsuz özellikleriyle kabul etmeyi sağlar. Art niyetsiz saf sevgi diyebileceğimiz şefkatin aşkın, yüce ve insana özgü bir özelliği vardır. Şefkate sevgi nesnesi belli bir histir. Muhatabın ihtiyaçlarını hissederek, ona özel muamele söz konusudur. Merhamet duygusunun olgunlaştırılmış hali ve bir adım ilerisidir.⁵⁰ Bu duygu, bireyin diğerlerine karşı bilinçli olarak kalpten hissedilen sevgi, nezaket, önyargısızlık gibi duyguları da içermektedir.⁵¹ Şefkat duygusunun içinde empati, cömertlik ve karşıdakini olduğu gibi kabule dayanan durumlar vardır. Şefkate sakinlik başkasına karşı naif, yufka yürekli ve yumuşak olmak vardır.⁵² İbn Batuta “*oranın sakinleri merhametli, kibar ve sevecen*” diyerek bunu dile getirmiştir.

Bilgiyle geliştirilen merhamet, şefkate dönüşürken, bu duygu sosyal becerilerin temeli olarak kabul edilmektedir. Şefkat duygusal farkındalıkla kendini gösteren, hislerin aktarılmasında insan istese de istemese de bireyin beden diline yansıyan bir haldir.⁵³ Nitekim İbn Batuta da Anadolu'nun kadını ve erkeğiyle davranışlarındaki samimiyet, içtenlik, kibarlık, naiflik, güler yüzlülük, sevecenlik, cömertlik ve misafirperverliklerine hayran kaldığını “*Bilad-ı Rum denilen bu ülke, dünyanın en güzel memleketidir. Tanrının yarattıkları içinde en şefkatli olanlar bunlardır ki...*” dizeleriyle dile getirmiştir. Bu ifade o dönemin halkının ahlak ve özelliklerini, güzelliklerini anlatan açıklamalar olarak son derece dikkat çekici anlatımlardır.

46 İbn Batuta, *er-Rihle*, 433-34.

47 İbn Batuta, *er-Rihle*, 416.

48 Muhammed b. Abdullah İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta el-müsemma Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr* (yy: Dâru's-Şarki'l-Arabî, ts.), 217.

49 Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X (Beyrût: Dâru Sâdir, ts.), 180.

50 Nevzat Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 97.

51 Bircan Yıldırım, *Duygusal Zekâ* (İstanbul: Destek Yayınları, 2019), 269.

52 Zümra Atalay, *Şefkat*, 11. bs (İstanbul: İnkilap Yayınları, 2023), 18.

53 Tarhan, *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zekâ*, 98.

Sonuç

Dünya tarihi ya da milletler tarihi içerisinde spesifik olarak Türklerin tarihi incelendiğinde göçebe bir millet oldukları dikkat çeker. Fakat bu kültür ve medeniyet oluşturmamış oldukları anlamına gelmez. Gerek göçebe olarak yaşarken gerekse yerleşik hayata geçtikten sonra oluşturdıkları sözlü ve yazılı edebiyat ve kültür kısaca medeniyet izleri günümüze kadar gelmiştir. İslam dünyasında yaygın bir şekilde yer alan fütüvvet teşkilatlarıyla kendilerine has olan Alpik ve Gazilik gibi kahramanlık ve hizmet kavramlarını birleştirerek Ahilik sistemini oluşturmuşlardır. Ahilik çalışma hayatını ibadete dönüştüren, doğruluk, dürüstlük, paylaşma, vb. duygu ve bilinç ile toplumsal huzur ve barışı korumaya yönelik dini ve ahlaki temelli bir sistemdir. Bu sistemin içinde Aşıkpaşazâde'nin ifadesiyle Bâciyân-ı Rûm olarak Anadolu Bacıları da yer almıştır. Anadolu bacıları iktisadi alanda, askeri alanda, dini tasavvufi alanda, konuk ağırlamakla toplum içinde sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmiştir. O dönem Anadolu'yu gezen seyyah İbn Batuta Anadolu halkının meziyetlerinden övgü ve hayranlıkla bahsederken özellikle şefkat ve merhamet duygularını dile getirmesi oldukça manidardır.

Yaşadığımız çağda aile algısındaki olumsuz değişiklikler, aldatmalar, artan boşanmalar, azalan doğum oranları, her çeşit şiddet, bağımlılıklar vs toplumsal yapımızı tehdit ederken, diğer taraftan ülkemizin çevresindeki ateş çemberi, yıllardır Gazze'de Filistinliler'in hunharca öldürülmeleri ve Jeffrey Epstein dosyalarının açıklanması ile bebeklere, çocuklara ve kadınlara yapılan insanlık dışı muameleler ve daha niceleri düşünüldüğünde, bugün hem toplumumuz hem de insanlık için şefkat ve merhamet duygularının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Ahilerin şefkat temelinde erkeklere “*eline, beline, diline sahip ol*” ve kızlara “*İşine, aşına, eşine sahip ol*” şeklindeki öğretilerine yaşadığımız çağda ne kadar çok ihtiyacımız olduğu ortadadır.

Kaynaklar

- Aşıkpaşa. *Tarih*. C. 4. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Aşıkpaşa. *Tevarih-i Ali Osman Aşıkpaşazade Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332.
- Atalay, Zümra. *Şefkat*. 11. bs. İstanbul: İnkilap Yayınları, 2023.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Kolonizatör Türk Dervişleri*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2013.
- Başar, Fahmeddin, ed. *Vakıf Kuran Kadınlar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2019.
- Bayram, Mikail. *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rum*. Konya: Çizgi Kitapevi, 2016.
- Burgazi, Yahya B. Halil. *Fütüvvetnâme Fütüvvet Kardeşliğinin Esasları*. 2. bs. Çev. Mehmet Can Yalçın. İstanbul: İber Yayınları, 2023.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu*. 4. bs. Çev. Erol Üyepazarcı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

- Cebecioğlu, Ethem. "Tasavvuf ve Kadın." İçinde *Türk Aile Ansiklopedisi*, 3. Ankara: Başbakanlık Aile Kurumu, 1991.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997.
- Çelebi, Ahmet. *İslam'da Eğitim Öğretim Tarihi*. Çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınevi, 1983.
- Dadan, Ali. "Ahilik Teşkilatı ve Tarihi Gelişimi." İçinde *Medeniyetimizde Ahilik*, ed. Rukiye Aydoğdu Demir ve Ayşe Adan Kurt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2025.
- Ekinci, Yusuf. *Ahi Evran'ın İnsan Yetiştirme Modeli Ahilik*. 13. bs. İstanbul: Mihrabad Yayınları, 2016.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Burgâzi ve Fütüvvet-Nâme'si*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 1953.
- İbn Battûta, Muhammed b. Abdullah. *Rihletü İbn Battûta el-müsemma Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*. Yy: Dâru's-Şarki'l-Arabî, ts.
- İbn Batuta, Ebu Abdullah bin Muhammed bin İbrahim Tanci. *er-Rihle*. Ed. H. A. R. Gibb. Çev. The Hakluyt Society. London: Ashgate Book, 1971.
- İbn Manzûr, Cemâlüddîn. *Lisânü'l-Arab*. C. 10. Beyrût: Dâru Sâdir, ts.
- Kaplan, Hayri. *Tahrif ve Tashih*. Ankara: Ankara Kalem Neşriyat, 2021.
- Kara, Mustafa. "Tasavvuf Kültüründe Aile ve Kadın." İçinde *Türk Aile Ansiklopedisi*, 3. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1991.
- Kazıcı, Ziya. "Ahilik." İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Koçak, Kürşat. "Türk Kültür Tarihinin Bin Yıllık Başyapıtı: Kutadgu Bilig'den Bugüne Ulaşan Gelenekler." *International Journal of Eurasia Social Sciences*, no. 13 (2016): 56-66.
- Köksal, Fatih. *Ahi Evran ve Ahilik*. 2. bs. Kırşehir: Kırşehir Valiliği Kültür Hizmeti, 2008.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. 3. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976.
- Köprülü, M. Fuad. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. 2. bs. Ankara: Başnur Matbaası, 1972.
- Köprülü, Orhan F. "Bâciyân-ı Rûm." İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Kuşeyri, Abdülkerim b. Hevazin Kuşeyri. *er-Risaleden Firaset Ahlak ve Fütüvvet*. 2. bs. Çev. Hikmet Akpur. İstanbul: İber Yayınları, 2023.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Fütüvvet." İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Sarıhan, Zeki. *Kurtuluş Savaşı Kadınları*. Bursa: Bursa Nilüfer Belediyesi Yayınları, 2009.
- Snowden, Jack. "Ahi Evran ve Kültür Hayatımıza Etkisi." İçinde *Türk Düşünce Hayati Uluslararası Sempozyum Bildirileri 4-5 Mayıs Kastamonu*, 155-161. 2018.
- Taeschner, Franz. *İslam Ortaçağında Fütüvva*. Çev. Fikret Işıltan. (İstanbul) 15, no. 32 (1955): 3-32.
- Tarhan, Nevzat. *Duyguların Psikolojisi ve Duygusal Zeka*. 24. bs. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.

- Tümer Erdem, Yasemin ve Halime Yiğit. *Bacıyan-ı Rum'dan Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2010.
- Vasiliev, Aleksandr Aleksandrovic. *History of the Byzantine Empire*. 2. bs. Vol. 2. London: The University of Wisconsin Press, 1953.
- Yıldırım, Bircan. *Duygusal Zeka*. 56. bs. İstanbul: Destek Yayınları, 2019.
- Yıldırım ve Şimşek. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 11. bs. İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 2018.

Dünyanın hiçbir ülkesinde, hiçbir medeniyetinde esnaf ve sanatkarın bu kadar köklü bir geleneğe, bu kadar önemli bir vazifeye sahip olduğu görülmemiştir. Böyle bir kültüre ve camiaya sahip olmak hem geçmişimiz hem bugünümüz hem de geleceğimiz adına iftihar vesilesidir.

❁ *Recep Tayyip Erdoğan* ❁
Türkiye Cumhurbaşkanı